SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ

KROZ ŽIVOT I DJELO

NOVIJI HRVATSKI PISCI

UREDNIK

DR. SLAVKO JEŽIĆ

DJELA SLIVIJA STRAHIMIRA KRANJČEVIĆA

SVEZAK ČETVRTI:

KROZ ŽIVOT I DJELO

ZAGREB

MINERVA NAKLADNA KNJIŽARA D. D.

1934

SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ

KROZ ŽIVOT I DJELO

PRIREDIO

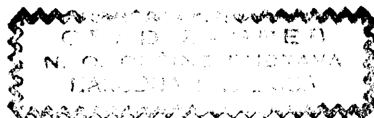
DR. BRANIMIR LIVADIĆ

ZAGREB

MINERVA NAKLADNA KNJIŽARA D. D.

1934

Tisak „UNION“ grafičko-nakladni zavod d. d. — Zagreb

PJESNIČKA PROZA

Jer što je pero? Pero je glasnik slobode,
pero je evanđelje budućnosti u
ustiju sadašnjosti.

PRVI HONORAR

Bio je doduše samo slagar, ali kakav slagar? Sigurno ne bi našao na daleko i široko hitrije ruke, nego li je bila u tiskari tih velikih novina, koje su se borile i to kruto borile za svoja načela. I kao da je on ćutio tu očajnu borbu skrajnosti, j r tko ga je vidio uz radnički ormar, kako se žuri, kako li se znoji, sigurno bi pomislio, da ga zanašaju one „slobodoumne ideje" velikoga dnevnika. A tko zna, je li to bilo tako? Možda je nasuprot ćutio on neodoljivu grst i tajnovit prezir, slažuć te šarene članke? Možda je baš i slutio sve one kletve, kojima će danas sutra mnogi zavedeni dobrijan kleti zavodnika? Pa da ga nije pri tom pekla savjest? Tako? Tuj li je možda uzrok njegovom uzdahu, koji mu se je tada oteo iz kašljucavih prsiju? Al čemu da gonetaš? U njega bje uzdah djetetom trajnije boli, one boli, koja ne jenja, ko da bi ju otpuhnuo. A gle — toga upravo ne opažaš, jer ako i je on uzdahnuo, to je opet prionuo uz rad živo, živo ko da ga ništa ne peče. Ništa?! Zar su te kašljucave prsi mogle tomiti bol i trpnju? E tad bi on bio velikim umjetnikom mnogo većim, nego li je njegova hitrina! No kao da mu je ipak nešto sjelo na grud. Prebiruć olovna slova bio je marljivi slagar sve to nestrpljivijim i većkrat je jur zavirio kroz staklena vrata u sobicu gospodina urednika. Al iz nje je dopirao smijeh, dvojak smijeh. Onaj tanki, katkada krešteći glas bijaše iz grla debeloga gospodina, komu je drugi ulašteni gost uvijek dovikivao: gospodine uredniče! Da, to vam je bio gospodin urednik, nekoć pjesnik, zatim — — no pustimo to, jer bi napokon bili u neprilici pri krstidbi svih staleža, kojim se je debeli gospodin vrtio i motao. Zlobni jezici brbljali su doduše, da je tomu bila uzrokom samo spasonosna ona ćud, po kojoj je gospodin urednik nepre-

stance okretao kabanicu i to, da l' srećom il nesrećom, slučajno uvijek proti vjetru, al tko bi tomu vjerovao! Pa zar se on ne bori danas za načela? A njegova važnost, njegov ugled? Evo će vam ga posvjedočiti onaj drugi suhonjasti dostojanstvenik, koga je opet gospodin urednik revno nazivao: gospodine cenzore! — Cenzor! — kaž'te mi, da je njegov sud malovrijedan?! Pa koliko li onda ne vrijedi gospodin urednik, kad ga on toliko štuje. I gledajte on se je sasma povjerio njegovoj uviđavnosti, jer gospodin cenzor ni ne kvari onih blagoslovnih redaka velikoga dnevnika. Siguran je, da mu je urednik „izvrstan čovjek". Da što — tu nije li se taj debeli gospodin junački borio i usprkos onoj dosjetci o kabanici i vjetru? Ne takova čovjeka nije smio gospodin cenzor nadzirati — za to radije prasnuše obojica u smijeh mjesto da se prepiru o člancima! — — —

Taj smijeh dopro je do položitog ormara, gdje je on slagao za sutrašnji arak. A začuv ga, škripnu mladić zubima i zakašljuca očitom mukom prsiju.

Napokon to bijaše prvi uzdah, koji mu se je oteo iza dugoga, dugoga mučanja. Da, to bijaše prvi uzdah, koji je odjeknuo doduše teško, ali ipak prizvukom neke tajne, nevidljive radosti. A čemu? Zar je možda dovršio veliki slog? No to je bilo dnevice, a tomu se on toliko radovao ne bi. Il se je poveselio, da može kući, a tamo je imao roditelje, možda i — —? Ej, pustimo to. Valja da poštujemo svetinje ljudskoga srca, jer u njima ima uvijek nešto božanstveno. Pa zašto je dakle uzdahnuo taj dobri, taj marljivi slagar? Gledjte, zašto! Gospodin cenzor uzeo je baš svoj lašteći se šešir, sjajan ko i nova olovna slova, pri kojima sirote gube vid, jer — moraju! I pokloniv se gipko, vješto, pa stisnuv ruku gospodinu uredniku, uminu na vrata. Svi radnici gledali su nekako čudno za gospodinom cenzorom, gledali — pa se i nagledali, a gospodina cenzora dojmio se je taj pogled baš tako kao da mu je tko porugom kazao: gospodine, vi niste — cenzor! A kad su se zatvorila vrata, ganu se slagar, pa koraknu na onaj stakleni ulaz.

Stupao je mirno, ta on je dovršio svoje, stupao je svijesno, ta on je znao i zašto. Doduše, njega nije smeo pogled debeloga gospodina urednika. Živim pozdravom pruži mu on na stol bijeli, sitno ispisani arak. Gospodin urednik razvijao je papir, motao ga

i amo i tamo, hm-kao i napokon sve svoje kretnje stegnu u jedan upit. A taj upit bio je upit čuda, al i upit gospodara, upit službe.

— No pak što biste vi, dragi, htjeli, a?

— Voljan sam, gospodine uredniče, da se to tiska.

— A—a, vi ste voljni! Tako? Recite mi, što ste vi ovdje?

— Ja? Slagar, gospodine uredniče i — —

— Dosta. To pamtite! No da pređemo na stvar. Jeste li vi napisali ovo?

— Jesam.

— Sami?

— Da.

— Bez ičije ponuke, bez ičije pripomoći?

— Bez ičije ponuke, bez ičije pripomoći.

— I vi biste željeli, da se ovo tiska?

— Želio bih.

— No dosta. Možete otići. Sutra kazat ću vam što je. Možete otići.

Mirno poklonio se slagar i otišao. Napokon i on je prekoračio prag uredništva, njegov sastavak ležao je u spremnici redakcije. I bit će tiskan. Sutra — to još ne, posutra moguće. Ako ne posutra, onda — — —. To je sigurno. Tako vam je mislio siromašni slagar žureći se iz poslovnice velikoga dnevnika kući. Bijaše večer, a bližio se je sedmi sat. Pločnici velikoga grada tek su šumili od silne naloge svijeta, a u taj šum miješao se je topot konja, koji su vukli sjajne kočije, a u kočijama još sjajnije ljude. Uz jujukanje krabulja hitilo je sve, što je moglo, na ples, jer bilo je negdje pod konac poklada, a zabave su mnogome rijetke, ma trajale i bez prekida. Svud život, svud smijeh. Kroz tu dakle vrevu spješio siromašni slagar kući. Bogata rasvjeta plina sipala se je po ljudstvu, po raskošnim izlozima, što su mamili mnoge i mnoge da postanu pred ogromnim staklom trgovačkoga prozora, da se nadive i srebru i zlatu i da razmisle, što je sreća? Ali siromašni slagar nije ondje postanuo, on je jurio dalje, dalje. Nije njega zavodio onaj glatki šapat, koji čuješ na pločniku velikoga grada, niti su ga zanimali oni stasiti, bogati muškarci, koji se ziblju naoštriv ovdje duge brkove sad gore sad dolje, misleći, da je ako

ne baš najljepši, a ono bar najzanimljiviji. Nisu ga mamile niti one debele gospođe, koje spuštenim trepavicama najbolje vide, pače niti one vječne djevojke, koje se smiju tek da ti pokažu zubiće, koje te pogledaju tek da im vidiš oko, koje uzdahnu tek da im opaziš velike grudi. Doduše, on bijaše slagar, dakle stvor, na koji ne vrijedi da se obazreš, on bijaše radnik — no tko da mari za sirotinju? Pa kao da je on to i sam znao, jer premda je njegov kaput bio čist, čist ko božje ono sunce, ipak se je opažalo tu i tamo skrbnom zakrpom pobijeđeni zub vremena. Pa briga ga bila za sve to, ako drugi nisu marili za nj nije ni on mario za druge, već je jurio kraj svih tih mrtvih i živih ljepota ko onaj, koji hrli uzvišenijem cilju, nego li su sve te uzgredice. Jur je minuo onu najveću stisku, ulica je sad bila mirnija, mračnija, tek iz jednog prozora sjalo je jače svijetlo. Tuj se ustavi on, pa zaviri u izlog i trag veselja zaigra mu na suhom licu. Veseo gledao je on u plinski plamen, ali još veselije u plavi rubac pod plamenom. „Kupit ću joj, ali sad ne mogu. Teško se živi, ali čim dobijem honorar, kupit ću joj. Da, ja joj moram to kupiti. Sirotica, neka se veseli!" I pogledav još jedamput na onaj plavi izlog, pozdravi ga živom željom ko da mu je htio reći: „Čekaj me, još te doduše ne mogu kupiti — nemam, ali čekaj me!" I otputi se dalje.

Još malo koracao je glavnom ulicom, a onda skrenu kroz ona tri zaokreta i ubrzi použjom stazom. Bilo je pusto u tom predjelu, a ona polutama s nedostatka svjetiljaka činila je tu pustinju još pustijom. Ko nijeme sjene prolazio je tu čovjek uz čovjeka, al samo na onom zagibu mogao si opaziti življu čeljad, gdje šapće u dvoje. Pa bi onda umicali ti parovi pod veliki svod visoke, stare kuće, iz koje se je čuo hihot, vika, krik. Pošteni radnik minuo je i uz tu zgradu i jurio dalje, dalje... Još jedan zavoj i eto ga. Maleni bio je stan kamo je zašo, al pod tim krovom on se je rodio i bio mu je svet, Hrlo pope se po drvenim stubama i otvori vrata. Uđe, zagleda se. Pet šest koračaja pred njim bila su druga vrata (da je bio dan vidio bi kako ih se je čađa pohvatala), a na tim vratima malo okance. Nekako blaženo proviri radnik kroz to zamagleno staklo i zamisli se. Uz maleno ognjište sjedila je mala, zdrava ženica dragajući na krilu zlatovlasog sinka. Mili dječačić svijao se radostan uz njena rumena lica, na kojima je veselo poigravao žar domaće vatre. I grlio je maličak i hvatao je punim

ručicama za obrub košulje, koja je zastirala njegov raj — materinje grudi. „No, dragane, tepala mu majka, kako ono „očenaš"?" Ali mali se uozbiljio i drhtavim glasićem prošaptao: Gdje je tata? Dobroj ženici drhtnuše prsi, a da je tkogod mogao zaviriti iz kuhinje kroz ono zamagljeno staklo bio bi vidio, kako si je siromašni radnik obrisao oči, bio bi čuo, kako je prošaptao: svakako i njemu moram da kupim, čim dobijem! I šapćući tako zakašlja siromak...

Kao preplašena prenu se žena. Evo ga! Tim usklikom posrnu ona do čađavih vrata. Al kakav li to bijaše on večeras? Njeno oštro oko zapazilo je odmah, da je on mnogo slabiji, nego li je jutros otišao. „Što ti je?" pitala ga ona u strahu, al on joj nazvao sasma prijatno: dobar večer i podragao ju po licu suhim prstima, na kojim se poznalo tragove olova i poljubio sina. Pa kako je bio prijazan i veseo — ne, on ne mogaše biti bolestan — to ju umiri i ona bijaše opet ona vedra i sretna ženica. Al nije ona znala, da se je pod tim smiješkom ljubavi skrivao bolesnik i da se je u tim prsima tajilo nešto, što je moglo pomutiti sreću njihovu. Bit će tomu mjesec dana što on kašljuca i kroz cijelo to maglovito vrijeme govorila mu je ona neka otiđe liječniku, da se popita, i neka joj onda kaže iskreno, što mu je liječnik rekao. Ali kroz sve to vrijeme uvjeravaše opet on nju, da je to tek mala prehlada i ništa više. No napokon nije se više mogao šaliti, jer činilo mu se je, da je bolje potražiti lijeka. To je i učinio, al on joj toga nije htio, nije mogao kazati. Tà gdje, mislio je on gledajući je tako zažarenu od domaće vatre, ta gdje da joj reknem! To bi ju ubilo! Bože moj, Bože moj, kako da joj kažem, da mi je jutros u radionici navalila krv na usta i da mi je liječnik naložio ostati kod kuće, dok se ne oporavim, a onda svakako kaniti se zanata, koji će me ubiti, ako se za dobe ne pričuvam. Što ću? Sirotica — ne, to bi ju ubilo! Ipak — mislio je on dalje — nije valjda još tako zlo. Čuvat će me Bog, jer valja da joj kupim za Uskrs onaj plavetni rubac. Baš će joj lijepo pristajati. A onda i malomu; svakako valja da ih obradujem. Samo da dobijem honorar, onda je lahko! — — Tako je mozgao jadnik večerajuć večeru zadovoljstva i smijući se, da se i oni smiju. Pače, kad je legao u krevet, da počine od dnevnoga napora, prislonio je sretan glavu na njezine grudi i tako zaspao. Ali u snu vidio je, kako mu gospodin urednik čestita na članku; kako hrli u onaj dućan, da kupi onaj plavetni rubac. Gledao je, kako se je ona

tomu daru radovala, al ćutio je koliko li je ona sretnija bila, kad je zapazila, da on više ne kašljuca. Kupit ću joj, svakako valja da joj kupim; eto, to bijaše njegov san.

I opet minuo dan, minuo u nepovrat. Tiha, tiha noć drhtala je nad krajem, baš tako ko da pramen materinje kose division dršće nad čedancem. I pazi majka, da se zlato ne probudi, pazi majka, dok mu onaj svježi večernji hladak nježno prošaptava: spavaj, spavaj, dok još ne znaš jade! Da, spavaj, spavaj! — — —

Klecavim korakom srnuo je večeras slagar kući svojoj. Njegovo žuto lice prevuklo se je tuj i tamo mračnijim crtama, a usne su mu drhtale grčevito. Motao se je nekako poražen kroz vrevu i smijeh, i da si ga pozornije promotrio, kad bi mu sjaj plina sa bogatih prozora pao po licu, bio bi opazio groznu borbu, koju je hrvao u prvoj vatri. On je letio, al nije znao da leti, pest mu se je grčila, al on nije znao, da mu se grči. I opet, ko i sinoć prošao je on onu najgušću stisku, pa zašao na mirnije. Straga dopirala je do njega pjesma, a on se požuri jače. Zar je bježao od pjesme — ? Ne, on je ugledao onaj prizor, uz koji je sinoć onako sretan popostao i ugledav ga pohiti naglije, naglije. Al ipak se nije mogao sustegnuti, da proletiv uz njega ne pogleda onaj plavetni rubac. Al to bijaše tek što bi okom trenuo i on ga minu prije, nego li bi ti teška suza kanula na tlo. Jureći tako ne zađe na onu stazu već upopriječi preko trga. Velik bijaše to trg, još nedovršen. Ko gole okosnice penjale su se tuda u crnu noć drvene skele, a dugi konopi spuštali se niz nje ko suhe žile tih okosnica. Prazninom zijali su prozori u crnu noć ko da bi to bile šuplje oči prhke lubanje, koju je jur davno izbacila lopata, al ona još smaže da se smije i ruga. Pri kraju trga bila je klupa. Tamo se je požurio radnik, ko mrtvo tijelo klonuo na nju. Sjedio je tako oduže, disajući naglo. Trošni šešir bio mu se nagnuo na desnu slijepočnicu, dugom kosom igrao mu vjetar. I taj vjetar hladio je čelo poštenjaku, a on mu se podavao rado. Možda je mislio, da mu je to još najbolji prijatelj? Oh, ne; toga on pomislio ne bi, dok je za nj kucalo ono srce. I sjetivši se toga srca zakašljuca jadnik i oćuti bol u prsima. Teška suza teknu mu niz lice i zape mu na usni. A on sirota progutavši tu suzu oćuti u grlu zadah krvi i tad ga spopa kašalj. Na taj jad trgnu se on ko preplašen sa one klupe; ta bila je noć, a on je bolestan sjedio na ovoj zimi! Ah, koliko joj je zgriješio! Al, Bože,

on nije toga znao, on se je tek sada prenuo u svijest. Omotavši se, što je bolje mogao, pohiti kući. Na dovidu malenog si stana ote mu se tek jedan uzdah, tek jedna kletva. „Prezirem Vas, vi podli ljudi, vi zvjeradi!“ To bijaše vapaj uvrijeđenoga srca, srca, koje je ćutilo, a zato i trpjelo.

Večeras gledala je dobra ženica preplašeno svoga dobroga muža i zalud njena ispitivanja, zalud sve. On joj nije ničesa odao, pače uz sve njene molbe on nije ni pomislio na to, da joj što kaže. Večerali su tiho i mirno. Ona je napokon ušutila, ona se je snuždila, a on je to opazio. Jest, on je morao opaziti, da ju njegovo mučanje muči, zato je i pokušao, da se nasmije, pače pod konac i neobično se je uzrazgovorio. I tako uspje te je probudio u njoj malko života. Nu usprkos tomu, što se je ona smijala, nije ipak mogla da prešuti jednoga pitanja. A to pitanje korilo je njega, premda ga je ljubav izrekla ko brigu, a ne ko prigovor. „Zar ne, da ti ne trpiš?“ — tako ga je pitala žena. On joj je odgovorio — ne, al je i zapazio, da se je nje taj „ne“ čudno dojmio. Znala je ona, da je prisiljen, jest znala je — što bi znala, ali ne slutila je barem otkud njegovi jadi, jer ljubavi prevariti ne ćeš. „Da joj kažem?“ — pitao se radnik gledajući ju gdje pere na ognjištu maleno suđe, — „da joj kažem? Ako joj ne reknem sve, kako je bilo, mislit će, da sam bolestan, a to bi joj bila ljuća rana, nego li ovo. Aj, aj, ala sam bedast“ — pobijao je opet sama sebe — „al onda sam joj odao i tajnu i njezino veselje ne će biti ni na polovicu onakovo, kakvo bi bilo, kad bih ju iznenadio. Da, šutit ću, ne ću se mrgoditi i — — i ja joj moram kupiti onaj plavi rubac, al ona ne smije o tom ništa znati. Da, tako ću uraditi“, — bodrio se radnik sjedajući na trošnu stolicu uz crveni okrugli stol. Taj stol bio je ures njihove tijesne sobice, u koju se je odmah iz kuhinje ulazilo. Sjednuv zagleda se slagar po svojem siromaštvu. U kutu širila se je velika postelja, čista i snažna. Dobra ženica raskrila ju je već za slatki počinak toli lijepo i uredno, da bi od same želje slatko pozaspao. Do njihova kreveta bila je jošte podobra kolijevka, a u njoj zlatokosi zalog ljubavi njihove. Jošte jedan ormar, na kojemu se je vidjelo kojekakvih pozlaćenih zdjelica, i dva tri stolca uz spomenuti stol — eto, to vam je bila sva naprema u sobici sirota, koje su se toli ljubile, ali kojim je, jao, to bilo sve, što su mogle. Razgledavajući golu svojinu svoju maši se radnik rukom

srca. To je kucalo burno, burno, ali on nije brojio kucaja njegovih već izvuče nešto iz džepa. Dršćućom rupom razastre jadnik papir sobom, a na njemu ukazalo se sitno slovo. Ah, to bijaše onaj arak, što ga je jučer na večer predao gospodinu uredniku. Sirota, kolikim li se je veseljem onda žurio kući, dok su mu žive nade slikale zlatne sne o uspjehu. Vjerovao je u vrijednost svoju, vjerovao je još i tad, kad je evo nad svojim radom gorke mislio misli. Pa mozgajući tako o naravi i ljudima klone mu glava na ruku...

Eno! (Tuj si on ishitri gospodina urednika baš u onom trenutku, kad je otvorio ona staklena vrata i viknuo u slagarnu njegovo ime.) I on zakorači u sobicu živo, svijesno, ne bojeći se nikoga, pa ni gospodina cenzora, koji se je u kutu do peći voljko raširio i lukavo očima žmirkao.

Zibljući se, a valjda i ćuteći dostojanstvo svoje debljine, pođe gospodin urednik do svojega stola i izvadi iz pregratka arak. Blijesak preleti radnikovim licem, on je upoznao ono, što je mogao punim pravom svojim zvati, on je upoznao svoj sastavak. Ali — rekbi, da je gospodin urednik toliko mario za njegovo ganuće koliko i za lanjski snijeg, jer ga sasma nenadano ko kakav istražni sudac upita: što ste vi učili? Radnik rastvori oči, ali na obnovu upita preli mu se srce i on pripovijedaše, kako je imao oca, koji ga je školao, kako je taj otac umro, a on spao u ruke svoga strica. I taj stric — inače čudan čovjek — pustio ga da uči dok bi doučio do popa. Ali zbilo se nešto, čega se on nije sramio reći, pa on postrada prije nego li je obukao crnu halju. Tad ga progna stric i on ode te izuči za — slagara. Urednik i cenzor se pogledaše. Ali kad je na upit: kako li je došao na tu misao, da napiše ovakav članak, odgovorio, da ga je pisao motreći nevolju, sukobiše se oba gospodina toli značajnim pogledima, da si ih lasno mogao razumjeti. Čini se pače, da je gospodin cenzor čudno stresao glavom. I to bijaše uvreda. Nos gospodina urednika crvenio se je sve više i više, a čemu se je crvenio — taj obilni, taj namreškani nos? Valjda zato, jer se kočio pod čelom, koje je savjesno vršilo svoju službu! Inače zazirući od velike slobode govora „oslobodio" se je bio gospodin urednik da je radniku velikoga svoga dnevnika prišio kojekakvih izraza. Napokon mu se je zagrozio „za sva vremena", da ako se usudi još jedamput širiti takve „pokvarene misli", da će ga otjerati, jer on ne želi, da mu zbog takvih sanjarija cijeli

uvaženi list dođe na zao glas. To bijaše sve! Povrativ mu njegov sastavak, (kojega se gospodin urednik uz silno odobravanje gospodina cenzora više ni dotaći nije htio), otpravi ga iz svoje sobice. Eto, to su bile rane siromašne sirote! Odoše toli lijepe nade, zginuše toliki zlatni sni. Al neka bi to — tek da je on mogao njoj veselje učiniti. Ali sada je bilo sve badava. Joj, ala ga je to peklo, ma ko da mu tisuću zmija srce pije. I tako vam je on srnuo ko lud pločnikom velikoga grada neutješan, osramoćen. Nehotice grčila mu se pest u šaku i on je osjećao želju, da zdrobi pod jednim zamahom sve te debele svemožnike, što lažu tako lake duše ko da mole. Ali on je bio slab, on je bio sirota i morao je — šutiti. Ah, kako mu je vrila duša, kad se je ono pijevčio bahati gospodin krsteći ga onako i ovako, sve upoprijeko. Njegova duša bila je ko kipući sumpor, ko otrovna zmija, ali nije bila slijepa, premda se je ljuto hrvao da se svlada. Jer što bi bilo, da mu se je samo jedna riječ potkrala na drhtave usne? Eno, on bi mogao smjesta seliti iz poslovnice velikoga dnevnika, u široki svijet, da onda na lijepom miru razmišlja: zašto je baš Bog ljudima dao jezik? A što bi onda njegova ženica, njegova mila i draga ženica, koja je i u onom času, kad ga je gospodin urednik onako ljuto psovao, na nj mislila, pazeći da joj ne prekipi lončić, u kojem se je po savjetu stare susjede kuhao nekakav korijen, inače blagoslovan lijek proti kašlju. On je na sve to mislio i premda ga je boljelo, što mora šutiti, dopuštajući da mu gaze svijest, ipak je uza sve to uviđao, da je najprva svijest nadvladati sebe, da ne trpe drugi. On je to i učinio, ali kad se je žurio kući zakipjela je opet njegova duša, zakipjela je tako, da je on zaboravio na sama sebe i na svoje slabe prsi, te da je posio na klupu velikoga trga, zureći u one prazne prozore, koji su buljili u noć kao kakva crna avet. I njemu se činilo, da se na te prozore pomaljaju nekakve glave, tresući debelim podvoljkom. On ih je poznao: sve te glave bijahu glave gospodina urednika. On im je čuo smijeh, on im je ćutio rugu. Glave mu dovikivahu: Buntovniče, buntovniče, gladan si, a sanjariš! Buntovniče! — taj vrisak trgnu ga i on se prenu. Sjedio je u svojoj sobici stišćući grčevito rukopis. Zar sam zbilja buntovnik? — zapita se on nekom grozom i zaviri u naslov svoga članka. Ali taj je naslov glasio: Kako da se pomogne radničkome staležu! Razumijem vas, gospodine uredniče, prošapta slagar, a usne mu se lagano trznuše.

On se je nasmijao. Taj smijeh bio je smijeh prijezira, onog prijezira, kojim prezire svijesna sirota sljepara gavana.

Tako ga nađe žena. Vidjevši da je unišla poprimi on opet onaj prisiljeni izraz lica, ali badava, badava. Ona je vidjela, kako je on pred njom nešto naglo u džep sakrio; ona ga doduše nije htjela pitati, što da je ono, ali je mislila i mislila. Laganim korakom pristupi ona mužu, lagahnim glaskom upita ga: kaži mi, da li trpiš? — Pusti me, nije mi ništa, — odgovorio joj on. Ali oćutivši i sam oštrinu svojih riječi, pristupi k njoj i uvjeravaše je lijepim načinom, da ga ne boli. — Ej, onda ti se je nešto dogodilo, čitam ti iz očiju. Ti si morao negdje moliti. — Nisam molio! — Čekaj, onda kako drugačije. Evo, ti si nešto htio, ali te odbiše. Evo, da pogodih! — veselila se je ona živo. — Ali čemu da se brineš za to. Ta hvala Bogu još imamo naš dnevni krušac. Ako ti ne pođe ondje za rukom, poći će ti drugdje. Eto, eto, baš za tu nezgodicu ne ćemo gladovati — —!

Tako ga je uvjeravala dobra ženica privijajući se milo uza nj. Ali on je stajao čvrsto, zamišljeno. Da, prošaptaše mu usne. Ovdje nisam uspio, mogu drugdje. Znam, što ću, ali onda — —? Tad zakašlja sirota toli teško, toli bolno, da ga je žena plašno pogledala. Al — prosti, Bože, — s njegova lica kao da je u taj tren iščeznula svaka neizvjesnost, jer, rekbi, da je on u tom kašlju našao odgovor za svoj — onda? Ali obazrijevši se na svoju ženu i na onu kolijevku, problijedi kao zid. Da sakrije blijedilo svoje ogrli ženu živo, živo, ali ona je plakala i gorke kapi padahu mu po lijevoj strani prsiju. A tuj je pohranio svoj rukopis. Suze bijede valja da je posvetila još i suza ljubavi. To bijaše suza žene, suza majke!

Minulo od tada nekoliko dana. Siromašni radnik bijaše najednom mirniji. mnogo mirniji, nego li bi se tomu od bolesnika nadati mogao. Neko zadovoljstvo prelijevalo mu se je žutim licem i ono izgledalo kao blaženo, kao spokojno. Ali usprkos tomu ćutio je on, kako mu se sve veća praznina širi u prsima, kako ga sve to ljući kašalj muči i umara. Pače češće bi mu navalila krv na usta i on je jur jedan rupčić bacio na ulici samo da si žene ne prestraši. Njegovi sudruzi u slagaonici žalili su ga od srca, pa su ga bodrili i tješili, ali iza leđa sažeti bi dvojbeno rameni, — no u toj kretnji bilo je boli, bilo je sažali. Ta oni su ga ljubili, a tek da su znali, — — Bože, koliko bi ga više ljubili bili! No on je tajio pred njima svoja čuvstva, on je motrio, mislio i — mislio. I tako su mu prolazili dani skoro zadovoljno. O bio bi međutim potpuno sretan, tek da je bio zdraviji. Ali nagla neka slabina počela ga sada snalaziti i on bi većkrat u radionici morao malko posjesti, no rekbi da mu to pomagalo nije. Koljena su mu katkada drhtala kao grančica na vjetru, a dobri ljudi kažu, da je to pogibeljno, vrlo pogibeljno. No uza sve to, kao da je neka nevidiva sila podržavala lomno mu tijelo. Bila je to nada, ali u što? U bolju plaću? aj, aj, to je bilo nedostojno, a za sad i nemoguće. Ili možda u skoro zdravlje —? Ali ona drhtavica, ono kašljucanje toli mučno i toli kobno, ah, to bi mu izbilo bez dvojbe takvu misao iz pameti. Što onda? Eto što! On je poslušao ženu i bio je zadovoljan. Čim su dnevi bolje izmicali, tim je on češće pomišljao na one riječi prošaptane sred oskudne sobice u bračnom zagrljaju. Pa sjećate li se, što mu je onda kazala dobra ženica? Vidiš, — zborila je ona živo, — vidiš da sam pogodila. Ti si nešto htio, pa te odbiše. Ali zato ne treba jadovati. Ako ti nije ovdje uspjelo, uspjeti će ti drugdje! Tako ga je tješila vjerna supruga, ali ove riječi bijahu po nj više no utjeha. U njima je bilo savjeta. I bit će tako, — zakle se on, — da bit će tako. Odmah sutra idem, da pokušam. Pa je i otišao. Zato li je dakle zavirkivao sve to življom željom u stranice drugoga dnevnika, zato li se je on sve većma veselio videći, kako se onaj roman u podlistku sve to više primiče koncu. I sjećao se je pri tom živo onih riječi sa uredničkih ustiju: Strpite se, sinko, vaš članak nam se sviđa i mi ćemo ga tiskati, čim bude mjesta. Drago nam je te se je i u radničkom svijetu našla sila, da tumači jade braće svoje i da zatraži ono, što ih Bogom patri. Samo radite, a radit ćete, ako živo otvorite oči. Ne treba nakita. Gole moraju da su misli vaše, gole ko i one ruke, koje vapiju: hljeba, gospodo, hljeba! Nevolja naroda zahtijeva, da se piše za narod, a gdje toga nije tu nije ni pisca. Može to biti veleum, može to biti genij — al sve više za drugoga, nego za onoga, koji ga rodi. A tuj je knjiga na stramputici, ona nije dohvatna puku. Jer što je pero? Pero je glasnik slobode, pero je evanđelje budućnosti u ustiju sadašnjosti. A zato treba srca, treba žrtve. Prva djela pisala su se za žeđe i glada na koljenima u gnilim tamnicama, pisala su se krvlju i znojem. Tim umotvorima ne ćemo reći da su vječni, da su odsjev velikih duhova — to je malo! mi im ka-

žemo: ta su djela koristila puku, za koji su pisana. Eto takva mora da je u nas knjiga, jer još robujemo, jer nismo svoji. Pa kad bi nam poderali povijest, krvavu povijest, mogli bismo otvoriti takvu knjigu i u njoj čitati isto. Pišući jad bio joj je i pisac jadnik!

Jeste li okusila kada slatkoću prvoga cjelova? Jeste li ćutili kako dršće ono usrećeno srce sred burnih njedara, dršće, Bože, da iskoči. Tako je bilo i siromašnom radniku, kad je slušao sijedoga starca, gdje mu zbori, gdje ga uči, gdje mu kaže pravac, kojim da krene. Dakle ipak je on nešto vrijedio i on bi dakle mogao pomoći onima, koji trpe i stradaju. Ah, kolike li slasti! Bijaše uzrujan — bijaše sretan. I u toj vatri zanosa zadrhtaše mu koljena, spopa ga kašalj. Sirota, gušila ga teška bol, na oči mu iskočiše velike suze. „Što vam je? — pitao ga onaj sijedi i dobri gospodin, pustivši za čas preplašeno papir iz ruke. Ali on se jur umirio i iza malog razgovora otputio se u slagarnu onoga drugoga dnevnika, koji se borio za načela. A sijedi onaj starac pogledav za njim šapnu: Sirota, šteta ga je!

Napokon i onaj roman u podlistku približio se je koncu. Još dva tri broja i onda će njegov članak svanuti u svijet. Ali zar se samo to približilo koncu, to i ništa više? Ej, tko bi to znao! Ubogomu slagaru činilo se je, da u njegovu životu druge promjene nema, nego da je blijeđi i sve to većma kašljuca. To su opazili svi njegovi sudrugovi; on im to zamjerao na licu. Ali mislio je on — jošte se držim, a pomoći će mi i Bog. U takvoj utjehi prolazili mu dani, prolazio onaj roman, prolazio i — — —! Pa došla opet večer iza teškoga dana. Jao, bio je to najteži dan u bolesti sirote. Tri puta bacio je krv, dapače morao se je kaniti posla. Njegovo lice osulo se je bljedilom, njegove oči caklile su se u svijetlu plina ko staro, obrabljeno olovo. On je morao kući prije dobe. Dozvoliše mu tu pogodicu i on se zahvali, jer je to bila m i l o s t i samo milost. Pod rukom vjernoga druga krenu on polagano kući. Bila je večer. Sa plinskih svjetiljaka sipalo se svijetlo po pločnicima i po ljudima. Sjalo svijetlo, sjalo jednakim sjajem i kamenu i srcu. Kroz večernji hlad vodio je drug bolesnoga druga do kuće. Jadni slagar podavao se je poštenoj ruci svoga supatnika ko kakvo janješce — tek jednoj molbi morao mu je brat da zadovolji. On je živo želio da ga povede glavnom ulicom. Bijaše tu vreve i stiske, ali on nije odstupio od svoje želje. Napokon dođoše do onoga prozora. Tuj stadoše. Na pô utopljeno oko planulo je opet i sirota radnik gledao je veselim srcem u — onaj plavetni rubac. Gledao je i tad mu drhtaše usne. Dobro je, — šapnu zadovoljan — jošte je tuj, još ga nitko kupio nije. I u toj sanji odvede ga drug kući. Kobnim škripom zatvoriše se za njim vrata i — uminu sve. Ali taj škrip odjeknuo je u predvečerju ko udarac bata po čavlu, kada se zabije lijes . . .!

Pa što da vam duljim —? Eno vam ga. Teška bol prikovala ga na krevet i kupala u suzama lice dobre ženice. Bilo je baš po podne. Kroz malo okance vlačilo se je po sobi ono dosadno, sivo svijetlo, koje sili na drijem i na nujne misli. Sa ulice dopirao je nekakav mrmljajući žagor, gubeći se po kraju kao glas zvona, za kojim još i prizvuk čuješ. Plačnom slutnjom razvlačio se taj prizvuk uz krevet bolesnika, a još plačnije prodirao u srce žene. Teškim uzdahom pridigne se ona i zaviri mu u lice. On je spavao. Utopljene oči, nad koje se je nabrala velika zemljasta koža, spadoše duboko pod kosti čela, koje se je osulo obilnim znojem. Tad uzdahnu jadnica i uzvi pogled prema raspelu. Ali križ je visio mirno. One krvave ruke bijahu prikovane o drvo, ali na usnama spasiteljevim drhtao je smiješak — prijegora.

U to doba sastadoše se na ulici pred njegovom kućom dva čovjeka. Šuteći pristupi jedan drugome. Tad izvadi onaj viši bijeli arak. I razvi ga po širini. Sveta suza zaiskri se na licu jednoga i drugoga, a pest im se sama zgrči. Onaj viši radnik držao je u ruci današnji primjerak dnevnika, a suzno oko paslo se je po sastavku: Kako da se pomogne radničkom staležu? Ali taj sastavak bijaše — zaplijenjen.

Mislite li, da je ta zaplijena bila bez posljedica? Oj ne, a i kako bi! Gospodin urednik u dogovoru sa gospodinom cenzorom „bijahu prisiljeni, ne obzirući se na nikakve odnošaje, otpustiti radnika, koji se usprkos očinskoj opomeni usudio širiti razvratne misli. To se javlja znanja i ravnanja radi —."

Dva dana iza toga usnuo je radnik snom pravednika. Njegova savjest bijaše čista i upokojena. Tek jedno ga je peklo — vi znate što — ali on je prostio i gospodinu uredniku i gospodinu cenzoru. Da je ostao živ, ne bi umro gladan kruha. To mu je obećao onaj sijedi gospodin, koji je rekao: Radite, ali znajte da je pero evanđelje slobode!

A kad su one suhe ruke složili u lijes, a na taj lijes stavila braća zeleni vijenac, tad se otvoriše vrata i uđe mladić, pa preda tužnoj ženi nekakav ovitak. Bože! U tom ovitku bijaše drevna želja mrtvaca, ne lakomosti već ljubavi. Bio je to — prvi honorar. Dakle njegove su se sanje ispunile, ali kako? Na mrtve ruke pade mu prva privreda rada. Za nju kupiše žutih voštanica i još jedan veliki vijenac. A zar je to sve? Ne, jošte je doteklo, da su mu prvim honorarom mogli platiti misu za — pokoj duše.

A kamo bi drugamo i potrošio na dostojniji način one krvave novčiće? Zar bi ju, da je živ, mogao obdariti onim plavetnim rupcem? Ej, ali njega više ne bijaše, dan prije netko ga je već kupio — — —!

DAJTE I DAT ĆE VAM SE

Nije mu bilo ni desetak ljeta, kad je izgubio majku. Tada je bio slab, tim slabiji, čim je tek poćutio život, a već je morao i one gorke nevolje njegove punom čašom ispijati. I tako je mislio svakoga dana na one tople zagrljaje materinje ruke, kojih ne bijaše, na one blage suze, koje presahnuše. Ta rana nije zacijelila, ona nije ni mogla da zacijeli, jer ga je svaki tren, svaki korak života nemilo upitkivao: a gdje ti je majka? Ustao bi — a pusti krevet hladno se je na nj smiješio onim smiješkom nemilosrdnog spominjanja, kad mu se prva mladost budila na cjelovu njenih usana, tako toplih, tako slatkih, kako ih tek onaj znade, komu se navijek sklopiše. I pošao bi u školu nujan, osamljen — ajd, dijete je, možda bi i zaboravio, kad ne bi tu i tamo viđao, gdje se iz malenih klupica veselo igraju one nemirne očice nedužnosti — vireći u ovo i ono. I koraknuo bi tada kakav maličak na vrata, u ruci mu se bliješti novi darak. „Tko ti je to dao?" pitala bi okupljena dječica. „Ta majka, tko bi mi drugi dao!" nježio bi se sretnik, a njemu bi se tada činilo, da sva djeca upiru na nj oči i to bi ga boljelo, boljelo — — Pa došao bi red nauci. Gospodin učitelj govorio bi o Bogu, o narodu, o ljubavi, govorio bi i o majci, ah slatkoj, slatkoj

majci, a naj obdareni nemirnjak zapao bi slučajno i do njega, pa mu pokazivao lijepu onu igračku i šapnuo mu: Ej, da i ti imaš majku, pa bi ona i tebi dala! — — Da, da on ima majku, ona bi njega koječim darivala. To je sigurno, jer onakva majka, kakva je njegova bila, žrtvovala bi sve i sva za svojega Milka. Ali Milko nije imao majke, gospodin župnik bacio je prvi na nju grudicu zemlje i sakriše je, te kad je on plačući stajao, držeći se za skut svoje babe, nijem od suza, odvedoše ga onakva kući i dobra baka šapnu mu: Moli, Milko! Od toga dana molio je on za nju svaki dan, riječ „majko!" razumio je on dobro i predobro, jer ga na to naučiše — suze! Poznao ju je, jer ju je izgubio, ćutio ju je, jer mu je nesta.

Prošlo je već šest godina od onoga bolnoga, bolnoga dana. On je porastao — nešto jače podnosio je sada svoju bol, on se je s njom sprijateljio. Svijeta nije poznavao, nije dakle bilo prilike, da ga odvrate od tihoga štovanja materina groba. On je bio u njem uvijek onako čist i svet kako i onda, kad mu je prvi put mirnu sanju mladosti pomutio. Suznih očiju grlio mi on i danas njezin izlizani križ, drhtavom rukom ubrao bi i danas po koji cvijetak s njezina humka. A onda bi se vratio dva, tri koraka dalje, no ne daleko, jer sve njemu i milo i drago ležalo je nablizu u odjelu za — sirote. I došao bi na drugi grob, grob dobre njegove bake, pa bi šaptao: Moli, babo, za mene. I pozdravivši sve te rane svoje otišao bi kroz redove silnih mramornih spomenika, kamo? — Kući!

Da, kući, ali ne tamo, gdje se rodio- jer tu prodaše, već ća na drugi dio grada u neku trgovinu, gdje mu trgovac od dvije, tri li godine prilično bogati stric. Po babinoj smrti on ga prisvoji k sebi i školao ga kao đaka marljiva i radina. Pa bilo mu dobro u strica, imao je on tu sve svoje potrebe, i onu malu sobicu, u kojoj ga tješila slika one drage i nezaboravne majke, okićena cvijećem s njezina groba. Tu bi on sjedio, tu snatrio, tu mislio i razmišljao. Dobro je to sve bilo, tek da je i potrajalo. Ali njegov stric tajio je pred njim već više vremena onu užasnu tajnu, kamo čovjek poštenjak lako zapadne, ne će li, da mu padne mraz na obraz. Njegov stric je propadao ne svojom krivnjom, već krivnjom drugih, koji običavaju tek na oko gubiti, da u istini dobiju. Bila to je žrtva nepoštena postupka nekih kosmatih duša i — njegovo blago rasipavalo se ko pljeva na vjetru. Pa dođe dan, onaj kobni, užasni

dan, kad su ljudi pravde pribili pečate na vrata njegove trgovine i on je bio — izgubljen.

Tiha je večer drhtala nad svijetom, a u njegovoj maloj sobici čuo se plač. Oprosti sinko, jecao poštenjak, oprosti! A on je gledao u te zamagljene zjenice, u te drhtave ruke, on je ćutio svu grozotu onih suza. Ej bilo je to i zaista užasno po njega, puna mara i dara. On je pojmio strvenu dušu svoga othranitelja, njezin vapaj bio je grozan — — — — — — — — — — — —

Njegov stric nije ga mogao više školati! — — —

Blago jutro svanulo svijetu. Svježi vjetrić popuhivao s planine, kao da te grli, kao da te ljubi. Vedrina pukla u šir, i u duž neba, a rijetka maglica titrala nad gorom i dolom. Bilo je u njoj nešta zagonetna i ti bi zurio kroz nju nikad se ne nasitivši. Vršci tornjeva crtali se u njoj jasno, gubeći se na rubovima u nešto, što nema odrezane međe ni granice, što prelazi u nešto mliječno, plinovito.

U taj čas koracao je Milko gradskom šumicom. Tuga, što mu okupila dušu, virila je iz mutna mu oka. Što je on mogao danas? Stric mu propao — s njim je sve svršeno, tek kupčić novaca, što mu ga turio u džep, sjećao ga na ljepše dane. Ostavljen u najljepšoj dobi padnu na klupicu i zamisli se.

Kuda je bludila njegova misao? Od rana djetinjstva preletjela je ona sve, sve do najnovijega plača njegova. A dobra ona majka vila se kroz sve te uspomene, slična anđelu čuvaru, koji te nikad ne zapušta. Na njezin grob padahu njegovi uzdisaji, s njena groba polijetahu opet natrag, a njihov pozdrav bijaše: Sinko ne očajaj i sjeti se, da ima jošte i bjednijih.

Zar bjednijih? I zaista — čelo njemu sjedio na klupici starac drhtav, kašljucav. Milko upilji svoj suzni pogled u njegovo suho lice, u njegove sijede kose i gledaše ga.

Bez sumnje taj je čovjek morao biti vrlo bijedan. Odijelo mu ne bijaše baš toliko trošno — ali zar nije i njegov stric još možda i ljepše odjeven, pa ipak — ? Ne, on se nije varao, taj bolni pogled, taj suhi uzdah, te kašljucave prsi, a nada sve ona sijeda poremećena kosa, pod kojom bi kadikad bljesnula čudnim žarom do dva gotovo ugasla oka — bez sumnje ta klonulost i ti pogledi kao da su molili Milka: Pomozi, pomozi!

Ali kako? Zar da pristupi k njemu, zar da mu ponudi? Kakav bi to bio postupak; kakav način? Ipak nužda mijenja zakon, pomisli dobrodušno siroče, no u trenu, kad htjedne koraknuti, prikova ga novi prizor na prijašnje mjesto.

Silni kašalj smota starca i on se uvijao i — previjao, da ga je i uistinu trebalo pridržati.

U skoku bio je Milko uz njega i kako je znao i umio — podupirao je i pomagao bolesniku. Zahvalni pogled sinu iz starčevih zjenica, a kad ga mladić pridignu, da ga povede kući, stisnu mu starac živo ruku, a to je možda značilo mnogo i premnogo . . .

Pa što da vam duljim? Ima čudaka na svijetu, koji, kad te na njih u zgodnom trenu slučaj navede, postaju najbolji dobrotvori. Ima ih, a hvala slučaju, koji je sirotu Milka u trenu njegove najgore bijede spasao. On nije trebao više stradati. Bogatstvo, koje je dosada mrtvo ležalo u rukama starca samoživca, to bogatstvo imalo je postati blagoslovom. Dobro siroče imalo je udahnuti toj gomili zlata duh požrtvovne koristi i tako je on blago postalo i doista — blagom.

Danas se diže na groblju spomenik — zar jedan? Ne, na tri groba pada suza zahvalnosti, na grob majke, babe i dobrotvora. A stric? Ele i on dolazi češće, da pohodi vječni stanak bogatoga starca, koji mu je začuvši njegovu bijedu iz ustiju mladoga si spasitelja, pružio ruku i digao ga opet iz praha.

Sreća se je krilila nad Milkovim domom, sreća čista, nepomućena, jer zaslužena.

Dă „dajte i dat će vam se!"

ŽENA

Bilo je to u davno, davno vrijeme, kad su daleko tamo negdje u pustinji stanovale dvije sestre.

Tiho i pusto bilo je sve oko njih, a taj gluhi, tihi mir kao da je počivao i na njihovim usnama. One se muče gledahu, a sve, što je taj dugi pogled mogao značiti, bilo je kano da pita: kada?

Tad se najednom ozva tišinom prekinuti jecaj. Činilo se, kao da negdje daleko čovječanstvo plače.

I tada opet nasta mir, ali grozniji, no što je vrisak pakla. Takvim mirom miruje — zgaženo srce.

Teška suza izvi se iz očiju sestara.

— Idem, šapnu prva i ode tamo, odakle se ozvao jecaj . . .

Tiho predvečerje spuštalo se nad kraj. Zadnji zraci sunca drhtnuše joj na čelu, a ona se stvori pred čovjekom, koji je svoje lice hranio nad parom krvi. Okolo njega ležala su trupla, mirna ko da spavaju.

— Tko si ti? — prodre se na nju okrvavljeni stvor.

— Ja sam Ljubav, a ti?

— Ja sam silnik! Što mi nosiš?

— Oprost grijeha tvojih.

— Što, oprost? Oprost robova — milost?! Nosi se, ne trebam ga. Ja ga prezirem.

I baci za njom nož, ali pogodi u grb vlastite moći svoje.

Bolnim korakom srnula je Ljubav dalje; umorna sjede pod pećinu i zaplaka.

I gledala ju je ta tvrda stijena, pod kojom je tražila pokoja, gledala ju je i htjela saznati, kakvi li je jadi muče.

— Što plačeš? pitao je kamen.

— Plačem zbog ljudi.

— Zbog ljudi, a zašto?

Jer nađoh među njima takovih, koji ne znaju, što je to dužnost. Oni ne znaju ljubavi, smiju se žrtvama, kojih i ne razumiju. Ljude oplakujem, kamene moj!

I teška suza pade iz oka Ljubavi na tvrdu pećinu, da se je stresla kao na potresu sudnjega dana.

I ganu se kamen, pa zapita:

— Mogu li ja koristiti?

— Možeš. Proteci vodom! Napajaj one, koji žeđaju.

— Da napajam . . .

—Da, ali pamti, da će te tada vlastiti izvor izjedati.

— Nek izjeda, samo da koristim! odgovori kamen. — — — — — — — — — — — — — —

Koliko li je suza proteklo one noći, kad su se obje sestre opet našle u zagrljaju.

Što si učinila u svijetu? pitala Poezija sestru si Ljubav.

— Ništa, ništa, jecala jadnica, kamen sam ganula, a čovjeka nijesam!

Odoše napokon obje, ali zajedno. Prva zora budila se nad svijetom, a one dođoše u divan perivoj. Tuj pod lovorom spavao anđeo, premilo stvorenje, snom nedužnosti.

— Tko je to? upita Ljubav.

— To je duša čovječanstva, to je zalog njegove budućnosti, to je — žena! Sada je djevojkom, da zanosi; bit će dragom, da oplemenjuje; suprugom, da tješi; majkom, da uzgaja; staricom, da savjetuje. Želiš li koristiti čovječanstvu, oplemeni mu — ženu!

Klikom radosti pade Ljubav na grudi djevojčine, a prva zraka sunca zasja pobjedno nad zemljom.

TKO ĆE OSLOBODITI NAROD . . .?

„— — Tko će osloboditi moj narod, gdje je golub, koji će mu donijeti grančicu mira, gdje je spasitelj njegov?"

Tako se pitah čitajući krvave dane povijesti tvoje, domovino tužna.

„Je li se on već rodio ili mu se porod istom pripravlja? Kakvo je ime tomu mesiji?"

Pitah se — ali sve je šutilo, ni jeke ne bijaše, da bi se odazvala pitanju plača moga.

Krv vruća kao crvenilo usijana gvožđa pogna mi se žilama — —

Poletih u prirodu — —

Divno li je bilo to jutro! Nebesa smijala se na mene, toliko povjerljivo, kao što je povjerljiv smiješak ljubeće djeve, kad hoće da ovije ruke o vrat zlata svoga. U tom posmijehu zrcali se ljubav, vjera i nada, a ima li česa, što bi bilo još veće, božanstvenije? Uzvinuh pogled u tu modrinu nebesku. Oćutio sam, gdje mi se blaži duša. Lijepa me priroda nekuda tješila. I šaptah:

Kažite mi vi, ej, plava nebesa, želju srca moga! Tko će osloboditi ovaj narod, gdje je golub, koji će mu donijeti grančicu mira!

Ali vedra pučina steraše se mirno nad mojim okom. Ipak se je meni činilo kao da me mami, nek uživam pod njenim krilom. A i čemu da se vraćam u samotni zatvor sobice svoje, kad je jutro toli krasno, toli umiljato?!

Koracah, tako sve dalje i dalje iz grada. Desno i lijevo od mene vrvio je svijet, šaleći se i smijući, ali u mojoj duši vrzlo se uvijek ono pitanje. Tko će osloboditi ovaj narod — —? Ja nijesam umio, kako da odgovorim.

Tad zapeh okom o ugledno društvo. Bijahu to sve sama gospoda, na njihovoj vanjštini vidjalo se neko dostojanstvo, ukočenost, što li? Razgovarahu hladno, očito pazeći, da se ne prenagle, jer naglost ne spada u finoću.

Gledah ih: „Tko će osloboditi ovaj narod?" — zujalo mi u ušima, ali mjesto odgovora začuh:

— Presvijetli, vi ćete u mir?

— Svakako do godine, velemožni gospodine. A onda vaša se želja ne će prečuti. Ta ja ću vas zagovarati.

Dubokim poklonom zahvali se velemožni gospodin svomu presvijetlomu prijatelju, komu su oči plamtile na onu: „Ta ja ću vas zagovarati", takvim plamenom, kakvim mogu planuti samo u ljudima, koji su mogući, pa znaju da je njihova preporuka gotova odluka.

I odoše.

„. . . Tko će osloboditi ovaj narod — — —?" zujilo mi u ušima, ali mi oni ljudi ne dadoše odgovora.

Zamislih se i koracah dalje. Svježi vjetrić podrhtavao granjem i punio jutarnji zrak nekim okrijepljivim mirisom. Katkad bi lagahno drhtnula svrž, zaljuljav se živahnim priletanjem veselih ptičica.

„. . . Tko će osloboditi ovaj narod, gdje je golub, koji će mu donijeti grančicu mira — —?" — pitah se bolno.

Sve je šutilo, a one ptičice digoše se i zaploviše dalje . . .

Tad me opet prenu iz mojih sanjarija drugo društvo. Ne bijaše ukočeno kao ono prvo. I govor mu bijaše živahniji.

— Uvjeravam vas, žestio se jedan, uvjeravam vas, da ovako ne može dalje trajati. Treba sve oboriti, smlaviti bez obzira!

— Ali oprostite, nijesmo barbari. Valja ipak štovati ustav. Ta zakon je!

— Vjerujem, ali ipak priznajte, čim ćete, kad vam, čim se maknete i . . .

I doista, ja ih slušah, a meni se je činilo, da vidim krv, a ta je krv vapila: Čemu me proliste, čemu nas odvukoste obmamom na onaj pokolj. Mi mogosmo jošte, jošte čekati. Rekoste, da radite za narod — pa kamo nas dovedoste?!

I skoro da povjerovah u riječi onoga umjerenoga gospodina. Je li narod kao onaj radikalni rušilac ili ko onaj pitomiji stvor. Tako se pitah i priznajem nijesam umio da si odgovorim, ali sam ćutio, gdje me poplašiše grozne riječi: Sve oboriti, smlaviti bez obzira.

Lagahnim korakom prijeđoh šumicu i padoh na ubavu ravan. Tamo uz ogradu oslonio se netko na motiku; bila je doba, kad se okapa na polju.

Male one ptičice padoše na plot i živkahu toli veselo toli obijesno.

Koraknuh ogradi i zagledah se u čovjeka. Bio to muž čile snage, zdravlje mu se odražavalo s lica.

— Pomoz Bog! — pozdravih ga.

— Na uvijek pomogao! — odvrati mi i pljucne preko motike.

„Tko će osloboditi ovaj narod?" — zujilo mi u ušima.

Htjedoh čuti, kako misli taj seljak, htjedoh mu proniknuti u onu tajnu, svima zatvorenu dušu, pa nakrenuh pitanje:

— Brate, zar je sve ovo tvoje?

— Do jaruge, tamo kod onoga panja.

Zaokružih okom. — Lijepa svojina, rekoh, davno li je tvoja?

— Ej, namro mi ju djed. Pazim ju ja dobro.

U taj par sjetih se povjesnice.

Cijelu nam zemlju namriješe djedovi, a mi, kako ju pazimo? I kao da mi je netko prišapnuo riječi zapitah ga:

— Brate, lijepo li te obdario Bog, ali se ipak zgađa koješta. A da tkogod zaore u tvoje, što bi?

— Čudno li pitate, promrmlja nekud zlovoljno i pogleda me bijelo:

— Hm, što bi — i upre o rt motike.

— E, zbiva se svašta, ali lakše je to u nas, koji umijemo čitati. Vas jadnike varaju.

— A, a, što bi varali, osovi se čovjek, ja znam svoje. Prvo bih šutio . . . ta nije mi možda od zla srca skrivio.

— Onda?

— Onda bih opomenuo.

— A onda?

— E, e, onda? A čemu mi šaka?! Ta ne rodi me majka, da budem ikomu na ruglo. Oborio bih se, pa bilo, što bilo.

„Oborio bih se!" — ta me je riječ sjetila na onog živahnoga govornika. Kako se je njegova riječ divno slagala s ovim seljakom.

Moje je srce drhtalo od radosti. Dobri moj seljače, ti se nijesi razumio niti u knjigu, niti u pismo, a ipak mi nehote odgovorio na ono pitanje: „Tko će osloboditi ovaj narod?" I kako je utješljiv taj odgovor, priprosta siroto moja!

AH, PJESNIK . . .!

I.

— Gospodine?

— Gospođice!

— Molim vas, čitajte štogođ.

— Drage volje, gospođice, a što želite? Evo imamo tuj na stolu zanimljivu, vrlo zanimljivu lektiru, mislim onu zadnju tiskovnu parnicu. Ako dozvolite — —?

— Ne, pustite to. Odveć je učeno. Čitajte što drugo. Samo što? Čekte . . .

I pogled joj se skliznu preko stola, napunjena lijepo uvezanim knjigama. Digoh se i stadoh uza nju, da izbirem. Bože, čega li sve ne bje ondje.

Ali radije da vas, gospodo moja, prije nešto pitam.

Sigurno je već mnogomu od vas polaskala sreća, te se je desio za lijepa predvečerja u tihoj, mirnoj sobičici kakve gospođice. Sjetite se na one zidove toli voljke, toli prijatne, gdje su vas uža-

reni zadnjim zrakama zapadajućeg sunca nekud hrabrili, kao da vam šapću: Aj, aj, mladi prijatelju, nude govori, mi ništa ne čujemo. I ona kitica cvijeća, što se je za takve zabavice pred naslonjačem ugodno širila, zar ne da vam je upojnim svojim mirisom zborila: Vidiš me, danas cvijetam, a sutra? — Užij, prijatelju!

A što da vam reknem tek o pogledu mile naše djevojke? Bože moj, koliko li mi se različitih pogleda tuj nadaje! Eto vidim vi n. pr. sjedite podalje od „nje" (možete i bliže, to ne smeta). Sami ste, ona vas gleda. Vi ste blaženi, vi mislite: nedužan je to anđeo, sama naivnost, ah, sama naivnost! To međutim mislite vi, a ona? Gledajući vas misli to lijepo curče: Uf, kakvi su danas muškarci! Sjedi ovdje kano lipov bog, zuri u mene kano netko u nešto i skoro bi mu sama morala ponuditi: dođite, ogrlite me — —!

Druga vam se opet u sebi divi: Joj, koli bi mlada muža imala! a treća mal' da ne bi vrisnula: „Ah, ta recite svoje, sad ne će mama doći!"

Međutim ja ne kažem, da se nije među vama našao mnogi i mnogi osvajač, koji je upotrebio za onda svoj „sretni", a kasnije možda „nesretni" trenutak; ne kažem ni to, da se nije mnogi od vas namjerio na pravo anđelče, ali oprostite, kad se sjetim onoga domjenka za one tihe, lijepe večeri, ne mogu, a da se ne sjetim i one: „Ženo, tvoje je ime — slabost!"

Motrila me je baš u lice. Bogme u takvoj prigodi nije se baš ni meni dalo brljati po stolu. Vidio sam na njenu licu skupinu koječesa. Na prvi mah virio na mene iz gomile knjiga lijepo uvezani pokojni Heine, ali čemu da ga se latim? Smisliv sve u jedno, stavim se u „romantijski položaj", pridržavajući si malu realnu slobodicu, škiljiti joj u cipelicu. Ah, koli je dražesna bila ta nožica! Prije kakvi elegantni palac, nego li — nožica! Ali ljudskom srcu uvijek nešto treba, primislih si ja uz tu nožicu još koječesa, zašto se doduše ne dolazi u ruke državnom odvjetniku, ali se može doći n. pr. u pakao. A i onako mi već za te meditacije vrag pomeo glavu, bilo mi vruće, očito već osjećah neki pretpakao. Zažeglo me u srcu i htjedoh da pritisnem desnicom.

Osjetih pod prstima nešto debelo. Izvadih.

— Bravo, gospođice! Tuj su pjesme, najnovije tužne pjesme. Plač nad grobom mrtvog ideala. Izvoljevate?

Ah, pjesme, pa još tužne pjesme! Brbljaše djevče promatrajući knjigu. Gledajte samo koli elegantan vez, pa kakav jošte tisak! Moram kupiti tu knjižicu!

— Osobito bi mi laskalo, kad bih se mogao ponadati, da vam ju — —

— Ah, vi ste mi ju prepustili, ali se ne usuđujete. Laskavče! Primam, a vi?

— Lako za me, gospođice. Pjesnik je moj prijatelj, on ima još mnogo takvih knjižica, pa će mu laskati, kad mu kažem, da sam tom knjižicom počastio vas — —

Djevojka me pogleda i spustiv glavicu čupkaše cvijetak, što joj je pao iz kose. Nešto sjene, što se uvukla od zastora, skrivalo ju u neku zamamnu polutamu, samo bijeli lakat odrazivao joj se snježnim sjajem. Vraška mala, koli je bila dražesna! Izgledala je u tom trenu kao kip nikao negdje u ovom toplom, mirisnom zraku.

Ali na jednoć taj kip oživе.

— Molim vas, čitajte!

Pročitah joj dvije tri pjesmice, koje su mi se činile najboljim. Dalje nijesam mogao, ne od ganuća, nego jer se je u sobi već slabo vidjelo. U nekoj pjesmici grozio se je pjesnik, da će se ubiti, ali da ipak ima trenutaka, kad misli, da ne bi bilo pravo ni junački posvema klonuti. Ta se je pjesmica osobito svidila mojoj lijepoj susjedi. Tako se razvi ovaj razgovor:

Ona: Sirota pjesnik!

Ja: E, šta ćemo!

Ona: Vi ga poznate?

Ja: Već od školskih klupa.

Ona: A njegovu dragu?

Ja: Koju? — i zagrizoh se u usne.

Ona: Ta pokojnu.

Ja: Ne, gospođice.

— Ah, uzdahne na to moj lijepi vis-à-vis. Bijaše ganuta.

— Što vam je, gospođice.

— Ništa. Zavidim joj. Počiva u sjeni lovora i slave. Tisuće njih doći će joj na grob, tisuće njih pustit će suzu na njezin spomenik. Da, zavidim joj!

— Ali, gospođice?

— Dozvolite, mi obične žene imamo također ukusa. Ja bih bila najsretnija, kad bih mogla pjesniku kazati: Moj si, ljubim te. Znala bih, da će moj život biti kao lijepa sanja, moja smrt, izdisaj u ruci ljubećega muža, puna slave i glasa. Pomislite, njemu je otvoren svijet, tolika ga srca ljube, s njim plaču, s njim se smiju. A sve to darivao bi on meni, jedinoj meni. Moj grob bio bi milim oltarom za tisuće zaljubljenih, jedino za to, jer me je ljubio pjesnik, ah, pjesnik!

Pustih ju, da se izdeklamuje, a k tome mi se i sviđala ta sanjarka mala u svome patosu. Gle ti te dražesne vragoljanke, kuda li se zanese! Ćutio sam onaj izrazit njezin pogled na svojem licu. Pa možda je napokon cijela ta igra bila tek teatralni atentat na mene također stihotvorca. Takve misli mozgah u pameti držeći joj toplu ručicu. Opazih, da joj je koža vrlo fina i da joj se je niže malog prstića izmetnuo prištić. Zar ne, da dosta opazih? A bilo je i kada, gospodo moja!

II.

Sutradan bijah nekud slabiji. Ostadoh tako kod kuće. Tek u predvečerje iziđoh. Šetajući ulicom zapazih veselo društvance. Oho, pomislih, poznam vas ptičice moje. U četici se isticao suh čovjek, prilično ugodna lica, koje je interesantno zasjenjivao širok crni šešir. A uza nj okupilo se jato pravih pravcatih nepernatih vrabaca, žagoreći ulicom te igrajući se finim batinama. Obilni dim cigara i cigareta stvarao je za četicom mala oblačna nebesa.

— Poznam vas, šapnuh i htjedoh da uskočim na drugi trotoir. Ali vraški ljudi, očito šire voljice, zakrčiše mi put. Moj si! — doviknu mi onaj suhi, blijedi čovjek, — ja gospodarim. U red, pa naprijed!

Bravo, pjesniče, poviče društvo, ajd! Naš prijatelj slavi večer. Danas je dobio dvije sto forinti, razumiješ, dvije sto forinti za svoje tužne pjesme. Treba da ga rezbere honorar. Ti ćeš s nama. Naprijed!

Sila kola lomi, a kamo l' ne bi mene, koji sam već od naravi voljan koječemu, za što se u pakao ide. I tako se nađoh u velikoj zadimljenoj sobi, u bučnom društvu, sred tuče govora i pjesama. do u kasnu noć. — — Prešutit ću mnogu i mnogu. Glavno mi je,

da napomenem neke momente, koje mi moj sinoćnji doživljaj u one gospođice živo dozvao u pamet. Eto, tuj je sjedio pjesnik, koji je tolike zanio. Promatrah ga. Bio je od naravi nekud sjetna lica, a u onom času, kad mu se je već i jezik počeo plesti, bilo je u tim crtama nešto živinjsko. Tup, zamagljen pogled sinuo bi katkad ispod zaklapajućih se vjeđa, skoro blatan znoj plazio mu niz čelo. Gledah ga — bilo mi ga je žao.

Pij, pij, izmuca mi preko stola i sustane kao da razmišlja. Ti si — ti si — si — si — — i klonu glavom, te tako ja ne začuh, što sam one večeri bio.

A društvo je rogoborilo i bučilo. Ondje u drugom kutu sobe desili se nekoji ljudi također veseliji. Privukav uz burni pozdrav svoj stol do našega, podigoše viku sudnjega dana. S njima se priklopio i nekakav golušavac, očito nevježa u ovako burnim scenama. Pio je silomice, s nevolje otezala mu se vinska kap grlom. Na glatkom, skoro ženskom licu opažao si neko naprezanje, da se u društvu ne osramoti. Do njega je sjedio neki postariji mladić — pjesnikov prijatelj. Neko se ponosi ovim, neko onim, a ovaj naš znanac pjesnikovim prijateljstvom. O, on toga nije ni onda zaboravio, kad je bio „drven".

Naš se je dobri prijatelj, pjesnikov mentor, nalazio u poslu da zaklopi trepavice, kad ga onaj golušavac upita:

— Gospodine?

— A—a?

— Jeli ono — —?

— Jest, moj prijatelj pjesnik! Talent, genij, nu velim vam pametna je to glavica. Poznam ga od djetinjstva. Oduvijek je bio čudan, neobičan. Junačka duša najvolio se tući, izaći u kvar — —

— Kva—a—r?

— Da, kvar. Nabacivat se za purani i drugim pernatim blagom. O, od rana se mi znamo. On je znate moj gordi prijatelj.

Sad umuknu pripovijedalac i objesi tužno glavu. Možda bi bio i zaspao, da se ne začu svirka uz zvončiće bubnja.

U sobu navali malo društvance i počne se okretati. Gledam dražesno ciganče, gdje pokazuje bijele svoje zubiće i zaboravih na pjesnika.

Aj, aj, ugodno li ga se opet sjetih. Kao da ga je đavo raztrijeznio. Bijaše sav zažaren, a krasno ciganče u njegovu naručaju povikivalo: Poljubi—ček, al sad platiš banovicu!

Sjetih se svoje sinoćnje gospođice i požalih, što je nema tuj — — —

Pred malo vremena vratih se sa sela. Odmarah se ondje u roda od male boljetice. Svježi onaj gorski zrak oživio mi krv, povratio zdravlje. Veselo sam hrlio u te mile planine, kao da sam slutio, da ću nešto doživjeti, kao da ću, rekbi, zaključiti nešto prekinuto.

Nađoh ondje svoju znanku. Udala se za tamošnjeg učitelja, koji ju još za svojih nauka zavolio. U njezinu oku iskrio se još uvijek onaj stari, neugasivi žar, žeđa za životom, za užitkom . . .

Neke lijepe jesenske večeri vraćasmo se sa šetnje. Mlada gospođa i ja iđasmo naprijed i zabavljasmo se uspomenama. I tako dođe red i na ono predvečerje i na one pjesme.

— Marijo, imate li ih jošte?

— Imam.

— A vaša želja, da se udate za pjesnika?

— Osta ne ispunjena.

— Žalite li?

Mlada gospođa stisnu plećima. Poznao sam ja tu svoju lavicu, ona ostade ista. Bje to stvor željan promjene, željan gledati mnoge pred sobom u prahu. Vraga bi tebi pjesnik, pomislih griskajući šiljak cigare, ti si uvijek ona ista vjetrogonjka kao i prije. Ti trebaš romantičnih scena, gdje bi ti bila obožavana kraljica, podatna napokon svakom crvu. Eto, to ti trebaš, ptičice. — — Dođosmo do groblja. Tuj se zagledasmo u sivu prikazu, gdje tetura uz križeve. Pognuta šija i sijeda glava udarahu starca.

Tko je to? — upitamo malne u isti mah učitelja, koji se je požurio, da nas stigne. Sirota, gospodine! Bog mu pozva ženu k sebi, a on osta sam bez štapa starosti svoje. Tako vam pohađa eto već dvije godine groblje. Plače i moli.

Gledah s počitanjem tu sijedu glavu, a negdje u daljini pojaviše mi se snene, zamagljene oči. Ej, to bje pjesnik!

Njegove pjesme čitaju se u mnogoj kući, mnogi i zaplaču nad glatkim versom. To je ljubav, to je vjera! — šapnut će mnoga krasotica.

A ja pričah Mariji doživljaje u onoj gostioni, pričah joj o cigančetu i cjelovu za novac pri proslavi pjesama u slavu mrtvog ideala.

Za onoga pjesnika čuje se i pita, a za onoga starca? Pa ipak, u čijoj je suzi više poezije?

Ne marim kako me je ona shvatila. Ja pročitah stihove tuge i jada sa nabora staračkog čela, a ne iz knjižice, koja se je rodila u elegantnom vezu i na koju te mami njezin fini tisak!

VANITAS VANITATUM

FANTAZIJA

U kutu sobe stoji krasna knjižnica. Po elegantnoj polici ređaju se u bljeŝtavom divot-povezu prva djela starih i modernih pisaca od Homera i Sofokla do Tennysona i Ibsena, od Aristotela i Platona do Darwina i Spencera. Rusi, Nijemci, Francuzi, Englezi, sva plemena svijeta pisala su na te stranice. Potpuna izdanja, divan izbor; sav mozak i cijelo srce čovječanstva diše kroz one pregratke. Krasne li knjižnice, slatka li razgovora!

Pod palačom bogatoga gavana stoji duboko pod kamenom temeljnikom jedan stari neznani grob. Onda (a to je bilo davno, davno prije današnjega koljena ljudi) širilo se onuda groblje, kud se danas veličajne zgrade ponosno u vazduh penju. Siromah umnik razbijao si onda glavu o svrsi svega, što postoji. Htjede prodrijeti u srčiku čovjeka, svemira, bića, htjede da smjelom rukom podere zastor ispred tajne vaselenske. Ali priroda stajala kao ledena sfinga od kamena, na njezinim je usnama počivala šutnja stroga ko smrt; njezino je oko piljilo u nj nijemo, ravnodušno. A što je meni do tvoje želje, tvoje strasti! Što ćeš da iscijediš iz moga bića? Što me promatraš, što razdireš prstom kožu, ti ludo samrtna?

A umnik je promatrao, proučavao i — umro. Pokopaše ga u ono groblje, gdje se danas palače dižu. Pokopaše ga tiho, bez

gospodskoga sjaja, jer on nije iza sebe ostavio ama nikakova glasa. Nije napisao ni jedne pjesme, ni jedne pripovijetke, ni jedne učene rasprave. Baš ništa, baš ništa, kao da je to tako teško!

Prođoše vijekovi. Njegov duh tamo na obalama rijeke zaboravi zaželio se opet sunca i ljudi. „Oh, vapijaše njegova sjena — da mi je sada vidjeti napredak čovječanstva! U što li vjeruju, čega li se dovinuše! Nađoše li istinu, koju sam toliko tražio, pogodiše li svrhu čovjeka i svemira?" — — Prođoše vijekovi i vijekovi. Naš naraštaj ležao je već davno u truležu po grobljima. Novo vrijeme, daleka budućnost, o kojoj se nama ni u tlapnji slika ne priviđa, prolazilo je mijenom vremena. Drugo, daleko doba . . .

Po milosti „Velikoga bića" krenu se željni duh onoga umnika s obala rijeke zaboravi među nove ljude.

On dolepрša do svojega groba i začudi se, kad opazi dugačku ulicu, goleme palače, kad vidje ljude, gdje se voze na kolima bez konja i volova kao u njegovo davno doba. Pričini mu se: sve je oživjelo; kamen i drvo miču se po čovječjoj zapovijesti.

Pijan od tijeh dojmova zađe u svoj grob. Ništa, ni jedne koštice nije našao. On gledaše samoga sebe kao nešto, što samoga sebe ne može naći. Diže se i ode u sobicu nekoga siromaha umnika.

— Zdravo, prijatelju! — pozdravi ga jadnik. Duh osjeti, da mu je Veliko biće dalo podobu umnikova prijatelja, da lakše prođe.

— Jadna li i siromašna stana! — mišljaše „duh" sjedajući u rasklimanu stolicu. I ja sam ovako kuburio i ja sam si ovako razbijao glavu. A čemu? Nego, ako ovaj mladić istinu traži, ako mu misli lutaju beskrajnim poljem ljudskoga umovanja, onda nema kada, da opaža pukotine na svom krovu. — —

— Ja sam cijele noći mislio o našem razgovoru, — započe siromašni mladić — pa opet ne umijem šta da ti kažem. Sve se svađa samo u jedan uzdah: „Ah, kad bi samo više kruha bilo!"

— Ta ima kruha — dočeka duh, baš kao da nastavlja jučerašnji razgovor.

— Ima da; zar baš uvijek ondje, gdje ga treba?!

— A da to bude?

— Treba manje sebičja, a više čovječnosti. Rješenje ovoga računa zove se ljubav. Ja vjerujem, da je čitava svrha napretka samo u to legla, da ukine glupu razliku, osnovanu na primitivnim

tradicijama ljudske prošlosti i da zbliži čovjeka čovjeku. Sreća ljudi cilj je kulture, bratstvo ljudi — osnov je toj sreći!

— Lijep si prorok svakako. I ti vjeruješ u to savršenstvo, u te ljude, koji će otkidati sebi od zubi, da dadu drugima?

— Vjerujem. A umrem li, kao što je red, valjda će mi kosti u grobu osjećati sreću živijeh.

Putnik s rijeke zäboravi tužno ga pogleda. —

Svetog li ludila! — mišljaše on. — O tom ćeš znati u grobu, kao i prije groba. Ništa, praznina, ista zagonetka kao i prije vijekova muči tebe, prijatelju, kao što je mučila onda i mene. — —

— I ode. — —

Rpa radnika bunila se ulicama.

— Kako Vam je? — upita duh.

— Zlo, gospodaru! Otimlju kruh s usana. Krvnici, u njih srca nema. Dolje s njima!

Rulja se odvalja dalje, a putnik s rijeke zäboravi vinu se poput mjehurića od sapunjače u svoje pokojište.

— Vijekovi prohujaše, — mišljaše on, — a još uvijek ista borba, ista težnja. Još se nijesu dovinuli istine, jer da su je našli, bilo bi u svijetu raja. Ali da počekamo.

— — — — — — — — — — —

— — — Minuše stotine i hiljade godina. Svemir se je kretao po svojim zakonima kao stroj bez svijesti. Ljudi čepali zemlju; kolijevka se ljuljala, a motika zvečala — kao i prije.

— Ah — uzdisaše ona sjena na obalama rijeke zäboravi, — ah, da mi je sada pogledati svijet! Čega li se dovinu napredak čovječanstva? Nađoše li istinu, zäboravi, — ah, da mi je sada pogledati svijet! Čega li se dovinu napredak čovječanstva? Nađoše li istinu, ima li u svijetu raja?

Smilova se „Veliko biće“ i duh se krenu na zemlju kao pred hiljadama godina.

Kakav li nađe svijet! Luduješ! — rekli bi nam, kad bismo ga opisivali. Čovjek nije znao zapreke ni pod sobom, ni nad sobom; on je bio gospodar, koji je sve mogao.

Duh prođe ulicom. Vreva, buka, da ti uši zagluši. Na jednom mjestu opazi veliku gomilu ljudi. On se približi i slušaše:

— Svi su vijekovi sabrali građu, mi smo umijesili budućnost! — razglabaše neki javni profesor.

— A ja vas pitam, što ste umijesili? — upita netko.

— Budućnost. — — —

— A u čemu je ta budućnost? Istina: naš je vazduh, zemlja i podzemlje, talas nam je šala, brda za nas nema. Svijetlo i toplinu stvaraju nam strojevi. Ali što je to? Dosadno je u svijetu! Čemu živimo?

— Jer se rodiste — odvrati prvi govornik. Tu ste i dok vas traje, hodajte, kuď vam se hoće ili kuda vas treba.

— Ali svrha naša? — vikahu mnoga grla.

— Prazna riječ, fraza davne prošlosti, što su oni filozofijom zvali. I našto vam to znati, našto da se gubite u labirinat umišljenih pojmova? Živite, dok ste živi!

— Mudraca li! — ču se vika. Nama je dosadno, mi hoćemo da znamo, čemu život. — —

— — — A što laže! vikaše druga rpa. Kakva budućnost, što smo je mi umijesili! Što imamo? Ništa. Do čega doprijesmo? Ni do čega! Porastao je napredak, ali i potrebe. Kakva je dakle pregolema razlika između danas i nekoć!

— Nikakva! — diže se vika. Isto samo u drugom liku! —

— — — Putnik s obale rijeke zäboravi naglo se izgubi. — Ništa, šaptaše, i opet ništa. Oni jošte žele, oni jošte uzdišu. Ah, gdje si, istino! gdje si, svrho toga koljena!

— — — Prasak, strašan, sverazoran, prasak. Cijeli svemir plamtio je plamenom, svaka zvijezda pretvorila se u stotinu vulskanskijeh ždrijela. I onda se sve to zgrnu u jednu žarku, plamenitu rpu bez mjere i granice.

Putnik s obala rijeke zäboravi gledaše u taj vatreni kaos. Nije se moglo raspoznati ni zemlje ni trunka od čovjeka. Silne građevine, gorda brda i duboki oceani, sve bijaše — ništa. Od umnih knjiga, napisanih kroz hiljade i hiljade vijekova u znoju i suzama genija, ne bijaše vidjeti ni izgorjela papira, od vještačkih spomenika ni trunka. — — —

Duh gledaše i ne upita se: čemu? On osjeti samo, kako ga pred vatrenim sverazornim časom prošiknu misao: Oj, ti velika, ti nijema prirodo, što smo mi o tebi mislili, a kako se tebe ne dirnuše

naše misli, naša volja! I kako je grozna tvoja golotinja, tvoja istina, nama sanjarima, koje opaja tvoja majska noć. A gle, ti i u ovom času razora jednako ne misliš na nas, kao ni za proljetnog ti čara, tebi je to svejedno. Ta to je tvoja igra od vijekova, ti vječna promjeno!

PRIČA IZ PRADAVNIH DANA

Na sjever, na jug, na istok, na zapad, bez međe i granice, dalje negoli ijedna misao, dublje negoli ikoja rana u srcu, pružio se vječni prostor vaselenski, kuća neumrlijeh bogova. Zidovi su mu ne od mramora, nego od tanke prozirne magle, plave i sive kao pare mliječne, izatkane hiljadama i milijunima zvjezdica bisernih, srebrenih i crvenkastih. Visoki beskrajni svod bijaše čista plavet tajanstvena i sanjarska kao mirni pogled djevojački. Pod nogama neumrlijeh plovili su oblaci od onoga najtežega kao željezo do najtanjega kao perce iz krila golubice. Golema žarka kruglja lebdjela je u toj tišini sipajući milijune svijetlijeh, toplijeh trakova po veličajnoj krasoti. Bijaše je vidjeti kao vrelo vječnoga svijetla i topline, kao žarko srce svemira, iz kojega je jurila krv života azurom u sve, što postoji, jednako udarajući u ono, što živi, kao i u ono, što je mrtvo.

I ta vječna beskrajna palača neumrlijeh bijaše prazna. Dugački, sjajni trakovi izvirahu iz one žarke lopte i podrhtavahu u svemiru kao napeti konci, o kojima je, rekao bi, sve to visjelo. Ne bijaše tuda ni mitijskijeh nimfa ni kršćanskijeh anđela. Ništa nego nijemo neoskvrnuto svetište vaselene, ništa nego ona ognjevita lopta, sjajne titrave zvijezde i oblaci kao dim hekatombe — a u slavu — čega?

I budne onda, pa se na beskrajnom vidiku pojavi odjednoć dugački biserni plašt. On se je spuštao polagano s visina, u sredini bijel, a po nejasnom porubu i žut i crven i zelen, onako kao sunce, kad ga kroz suze gledaš. Zlatne zrake odbijahu se od fine mu maglene tkanine i pričinjahu se, da su nevidovni prsti, štono

ga nose. A on je titrao u vatrenom šarenilu boja, kao kaplja rose o paučini.

Na oblaku sjedio je starac. Srebrena kosa i časna brada vjenčala mu je božanstvenu glavu i miješala se i tonula u sunčane zrake i oblačnu maglicu.

Iz toga srebrenoga svetokruga gledala su dva blaga stvaralačka oka u nijemi prostor, dva pogleda jasniji od zvijezda, topliji od one žarke lopte, dublji od bezdane plaveti nebesne. Činilo se, da je u mrtvu svemirsku pustoš ušao novi život, da se je u velikog mrtvaca doselila duša. To su osjetile zvijezde i oblaci; zvijezde zadrhtaše od radosti, oblaci se zanjihaše od milja. Ah, tako doršće šuma, kad je poljubi proljeće, i dijete, kad opazi iz daleka majku, koje davno ne vidje!

Ali ono „Veliko biće" gledaše pogledom, koji je dirao kroz vesele oblake u jednu tamnu mrlju u dnu vaselenskoga mora. Pričinjalo se, da je mrva sitnija od prosenoga zrna pala od nekuda sa gospodskoga stola na duboke oblake. I „Veliko biće" spuštalo se kroz vazdušni ocean onoj zabačenoj točki.

Mrva je postajala sve većom i većom i gubila čar, što ju je omatao, gledajući je iz daljine. S maglovitog joj lica izbiše kvrge kao brda, niz koja se valjahu zagušljivi slapovi.

— O rugobe li u svemiru! — nasmije se nečije grlo hrapavim smijehom.

Zvijezde potamnješe, oblaci se sudariše orkanskim vjetrom, pa se namrštiše, kao da će sasuti strijele od poraza na bogopsovca. Ali ih „Veliko biće" umiri jednim jedinim pogledom.

— Iziđi! — zagrmi stvaraočevo grlo vaselenom.

Strašnim potresom, u pjeni rastopljenoga kamenja, u smradnom dimu otrovnijeh para iskoči iz utrobe one crne mrve rugavetna prikaza. Iz vatrenih mu očiju izbijao smijeh, s namrštenog se čela čitalo, da ne poštiva ništa. Ali okolo iscerenijeh usnica tajalo se nezadovoljstvo kao slutnja vlastite nemoći.

— Zvao si me — podrugivaše se prikaza — i došao sam, da te vidim. Napokon ja i hoću sve da znadem, sve da promatram, pa da se onda svemu smijem. Ha, ha, ha! Čujem, da si ti onaj, koji stvaraš! A čuj me, — iskreno ti kažem — ja doduše ne mogu stvarati, ali ti mogu da izobličim tvorevine, da ih po svojoj volji pregrađujem. I dok je tako, dotle sam jači od tebe. Gle, zvijezde i

oblaci tebi pokorničku pjesan poju; ali nèka ti ta maglena slava, ja ipak jošte ne prigibam šije ispred tvoje stvaralačke brade! Kvarim ti posao i dok mogu izvrnuti svaku tvoju oplođenu misao onako, kako ja hoću, dotle je na meni carstvo! Ej, kad bi ti stvorio nešto najbolje, najljepše, nešto nad moju razvratnu moć — ej onda! — i zloradi smiješak obleti mu preko porugljivijeh usana.

„Veliko biće" gledaše mirna i zamišljena pogleda u obijesnu prikazu.

— Gle ovu mrvu — nastavi napasnik — ti koji si postvarao beskrajne prostore i objesio onu veliku uljenicu o prazninu, ti nijesi mogao na ovoj mrvi zasnovati što veće od ovih kvrga, onijeh pukotina, iz kojih se puši smrad tebi pod prozore. Gdje li samo nađe ovu gnjilu jabuku! Dakako, al ti mene ne trebaš, ja ne umijem stvarati. Nego ipak, kad bi ovo moje djelo bilo, ja bih — —

— — I pogleda onda demon u mirno lice Stvorčevo. On spozna, da ga „Veliko biće" blago, bez gnjeva sluša, pa nastavi:

— — — ja bih ovo i okrunio, okrunio životom. Ili si ti možda sebičan, pa ne podnosiš, da i drugi s ove mrve s tobom sreću dijele gledajući u tvoje zvijezde! „Ej stvorče, čemu ne stvori ljudi?!"

„Veliko biće" htjede da otvori blagoslovna usta. U taj mah dopрši preda nj blagi anđelak, a zvali su ga na zvjezdama: Milosrđem.

— Oče! — šanu anđelak — ne slušaj ga, ne stvaraj ljudi. U čas, kad ih pozoveš u život, poteći će s mojega oka suza, koja se nikad posušiti ne će.

— Ludorija! — nadre se demon. — Ili zar ste vi stvaratelji toliko slabi, da se bojite stvoriti nepotpune ljude! Ha, ha,ha! Onda ajte, valjajte se po šarenim vašim oblacima, ali ja ostajem ovdje. Ja ću mijesiti, pokušat ću, razbijat ću si glavu i valjda ću napokon i ja nešto stvoriti! — —

Gromovitim praskom uđe demon u svoje pećine.

— — — — — — — — — — — —

A gore na oblaku snivalo „Veliko biće" u svojoj božanstvenoj ljubavi zemlju, okićenu šumama i cvijećem, pticama i žuborima bistrijeh potočića. Miris i pjesma dizala se s lica joj visoko pod nebesa. — Slava ti — Stvorče! orilo se iz sretnijeh dolina. Sunce je cjelivalo lijepa, sretna, zdrava lica, a ta lica bijahu — ljudi —

I kako se prenu „Veliko biće", osjeti cijelu opojnu slast onoga sna u srcu i progovori silnu riječ: Porodi, zemljo, sinove i kćeri! Nek budu vječni u životu!

Kao mravinjak oživi tvrda kora. Pjesma radosti zamirisa vazduhom. Ljudi nikoše u život, da budu vječni.

A duboko u utrobi zemlje zaori istim mahom podmukli, rugavetni smijeh: Ha, ha, ha! — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Od toga časa prohujaše vijekovi, a ljudi postadoše — zlice. Demon se je nevidovno šuljao u njihove domove i trovao srca. Zloradim smiješkom pratio je svaki korak vječne djece božje.

— Ne umijem stvarati, — brukaše se rugalac — ali moj pogled, moj šapat, moja riječ izvrnula je, izobličila je ove vječne žive likove! — — —

— — — Čedo moje! — progovori onda „Veliko biće" Milosrđu — eto, kako nam se izopačiše neumrla djeca zemaljska. Zloduh je otrovao namjeru moju, unio kukolja u pšenicu!

— Ljudi su bez zaštite, — povrnu Milosrđe — slabi su, ako i vječni, protiv njega razvratnika. Dajmo im nove snage, blagoslovimo ih novim darom. Dajmo Ljubav među sjeme tvoje!

Tada pristupi pred prijestolje „Velikoga bića" krasno djevojče. Njezin trag mirisao je tamjanom i mirhom čistijeh poljubaca, iz njezina srca grijala je krv, gotova, da se prolije za sreću drugijeh.

— Pođi u svijet, kćerko, — reče „Veliko biće" — i blagoslovi ljude!

— — — Od kuće do kuće, od srca do srca polazila je ljubav. Za njezinim tragom, za njezinim dahom pružalo je cvijeće svoje glavice. Leptiri oblijetahu oko miljenice, polijetahu na krune stabala i sipahu od radosti zlatnu prašinu sa šarenih krila po šumi i grmovlju.

I tako je u slavi obilazila ljubav svijet, ali kuda bi ona izišla, tuda bi namah ušla druga neka ljepojka — čedo demonovo. On je obdari milijunima varljive dražesti, a ljudi, ugrijana od Ljubavi srca, primali su je objeručke. Ta zlosretna krasotica imala je dva imena: Sebičje i Strast.

Svijet uprije iz petnijeh žila, da sebi ugađa, sebi udovolji. Mjesto bratstva, jednakosti i slobode, mjesto toga zakonika ljubavi, u kome se piše jednaka sreća svima i jednaki raj na zemlji, pojavi se utjecajem demonove kćeri naopaka slika, naopaki, lažni duh ljubavi, pojavi se sebičje, idolatrija ličnijeh koristi. Aj, pa uz ovo jošte pripe i strast neslomiva krila sebičju o ramenu. Ljudi — vječni lakomci, hrlili su preko potištene braće svoje turajući ih vječne pod svoje kaljave tabane. Rod čovječanski rascijepi se onda u dvije nejednake česti: jednu manju, koja je imala mnogo i baš zato trgala iz usta onima, koji su imali malo, i u drugu golemu, pregolemu, koja nije imala ništa do vječni glad u želucu, vječnu žeđ na usnama, ali i vječnu sebičnu žudnju i lakomost u srcu.

A onda razabraše jedni i drugi, da im se lakomost nikada ugasiti ne će, počeše osjećati težinu vječnosti i dosadnost tolikoga života, pa padoše siti u otrovanost, a gladni u očaj.

Demon je pobijedio; on je pokvario čovjeka obdarena vječnošću; život izgubio čar!

— Tko je jači? — tutnjilo je iz utrobe zemaljske.

— Tko je jači — ha, ha, ha?! — — — — —

— Čedo moje! — protužiše svete usne „Velikoga bića“ — eto nam demon Ljubav otrova. Pod čistu djevicu moju podvalio je Sebičje i Strast, oskvrnuo srca na zemlji. I mjesto da je Ljubav učinila ljude nebesnicima, turila je Strast i Sebičje nju u blato! I tako će biti cijele vječnosti njihove! Oni zasićeni pitat će: Čemu smo ovdje, kad ne znamo više novijeh želja! Oni gladni vapit će: A čemu nam ove vjekovite — patnje!

— Dajmo im Nadu! — progovori Milosrđe.

I dođe onda među ljude Nada. Njezine su oči gledale bistro preda se, kao da su čvrsto uprte u jednu stalnu svijetlu zvijezdu. Prestadoše mnoga i mnoga zla, ali gdje bijaše demon? On je bjesnio u svojoj podzemnoj provaliji. Od ljutosti iscijedi iz svoje žuči jednu žutu, prozirnu kaplju. Onda dahnu u nju iz svoje crne duše i poče je uštrcavati u srca ljudska.

To bijaše samo jedna kaplja iz mora nemogućih nedostiživih želja.

Siromašica Nada useli se u ljudske grudi, ali te grudi bijahu već davno onom kapljom otrovane. Ona padne u srca kao vjetrić na ognjište i uzbuni još gore onu poharu. Tako i prva topla sunčana zraka probuđuje u život sjeme otrovnoga cvijeta i zarod ljutice guje.

Ljudi se pognaše za utvarama, stadoše se previjati kao crvi u kliještima vječne, nedostižive želje. Nikada dosta, nikada previše, ah i taj pakao da bude vječan!

Pa dođe čas, kad opet mnogi i mnogi okrstiše Nadu — čedo božje — varalicom, istjeraše je iz svojih srdaca, prokleše svoje vjekovanje i stadoše lutati kao divlji oganj nad barama. A toj se je kletvi odzivao iz dubina grozni, pobjednički smijeh: „Ha, ha, ha!“ — — — Čedo moje! Čuješ li rugalicu zloradnika. Izopačio nam je Ljubav, opoganio Nadu, učinio je vječnost prokletstvom! Ah, gdje da nađemo silu jaču od njegove!

— Oče, ja znadem jednu, ali ta je zadnja!

I onda iziđe pred „Veliko biće“ laganim koracima nijema stroga žena. Ona se je zavila u gusti, crni plašt, samo su joj oči kroz velo ozbiljno, ali spokojno gledale.

Lagano... lagano spusti se ona na zemlju i koracaše kroz rpe stradalnika gledajući ih mirnim pogledima. Od tijeh pogleda sklapale su se njihove vjeđe, otekle od plača i muke. Demon se nije više smijao. On je napokon razabrao, da je Stvorac jači od njega, pa se je zavukao u svoje dubine, gdje kipi od bijesa, odakle udara za nas od zloradosti. Ali on nam ne može više ništa da učini, jer kad ti stane najljuće čupati srce, onda dođe ona tiha nijema žena, poklopi ti rukom oči i demona nestane.

A ta žena zove se — Smrt.

DEMONOVO OGLEDALO

Vi svijetle, daleke iskre, gusto li se prosuste vrh moje glave! — „Ni vjetrić vas ne vija, ni voda ne trne, i otkada vas gledam, uvijek jednako svijetlite nad vrtom božjim!

„Dižem prema vama ruke, ali vi ste daleko, a meni je nekako, čega nijesam jošte osjetila. Ne mogu vas uvijek naći u vrtu božjem. Samo kad se sakrije veliko svijetlo, onda vas opet vidim. Ah da mi je samo mrva prašine vaše na prsima, vi svijetle daleke iskre!“ —

Tako je u uzdisala pramajka čovječanstva na obali rijeke Eufrata. To je voda, koja je jošte uz tri druge natapala Eden. A pramajka ljudska bijaše lijepa, kao da ju je smislila vila priče, koja se njiše na velikom cvijetu u zlatu istočnoga sunca. U nje bijahu oči mirne i duboke kao jezerca u raju, a lice zdravo i svježe kao prva ruža, koja niknu iz daha božjega. U vječnom proljeću sagibaju se cvjetne grane nad njezinu glavu sipajući joj po dugačkoj gustoj kosi bijele i crvenkaste ptičice, kružile su se vijekom oko njezina čela kao kruna, koju je polagala priroda na pramove svoje kćeri. Tigrovi i lavovi, srne i ovčice lizale su joj ruke, a ribice dizahu iz vode glavu, e da bi ih malo milovala. Krasno, rajsko jutro i čarobna mirna noć, sunčane i mjesečeve zrake cjelivahu joj lice i govorahu: Nigdje nije ljepše negoli je ovdje, i ništa nije ljepše negoli si — ti!

I onda bi ona podigla lijepe oči, pa kad bi opazila praoca ljudi, kako je kao začaran od ljubavi gleda, onda bi kliknula: Nigdje mi nije milije negoli uza te, i ništa mi nije draže od — tebe!

I tako je prolazio život prvijeh ljudi u cjelovima i u djetinjoj šali. Šetali su, držeći se uvijek rukom o ruku. Igrali su se skrivača s lavovima, nosili mrvica i hrane sa rajskih stabala u ptičja gnijezda, skakali su u stadu malijeh jaganjaca po cvjetnim poljanama Edena, sretni bez brige, bez misli, baš kao dva goluba ili dvije vjeverice, koje se igraju tamo uvrh šumskoga hrasta između neba i zemlje.

Ili bi stali na obalu rajskijeh jezera gledajući u mirnu, bistru vodu. Tamo su prvi put lik svoj opazili i bilo im je slatko, slatko u srcu, kad su vidjeli, kako to oku ugađa, kad oni jedno uz drugo zagrljeni stoje. To im postade najugodnijom zabavicom; oni su se smijali, sagibali, grlili, pružali ruke prema vodi i gle! — kakoli je točno, kakoli je nježno i dražesno bistra voda njihovu šalu uzvraćala!

Jednoga dana prošeta se Edenom božji anđeo i izbije kroz gusto lišće na obalu jezera. On promatraše dugo igru prvijeh ljudi, pa tužna odjednoć lica prijeđe tiho poput sjene preko vodenoga ogledala. Čini se, da je s njega nešto kao suza palo u vodu. Lagani kolut zadrhta površinom i slika se pomuti.

Prvi ljudi vidješe, kako su se njihovi likovi časkom izobličili i osjetiše žalac u srcu. Bijaše nešto kao žalost, što ih stegnu od jednoga maha.

Zar su osjetili, da se je nečim krenulo u ljepotu njihovu?!

— Budi se zarod taštine — protuži anđeo i ode žalostan.

Al voda se umiri i oni bijahu opet sretni, sebe gledajući.

I odtada je pramajka naša često promatrala svoje ruke, svoje nožice, svoje tijelo. Ona postade plašljiva, da se i opet zaboga ne bi kako izobličili udovi njezini! Odonda je stalno sjedjela uz bistricu vodu gledajući u kristalnom ogledalu, kako joj se gusta kosa u šašu i mahovini gubi. A kad bi šareni leptiri sjeli na te pramove ili kad bi ih posulo cvijeće vječnoga proljeća, tada bi se topila od miline one slike, nešto bi joj širilo tajnom silom ruke i njoj bi dolazilo, da onu podobu tamo u vodi zagrli i ne znajući zašto!

I kad je poslije u šumi opazila vesele šaljčine majmune, gledala ih je čudnim i drugojačijim pogledom negoli dotada i panu joj tako prvi put na pamet, da se poradi ljepote svoje stavi u prirodi pred njih, Ah! a dotada su bili svi oni skupa jednaki članovi Edena!

— Pogledaj se ovamo! — šaptaše jednoga dana Lucifer pramajci ljudi, koja je bila zaspala uz obalu jezerca snivajući ljepotu svoju.

Ona pogleda u staklo, koje joj podmetnu pred oči demon. Nestade po nju čara u proljeću i ljepote u leptirova krila. Ona vidje, kako se sami blještavi trakovi odsijevaju s njezine kose, pod grlom gorjelo je nešto kano vatra živa. Mjesto svježega smokvinog lista obavijaše joj plemenite bokove nekakvo gusto vezivo finije od oblaka, šarenije od cvjetnoga saga, što ga proljeće na zemlji prede. „Ah, alaj sam lijepa!" uzdahnu ona tu riječ, koju joj je demon u uho metnuo i probudi se.

A dotle je praotac ljudi gledao u istom ogledalu, kako ga pokriva sjajno blještavilo i kako ga slušaju milijuni ljudi jednakih njemu, samo zato, jer je njegova leđa pokrivalo teško tigrovsko krzno, a njihova bijahu gola, gola kao i njegova nekada.

I to sve učini ono prijevarno ogledalo u rukama demona.

A kad se je pramajka ljudi probudila, drijemaše još dugo u slatkoj varci i omami lijepe slike. I onda diže oči nebesima. Milijuni zvijezda treperili su nad njezinom glavom, a ti milijuni bijahu toliko sjajni i toliko lijepi!

I kad se onda pogleda u vodi, opazi, kako joj oko kose kruže te sjajne varnice. Njoj bude teško, teško i ona prvi put postade nebu kivna zbog njegove krasote! Nezadovoljna sjede u sjenu i

gledajući na nebesa poče da tuži od želje. Naokolo se širio Eden, tiho je strujao talas Gihona, Hidekela i Eufrata i mirio nektar s rajskoga civjeća, ali njoj ne bijahu dosta svi ti čari raja, otkako se ugleda u ogledalu. I ona uzdahnu gledajući zvijezde:

— Ah, da mi je samo mrva svijetle prašine vaše po kosi i grudima, vi daleke iskre!

Kad ju je praotac ljudi potražio, nađe je gdje plače, što nema u kosi svijetle zvjezdane prašine. Trice — i s tijeh trica morala je da poteče prva suza iz očiju ljudskih!

Zaludu su dolazili jaganjci i vukovi, lavovi i gazele, da je zovu u igru na cvjetnu livadu, zaludu su sipale grane svoje cvijeće na njezinu glavu, zaludu su joj ptičice pjevale ljepotu; to sve ne bijaše ono, što se je zvalo: sjajna, zvjezdana prašina!

I praotac ljudi stade tražiti čitavim Edenom dara i nakita miljenici svojoj. Kad je tako jednoga dana u mislima lutao, izbije iznenadno preda nj Lucifer. Znadem, što bi — progovori demon — htio bi, da udovoljiš, da dostojno nakitiš ljepoticu svoju. U mene je takav dar; ajde da je potražimo!

Kad su je našli, izvadi demon ono ogledalo i stavi im ga objema pred oči. I u čas, kad uskliknuše oboje od radosti, trže demon zadovoljno staklo i zagrmi:

— Ženo i čovječe, eto vam nakita ljepšega od zvijezda! Ginite za njim i on vam cijena i sreća budi!

Reče i tresnu ogledalom o kamen. Staklo puče, a sitni komadići prsnuše u hiljadu varnica naokolo.

Praotac ljudi se sagnu i diže jedan komadić. Taj komadić bijaše — dijamant!

SUZA

Jedamput su na sjajnom oblaku sjedile dvije vile, vila Uma i vila Srca i Poezije. One posmatrahu s očitim uživanjem, kako velika sunčana kruglja zalazi u horizont i kako se svijetlo i sjena igra i miješa u eternom bezdanu. Vila Poezije sva se je sjala od nevine radosti, njezine oči blistale se od rajskoga zanosa kao dvije najljepše zvijezde na majskome nebu. Zemaljski učenjaci upriješe svoje strojeve na nebesa, pa mjeri i računaj taj čudni pojav kroz svoja nevarljiva stakla. Pjesnici veliki i mali, rođeni i stvoreni zavezoše se pogledima o te iskre i napuhnuvši se od čuvstva uzdisahu za dragom i koječim. Nastade oluja u srcima, zabuna u znanosti, a sve sakriviše te lijepe, te čudnovate oči.

Vila Uma sjedila je uto šutljivo na oblaku pored Poezije. Prilikovala je na mramorni kip, koji ledeno stoji na perivoju usred ljepote i života. I ona je stajala tako; jer sve znati, sve razumijevati i onaj sitni najsitniji atom, znači ne imati više nikakva interesa ni za što. Ali ona nije više ni mislila ni o čem, ta ona je sama sebi dolazila kao stroj i znala je u sitno sve zakone, koji taj stroj pokreću.

— Zbogom, lijepi čaru! — prošapta Poezija suncu na zapad.

I gle, onda kroz večernji polumrak doprhnu onuda na velikim krilima jedan anđeo. Laganim treptajem sleti krilato miljenče božje na oblak i podiže na čistom, nevinom dlanu jednu žarku kapljicu prema beskrajnim nebesima.

— Evo — protuži biserni mu glasić eterom — evo, što nađoh među ljudima. Oni pate u onoj svojoj dolini, izgaraju od žeđe pustih želja. Iz očiju sitne dječice, niz lica odraslih i staraca prolijevaju se ove kapljice i padaju u onu njihovu prašinu. Prašina ih guta i čuva pod svojom koprenom, a kuda sam prolazio, svuda sam slušao, kako tužno cvile: Uzmi nas, ponesi nas! I evo ih tebi, veliki duše, evo ti dara i pozdrava s tvoje zemlje!

U nedoglednoj visini lebdio je posvudni duh i — namignu božici Uma.

Božica uze onu kapljicu i progovori:

— Smjesa od soli, fosfata i 99 postotaka vode, koja se izlijeva ispod trepavica, kad se živac efektom podraži.

— I ništa više?

Svemir je šutio, veliki duh je šutio i — ništa više — — —

I ništa više?!

— — — — — — — — — — — —

Pravilni dugački disaji talasahu se zrakom, a mali šaroviti božić sanjâ polijetaše nestašno nad zemljom. Nijema Ponoć ne htjede ga slušati kako baje i gata priče, ukradene iz šarenoga

carstva varke ili posute prašinom mjesečevom, već se je tiho zibala nad zemljom kao velika oblačina, koja ti slatkim umorom udove uspavljuje. Iz rijeke i potoka, iz prsiju i srdaca dizala se je tanka lagana magla visoko... visoko...

A gore na onom oblaku, u beskrajnoj mrtvoj pustolini svemirskoj nagnula je lijepa vila Poezije krasnu snatrivu glavicu na bijele ruke i gledaše, kako duboko dolje u bezdanskoj crnini naša zemaljska gruda koluta. Oko nje je prešao neki vjetrić mirišući slatkim miloduhom, koji se valjda diže iz valića vode zabitnice, od koje zaboravljaš sve bolove prošlosti, tako da ti duša zapliva u neku razbludnu čistu zadovoljnost s toga, što si živ i što te krvca toliko toplo golica. Takav eto dašak izvirao je s njezinih prsiju, a zvjezdice ogrijane s njega trepetahu; ala je krasna noć!

I dolje duboko u gajevima i šumicama biglisahu jednakim zanosom mali slavuji i sitni neugledni zrikavci i čitava jata mušica i crvića i listovi i trava i sve živo, sve što osjeća, kako blaženo ugađa taj opojni talas divne, spokojne majske noći, sve je to šaputalo u hiljade hiljada tajanstvenih jezika: ah, ala je krasna noć!

A vila Poezije prodirala je bistrim pogledima kroz gusto zračno velo i zagledavaše kroz krovove u stanove ljudske.

Vidje, gdje šumi i buči noćni život u palačama bogataša. Pogleda im u lica — sva se sjaje od sreće; pogleda u srca i opazi, da lica lažu!

Vidje prnje i dronjke skapavati od glada, od sramote, od sile tuđe i od vlastite ruke; obeščašćene, prognane, očajne; vidje jadnike bez ikakvih prava i još gore one bez iskrice nade; vidje našu cijelu grudu, obavijenu u gustu maglu uzdisaja; vidje pralik prokletoga Edena.

I klonu joj lijepa bogoduha glavica na ruke meke ko listići u bijelih ruža, a teški joj se uzdah razvuče svemirom.

U taj čas osjeti vječna vila, da uz nju stoji veliki duh. Da, on je uvijek uz nas i u nama, kad protužimo tuđe muke, jer to mogu samo velika, anđeoska srca, a u takova uvijek rado dolazi onaj veliki duh

I njoj bude lakše, bude joj blaženo i sveto u vlastitim grudima, jer se suze, koje zbog drugih od očiju prolijevaš, pretvaraju u slatki med, koji te gali i sladi, a to ti je nagrada, koja je najslađa, jer si je najpravednije i najsvetije zaslužio.

— Ti gledaš zemlju, kćerce Poezijo? — progovori blago ono Veliko biće.

— Oče, tamo su mi uvijek oči uprte.

— O predivno čedo, sad si mi najljepša! Reci, što želiš, da darujem onim pozemljarima i dat ću im.

Poezija pogleda u blago ozbiljno lice Velikoga bića, uze jednu kapljicu iz magle, koja je donijela ljudske uzdisaje pred božje prijestolje i progovori: „Vidiš li, oče, ovu sitnu bisernu iskricu? Izgubila se je u prašinu zemaljsku, a tvoj anđeo pokupi je i donese amo. Božica Uma reče, da je ovo voda i sol — i tako je! Ona smije to reći, ne može da bude laž, jer laži nema ovdje među nama, laž je tamo među ljudima..."

Veliko biće gledaše svoju kćerku i onu kapljicu, koja se je na ruci Poezije sve to ljepše sjajila.

— Da, laž je tamo među ljudima, proslijedi vila, i vidiš, oče, ona im prevlači srca tvrdom korom, ledom ledenim, među njima puca provala, koju ruje njihov hladni neumoljivi razlog i račun. Hiljadu njih smatraju se većima, drugačijima nego milijuni i milijuni njihove braće, oni ne osjećaju ljubavi. Zaboravljaju, da je svemir i svijet uz to, što koluta po vječnom zakoniku, ujedno i lijep, i da se ljudsko srce, dok pod grlom kuca, ne da, niti će se ikada dati stegnuti u suha njihova pravila, Kad iskuca, onda je drugo, onda su sva srca jednaka i na žalost je samo u toj vrsti jednakosti pokoj.

Ona kapljica plamtjela je u taj mah vatrom najživlje zvijezde; bezbrojna rosa padaše na nju, od toga je bivala sve veća i veća.

— Evo vidiš, oče, kako ova kaplja raste; ona će bivati sve većom, sve težom.

— Hoćeš li, da je uništim, da je osušim zauvijek u očima smrtnika? — progovori Veliki duh.

Poezija ga pogleda: „Nemoj toga! Rekao si mi, da poželim od tebe svijetu, što hoću. Ja ljubim ljude, te plačem s njima i baš zato molim ti se, da ne ukineš ove kapljice. Ova sol i ova voda, što ovdje pred našim očima svijetli, čini, da ljudima odlane u srcima, kao što i nebu olakša, kada kišu prospe. Ne ukidaj je s oka ljudskoga, jer je ovo — suza!" —

To reče Poezija i spusti onu sjajnu kaplju na oblake. Kaplja šinu brzinom munje kroz svemir i onda počinu u praznini, pa stade sipati žar kao da se odbija zrak sunčani s površine velikoga jezera.

U tom plamenu, kojim je gorio svemir, bilo je vidjeti, kako se približava onom oblaku dostojanstveni lik božice Uma. Ona pristupi vili Poezije i zagrli je, a toga zagrljaja ne mogu razumjeti ljudi. Veliki duh blagosiljaše vile i onu veliku zvijezdu.

A na zemlji? Tamo su upirali mudraci nevarljiva skupa stakla u novu zvijezdu, ali je ne mogoše naći. Nju mogu vidjeti samo oni, koji žeđaju pravde i sreće, te čista srca pogledavaju na nebo. I kad im bude najteže, kad im se nokti grčevito u kosu urinu, kad im nehotice od jada u grudima udari voda na trepavice i suhi uzdah grlo zapali, onda će od jedamput osjetiti, da im je lakše, a to je zato, što su kroz suzu ugledali onu zvijezdu utjehe.

A bude li jad tolik, da opaze prije zvijezde jednu u crno odjevenu ženu, pa im se od njena pogleda oči zauvijek sklope, onda im je svejedno, onda i ne trebaju više zvijezda. A što je bolje: zvijezda ili tama?

Živi o tom ne rado govore, a mrtvaci šute.

Ušutimo i mi — pričo moja!

GLAD

FANTAZIJA

Vama, koji u nebesa vjerujete, moram reći, da ni ondje nije uvijek jednako bilo. I bogovi imaju svoju povijest!

I ondje — u pravijeku — ljuljao se eterni misterij, zagonetka naših zemaljskih moždana, na svojoj egidi, koju je prostro pod svoja besmrtna bedra.

Svijet je bio gotov, otpočela se komedija života. Ali u njega ne bijaše samo kraljevska vlast, već i — srce. O vi davne, vi velike eterne mumije! — šapću oko mene oblaci, koji mi ovu priču pripovijedaju.

Tako je sjedio „Veliki duh" i — čudnovato — bolna sjeta drhtnula bi trenutačno na božanstvenom mu licu. Tako se pomrači kadikad sunce na istoku, kad preleti mimo njegova ploču jutarnja maglica ili jato kakvih ptica u vazdušnoj daljini.

„Veliko biće" mučile su brige. Brige su što i misli! Svijet bijaše stvoren, a bijaše stvoren, da bude — rajem. A nije uzalud niknulo cvijeće, u koga su tako mile glavice i mirisavi vjenčići! I ptice, što kruže nad hladovitim, krošnjatim granjem! I leptiri, što su tu, da kroz šarena krioca propuštaju titrave zrake sunca!

Tako premišljaše „Veliki duh" i plivaše u zanosu od ljepote svoga stvaralačkoga djela. Bijaše se čisto zanio u nesebični užitak: kako su to divna jutra, blage večeri i tihe sanjarske noći, kroz koje uzdiše slavujeva želja. I onaj šum, kojim šapće šašje za predvečerja, a rijeka se prelijeva u dúgi. I bijelo, plavičasto dno uz obale mirnoga mora, po kojem se sve u šali prevrću male ribice i bliješte biserni pužići . . .

I sve to bijaše — oskvrnuto! Ispod čistog vela tajanstvene svete i čarobne prirode izbijaše eto kaplja krvi i žuči iz neke rane ljudskoga plemena, o kojoj Svemudrost nije mogla slutiti.

„Veliko biće" dalo se u misli, ali ne nađe uzroka.

Samo krv, žuč i — skvrna!

Eto — i Eden sa svojim žubor-vodama posta pustoš. Pred zatvorenim vratima stajaše vatreni kerub, da straži ono sirotno cvijeće i kletu voćku. A mjesto Edena zinu druga neka mrka provalija. Silni jezici od sumpora i ognja motaju se kroz nju. Eto to bijaše odmjena za Eden. „Veliko biće" nazva je Pakao. I u njemu stajaše Kerub, ali ne na ulazu, nego na — izlazu. —

I kako često, tako je i sada sašlo „Veliko biće" pred ta crna, čađava vrata. Istina, ta sumporna utroba bijaše prazna; dobri, veliki duh, koji sve vidi, sve znade i razumije, nije jošte nikoga stjerao u tu usijanu provaliju. Tek ona stajaše tu, stvorena za kazan i osvetu vječne pravde.

„Veliko biće" stvorilo ju je u času gorke boli, kad je gledajući milotu i čare prirode opazilo, kako ljudstvo u tom raju ne mari biti dobro i plemenito. Eto u takvom je času zinuo Pakao! Ne stvori ga vječna ljubav, — jer ta sve prašta, ni vječna mudrost, jer ta razaznaje nesavršenost krivca, ni vječna pravda, jer ni najveći zločinac nije kadar, da toliko — skrivi. Ne, ta strašna, plamna propast zinu u čas, kad ono čisto, sveto oko „Velikoga bića" ugleda, kako se kroz bjelkastu maglicu, što trepti u krasoti nad biserniјem

vodama za majske zore, diže zadah krvi. I u tom času pomućenog užitka vrše se ovako strašne kazni. Tako će i golubica raniti do krvi, kad joj se napada na gnijezdo. A ljepota prirode bijaše gnijezdo „Velikoga bića" i ono planu u času, kad vidje, da čovjek taj sklad i milotu ruši i skvrne.

I tako je sjedjelo „Veliko biće" pred garavim vratima pakla. Unutra, u žarkoj dubini, u dimu i jetkim parama vječnoga stratišta tutnjio je strašan potres i gibahu se u žestokom ključanju silne pećine. Veliki komadi istrgnuta kamenja izlijetahu iz puknutih mjehura paklene židčine i padahu opet natrag u kipući vrtlog, a ispod njihove težine i udarca prskahu velike, vrele kruglje kao milijuni kapâlj. I spram onoga pada bilo bi, da se skrha Himalaja u ocean, kao da pane nevidivi prašak u kaplju rose.

„Veliko biće" slušajući tu groznu tutnjavu osjeti led u srcu, koje je obuhvatalo svijet i protuži: „Ah, čemu je ljudsko pleme kleto i rđavo!"

I tada opazi iz daljine, gdje rulja demona vuče na vrata paklena prvu žrtvu, prvu mrvu u nezasitno mu ždrijelo. Ta četica klikovaše veselo i natezaše od puste želje noge i ruke prvoga prokletnika. I kad vidje, da „Veliko biće" pred provalijom zamišljeno sjedi, navrnu u divljem pokliku pred njega.

— Eto, gospodaru, — vikahu demoni — eto prvoga prokletnika! Nek se puni tvoja osveta! I onda, stvori tri pakla za ljude, jedan je premalo!

„Veliko biće" gledaše s bolnim obrazom u bespomoćne udove prokletnika. I odvrnu glavu.

Tada osjeti, gdje ga u ruku ljube fine, prozirne usne.

To bijaše maleni anđeo Milosrđa.

— Pogledaj, oče, — govoraše — pogledaj ovu najprvlju žrtvu ljudske nevolje.

„Veliko biće" gledaše u čudu svoga najmilijega anđelka.

— Eto, — šaptaše Milosrđe, a glasić mu podrhtavaše lako i umilno kao srebrno zvonce kroz jutarnju svježinu — eto ovdje mu je srce.

— I ono je prokleto! — zaurlaše demoni.

— I oči.

— Na njih je ulazila pohlepa! — zaurlaše opet.

Ali u Milosrđa zadrhtaše u taj mah trepavke kao munjevni oblak iznad brdina. Ono gotovo zagrmi gromovito:

— A ovo su usta, a na ova je ulazio glad!

„Veliko biće" trže se. To ime bijaše besmrtnomu divu nepoznato.

— Gdje je Glad? — ču se svemožna zapovijed.

Svi demoni bijahu časkom naokupu, samo Glad ne bijaše.

Istom kad se sva priroda uzdrma, da ga nađe i pozove, doleti i on iz — svijeta.

— Nijesam mogao odmah, — isceri se najgrozniji među groznima, — pomagao sam u jednom kraju zemlje ocu, da oglođe lubanju svoga djeteta!

„Veliko biće" se zgrozi. I njemu sinu u glavi, zašto ima bijede u svijetu.

I onda se diže i ispuni sobom svemir, a jedna suza pade sa visina od svetijeh trepavica i sunu u dubine pakla poput strijele u ocean.

Strašnim cičanjem utrnu se vječna vatra i sori se paklena provalija.

Samo demoni gledahu još trenom u razorene svoje dvore i izgubivši posao tamo gore, odletješe opet u — svijet.

ČIME SE LJUDI TJEŠE

MOMENTI IZ ŽIVOTA

Vladala je groznica (difterija). To je ona strašna smrt, u koje su ruke od željeza, a oči od leda. Ona mirno gleda u kukavne majke, kako se guše u suzama i njoj je to svejedno. Jednom pandžom davi maleno grlo, a drugom izvlači najčistiju, najneviniju dušicu napolje. U nje je pogled bezobrazan; ruga se, pružajući jadnicima, koji ljube, od časa do časa mrvicu nade, pa onda — kad mislimo: popustilo je — spast će se ono malo čedo u jastučiću, onda ta gadna avet stisne bolesno grlašce još jedamput i mali, dragi stvor — umre.

Gadna, najbezobzirnija smrt, ona ubija i — anđele.

Već nekolike, teške noći, što nijesmo spavali. Uvukla se je i k nama nemila avet; ja je vidim groznu i nesmiljenu nad malenom kolijevkom. Malo čedo diže ispod njezinih pandža pahuljastu glavicu, prevrće očicama — o, bože moj — a ja ne mogu ništa. Ni ja — ni mati — ni svi lijekovi. Ona je tu u našoj kući, nespomenica; sebe bih joj odmah podmetnuo. Al njoj se ne mili moja tvrda koža, moje neispavane oči, moje krupno grlo. Ne će joj se zatisnuti nokta u staru navoranu koru, ona trga i gnjavi samo cvjetove po baščama. Ah, što smo sve izmišljali! Daj mlijeka, daj čaja od najmekanijeg šljeza; ugrij to sitno djetešce na grudima.

— Zatvorte sve prozore; ah i ta vrata! Prvo što ne zatvaraju dobro, a baš naprotiv eno ti i prozora. Dakako, tu mora čovjek da strada. Bože, nemarni smo, nemarni! Tko je lud, da uzme ovaki stan, a dijete je u kući. Samo dok mu bude bolje; ja hoću, da se mijenja stan!

Ovako je jadikovala mati, a ja sam sama sebe korio: Jest; kriv si — s malenim djetetom u ovaki stan! Htio si da ga što prije nađeš, pa eto ti. Prokleta lijenost.

Gospodine doktore!

Iziđoh na hodnik; pratim ga tobože. — Molim doktore, samo iskreno.

Dobar čovjek sliježe ramenima. — A šta da vam tajim! Pun je grad toga. Opasno je.

Povratih se u sobu. Moja žena izvalila oči, prodire mi dušu.

— Što ti reče?

— Reče?! Treba čuvati dijete. Drugo ništa; ništa; dijete je jako.

— Čuvati?! Ah! — i nagnu se nad kolijevku. Sićano, izmučeno lice bijaše poplavilo, na malene usne izbi ko pjena. Obrisah mu usta, namjestih jastučac — bijaše mu opet lakše.

— Bolje mu je — utješi se jadnica i oko usana zadrhta joj nešto, što se ne da opisati. — Jako je; otet će se!

Dijete disaše uporno, prividno pravilno.

— I ti doktori — nastavi suha grla. — Sve vide samo neke strašne bolesti, nikada pravo. Ovo ti je čisto jaka nazima, eto vidiš na pjeni. U nosu je nazeblo — dodaj mi zdjelicu, da mu isperem.

Primakoh joj i zdjelicu i okrenuh se, da ne opazi, kako mi se ukoči donja usna.

Na prozor prodiraše zadnji trak sunca. Dolje ulicom prolazio sprovod. Par kočija i u jednoj mali, mali lijesić, a na njemu bijeli vijenac. O moj Bože, opet nečije . . .

Oko četiri sata poslije ponoći povukoh se u krajni kabinet, da prekinem san. Teške, duge noći. Evo ne znam, jesam li u tri dana spavao ni punijeh šest sati. Čudo, nijesam baš ni pospan tek umor neki udario mi u noge; u glavi osjećam prazninu i hlad. Po moždanima sve mi zuji, oči mi se lijepe. Al to nije pospanost, gotovo da zaboravih spavati. A ona sirota? Na nju ne smijem ni misliti. Stoji uz kolijevku ko stup, onako ukočena ko stup. Po danu otjeram je silomice u njezinu sobu, da se ispava. Ne prođe ni četvrt sata, a ono se otvoraju vrata, izilazi jadnica na prstima, da vidi, šta je. Kakva li je blijeda, kad se uplašeno naginje na dijete. Prošle noći nije ni oka stisnula, a noćas je upravo otjerah, da počine. Nekako je ležala do tri ujutro. Dakako, ma kaki je to san. Ne će da spava, ne može da spava kraj tolike brige. Matere su odista jače od gvožđa.

Počinjem se nadati, da bi djetetu ipak moglo odlanuti. Sve učinismo; tu liječnici, tu lijekovi, njega . . . A i dijete je jako. O moj Bože, kolike li promjene! Ta nema ni osam dana, što zamalo ne počupa materi onaj njezin najmiliji cvijet na prozoru.

Taj je bijeli cvijet donijela sobom u moju kuću. To je njezina spomen djevojačka. A gle danas?! Janje moje malo, Bog će tebe sačuvati. Ipak . . . mislim . . . da mu je nešto lakše. Primirilo se. Pjene doduše izlaze, ma time se i čisti. Najposlije još bi moja ženica mogla i pogoditi. Doktori — koješta! Svaka bolest može da je strašna, preboliti bolest ipak je nešto individualno. Bože, smiluj se, spasi ga!

Ja sam ipak malo zadrijemao — —

Bilo je pred petu ujutro. Oštri vrisak prođe mi kroz uši, kroz oči, kroz glavu, kroz srce. Skočih u bunilu i gotovo oborih vrata od kabineta. Nađoh ženu u sredini sobe; digla ruke nad glavu slomivši ih u laktovima. Oči joj bijahu uprte u kolijevku.

Časom privukoh je k sebi i poletjeh djetetu. Ona — sirota — bijaše mala uza me, uhvativši se očajno meni za koljena.

Ah, milo moje, jedino, slatko dijete! Nije se više gušilo kao sinoćke, ležalo je tiho, mirno. Na čipkama o podbratku zgrušala se pjena, koja se je cijedila iz ustiju i nosnica. Kroz zaplakane trepavke vidjeh, kako naša stara sluškinja svijeću pali . . .

Vraćao sam se oko sedme ujutro kući. Ne znam, kuda iziđoh. Prođoh nekoliko ulica i spazih, da sam pred svojom kućom. Zapeh usput o gradskoga pometača — teturah se.

Glavnom ulicom prolazila povorčica djevojčica. Bijahu u bjelini. Ne znam, kuda su išle.

Pratila ih neka gospođa, valjada učiteljica. Svaka je nosila novu svijeću u ruci, a na glavi vijenac. Mora da je bila neka svečanost, ah kako su samo srećno stupale. Ne, ne mogu da zaboravim onoga blaženoga mira na njihovim licima. Srećne su, vesele u njih oči. Osobito jedna kovrčaste kose; krasno, vedro, dijete a — moje — — —

Nijesam se mogao riješiti toga pogleda. Prilijepio mi se upravo za oči. Skidam ga sa sebe. Badava, u meni je, na meni je! Tako koraknuh u sobu. Nađoh sve gotovo. U sredini namjestiše mali oltar i tu je u cvijeću, među svijećama počivao moj anđelak. Pristupih k njemu, digoh prevjes, poljubih ga u čelo. O ne . . . to nije moguće . . . to nije smrt, što tu vidim. Nebesni mir prelio mu lice, svaka crta počivaše na svom mjestu, nikaki drhtaj nije potitravao ma ni najsitnijom ni najneznatnijom mišicom. Mir, potpuni vječiti mir. Ah takova sklada, tako spokojna blaženstva ne vidjeh ni u tebe, bijela srećna djevojčice pod svečanim vjenčićem. Nijesam se više usudio plakati; preda mnom je stajao u potpunoj serafskoj veličini: pokoj vječni!

Jedva snimih pogled sa toga veličanstva. Tu pred odrom klečala je moja žena. Molila je. Onda ustade, prođe sobom i pristupi prozoru. U jedan mah otkinu onaj bijeli, veliki, južni cvijet i metnu ga na mrtvo dijete. Osjetih duboku i tajnu poeziju bola u tom zadnjem daru, u cvijetu iz djevojačkih dana. Primih je za ruku i pogledah joj u oči. Pod crvenim trepavicama uzmutiše se nove suze i ona pade po djetetu i cvijetu zajecavši: Sad više ništa nemam.

RUŽICE STIDA NA LICU

FANTAZIJA

Ja znadem, kad nije bilo stida, kad nijesu nastupale one iznenadne, nagle kongestije krvi, što šinu odjednoć kao vrući talas isred sredine srca kroz žile u glavu. Bilo vam je to prije, nego što se oborio onaj visoki toranj u Babelu.

Toranj u Babelu! Što je to toranj u Babelu?

Nije to samo ona vita kula u ravnicama zemlje Senara, kojoj se ispeo vrh do neba, da bude u njoj narod jedan i jezik jedan, nego je to ono bajno doba, kad je sinovima Semovijem bilo jedno srce i jedna duša.

Narod jedan znači: sreću; jezik jedan znači: trajnu, zajamčenu sreću; srce jedno i jedna duša znače: vjekovanje u slozi i ljubavi, kaošto je silna nebesna pučina u miljardama miljardi eternih atoma sva jednako plava i cjelovita. Ah! i uzdahnite svi sa mnom; svi, svi, u kojih su oči bistre, pa vide jednu veliku, najveću, svijetlu i najsvjetliju zvijezdu baš u polovini neba. To je zvijezda, u kojoj se stječu sve niti svemirske sile, vaselenske sloge i zajednice. I eno su nekada sinovi čovječanski dizali kulu, da onu zvijezdu vrhom dokuče, da im bude zlatna, sjajna jabuka nad kruništem bajnoga grada.

A oni su dolje ispod nje, u nizinama Babilona i Oreha, Arhada i Halada plesali uz složni jek cimbala i timpana. Pružahu si ruke starci i starice i momci i djevojke s velikim povjerljivim očima i govorahu: Braćo moja, sestre moje!

Bajno, nikad neprežaljeno doba, komu je ime: čovječanstvo!

U prozorima visoke kule gnijezdili gnijezda golubovi, grčale grlice, šalili se leptirovi. A u vazda zelenom perivoju drhtalo je veliko lišće vinove loze, šuškalo kao lepeza nad zaljubljenim parovima i činilo im hlada.

Sve je padalo jedno drugomu u naručaje, sve se grlilo, sve ljubilo. Svi bijahu samo udovi, atomi jednoga velikog tijela; jedan atom nije drugomu zavidio.

Mladić bi vidio djevojku i šaputao joj: „Ti si ruža saronska, ljiljan u dolu. Lijepa si draga moja, lijepa si ti; oči su ti kao u golubice između vitica tvojih; kosa ti je kao stado koza, koje se vide na gori Galadu! Otela si mi srce, sestro moja nevjesto, otela

si mi srce jednijem okom svojim i s jednim lančićem s grla svojega!"

A ona bi mu pala o vrat i govorila:

„Kaži mi ti, kojega ljubi duša moja, gdje paseš, gdje planduješ? Lijep si ti, dragi moj i ljubak i postelja naša zeleni se. Obrazi su ti kao lijehe mirisnoga bilja, kao cvijeće mirisno, usne su ti kao ljiljan, s njih kaplje smirna žitka. Metni me kao pečat na srce svoje, kao pečat na mišicu svoju — — —".

I oni bi šetali zagrljeni po živim veselim stazicama, a iz svakog grma, sa svakog lista disala je topla struja ljubavi, „žar je njezin kao žar ognjeni". A drhtave, žedne usne odasvuda šaputale: „Brže, dragi moj! i budi kao srna ili kao jelenče na gorama mirisnijem!" — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Pod Babel-kulom pukao crni, čađavi prostor. Tu je sazdalo Veliko biće tamnicu za crne duhove. I kako se po Babelu zajednički ljubilo, onako se pod Babelom zajednički mrzilo. A ako je u kome zloduhu ondje u crnoj tamnici planula vatra, koje nije zapalila iskra čiste ljubavi, onda bi jadnik po čitave vijekove obilazio nezasićen oko one, koja ga uzbuni. Pače neki stručnjaci, koji istražuju dan današnji ono tlo, uvjeravaju nas, da su tamo u strašnim dubinama prigodom prekopavanja često naišli na čudnovate komade, dosta nalik na naše glazbene instrumente, naročito kitare ili mandoline. Neki arheolog pače izvukao je vlastoruko ispod velikoga nekog kamena nešto, što izravno podsjeća na formate današnjih izdanja lirskih ljubavnih pjesama! S ovog vida možemo namah ustvrditi, da se je pod Babelom u onoj crnoj tamnici živjelo tada u nekud podjednakim prilikama, u kojima mi danas živimo, te da su se glazba i pjesništvo nemilice iskorišćivali za privatne erotične ciljeve.

Jednoga dana izbije ispod kore zemaljske u babelski perivoj takav zloduh. Nije imao sreće u onim čađavim prostorijama, pa se uputio na gornji svijet. Pod pazuhom nosio nešto kao kitaru ili mandolinu.

Istom stao pred neki grm, a ono prostrujaše iza lišća mili, drhtavi šaptaji:

„Sva si lijepa, draga moja, i nema na tebi nedostatka!"

A on, — zloduh, — sjetio se svoga jada i čemernijeh noći, pa osjetivši pakleni ljubomor u srcu zagrebe noktima među strastvene, demonske žice! Još se ne bijaše čula takova pjesma u Babelu. Dotada pjevahu svi ljudi zajedno i jednako, istu pjesmu u isto grlo; ta u njih je bilo sve zajedničko: jezik, srce i duša. A gle, eto se pojavio netko, koji je rastavio od drugijeh, nije kao ostali. I cijeli Babel stade da sluša novu pjesmu i poče klicati: Divno, divno, nečuveno!

A zloduh je pjevao i pjevao; sedamdeset i sedam hiljada djevica namah je ostavilo svoje drage i palo pred zloduha, jer je umio ljepše pjevati. U taj isti mah pojavila se u srcu ljudi neka gorčina, što se našao drugi, koji nešto bolje umije. I namah nikoše kritičari, koji stadoše napokon prigovarati i istoj kuli babelskoj! Jedan je htio da natkrili drugoga, da poređa drukčije cigle i izvede ljepši šiljak na krovu. Ali kad pristupiše ispravljati kulu, koju podigoše složnim trugom i suglasnom voljom, onda Veliko biće, ljuto namršteno, dirnu prstom u rt silnoga zdanja, zemlja se uzdrma, zaljulja se divno krunište na visokom gradu i sve se surva iz oblačne visine strašnom lomljavom u prašinu senarsku.

Zbogom zlatno, slobodno doba čovječanstva kad svi bijasmo jednaka braća! Rastaviše se jezici, nastupiše razlike i — nepouzdavanje.

A kad komu vas, braćo moja i sestre, udari krv u lice, pa vas obuzme stid, onda se sjetite kule babelske u dolini Senara.

Kule babelske! Što je to kula babelska? Kad se je rušio veliki grad, u kojem svi ljudi bijahu ravna braća, gdje nije bilo ni grijeha ni sudije, zastrla je cijeli svemir silna, krvava prašina od pečene cigle, crvene kao krv. A Veliko biće u svojoj nedosežnoj mudrosti spram čovječanstva znalo je, da će se među ljudima odmah pojaviti nejednakost, laži... gorko iskustvo i onda međusobno nepouzdavanje. I ono nije moglo dao stavi ljudstvo bez oružja.

I gle, kad vam se približuje zloduh lijep i utegnut, govori med i mlijeko, da prevari dušu vašu, iscijedi srce vaše, jer laže i sebičje mu je samo u mislima, a varka na jeziku, onda se trgne srce vaše, stisne se grčevito i — crveni, vrući talas pojuri nam u glavu. Tu krv tjera nam kroz žile onaj licemjerni dah, koji se širi od zloduha, pa u nama uzbudi nepouzdavanje, jedino oružje, koje

nas brani, da ludo ne izgubimo glave. I kako nam je Veliko biće sakrilo u srce jednu mrvu mrvičicu od one crvene prašine, u koju se obori bajna kula, da nas sjeća vjekovitog poraza, onako se namah ta mrvica potisne od blizine zloduha nerastumačivom slutnjom u krv. I krv bude od toga crvena, crvenija, a lica se zapale. To je stid, prvi vatreni oblik na obzorju naše duše, iz koga će udariti žarka, porazna munja u zloduha.

A kad se taj ružični oblačak nikako ne pojavi za slatkog drhtanja srca u čistom, iskrenom i predajnom čuvstvovanju, onda znajte, da pred nama nema zloduha, koji je nekada prevario ljude i oborio bajni i viti toranj u Babelu. Ljubite se slobodno, a duša kao ljiljan u dolu.

MUĆAK

Poznavao sam dobar komad historije nekog jadnika. Ovako je otpočeo moj prijatelj R. — Ta historija uvijek je pobuđivala u meni neko jako čuvstvo, sprva pače udivljenje, kasnije neki ugodni nemir, kakav je u lovca, kad stoji u zasjedi pa čeka, a u mene taj nemir dolazio od zagonetnog promatranja nečega u što bi rado prodro, a nikako ga ne razumiješ. Na posljetku osjetih spram njega nešto odvratno, ogavno i za čudo uza svu ogavnost nešto samilosna, bol neku, „zašto je to, da je on takav; jadan, brate moj, jadan si li!"

I sve te faze, koje proživjeh uz njega, pratilo je uvijek živo zanimanje za toga čovjeka, u kog je nekada bilo talenta, srca, gotovo neke posebne inspiracije. Baš čudnovato, kako se mi upoznasmo. Prošao ja dvadeset i petu, posavršavao ispite s nešto obligatnog zakašnjenja — a i ne može biti drukčije u nas južnjaka — govorilo nas nekoliko međusobno — svi ponešto odocnuli, pa raspredasmo tako sebi na utjehu. No neke večeri primih brzojavku! Kod kuće dogodilo se nešto, a ja uhvatio zgodu, da putujem k roditeljima. Gadan bude više puta čovjek. Kako sam se nekuda bez volje spremao pred zeleni stol, čisto mi u onom mahu sinulo, é Bog zna, za što je i to dobro! Promašit ću — dosjetih se — rok, a poslije — no spremit ćeš se bolje, prionuti uz knjigu zubima i noktima i proći ćeš, proći slavno! Taj izgovor pričini mi se za moje kod kuće nikad bolji, baš ko smišljeni. Valjalo mi međutim čekati nešto više od dva debela sata, dok se krene južni vlak, pa se svratih u neku jevtiniju gostionicu uz kolodvor, da štogođ založim i da „budem bliže". Ovake su gostionice uvijek zadimljene, čađave, bučne i čuje se u njima stalno određeni rječnik. Te večeri bijaše neobično burno; našla se ovamo rpa primorskih radnika u živom raspredanju. Lupahu šakama o stol, samo što čaše zvekeću. Zaduh proljevena vina, nečistog rublja i neko vječno isparivanje s nabijenog tla — gdje se alkohol još nikako nije posušio, jer uvijek kaplje sa stola, izlijeva se iz čaša, kako ruke neprestano idršću — zadune me već na vratima. Ma svejedno; nije napokon ni prvog puta. I nehote mi pade na pamet ona Goetheova: Nur hinein ins volle Menschenleben!

Osjetih da mi je napokon i ugodno u toj zaglušnoj vici i buci, u tim pjanim parama.

Eto tu ga prvi put vidjeh onako izbliže. Ne znam, što ni kako, tek se dobar čovjek ispeo odjednoć na noge i sve nešto govorio. Napokon to nije u nas vanredna pojava, ni vanredan govornički položaj i nije me ni zanimalo. Sjedio sam tako pola sata; govorio on, govorili drugi svašta i koješta. Tu na koncu ustajali ljudi zažarenih lica, sjedali opet tromo, mrtvo, živo; mnogi samo što ne pani na stolac. I u tom općem komešanju, u nekoj umornosti, koja se napokon počela javljati, pristupi on pravce k meni. I sjedne.

— Vi ste . . . Tu spomenu moje ime.

— Izvolite! prihvatih i uproh znaličan oči u njega.

— Kakav izvolite! Meni je uostalom milo, što i vas ovdje vidim. Naši ljudi nekako se otuđuju, prosto im . . . nisko . . . Šta ćete, shvatanja! —

I on zape, spopala ga štucavica.

Majčin sine! palo mi odjednoć na pamet — a što si se tako nalio!

A on nikako da smota cigaretu. — Eto; sve se dere, u duhanu čitave treske! I baci nakon uzaludne muke poderanu, nesavijenu cigaretu o pod. Ponudih mu gotovu, on je nesigurno zapali, pa će:

— Pravo da vam reknem, milo mi je. Ne čitam doduše pjesama; ne zamjerite. To je princip. Pjesnikovanje — kako da reknem — to je pojava u narodima dječinskih godina. Samo dječinski narodi pjevaju. A mi, u ovako trijezno, ozbiljno doba, ne, mi ne trebamo pjesnika.

— A pobuda, zanos?

— Tirtejstvo! Solon i Salamina! No, ja vam se i ne čudim. Ne laje pas sela radi — — — —

Trista ti vragova! pomislih — Vi ćete oprostiti! To je vaše uvjerenje. Ipak, dobro je, da se i ta stvar jedamput temeljito raspravi. — I opet štucnu, pa istrese na dušak: Istina treba pobude, i kamen se jedino onda valja, ako ga gurneš. Tako i narodi, a kud ne ova naša jadna, vajna masa . . .

Njegovo lice iziđe čisto „jadno i vajno". Glava mu klonu malko, oko očiju, nosa i usana pojavi se neki životinjski izraz, što budi samilost. Klonu mišići i onda vidiš svu fizičku nemoć prignječene alkoholom otrovane inteligencije. Htjedoh da ga probudim, pa progovorih glasnije:

— Priznajte sami, da treba pobude. Pjesništvu odričete svako pravo, pa kako bi vi budili? Zar šakama valjda . . . onako ko pospanca — —, zaključih s nekim trivijalnim tonom, kao da ću reći: Badava se pjeniš, brate, i pokazah s rukom, kako bi budio.

On me udivljeno pogleda. Mimika je uvijek drastično sredstvo od sigurne koristi. I nasmija se.

— Ne samo tako (i tu on ponovi moju kretnju), nego i ovako. I ošinu šakom po zraku, kao da se bije. Maknuh koljenom; naopako, da te udari. Nego u času već se uozbiljio. — Trice — prošapta — imade sigurnih sredstava.

Dobar čovjek podiže u taj mah prst, lice mu poprimi neki augurski vid i u potpunom uvjerenju, sve onako supjan, istom što šanu: Nevolja! I stade oštro gledati u mene. A meni onda palo na pamet, kako on ne gleda u mene zato, što bi iščekivao „tu, u te stope", da ću osjetiti dojam velike riječi, dubinu onog njegovog uvjerenja, nego sve mi se pričini od jednoć ko prosta, pusta, isprazna navika u njega. Vraga je dizao prst! Ljudi uvijek one izraze, kojima se služe u čestim i stalnim prilikama, prate s određenom gestom; sve to pređe u krv i čovjek se pretvara u mašinu. S ovijem mislima mirno sam dočekao njegov pogled, hvatajući svaki drhtaj

njegove kože, a sve mi u glavi šumilo: Ti si mašina, ti si mašina! I koji mi to bijes ne dade mira, sve me nešto brekalo, da mu reknem pravo pod nos: Gospodine, vi ste mašina, vi ste mašina!

— Da, da, — produžit će on — nevolja, to vam je ona čarobna šibica, kojom izvabi Mojsije vodu iz živca-kamena. A tvrd je živac-kamen! Jedino je što tješi: vodite vi, gospodo, kakvu mu drago evropsku, veliku politiku, ipak će izbiti ispod umjetnog pritiska, lakšeg, težeg — svejedno kakav bio — ono elementarno pravo, ono upravo određenje, predestinacija jednog naroda. Eto, u to ja vjerujem, jer je to tako i od prirode, a mrva politiziranja, to je gospodska zabavica. Vi ste čestit drug (tu se okrenu k meni; do sada govorio nekuda sobom) ja bih se češće s vama razgovarao. Ili —ako vam je po volji, da promijenimo lokal. Pravo, ja najradije zalazim u ovakove lokale.

— Draga srca, gospodine — prihvatih uljudno — al ne mogu.

— Što, zar ste pospani?

— Ne, putujem.

— Putujete?

— Da! — I ja mu, bijes neka znade, kako smo mi ljudi proljeveni na jeziku — sve ispripovjedih. Odjednoć mi nešto sunulo; ne zatajih pače ni ispita. On posluša moje raspredanje sasvijem mirno, pobožno. — Posve pravo — potvrdi glavom — ni ja ne mogu da svršim. Ne da se to tako lako dan današnji. Nijesmo ni mi u svemu krivi. Napokon glavno je, da je čovjek pošten! A ono drugo i sve drugo doći će sobom; tako je u poretku događaja. Ja vas pratim na kolodvor. Možemo tamo za sretna puta ispiti jedno pivo. Tamo je najbolje.

I mi odosmo. Kao da ga je prešlo vino; išao je sigurno uhvativši se meni pod ruku. Govorio neprestano. Tko bi ga slušao onako ne pazeći na toplinu glasa, na neki drhtaj i prizvuk, ne bi nikada shvatio, da se u toga čovjeka skriva mnogo više čuvstva, fantasterija i kojekakvih sanjarija, premda mu je uvijek bila na ustima riječ, da se obori protiv „idealista", da se naruga „pjesnikovanju" i da istavlja svagdje neko „određenje, predestinaciju, elementarnu silu od prirode, koja kormani s poretkom događaja".

— Za mene je sve besvijesna evolucija materije — dokazivaše na kolodvoru, držeći čašu piva u ruci, a pjena mu se od

nje uhvatila po brcima. — Tako je i s etičnom stranom čovjeka. Sve se razvija, jer se materija u određenoj postupici kreće. Bez razvoja nema joj bitka. U riječ: to je tako i nije nužno, da se u to slijepo vjeruje, jer je stvar jasna. A pošto je tako, šta ćete onda buditi? Možete li buditi? Što znači to buđenje? Jeste li vi van materije ili ste samo njezin atom, u kome je ona potpuna i cijela? Kako ćete onda djelovati na nju? Vi ste i svi i svi smo mi samo njezina riječ, al nikada njezina volja! Eto vam pitanja, odgovarajte!

— Onda — presjekoh zažaren — svaka je akcija uzalud.

— Mora biti akcije.

— Ma kako to? Kako se to podudara s vašim vjerovanjem?

— Lijepo; treba akcije, jer smo živi i jer osjećamo onda potrebu akcije.

— Dakle čista dinamika. A cilj, uspjeh?

— Nije naša briga! Zar sunce grije, da izmami cvijet ispod snijega? Glavno je kad osjetiš pobudu, a ti onda upri! Ništa se ne gubi u prirodi i ništa nije slučajno, pa ni uzalud. Al eto prvo zvono. Ti ćeš dozvoliti, da se pobratimo, imadeš još kada. Pobratismo se i uglavismo, da ću ga potražiti, dok se povratim.

— Pamti, govoraše na rastanku, držeći u desnoj čašu, a lijevu u džepu — čovjek ne može biti drukčiji, nego onakav kakav je! To je sve takova „udezba". Nema individualne odgovornosti. Srećno!

Prošle nekolike godine. Ja svršio svoje — „takova udezba" zaljubio se, oženio, našlo se u nas djece „takova udezba". Dakako, da sam morao stupiti u službu; kako ćeš drukčije živjeti bez stalnog dohotka, a sve navaljuju na tebe što kakve „pobude". Sve je to drukčije prije neg što se čovjek zaljubi, al onako, da i do prstena dođe. Ljubav prije prstena, ona „đačka" ljubav, to ti je istom koješta; možeš da hodaš po gostionicama, držiš govore namjerice zbog konflikata, u tome je istom užitak. Pa i slava čovjeku raste; po gradu ga znadu, po novinama razvlače i tako ulazi ime u narod. A taštine imade u svakoga i dobro je to; osobito je imade u zaljubljenih ljudi. Svaka djeva rad je zamijeniti svoje prezime što slavnijim i čuvenijim, makar se siromašica „u svom zanosu često i vara, jer ne samo, što se po trnju i kamenju" hoda do slave, nego

se još češće baš zbog „slave" potucaš po „trnju i kamenju". U riječ, nikada od tebe solidne partije, ti slavni čovječe!

Oprosti, zabrljah se. Kako ti rekoh, dao ja njemu na kolodvoru riječ, da ću ga posjetiti, dok se vratim od kuće. Al gdje da ga nađeš. Pođoh u onu gostionicu, te zavirih u nju; sve se, brate, tamo izmijenilo. Prolazio ja dugačke ulice i trgove, pitao za nj, a nigdje od njega ni glasa ni traga. Kazivali mi doduše, da je sjedio najposlije u ovoj pa u onoj redakciji, ma „ne znaš, brate, od jedamput ga nestalo i nikako ga ne možeš naći". Najzad odoh na policiju — tamo i onako sve znadu, pa i ja saznao, gdje je. Bila to neka uličica (od onih noćnih) i u toj uličici kuća neka oderana; spala s nje suva i prozori toliko da jesu. U toj kući stanovao moj kolodvorski prijatelj; takova mu ovaj puta bi „udezba".

Kad sam ušao u malu, nisku sobicu, nađoh ga, gdje leži u krevetu. Bio je istina suh, nego ni žut ni blijed, nešto po srijedi.

— Servus! viknu iz kreveta, baš se ti nimalo nijesi promijenio.

Pristupih krevetu, stisnuh mu usrdno ruku, više kao bolesniku u ovakovim jadnim prilikama, nego kao prijatelju. On prihvati moju desnicu, prodrma je i odmah opazih, da baš i nije toliko slab.

— Pa kako ti je? prihvati od navike, i u isti mah padnu mi na pamet, kako je to smiješno pitanje. Ni ne znam, da li je zaista bolestan, otkada i gdje ga boli, pa ovako smiješno pitam.

— Ne vodi brige — otpovrnut će on — pravo i nijesam bolestan, t. j. bio sam, no nijesam zvao liječnika. Nego drugo je to zašto sam najradije u krevetu. A Bog zna, možda sam zapravo i bolestan.

— Pa bolje da nijesi, još bi ti samo to trebalo! — ugrizoh se za jezik; al ništa — pomislih — to je intimna šala među prijateljima.

— Ništa to — osjeti se on; istina, čini mi se, da ja kuburim, nego nije baš tako rđavo. Bilo je i gorih dana. Koješta mi prošlo preko glave, otkako se rastadosmo. Multa tulit...

— Tim bolje; bilo pa prošlo. Ti si zadovoljan? — Zadovoljan, zadovoljan! Na volju ti. Pa šta ti ja mogu da osjećam drukčije, nego što osjećam. Ti me valjda ne ćeš nagovarati, da

drukčije osjećam. Tko to može, u koga je tako silan nagovor? Prosto, neka silna apatija ušla u mene. To ti je tako.

— Ma šta se onda valjaš po krevetu?! Ustani, upri... Za Boga miloga, hoćeš li ti cijeli svoj život ovako proležati?

— Proležati, proležati! Što ću ja njega proležati, ili on mene? Tko je koga svalio u krevet? Eto pitanje! zanimljivo, brate, al eto, kaki sam apatičan spram svega, ne marim, da sam sebe pitam. Još mi nije došla volja, a valjda će doći!

— Kako to: valjda će doći?

— Kako? Kad dođe; ono se prije ili kasnije pojavi u čovjeku, makar da o tome ne znamo nikad računa.

— Ma u što ti vjeruješ?! Zašto si takav? To nije nikakvo umovanje, to je lijenost, gadna, užasna lijenost i eto s ovako kaljavom vodom hoćeš da obraz opereš, da čist izlaziš...

On se nasmija. — Baš sam i mario za toaletu! prihvati i opet se nasmija. — A čemu bih se ja umivao u tako kaljavoj vodi? Meni je svejedno, što ti govoriš; ja znadem...

— Bijesa ti znadeš. Da ti samo mrve misliš, bio bi drugojačiji.

— Eto ga. A zašto?

— Zato, jer je sve „udezba". Tako je to. Živci.

Ovo je već prevršilo mjeru. Eto ga — zdrav čovjek, valja se tu po krevetu, kunja u ovom zagušljivom zraku, a na polju, tamo po livadama, smiješi se sunce; milota pogledati mladu travu i svježe lišće po granama. A šta ću ja ovdje, šta ću s njim? — palo mi na pamet. Ne soli ti njega; ni za živu glavu ne da se taj iz kreveta. Kakva je to u njega prokleta „udezba"? Zašto je tako jadan, zašto da ovako misli? Napokon — briga me — ja ću čavrljati.

— Brate, nadovezah blago, da te nešto pitam.

— Znam ja, šta hoćeš. Otkle ja živim, ovaki — ljenivac? Je li to htjede?

I htio sam. Bilo mi začudo, kako živi, bolje, tko ga hrani. Novaca nije imao, one službice po redakcijama davno napustio, ne miče se nikuda, a ne govori, da je gladan. Kakva su to čudesa.

— Pravo da ti kažem, ja istom što sam oživio. Batinaj prije po gradu — ovamo poglavarstvu, onamo sabor, neki koncerti, neke rasprave, predstave, opere — Bog te sačuvaj od opera, sve su ti nekud najednake! Pa onda još i napiši sav taj čemer! Ništa ti je to,

taj novinarski život. Ali neka i njega; tek uglavnom — razumjet ćeš me — u mene ti nije bilo pobude za to, nijesam bio za tog posla. To je ono, što ja tebi uvijek govorim! Ne može se silom, nemaš tog određenja. (Ja pomislih na poredak događaja)! Ele — nastavi prevalivši se na leđa i gledajući u zrak — kad sam ti opazio, da ja u tom poslu nikako ne vrijedim i da ne ću tamo nikako koristiti, onda zbogom! Tako otpočeh kuburiti. Nije to ni tako teško, kada kuburiš s uvjerenjem. Ostadoh gol kao prst, gladan ko crkveni miš, jedino na večer što zađem tamo — znadeš — kraj kolodvora. Nađe se ondje uvijek dobrih duša, i ja onda s njima ispij po koju. To me zapravo i hrabrilo. Ja njima pripovijedaj i razlaži — Bog mi je svjedokom — ne zbog toga, da me napoje, nego jer sam ja onda morao tako.

Tu moj prijatelj pređe rukom preko čela, kao da kupi u šaku misli ko i kosu. Bila u njega kosa bujna, kuštrava.

— Ele tako ti se dogodi neko — spoznanstvo. (Tu se malko nagnu k zidu). Ma gotovo je, pa šta da ti tajim. Dolazila tamo neka ženska; prije nije dolazila, a poslije svaku večer. Moram ti iskreno reći, da nije nimalo lijepa, pače govorili su vrlo protivno i niko baš nije od muških za nju mario. A ona valjda i zato dolazila. Ja sam odmah shvatio, da bi to mogla biti takova ženska, ako se i činilo, da dolazi gazdarici — ti je znadeš. I eto, tako ti se ja preselio ovamo — dokrajči on brzim preokretom.

Ja sam šutio, a i šta da mu na to odgovorim.

— Ti dakako ne ćeš zamjeriti — nastavi on — napokon to je možda i moralo tako da bude. Glavno je, što ona meni mnogo ne smeta. Ovo ti nešto ušlo u mene, pa sada ne izlazim od kuće, a rekao bih, njoj je i milije. A — ta moja (tu je on napeo svu svoju kuražu) i ne voli, da tko meni dolazi. Tu ti izvini; napokon nije tako strogo, kako se izjavih... Ja ti eto po čitave dane kod kuće čitam, premišljam, al nikako da sebi ma u čem protivno dokažem. Imade ti u mene nešto mira, otkako sam ovaki...!

— Ti ćeš ipak dopustiti! prihvatih.

— Po volji samo; ti znadeš, ti znadeš, da u mene nema taštine ni predrasuda.

— Ne valja ti — odsjekoh oštrije — ne valja ti sve to, kako ti radiš. Eto ti rekoh iskreno. Jesi li promišljao o svojim dužnostima,

o svojem pozivu? Kuda tebi onaj zanos, kad si pače sa stolica govorio?

On se postidi, meni se dalo na žao. Al časom probudi se u njem neki demon, što mu rastrovao pamet i on stade dokazivati „kako je to na posljetku svejedno, al on hodao, al ležao ili bazao po sobi". Jer što ti misliš o svijetu? Moj brajane, razderi kožu na prsima, ovako ko što košulju eto sprijeda razgaljuješ, ništa je sve to, dok nema jošte onog časa, koji se zove „određenje". A to određenje, to je u pojedinca, u naroda, u čovječanstva. Istina, u nekih se pojavi prije, u nekojih kasnije, tek dok ne dođe, ništa. On ipak nije izgubio vjere u to određenje, al sada jošte ne osjeća ga. Nema — pobude. Tako ti je to.

— A briga o tvoju budućnost?

U taj mah otvore se vrata. Uđe „ona", crna, mrka ženska. Nađoh se u sto muka. Što sam ja ovdje? — upitah se i napokon — što smeta jedan naklon više ili manje — naklonih se. Moj prijatelj jednostavno izreče moje ime, to je značilo: Eto ti ga predstavljam.

— Molim vas — prihvati ona ravno, bez ceremonija — vi ste mu prijatelj, recite mu, nek ustane. Uzeh ga u kuću, da mi vodi račune — a on uvijek u krevetu i po zakucima — besposlen.

Progovorih dvije tri riječi, a on šutio. Stisnuh mu onda s puno samilosti ruku, obećah, da ću jošte doći (tu sam užasno lagao), naklonih se „toj njegovoj" i — odoh . . .

Prošlo debelijeh deset godina. Svašta bude kroz deset godina. Ja međutim pošao u napredak u činu i u porodici. S godinama rastu brige, naročito brate, ospu djeca, pa rastu pilad, osobito ženska, ko iza kiše. Pojedoše troškovi. Ma ništa sve to, čovjek uživa gledajući ih kako raspredaju i uvijek ti nešto slatka pripovijedaju. Dakako, ti toga ne shvataš, jer ostade stari neženja; u što tvoj život, brate! Nego da produžim. Baš pod konac te godine unaprijediše me, pa sa mnom na više mjesto uz premještaj. Pravo i molio sam tamo. Dospjela mi ženskadija za više naobrazbe. Istom ja stigao, lijepo se smjestio i ponačinio spram svoga položaja, pozovem ti nekog dana prijatelje i drugove k sebi na večericu. Mi upravo pred večeru, a neko kuca na vrata. Ozovem se i u sobu stupi — onaj moj kolodvorski prijatelj. Ma otkuda njega ovamo?! uščudim se i prepanem se, kakav je jadan i iznuren. Moje se društvo trznulo; neki hodali po sobi i onako stadoše, nekoji gledaju za čudo

udivljeni. A taj aljkavi jadnik zamoli me u pristojnom tonu, gotovo moleći, da ga primim čas, dva nasamo. Odoh odmah, da se spasem nemila položaja. Nađosmo se sami.

— Za pravo i ne znam — otpoče, a glas mu se trzavo prekidao — okle da stupim pred vaše lice, milosti; ne gledajte vi na mene! Mi smo — molim vas po hiljadu puta i ljubim vam ruke — bili nekada onako, — ne, ja se ne usuđujem izgovoriti onu riječ. Al vas je eto visoka vlast pozvala ovamo i mi bismo se jošte mogli sastati na ulici. Sve . . . sve . . . samo to ne smije da bude. Ja sam čovjek nesretnik, marva sam ja i zadnja ništarija, a vaše je lice odlično. Al nije samo to; ne — ja se ne usuđujem izgovoriti, kakav sam ovo čovjek postao.

Zagledah se u njega upropašćeno. Što je to — manija — kad se ljudi sami poništavaju? I moj Bože, ovo li je onaj nekadašnji govornik, zar?! I što on sebi neprestano govori: marva i zadnja ništarija?! Kako da mu odgovorim, kako da počmem?

— Meni je ugodno — stadoh nekako nabadati „bezlično" — kadgod . . .

— Ne, ne, vaša milosti, nikako vam ne može biti ugodno. Tu je jaz, provalija u naobrazbi i vršenju dužnosti, u položaju. Ne, vi ćete se upravo ukočiti; ja nijesam pošten čovjek!

Odstupih par koračaja natrag. On obori glavu.

— Eto, vi se zgražate, a nijeste ni čuli, a ja opet ponavljam. Dođoh samo, da vas vidim — o, kako sam sve to više bezobrazno pseto, ono gubavo pseto, što se povlači zakucima. Oprostite, ako sam vam osramotio prag. Ja ću izići, da me nitko ne vidi!

I htjede da ode. Meni zašumilo u glavi. Što je to njemu, što je on? Skočih.

— Govori, što si? — viknuh i ne znam, zašto sam tako poviknuo. On je drhtao. Ja uproh oštar, strog pogled u njega — — —

A on podiže glavu, zagleda se u mene jadno, poništeno. I onda uzdahnu duboko, lice mu se gotovo izobliči, sad će ga eto suze da poliju, al brzo se svlada i suha trpka grla jedva istisnu: Vi ćete i sami čuti, što sam ja, od čega to živim. Upozorit će vas prijatelji, da me se čuvate! I pođe teško . . . teško vratima. Tu stade, okrenu se još jedamput i prousti, a usne mu se kočile:

Al vama htjedoh da reknem sam i prvi. Neka od mene čujete i namah mi je lakše — — —

Tu ga nestade.

Povratih se među prijatelje. Oni me dočekali radoznali i ja pod prvim dojmom ove intimne provale iz srca moralne propalice (Bog znao, al je više jadan, al propao), ispričah društvu ovu historiju. Prvi, koji je duboko ganut požalio cijeli jad u duši ovog nesretnjaka, bijaše čovjek u zvaničnom položaju, koji je natanko poznavao policajne uredbe i znao svaki, pa i najsitniji kotačić u ovom tajnom aparatu.

PAMET S URVINE PLANINE

Stid me je do zla Boga, ali ja bih pukao, da vam ovo ne ispripovjedim. O, kako me najzad izružiše ti epski divovi naše Ilijade; niko drugi već Kraljević Marko i svita mu, pa još mene najskromnijega poklonika njihovijeh opanaka. O vrijeme, o sverazorni duše vremena, o vi konzervativni zastupnici nekadašnjih ideala, gdje zaostadoste, a kuda pokročismo — mi! I vi bi danas mene sigurno osudili na lomaču, valjali bi na vatru debele suhe glavnje „sa tavana od devet godina". Sve badava što bih vikao: O sancta simplicitas! kad bi se moja koža cmarila na ognju. Ne, onaki uzdah ne bi mene utješio, glasno očitujem, da etična strana moje duše nije onoliko kr'jepka, herojska ni „slatko-pregorna" ko u Jana Husa; ja ne uživam na vatri, nego sam vatren u — uživanju!

Najzad i pravo mi je. Zašto sam — „g o v e d a r"?! Da nijesam govedar, ne bih ni išao na Urvinu planinu. Pa i koga ćeš bijesa danas na Urvini planini. Bit će da su tamo same gole glavice, kojekakva krš, pustoš, brate — i pohara, ko kad nema tamo šumske zabrane! Paviljoni, piramide, lovačke kućice, putići — posuti šljunkom — bijeli ko šećer, kaki zupčani voz, da te časom odvuče ko na vrh Ivana, da — a, gdje ti toga na Urvini imade. O moj Bože, pa ipak pođoh na Urvinu. I još pješice ... sam ... u ovo jesenje doba ... posred tisijeh, glusijeh tmina ... Tako ti je — mislim — kad čovjek nije šeprtlja; svakuda prispije.

Nego treba jedamput i razvezati, sve da me je i stid. Žao mi je, što ne vidite, kako sam se zaplanuo, jer stid je ipak ciglo ljudsko svojstvo. Promatrao sam oduvijek rado bogatu faunu našega prirodopisnog okruga, pravo da vam reknem i prijatelj sam različitog blaga — mimo reptile — ali — bez zamjere — ko da ne poznaju stida. Častan je izuzetak samo moj lovački pas. U njega na primjer rastegne se gubica posebnim načinom, redovno klone mu lijeva laloka strmu, kada jadnik vješto iza leđa ne ukrade. Ni do danas ne znam, kojoj vrsti notornih faktora pripada taj moj prijatelj. Kraj obilja gradiva nikako nijesam na čistu!

I eto, jer nijesam s koječim na čistu, iziđoh potpuno konfuzan. Moja književnička karijera, moj javni Confiteor, sve me u potpunoj zabuni pojmova otjera na — Urvinu. Jest, na Urvinu — viknuh u tom Babilonu štokakvijeh pravaca socijalnih, literarnih, političkih. Na Urvinu — druže, tamo je bistro vrelo, od kojega poodmakosmo, pa ne znamo, gdje smo.

Bijah blijed, suh, zamršene kose od samoga čupanja. „Tko da piše, što da pišeš, kako da pišeš, gdje da pišeš, ah pače i kakvom tintom da pišeš", sve, sve su to dandanašnji neka vitalna pitanja, a opet ni okle svjetlosti ni vidjela. Sve se čuje samo vika:

— Gospodine, pero neka bude mač, oštri trobridi prosijek. Vi me razumijete, što hoću da kažem. Samo muški; red je pisati, kao da siječeš ... poriš ...

— Razumijem, gospodine, — prošapnuh očajno. — Kao da siječeš ... poriš ... I naznačih upravo mesarski rukom, baš kao kad se pori.

Mentor bijaše blažen, kako sam vješto izveo metaforu. —

— Prijatelju, dobri prijatelju — čuje se drugi glasić drhtav od čiste blagosti. — Pero vam je od mekanijeh pahuljica, da sipate njime blagi melem u rane, da ih gladite kano svilom tankom tananom, sve u sreću, sve u slavu naroda, čovječanstva i onijeh vječnijeh, onih jedinijeh ideja. — — —

Svanu mi, da je za ovaku proceduru najzgodnije pero od — guske, i očekivah, e će doći treći, kruti materijalist, da iznese, kako je pero građa, od koje se prave ključići za uredničke verthajmerice! — — —

Ah, svijetla, zraka; pravac, koja li je prava Madona?! — kliknuh i odoh na — Urvinu. Strašna li je Urvina planina! U njoj

nema vuka i hajduka, al imade strašnijeh grozota. O svakoj litici, o svakome trnu vise poderani listići različitih poziva na narod, pretplatni tabačići, izborni proglasi, sveščić lirskih pjesama, pa još ne razrezani (ovoga imade najviše) romani i novine svake ruke. Politički programi još su najgore prošli; s reda su zamazani najnedostojnijim postupkom i dugo sam mislio: na koji li način artija poprima ovaku formu! Kažu vještaci, da ovu užasnu justifikaciju vrši glavom sam Kraljeviću Marko; Bogo moj, ljut li je taj predstavnik našega bitisanja! I ta grozna nijema, jedra Urvina pritisnu neki meridijan i paralelu, da cijela geometrija stenje i niko ne zna, kako će se odjednoć ovi kolobari iskriviti.

Eto na tu goru pođoh i pravo Kraljeviću Marku, mirno i veselo, ko kad ide unuk djedu svome.

Ja pred Urvinu, a ono ti pred njome stoji blijed, raščupan moj dobri prijatelj — pjesnik. Vidjeh odmah, da je i njemu nešto teško pri duši, da je i on pošao na Urvinu. Bijedni, nepraktični idealist!

— Ah — uzdahnu — ja ovoga preboljeti ne ću!

— Što je, brate? — prošaputah. Ja sam upravo presrećan, kad mogu komu biti od pomoći. Takova je u mene krv.

— Oprosti, ako sam te uvrijedio. Svemu je kraj! — zajada urvinski putnik.

— Do vr . . . ! presjekoh nervozno i strogo. Očito me na ovu frazu ojunači vjetrić, što je šuštao s Urvine. — Govori, nije meni da gubim dane!

— Za — zaljubih se opet; bez nade, bez sreće. O, ja sam najnesretniji stvor. Ni pjesme je ne ganuše . . .

— A ti traži službu, a ne Urvinu! viknuh — pa ćeš vidjeti, koja bolje pali; pjesme al dekreti.

O kako se preobrazi moj prijatelj. — Hvala ti, hvala ti — vikaše pod Urvinom — nikada ti toga ne zaboravih. Ti ćeš dolaziti k nama na čaj, bit ćeš svjedokom naše sreće. Ajde da te poljubim!

Izljubismo se. Ja uz litice, a on niz polje i kad se okrenuh s visine, vidjeh ga daleko u ravnici, gdje pucketa prstima. Smišljao je valjda koju odu.

Pod povorjem Urvine planine ima ko neka kućica — stražarnica. Uđoh pun svetoga osjećaja, kad onamo uz vatru sjedi golema ljudeskara.

Pozdravih.

Div me omjeri:

— A šta ćeš ti ovdje? reče, a kuća se iz temelja uzdrma. Jedva ostadoh na nogama.

— . . . Oprostite! Čast mi je, da Vam se prikažem . . . čisto sam mucao.

— A šta si se pogurio! — otpočne onaj, a ja ništa već cvokoći zubima. Nego opazih na divu, da sam u njega pobudio samilost.

De — de — sjedi ovamo uz vatru — produlji mekanije — — Ogrij se; Bože moj, kakve ti sve pljeve imade danas u svijetu!

Ko bi vraga pametan s divovima jošte zametao kavgu. Sjedoh, da se za nevolju i grijem. I onako je hladno gore na Urvini, a još hladnije, kad te ovako dočekaju. No — no — mislim — nije baš strahovit ovaj div; čisto je u njega dobroćudno lice. A ni krv nije voda; div je također „jugoslaven" mislim, nije ti to nikaki Polifem — tuđinac. — Pače možda će ga i veseliti, kad čuje . . .

— Dopustite — otpočeh — koliko imade odavle do slavne pećine Kraljevića Marka, dike naše i uzdanice?

Div iskrivi lice na porugu i namignu, lopovski lijevom trepavkom.

— Ho, ho, ho! nadre se smijati iz svega glasa, pa pljesnu rukom po debelom koljenu.

Ovo čisto modernizirano vladanje u diva rekao bih, epske, davnine, ne sviđa mi se nikako: Osjetih, da gubim svako poštovanje spram njega.

Kud puklo da puklo — pomislim — na ovu mu ne ostani dužan. Najzad tu je i čast po srijedi! Čekaj malo, ti neuljudni dive! promrsih i odbrusih pravo u brk:

— Ne mogu da shvatim, koliko vam se moja želja pričinja tričavom, da smiješnom. Pače pijetet, koji me dovede na Urvinu . . .

— Ne zauzlavaj! — prekinu div. Vidim, da si došao i da su te noge donijele. A Bogo moj, kakve su to u tebe noge, kako li se na to papka izdrža! El ti momče, vidje stopu u kamenu više Sarajeva?

— Vidjeh.

— E pa šta kažeš?

— Slavna stopa.

— Slavna! Pravo reče, slavna. Ono ti je stopa Djerzeles Alije. Ma gdje su danas ona vremena! — uzdahnu div gotovo sentimentalno ko kakvi moderni liričar.

„Kuj, dok je vruće" — pomislih, te ću:

— Uzvišeni dive! Upravo ta želja, da vidim slavne pobornike krvave prošlosti naše, dovede me eto na Urvinu. Rad sam, da ovdje savjeta nađem u silnoga Kraljevića Marka i u drugijeh perjanica. Vrelo je ovdje — rekoh — nepomućena izvor-voda, jedini uzor našega rada u zdravom, pravo tradicijonalnom duhu, pa dopustite, da u to ime i vas poljubim u ruku s potpunim poštovanjem!

I čuda; jest dogodi se čudo! Taj tvrdi, zasukani div gotovo proplaka, a kada mu pristupih k ruci, prozbori čisto raznježeno:

— Pravo, pravo; treba poštivati starije!

Uklonih se, da se preruším. — E taki su ti ovi divovi — mišljah navlačeći frak i natežući rukavice — malo im pokadi, pa su kao vosak mekani.

Div mi onda pokaza put. Gledao je u mene gotovo zabrinuto. „Pazi" — doviknu mi čisto očinski — „da se ne skotrljaš u kakvu jametinu; vidim, da ne umiješ hodati Urvinom. Nijesu ovi putovi za tebe!"

Prozebao padoh pred pećinu i uđoh.

O divna sliko davnine, izbajane prošlosti, o vazduše, koji mirišiš kao pergamena od pet stotin' godina! O sladosti mesa ovnujskoga i beškota hljeba bijeloga! O Kraljeviću, o Kesedžijo, o Senjanin Ilijo, o Relja Krilatiću, o bezbrojne sjene, koje i mrtve eto ne poginuste! A oni?

Ni da bi okom maknuli. Deli-Marko baš se nešto šalio s Musom Kesedžijom. Evo — vikaše Kraljević — da te ne ubih, ne bi ni pjesme o tebi!

— Nikada ti mene ne svlada, već me zakla, Marko! — dočeka Kraljevića Musa. Mudar bijaše; uvijek si se žena držo i onda ti pomože cura iz oblaka!

— Mante se cura! — navrnu od nekale Relja. Pio bih, a rakije nema. Janjo, Janjo-o-o-o! Zavukoh se u kut, da vidim, što će biti. Istom odjeknu Reljin glas, a u pećinu uđe divna ženska, krčmarica Janja. Jedva je ušla, taki su u nje bokovi. A lukava ti je i danas jošte; dok me vidje, namignu mi, a opet nikomu ništa ne kaza.

— De, jabuko moja! nasmiješi se Marko — primakni Relji rakije.

Janja posluži ko divna Heba i opet mi slatko namignu.

Heroji otpočeše piti. Diže se upravo homerska galama. Divna Janja ulažaše i izlažaše, noseći pune kondijere bijesa žeženoga. Usput prišapnu mi: Znadem vas, vi ste sa zemlje od onijeh, koji sve u pjesme meću. Nemojte mi šta zamjeriti. I ovdje gore imademo svi svojijeh pogrješaka, pa kaki bi i bio život bez kojekakvih slaboština! — Tako završi divna ženska, krčmarica Janja, nekim putifarskim naglaskom, a ja prihvatih velegradskom lakoćom: Madame, vi ste zvijezda vrh Urvine. I da su tri Urvine jedna na drugoj, još bi bile prenisko prijestolje vama, bajna čarobnice. Ja bih se i na njih popeo!

— Pjesniče, pjesniče! previjaše Janja i otpiri, jer je Relja počeo ljuto psovati zbog loše posluge.

Dugo su junaci pili, dugo se gledasmo ja i Janja. Ispripovjedih joj u slatkom i tajnom skrovištu sve, rad čega dođoh na Urvinu. Divna ženska nagradi me uz druge delikatese još i velikim komadom debeloga mesa ovnujskoga.

— To je spram moga ukusa — doda vješta Heba na Urvini — ja odlučno biram što deblje komade! A da — kad budu ovi vaši za razgovora, ja ću vam namignuti i molim vas, da taj mig samo u ovom smislu shvatite.

Dugo su galamili besmrtnici, a božanski guslač pjevao im je u podnožju krv i junake. Dugo sam čekao, dok mi namignu divna Janja i istom pomače crnom trepavicom, a Senjanin će Ilija ko s neba pa u rebra.

— A moj slijepče! Potrgaj de ti to svoje konjsko gudalo.

— A što to, veliki junače?

— Jer sve to nije tako. Gdje su moje kule u Senju kamenome?

Ovo bijaše čas obrane u ime moje domovine, u ime moga grada rođenoga. Čisto osjetih neku silu u žilama i iziđoh s velikijem koracima pred junake na Urvini. Oni razrogače od čuda oči. Relja pače stade savijem preda me i kako se sagnu, da me bolje vidi, izgledaše kao onaj krivi toranj u Pizi. Tako smo spram njih sitni, mi zemaljski smrtnici.

— Silni, besmrtni, preslavni dusi i kategorije našega narodnoga bića, uzori prošlosti naše, zdravo da ste na timorju urvinskome! Žarka ljubav, da izljubim junačke vaše desnice, dovede me iz praha zemaljskoga na vrh našega narodnoga Parnasa, u slavnu pećinu junaka nad junacima. Divim se vama ja najpokorniji vaš sluga!

Mrtvi mir pritisnu Urvinu. Svi me gledahu ko čudo neko, jedino što me je Janjino oko milo grijalo. I gledajući divnu Janju, osjetih, da su ženske uopće sklonije kulturi; ta gospođa od pet stotin' godina, kako je sve uvijek na Urvini, stajaše lagano i milo ko prava pravcata Pariskinja. O što je ženski instinkt!

Isprva grobna tišina, pa žamor, a napokon poviknuše heroji: „Govori ti s njime, Kraljeviću!"

Strašna se utiša vika, a onda Kraljević Marko grmnu, a silna mu kosa pade po debelom vratu.

I on prozbori krilatu riječ takvim glasom, e sam mislio, da mi sve samo kamenje baca o glavu.

— Što ćeš ovdje, neznana delijo?

— Ja — ja sam govedar — otpočeh na svu silu hrabreno — Slaven, Jugo — nu Jugoslaven. Došao unuk djedu svomu.

A divni rugač Musa Kesedžija malo da u to ne puče od smijeha. On skoči i stade skakati Urvinom, pritišćući trbuh: — Evo ti, Marko, evo ti unuka; ostade ti na pijevcu koljeno! — I tako sam vam jadan ja morao poslužiti kao u osvetu za onu zgodu između Marka i Muse „u vrh Kačanika".

I kako reče, onako stadoše svi divovi kukurijekati Marku pod nos. Kukuriku, kukuriku! zaječa Urvinom. Relja razvi krila i ošinu obijesno od milja krčmaricu Janju desnom kreljuti tako silno, da mu doviknu: Derište!

— Mir! zagrmi Kraljević. Zbog ovoga šipodera da se svađamo zar? A ti (tu upre strahovitim noktom u mene), govori, inako ću te počešati ovom topuzinom, da će te proći volja govoriti latinski!

— Dozvolite — prihvatih uvrijeđeno — (napokom i ne bješe me više strah, ta meni drži stranu krčmarica Janja) — dozvolite, što rekoh, ne rekoh latinski. Dijete sam iz naroda, Slaven, Jugoslaven, pa mislim.

— Što misliš; otkle da ti što misliš! Što si ti, mrvo nijedna!

Ovo bješe previše. — Šta sam ja?! — viknuh. Ilir, Slaven, Jugoslaven, jugoslavenski Hrvat, eto to sam ja! Cijela Urvina uzdrma se u temelju; toliko snage podaje čovjeku zdrava svijest.

— Ha, ha, ha; prasnuše svi na te riječi. Ha, ha, ha! Ovo da je Hrvat!

— Nijesi ti, jadniče, ni Hrvat ni Srbin. Kukavelj si ti neka — stade bješnjeti Kraljević. Drugi su oni bili junaci, što sam ih tukao u boju na Rovinama, ti grebeđede jedan, raspiljenih hlača! — Reče i otkri strašnu povijesnu tajnu, ko — ni brige ga nije.

Koliko su mi uneku ruku imponirale krjepke fraze, toliko se probudi moj evropski ponos, ponos čovjeka na koncu XIX. vijeka i ona bol zbog prevarenih nada.

Maših se rukom u džepove i pristupih Senjanin Iliji. — Evo, rekoh — tu je crno na bijelome, da sam otkle i vi, gospodine! Izvolite pogledati; tu je pečat slobodnoga kraljevskoga grada, tu potpis načelnikov; ne može faliti. Čast moga grada ne dozvoljava, da mene ovdje (ovu riječ naglasih osobito) vrijeđaju. Ako nijesu u mene silne ruke i debeli vrat, to je uopće što ne podnosim debelog mesa ovnujskoga. Molim, da ovaj razlog uvažite. Druge želje zanose dušu moju!

Rekoh i pogledah milo Janju. Ona me je razumjela. Ilija u to pregledaše putnicu. — More biti — promrmlja — ma ja tijeh stvari ne razumijem. Za našeg doba nijesu mrčili hartije.

Ode knjiga od ruke do ruke. Najzad je prihvati Relja i u malo, što ne zdrobi pečata — sv. Đorđa, kako zmaja ubija. Pljucnuv preko čibuka smrsi:

— Švapče neko!

Krv mi udari u glavu.

Tihe suzice pocuriše ispod vjeđa. Za to dođoh na Urvinu — stadoh cvijeliti, da čujem zar na rođene uši, kako me moji rođeni ne priznavaju. Ah! — nemo propheta in patria!

U to strujnu mila pjesma; slatki zvuci ublažiše mi dušu. To bijaše glasić divne krčmarice Janje. Ona me pogleda milo i prozbori očitom ironijom:

— E nije pročitati knjige — ko odsijecati glave! Da zovnemo protopop Nedjeljka.

— Pravo — lupnu Kraljević. A ti čekaj ovdje, da vidimo tko si! — doda okrenuvši se k meni.

Malo vrijeme postojalo, a eto protopop Nedjeljka. Ne resi ga ni srebro ni zlato, već crna mantija i časna bijela brada. Svi ga junaci poljubiše u ruku a ja jošte šapnuh: Oče, čuvaj me od ove napasti!

Vješto je starac knjigu proučio. Pročitavši jedva nečitljivi potpis načelnikov progovori: Naš je!

— Taj, pa da je naš? odbrusi Relja.

— Zlo, braćo, otkako ovaki počeše uzlaziti Urvinom! završi Kraljević Marko.

— Zbogom divni snovi! zaplakah tiho. Eto ovi — tvoja krv, tvoja slava, tvoje nade, pa ne razumiju srca tvoga! Pet stotina ljeta puče između njih i tebe, a zašto? Jer ne jedeš na dan pet čejreka debeloga mesa ovnujskoga! Zbogom ideali, zbogom!

Časni starac povede me za ruku pred urvinsku pećinu. Tu mi pruži neku hartiju, ispisanu čudnijem pismenima; tako se danas u svijetu nigdje ne piše. „Evo ti" — reče — „a sad hajde kući, prouči ovo i vidjet ćeš posla. A od ovijeh ovdje na Urvini nauči, da su ukočeni i da ovaj veliki Adam ne će rasti i zakržljat će, ako se ne bude gibao. Kaki su bili prije pet stotina godina, evo su i danas onaki. Slaba je vjera u njih spram drugijeh, pa za Boga, da im pamet osološ. Evo drač i korov izrastao je pred samu pećinu, gdje sjedi glavom sam Kraljević Marko, a od njih niko da bi pograbio trnokop, premda su ti u njih žilave ruke. Zbogom, dijete moje!"

Poljubih starcu ruku. On ode u pećinu brišući kradom jednu tešku suzicu. Divna krčmarica Janja iziđe na vrh Urvine i dugo mi mahaše bijelom maramom u pozdrav. Plakah kao malo dijete posrćući niz Urvinu o trnje i kamenje, o debele knjižurine, o brošure i brošurice, o novine i proglase i napokon zapeh nogom o nekaki politički program, padoh preko debelijeh slova i proderah ga na dvoje, na troje.

Sjutradan nastadoše prave muke; za Boga da pročitam pismo. Latinica nije, ćirilica nije, bosančica nije, glagolica nije, ni ona uglasta, ni ona druga nekakva raščupana. Nije ni grčki ni arapski, ni sanskrt, ah, pa ni — kineski nije. Poslah pismo u obje naše akademije, niko, braćo, ni mukajet. Eto ti rezultata našeg znanstvenog prokučivanja.

Pođoh Evropom. Tu — rekoh — tajna je možda i istočnog pitanja. Čitajte, gospodo!

Sramote, — najprvlji kolovođe znanja, politike, svega . . . svega . . . ne obijeliše ni zuba!

Zađoh u književne družine, ponajpače u redakcije, tamo i onako svakoga vraga znadu. Evo — rekoh — tu su pravila, kako da pišemo pravo i zdravo u tradicionalnom duhu. Pročitajte; napisa ih protopop — Nedjeljko! Ah, ni ovdje niko ih ne pročita! Pače odbrusi mi neki urednik: A kuda bih ja zabrazdio, moj gospodine, dangubeći uz te krake raka i pauka. Mislite li, da je u tom mrva senzacije?! Propao sam, propao! Moje namjere, moje osnove, moj put na Urvinu (ah, slatka Janjo), sve izjede magla.

Jedne večeri sjedio sam upravo očajan u svojoj sobi. Oko mene žagorila djeca; ni najstariji nije se jošte razumio u pismo. Vrzao se meni uz koljena. Odjednoć ispade mi iz ruku ta žuta, zlosretna hartija.

Maleno dijete sinu tajanstvenim svijetlom; diže hartiju i gotovo lebdeći nad daskama razastre je u zraku.

— De . . . de . . . de . . . se . . . et. Deset! — —

Skočih, čudo; pred mojim očima događa se čudo! Dijete, čitaš li?!

Iz ove hartije nešto govori; Za—za—po—vi—je—d—d—di. Zapovijedi! — izvi mali gotovo u zraku. Stara hartija sijevaše u mraku.

Dijete čitaše i evo, što pročita:

Deset zapovijedi urvinskome putniku od protopop-Nedjeljka:

1. Ne budi tvrdoglav kao Kraljević Marko!
2. Ne misli, da je sve dobro, što je sa Urvine!
3. Ne vjeruj u idole, ne pjevaj im pjesama!
4. Ako umiješ čitati i pisati, još nijesi — političar!
5. Ljudi slavnog imena ne moraju biti uistinu slavni zato.
6. Uzdaj se u se i radi u dobru namjeru!
7. Pij međutim sa svjema urednicima i drži uz to mikroskop u ruci!
8. Ne ukradi tuđe misli!
9. Ne griješi s vilom iz oblaka!
10. Ne pjevaj odviše ljubavnih pjesama, pa makar ti draga bila ko krčmarica Janja!

Eto, što ne otkriše pouzdani umnici, odgonetnu čisto nepokvareno, nevino dijete. Možda baš za to, jer jošte ne nauči — čitati.

I prisegoh tvrdo živjeti spram zakonika protopop-Nedjeljka: samo jedno, jedno ne mogu, a to, da ne pjevam krčmarici Janji. Ne, toga ne mogu. Ja je i danas vidim, kako ljubomorno na mene gleda s Urvine planine, nikako da je zaboravim. I — dobri moji čitatelji, bilo vam pravo al krivo, ja odoh među ljubavne pjesnike, pjevat ću debele sveske Janji. Žalim vas od srca, al „svak imade štokakvijeh slaboština", šanu mi ona uvrh Urvine. Jest, idem, da odmah otpočnem odu, da poručim rječnik najslađih rima.

ČIME SE LJUDI TJEŠE

MOMENTI IZ ŽIVOTA

Gospodinu Spiridonu Petroviću najzad je pošlo za rukom, te ga premjestiše u Sarajevo. Zaista njemu je kao svanulo tim premještenjem, njegovoj pak ženici oteo se je samo dubok uzdah s onim stereotipnim dodatkom brižnijeh supruga i supatnica. A-a, hvala Bogu, da su i na tebe već jedamput pogledali! Takov pak uzdah brižne ženice posve je razumljiv, ako se samo i malo uvaži, da je gospodin Spiridon Petrović kroz pet godina dana ravno sedamput dolazio u Sarajevo, da „osobno" zagovara svoju molbenicu. Posve je nadalje kao na dlanu i to, što je drukčije tihi suprug upravo usrnuo u svoj mali stan, sagrađen nakon okupacije sa mnogo predokupacijona plana, o čem je gospođa Petrovićka govorila, da je građen „ni ovako, ni onako", i poviknuo: Bacaj sve iz ormara, već je i otkazano! No nagle muževlje kretnje i ovako iznenadna, nerazumljiva zapovijed čisto zabuniše mladu ženicu, i ona ga gledaše kao drvena, dok ne istisnu ono blaženo, ono dugo očekivano: Premješteni smo!

A ko će da priča, kako su se sve te stvari slagale i tovarile, i kako je gospodin Spiridon Petrović vlastoruko popravljao vozarske uzlove na kolima, koja su vukla sav taj bračni prtljag do željezničke stanice. Glavno je tek da je inako tihi gospodin u Sarajevu srećno prebrodio i ono trčkaranje, dok je našao stan. U tome

pak držao se je strogo zdravstvenih propisa: neka je suh i svijetao. Sunce — veli — izvor je života. I našao ga je u lijepoj koševskoj prodolici, udovoljivši tako i trećemu, više komodnomu zahtjevu: neka je i blizu ureda. A onda se smjestiše kao dva golubića što savijaju gnijezdo, misleći i na svoje golupče. Golupče pak gukalo je već treću godinu u njihovu malenu stanu u provinciji, dok mu eto ne postaviše kolijevku u najsvjetlijoj sobici svoga novoga boravišta. Tu su sobicu odredili zajedničkim dogovaranjem misleći na stotine trica odlučnih po zdravlje ovako malena stvora. Sunce pak ne bijaše više jedino „izvor života", nego i najpouzdanije sredstvo za desinfekciju, otkako je gospodin Spiridon Petrović pročitao u nekoj kavani u podlisku članak o djelovanju svijetla na mikrobe. Ele sve se je podudarilo, da ova mlada porodica srećno proživi.

I otpočeo je taj mirni, odmjereni život pod tihim krovićem u koševskoj prodolici, život male činovničke porodice: od prvoga do prvoga.

Jutrom u sedam redovno je ustajao gospodin Spiridon Petrović, dok bi mu žena u to doba već posvršavala svoju toaletu razmišljajući uz to o programu: što bi za ručak, a što za večeru i pazeći brižno, da ne bi dvared zajedno iznijela na stol krumpir ili rižu u kojoj mu drago formi. Koliko su dopuštala točno odmjerena sredstva, bila je u tome upravo vanredne kombinacije, te njihov ručak, naročito pak večera, kad je gospodin Petrović, odbacivši dnevne brige, bio uopće i više voljan jelu, bijahu raznoliki priredbom u mrsu i prismoku. Dok bi mlada punana ženica tako štošta smišljala, navratila bi se počesto u sobicu za spavanje i nadvirivala nad kolijevku kuda je izravno iz kreveta prilazio i suprug joj, pa bi se nad crvenkastim tjelešcem debeljuškasta djeteta razgovarali o koječem opažajući na djetetu uvijek nešto, čega sinoć ne vidješe.

— A gle . . . okle mu odjednoć ovaj prištić?

— Prištić?

— Pa da, prištić. Evo baš kraj lijeve nosnice. Toga nije sinoć bilo.

— Bit će da je imao u snu malo vatrice.

Ili:

— To je opet od toga blaženog nosanja. Uvijek ti je na rukama i ne znaš već da ga pritišteš na prsa, pa eto mu kraj desne ruke crvena ogrebotina. Najzad će mi i propasti ovo dijete!

A gospođa Petrovićka odgovorila bi ukratko kao povrijeđena u materinskim pravima i oprezu, pak bi otišla u kuhinju, da prigledne oko kave, da se malo zatim vrati i pomnjivo razgleda onu crvenu ogrebotinu kraj djetinje desne ručice. I tako bi najzad međusobno utakmicom i briganjem oko kolijevke probudili malo čedo, koje bi odjednoć pružilo debeljkave nožice, podiglo ručice i stalo da tare oči okrenuvši otvorene pregršti i savijene prstiće nad glavu. Gospođa Petrovićka ne bi mogla da to dugo na miru gleda: Sad ću te pojesti, pojest ću te! viknula bi stisnuvši od dragosti zube, a gospodin Petrović sricao bi u to: A jesmo li se probudili?! I dirkao bi dijete mekanom jabučicom svoga kažiprsta po crvenkastoj koži na prsima i oko pazušaca.

Taj porodični prizor promatranja i oblačenja djeteta potrajao bi redovno, dok bi se i gospodin Spiridon Petrović sasvijem obukao i spremio, a služavka zaštropotala posuđem za kavu za znak, da otpočinje prvi danji obrok. Onda bi cijela porodica prešla u gostinju sobu: gospodin Petrović ispio bi svoju kavu jutrenjaču drobeći u nju krupne komade žemlje, gospođa pak onako „rijetku", bez hljeba, što ga uopće nije voljela, jer da se od njega suviše deblja, i hraneći uz to veselo, čavrljavo dijete mlijekom. I tako zabavljajući se s djetetom i čavrljajući međusobno o hiljadama sitnica, koje ispunjaju dvije trećine bračnog života, prolazio im čas za časom, lagano i voljko kao i svrdlići dima, što ih je gospodin Petrović na veliko veselje maloga Vojka umio da odbija iz svoje prve jutrenje cigarete, pušući naglo preda se, čas skupljajući usne i izvijajući tako plave kolutove, koji bi se otkidali s njegovijeh usta najprije kao malen prsten, a onda se previjali na svijetlu mladoga dana sve viši i veći i razvlačili se tako jedan za drugim uz zidove spram prozora. Dijete pratilo ih velikim plavim očima (slatke su to mamine oči! — podviknula bi naglo gospođa Petrovića) i veselim cijukanjem pružalo bi za njima ručice grabeći prstima po zraku. I tako je bivalo jutro za jutrom: moć navike najlakše zaokupi ljude prikovane prilikama uz određen način živovanja, i mlada porodica odista nije mogla ni pomisliti, da bi se dalo i kako drukčije ispuniti vrijeme uz kavu li nakon ručka ili nakon večere, negoli tim stalnim navikama, koje je izumio njihov zajednički život, toliko jednoličan i toliko sladak. A taj mili život pratio bi gospodina Petrovića, kad bi najzad točno u propisani sat krenuo u ured, pratio bi ga još i na

ulicu, otkle bi oproštajnim pogledom viđao svoju mladu ženicu uz prozor, gdje drži dijete i pokreće malom mu ručicom uz pozdrav, dovikujući: Zbogom, tata, zbogom! — — —

Taj blaženi prizor treptio je srećnomu mužu pred očima i pred njegovim uredskim stolom, gdje je opravljao svoje poslove vješto i savjesno kao sasvim korektan zvaničnik. Gospodinu Spiridonu Petroviću možda i nije dostajala ona neka salonska primjesa, on već po svojoj prirodi nije ni volio da mnogo zalazi u društva, a ni u prostore, gdje se gomilaju čavrljavi ljudi, hitri, lagani i nikada šutljivi. Možda se je on tako razvio s onog dugogodišnjeg života u zaturenim mjestancima, možda i oženivši se rano, a da se nije prije toga navrludao dozvoljenim i nedozvoljenim stramputicama mladijeh godina, tek sva njegova ćud bila je strogo kućevna i na domu i u uredu, od prilike. Evo ti moj dragoviću, ovaj spis pred tobom, pak uživaj, da ga što spretnije riješiš. I on je doista osjećao iskreno zadovoljstvo u srcu, kada bi posvršio posao po najboljem uvjerenju i baš ni za čiju volju i bez sebičnih nuzmisli i nastojanja o pohvalu ili nagrade, već samo zato, jer je takova stvarca došla njemu na ruke. To svoje zvanično veselje prenosio bi i u kuću, gdje bi mu se lice sjajilo i smješkalo i uzbuđivalo tako onim mirom službene savjesti dobru volju domaće sreće, neuzmućene ni jednom neskladnom primjesom spolja. I kako bi se svaki dan točno par časaka poslije dvanaest pomaljalo njegovo okruglo, sjajno lice na ulazu u tu sređenu okolinu, gdje su se dražesno uobičajili stalan pozdrav, upiti i kretnje vječnih medenih nedjelja, zaslađenih sve većim upoznavanjem međusobna saobraćaja, te bi gospodin Petrović ušavši u svoju malu gostinjsku sobu upravo osjetio potrebu, da malo protare ruke i obliže usne uživajući naprosto preživački onaj topli iskreni cjelov svoje male žustre ženice i sinčića, kojim bi ga dočekali na povratku. Slatki porodični mir disao je iz svakog kutića uspavkujući dušu i blažeći živce isto onako, kao kad se nakon zamorna dana pružiš u krevetu, pa sve više drijemajući slušaš, kako nešto lagano i pravilno šuška i pjevulji nekim stalnim treptajima ... odasvud ... odasvud iz sobice, a nemaš više nikakve brige i ništa, što bi smetalo skladnu prolaženju sve više upokojna časa.

Naročito pak one tihe, povjerljive večeri, kad se je moglo sjediti u starome kaputu i papučama — onako voljko i slobodno, kokogod hoćeš, u stocu, koji kanda se je i sam naučio na tijelo

6*

svoga gospodara, pak se uslužno udubao i ugnuo, samo da se u njem što lagodnije smjesti. Gostinjom sobicom širilo se crvenkasto svijetlo. Sjenilo napravila je sama gospođa Petrovićka, i to istom nakon kratke debate, jer je gospodin Petrović uporno tvrdio, da takova boja nije zdrava očima, a gospođa opet nije htjela da popusti, e takova boja upravo umiruje živce. Napokon uz rezervu. Pa dobro — vidjet ćeš — ušutkao se domaćin, a gospođa je zasjenila lampu crvenim, još jedino uz uvjet, koji joj se i samoj pričinio praktičnim, da se lampa uvijek poviše diže, te bi se bar novine mogle čitati ispod takova „sjenila". Malomu pak Vojku bilo je svejedno, što je on — kao redovno u svakom njihovom tričavom rječkanju — bio glavno lice po srijedi, njega je više zanimalo, što bi mogao utrnuti šibicu kad bi se palila u kući lampa ili svijeća, utrnuti je onako s malo straha i zatvaranja velikih plavih očiju, pri čem bi gospodin Petrović obično podviknuo: Baš ćaćina pluća! Tako bi im u neznatnim riječima, razgovorima i primjedbama prolazilo veče, a kad bi se ispio čaj (mali Vojko već bi davno spavao u svojoj kolijevci), stajali bi muž i žena još dugo kraj djeteta i gledali u nj slatko i zaljubljeno i šaptali međusobno o njem, i ne osjećajući, da se oni baš u ovom malomu plodu svoga braka vezuju i ljube. I zbog toga bijahu jedno spram drugoga čisti kao kapljica rose, odano predani jedno drugomu i bez ličnijeh želja: ona je bila više mati no žena, on više otac negoli muškarac, pak je neke večeri pročitavši Guy de Maupassantovu crticu „Baština", što mu je preporučio nekom zgodom u uredu neki svjetski kolega, bacio naprosto knjigu na sto i nasmijavši se nekako gorkim izražajem lica, poviknuo: Zar se postanje djeteta u braku i ovako može da shvata?

— Pa što te opet ljuti? — pitaše gospođa bezazleno.

— A kako da me ne bi ljutilo! Eto, ti znaš, što je nama naš Vojko (i on se stiša malko, pošto se je sjetio, da dijete već spava) — pa je li moguće, da bi se takovo anđelče, kao što je dijete, — di-je-te — moglo prokriomčariti u brak s dogovorom vlastita muža, žene i tasta, a tek da bezdjetna porodica dobije u njem ne dijete, nego baštinika imutka, jer dijete mora da je tu, a nema ga nikako! Kakav li je to muž, kakova žena? Kako da pogledaju u oči jedno drugome gledajući u takovo dijete, o kom znadu, kako je i zašto došlo među njih. Nije li to povreda ovakova pojma? Mogu li bračni ljudi da ovako misle? I misleći na svoga Vojka onako razdražen ne

shvataše uopće, da li je „takovo" dijete uopće nekakvo dijete, a ženu mu malo i zanimaše takovo pitanje i bilo joj glavno za tim stalo, da se od glasnijega muževa govora ne probudi Vojko u kolijevci.

. . . Prošla je od prilike godina dana, otkako je gospodin Špiridon pročitao onu crticu o baštini, koja ga je tako nemilo uzrujala i pozlijedila u dušu njegovo shvatanje o braku i djetetu. U sobi gorjela je lampa, ne više ona obična, crveno zasjenjena, nego neka velika na sjajnu mjedenu stalku, a ne više ni u istom stanu, nego baš u sredini grada, na prvom katu moderne palače odbijajući neko zamorno polusneno svijetlo od tamno-crvenijeh tapeta. Gospodin Špiridon Petrović sjedio je sam i očito neskladan u sebi prebacivši mrtvo nogu preko noge i obuhvativši desno koljeno rukom, sa koje je bliještalo skupo prstenje. U stanu bilo je sve mirno, jedino što su šuštali neki šaptaji kao iz podaleke sobe i čulo se malo nekim oštrim apotekarskim mirisom. Kadikad bi negdje lupnula vrata odjekujući tupo kroz hodnike. Dolje ulicom jurili su fijakeri, i kadgod bi protjerali ispod njegovijeh prozora, gospodin Petrović podigao bi naglo glavu slušajući, hoće li stati. No kola su drndala dalje pravilnim topotom, dok se odjednoć ne začuše kroz njihov šum nagli udarci kopita i jedna kola stadoše zaista pred kućom. Gospodin Petrović naglo je skočio sa stolice i nervozno otvorivši tapetna vrata izišao iz sobe. A kako ih je naglo otvorio, navre u sobu nešto hladniji i oštrijim mirisom zadahnuti zrak, zatitra mrve svijetlom svjetiljke i unese sobom nerazumljivu smjesu riječi iz zaraznijeh grla. Onda se je čulo, kako se tiho i oprezno zatvoriše još jedna druga vrata, a sobicom prostro se mir, kroz koji podrhtavaše jedino neko tanko talasanje sa svjetiljke cvileći sitno i netrzavo kroz šum kola i zbrkane tiše i krepče glasove s ulice. A tako je malo postajalo, a onda bi se opet čulo, kako neko žurno slijeće niz stepenice šušteći kao da su ženske haljine i udarajući u hitnji petama o kamene stube. Nakon pola sata opet se otvoriše vrata, opet iste glasnije riječi, a gospodin Petrović povrati se lagano hodnikom u svoju sobicu. Bezvoljnim korakom pošao je po debelom sagu do ormara i ko sjetivši se, da ga tamo ne treba, vratio se i stao u sredinu sobice. Tu se ukočio kao neki kip i naglo se prihvatio rukom za glavu kao glumac kad uči lekciju. Pa prenuvši se valjda od dodira svoje rođene ruke, pođe onda k velikom pisaćem stolu i

otvorivši širok pretinac izvuče iz njega neki žut papir i zagleda se u velika krakasta slova.

Odjednoć zadrhtaše njegova široka ramena. Suh grč kao da ga stiskao u podgrlac — čas se umiri, a onda naglo prodre prigušen jecaj iz grudiju toga čovjeka i on proplaka klimajući glavom i hvatajući se za čelo. A onaj žuti papir skliznu se niz koljena i pade na debeli perzijski ćilim.

Evo što je pisalo na toj artiji:

Dragi moj nećače!

Prije svega želim tebi i dragoj našoj Mariji i malom momu Vojčiću svako dobro od Boga, a najprije zdravlje. Ne mogu ti iskazati, kako mi je bilo žao čuti, da je obolio, i možeš pomisliti, kako mi se je srce obveselilo, kad sam čula, da je opet ozdravio. Hvala za to gospodinu Bogu i presvetom srcu Isukrstovu i momu zaštitniku svetomu Josipu, komu sam zapalila svijeću, da ga zagovori u njegovoj bolesti i uzdrži ga zdrava Vama, moja ljubljena dječice, i Vašoj staroj teti. Po njegovoj velikoj milosti, u kojoj se nijesam nikada prevarila — a puno sam ja, djeco moja, obilazila njegov kip, ti ga znaš dragi Špiridione, u našoj fratarskoj crkvi — makar da i ne dolaziš više u ove naše strane, kako rekoh — doživjela sam hvala Bogu i tu veselu radost pod svoje stare dane, kad i onako druge radosti više nemam u životu. Mogu Vam samo to reći, da ga čuvate: od naše familije nema više nikoga, u Vas je kako mi pripovijedaju naši ljudi, koji su tamo preko ljeta zidari i dolaze kad zimi nema posla kući — velika studen, da se — Bože prosti, — sve brava lijepi za ruku i ne da se otkinuti od velike mrzavice.

Osobito Vam pišem ovo pismo zato, da Vam zaželim srećne božićne blagdane i da ih srećno proživite u tim stranama, kad već ne možemo skupa. A Vi ne ćete zamjeriti meni kao Vašoj staroj tetki, što ću Vam javiti. da se ne mogu preseliti k Vama. Kud bih ja, djeco moja, pod svoje stare dane u te daljine! A nijesam ti ja, moj dragi Spiridione, više onakva, kakova sam bila, kad si bio ovdje s Marijom i s našim malim Vojkom. Već su me posve izdale oči i mučim se, da Vam ovo napišem, no moram da sve prije uredim. Ti znaš, da ja nemam više nikoga do Vas, koji ste mi uvijek dobri bili, a ne biste me ni pustili ovaku samu, da nije te službe. Neka

Vam Bog sve naplati! Ovih dana sve sam uredila i javljam Vam, da sam sve svoje siromaštvo, što sam s mojim pokojnim — Bog mu daj duši lako — pošteno stekla, zapisala našemu Vojki. Kad bude božja volja, čut ćete sve drugo od suda, jer te stvari uzimlje u ruke sam sud, kako mi je rekao ovih dana bilježnik, a ti ćeš to još bolje znati. Neka bude srećan, da se o našoj familiji ne bude govorilo nego lijepo i s poštovanjem, kako i uvijek. Ne trebate mi ništa hvaliti, već me samo ne zaboravite u molitvi i u svetoj misi i u drugome, šta sam sve odredila, da činite onda za umirenje moje grješne duše. Poljubite mi maloga Vojkića, a ti, dragi Špiridione, s Marijom budi pozdravljen i zagrljen od tvoje

ljubeće te tetke

Amalije

udove brodovlasnika.

I eto to je bilo sve i upravo riječ po riječ, što je pisala na starom požutjelom papiru stara „ljubeća te teta Amalija, udova brodovlasnika", koja je malo za tim, pošto je odlučila svojom posljednjom voljom, legla u tihi grobak kraj svog muža u malogradskom groblju svoga zavičajnoga gradića. Staračka joj nevina dušica prosinula je s tog papira onako jednostavno, kao što je samo jednostavna primorska babica, koja miriši čestim posnim uljem i tamjanom, a sav joj je zemaljski put od starinskog otvorena ognjišta do nedaleke crkve i natrag, najviše možda još usput na susjedski posjedak, gdje je i opet glavnom temom propovijed kakova rječita govornika, što ga kaptol u veće zgode poziva iz dalmatinskih samostana, a on — prosti Bože — nek ne bude grješno (reći će takvom zgodom pobožne slušateljice) govori istina lijepo, no pozna mu se na jeziku, da je pravi Talijan. Pa ipak ovo nekoliko krakastih redaka teško se prikvačilo i gotovo zagrizlo u srce gospodina Petrovića: šta više kao oštra munja prožegla je njegovim mozgom čudna nespojiva grupa njega i njegove porodice, stare krezube dobre babice tamo na Primorju, gospodina Guy de Maupassanta, one njegove priče, pročitane u maloj koševskoj sobici, pak sada eto i ovog novog udobnog mu stana u sredini grada ... Sve se to naglo smiješalo, zamutilo i smotalo u njegovoj glavi, ostalo čas kao ukočeno i osvijetljeno nekim blijedo-žutim

svijetlom unutar oka mu i najzad se ugasilo... ugasilo se odjednom i iščezlo u sasvim crnom dnu, ostavivši samo na mrežici neke strašne poteze: krevetić i u krevetiću maloga Vojka... Teško diše... sve otvara usta ko ptica kljunić, kad grabi posljednjom snagom ono nešto zraka... Umire!... Umire!... zašumilo mu nešto u uhu, a suza sve stiže suzu i valja se jedna za drugom niz lica, koja se grčila od bola. I kao što — vele — da onomu, koji fizički izdiše, s posljednjim dahom svoga života — pred oči izilazi sva prošlost, tako je i njemu iskrsnula u pameti cijela jedna godina njegova živovanja — amo od premještenja — čak i „prokleta" ona želja, da ostavi svoje prijašnje boravište. U njegovoj duši eto je umirala dosadašnja srećna porodična slika, sve, što mu je grijalo život — gasilo se, harala je tamo upravo moralna smrt, otkako se zakopala u tu i uzgojem i navikama života stiliziranu savjest strašna misao, da je samo on svemu tomu krivac... Umire...! Umire!... šumilo mu u uhu, a kroz to provijale se slatke riječi, protepane za toplih zimskih večeri pod velikom lampom, il kakva dražesna ludorija negdje vani na „tefericu", gdje su svi gledali u toga Vojka kao u neko čudo zdravlja, ljepote i pameti. A on bi, sjedeći onako debeljkav na jastučku učio pjevati od služavke i sve pri tom udarajući nešto kao takt. To se događalo, dok su još bili u koševskoj prodolici, u onom malom stanu. No... da... htjelo ti se gospodstva, gospodstva ti se htjelo! — zašumilo opet kroz moždane gospodina Petrovića... I on nervozno maknu nogom, a na podu šušnu nešto... stari tetkin list, na koji je slučajno nagazio. I ko kad netko traži cvijeća, pa se slučajno nabode na kakav trn u travi, tako i on trgnu glavom. Živo mu iskoči u pamet ono popodne... predvečerje, kad ga je primio poštom. I kako ga je čitao i pograbio šešir... ostavio prvi put, otkako se grbi za tim kancelarijskim stolovima nad snopljem spisa, stol u neredu... pojurio kući, ko bez glave („ko bura!" smijala se poslije žena, kad bi govorili o tome) — i sve tako poskakivale mu u glavi prelazne točke u njihovu životu toliko šarene i iznenadne, a u tako kratku razdoblju. I onda tetkina smrt, putovanje kući na pogreb, baština, čestitanja... zavidni pogledi i stiskanja ruku, čak i ponude raznih vlasnika gradilišta na glavnim mjestima: naprosto — ne dadu čovjeku mira, očito sve se preokrenulo.

— Majčice-e! kao da odjednom začu svoj rođeni, malo

obijestan povik i kao da vidje sebe, kako se protegnu neke večeri u svom još uvijek starom fotelju, što mu ga donijela žena u kuću, kad se ono uzeše. Majčice-e!

A „majčica" je podigla glavu i gospodinu Petroviću pričinilo se, da ona od neko doba podiže tu svoju glavu nešto teže, važnije, ponosnije. Pristaje joj, pomisli gospodin Petrović, pristaje ko rođeno! — pa otegnu i sam nekud ljenivo: Majčice, rad sam da selimo!

Gospođa Petrovićka razvali oči — to jest on čisto vidi kako ih je onda razvalila, i pade mu u isti čas na pamet: razvalila ih, kao kad se netko nađe iznenada pred provalijom, pa zine, pa ustavi korak. No njemu navre riječ: Bog bi ga znao okle je nasmagao tolike dokaze, zašto baš treba da se mijenja stan. Zdravlje, zdravlje to je prvo, a ovamo sve kiša kiša: tamo pak brdo, pod brdom kuća, ako se pravo uvaže i samo najkrupnije mogućnosti, ono ne može biti, a da vlaga ne zarazi zidove. A — opažam — i meni u najnovije doba nije najbistrija glava: tvoje lice osulo se bljedilom. Dozvoli, zašto? Ne može tek da je to prolazan slučaj... A naš mali gazda?! Naš sveukupni baštinik! Valaj ne da njega ćaka ni za sve koševske palače! — završio bijesno: nije mu ni od nužde, da udiše — miazme.

I s uvjerenjem, da jošte nije prekasno, pošao je umah sutradan, da potraži „pristojan" stan i uredio ga kako treba „čovjeku, da se što udobnije smjesti". Nema tu šta da se žali i tvrduje: ovako škrtarenje krupno se osvećuje, kad — tad — ne možeš znati — no valja da se ogradiš — govoraše gospodin Petrović svojoj ženici u novom stanu, dok mu je Vojko jahao na koljenu, a on ga uz to štipkao za bradicu podvikujući zadovoljno: Sjedi, gazda, može ti i biti!

I tada — odjedamput — kano da mu je zatreptao kraj uha ženin glas one večeri: Moj se je Špirko promijenio! Teška gorčina preli mu se grlom i on se stade gušiti u suzama... Umire!... Umire!... Gazda! Gazda moj, moj gazda Vojkić moj! — kidalo mu se sa ukočeno drhtavih usana. Grozna, strašna težina neke neskrivljene nepažnje, neke umišljene krivice, oborila se svom silom na to jadno očinsko srce, nevino i čisto od takova grijeha baš ko i kapljica rose: nu eto kad mu sve nešto šapće u uhu, u mozgu, iz svakoga kuta sobe: Kriv si! Kriv si! Odanle opet kao

da neko izdiše polaganim mučilačkim tempom strašnu osudnu riječ: Umire! On upravo umire, a sve mile slike iskrsavaju u duši u svoj svojoj nekadašnjoj tričavoj, intimnoj, stovrsnoj sceneriji, pa mu istiskuju uspomene i on jeca: Vojko, gazda moj, Vojkiću moj! a ženin glas sve trepti: Promijenio si se!

Promijenio? upita se podigavši suzama nacaklene oči, kao u nesvijesti, čisto mehaničkim pokretom glave. Nešto mu zastale suze. Jecajući osjeti u nosu kao neki svježiji dah, u glavi, pod čelom neku mutnu tešku maglu. I makinalno ispruži prste, kao da će nešto da broji. Svrnu naglo u prošlost i pričini mu se, kao da je u taj mah prevalio težak kup nečega što je mekano pod rukom, a opet ne da da se premetne — kao da bi kup prnja, krpa, tešku perinu. A tamo... ispod cijele te gomile ... u dnu negdje nešto kao da je zinulo u nj — nešto sitno, nu od čega ne možeš da odvratiš pogleda, nešto, što je gorko, neutuživo gorko u uspomenama, što se ne zaboravlja, već peče, peče uvijek i u najsrećnijem času istavlja se nad svijest, pa te kori... truje te. I ta sitna crna pjega, koju je očajno roditeljsko srce u strašnom času bola sugeriralo u dno osjetljive očinske savjesti, kao da se također pomakla, oživjela, pak potvrđuje onu ženinu riječ: Promijenio si se, Špirko! — uzbuđuje joj onaj intimno šaljivi zvuk sa malo obijesno iskrivljenih usnica, a u ovako užasnom času — kroz klupko misli, koje su vrvile u njegovoj glavi i sve se spoticale i prepletale o tu krivičnu točku. I on stade da sluša sam u sebi prigovor za prigovorom, i sve je to dojednom zašumilo nalik na grlo u njegove pokojne tetke, dok je još bila živa negdje tamo na Primorju na onako isto brz dijalektički jezik: A — a, trebalo ti je to! Trebalo ti ovo... ono! — prokleto gospodstvo! uvali se opet od nekuda nagao talas, a plesna dvorana, kuda je gotovo silom odvukao svoju kućevnu ženicu, kupivši joj od baštine novu opravu (od pete do glave sve joj je nanovo srezao za nekakav elitni ples), i one svijeće i miris cvijeća i parfuma, njegovo važno držanje — sve mu to iskoči pred oči. Te večeri ostaviše Vojka kod kuće — ah... nije to bilo onako tek od obijesti, — što mu se ne htjelo ostati ni zaspati već je plakao... plakao je, a sada — umire! I on zaviknu grčevito, a u uhu sve mu se vrzu riječi one večeri: I opominjala ga žena, da idu kući; njoj očito nenaviklој na takovu sredinu nije ugađala ta šarena vreva, nu on, on — pobjesnio, podivljao — pseto pušteno

s lanca! A baš sjutra moglo se je što opaziti, da je bilo pažnje, — nu ni to! A zapravo — je li ga i pazio od te proklete baštine: o Bože, koji strašno kažnjavaš! Kako li je on od časa bogatstva i gledao u to dijete?! I teško, okrutno prosiječe mu mozgom misao, da u njegovim pogledima i nije bilo više ništa očinsko, otkad se pooholio, uzgospodio: možda mu je pače i smetao kadikad taj mali univerzalni baštinik, komu je on u pitanju nasljeđa bio ne otac, već skrbnik! Nije li — kad bi se dijete rasplakalo — trgla njime ona zvjerska misao, da se izdere: A šta dreljiš? — pa da umah doda: Baštiniče! Nije li — kad bi se za besane noći s djetinjeg nemira sastale njegove oči s očima žene mu — — —

Strašna, bezbožna misao, koju mu je u ovom času sam demon podvalio! Ne... nijesam... nijesam, nikada nijesam! prodre mu mučenički vapaj iz grla, a kroz taj vapaj propaluca kao oštra munja očajnički, bespomoćni vrisak iz hodnika. On skoči, posrnu i odleti na vrata. Vani pred djetinjom sobom opazi neku blijedu posrtljivu sjenu. To je bila žena mu. Ona stade dizati ruke spram njega, teško jecajući i ko jedva grabeći zrak, no on nije ni opazio užasno blijedo i žuto lice, nagrđeno grčevitim trzajima. Ravno usrnu u sobu za spavanje. U kutiću stajao krevetić — pozlaćen i nježan: na krasnom jastučku ležala je glavica maloga Vojka. Jedno oko poluotvoreno zurilo je u nj, kao da se budi: ručice ukočio dražesno, nepomični mir smrti nije ni najmanjim drhtajem kvario ljepote u mramorna anđela. On ustuknu časom, kao da se boji, ne usuđuje — osjeti samo, kako mu je nešto jako vruće sunulo u glavu i zagreblo ga po kostima čisto pod tjemenjačom, a onda mu zadrhta utroba, stisnu ga u plućima i kao da mu se nešto otkinu od srca — prodre mu na grlo jecaj i briznu plakati. Tako pade po djetetu: u čas okvasi mu ukočene obraščiće suzama, a onda ga diže ispod pokrivača i pritisnu na prsi. Nije ni čuo, kako je nešto u taj čas palo, no opazi, kako je sluškinja umah digla s poda nekakva konja i neku žutu sjajnu žličicu, i oštro nemilo ko nož propara mu srce, kako je taj mali, ledeni mrtvi Vojko još pred četiri dana onako bolestan vikao, da mu donesu žličicu, „da napoji konja". A on mu donio — zlatnu, da se ne otruje od druge kovine, šaleći se: Gazda je — more mu i biti!

I ko luda stade nosati dijete po sobi i vikati: Zlatnu, zlatnu sam ti donio, Vojkiću moj!

POGLED

Hoću da vam ispričam jednu pripovijećicu. To je zgoda iz života neke krave. Ona je teško gazila jesenskim blatom o povodcu. Kraj nje gazio je seljak. Pazarni je dan i on ju je vodio na prodaju. Pred njima stupalo momče — sve troje išlo je zbijeno i složno, kao navikli na zajednički korak. I bio bih prošao kraj preobične slike, tek nešto svijetlo i mutno, kaošto je boja u jesenskog popodneva, zapliva pred mojim očima. Bijaše najprije veliko kao neka aureola, pak sve manje i manje. Onda razabrah, da se je to polusvijetlo suzilo u nešto određeno. Bijaše to oko u one krave. I ja ga ne mogu zaboraviti.

Ona je podigla crnu gubicu u vis, koliko je samo mogla od konopa i debela dlakava lakta seljakova. Pogledom punim želje i bola gledala je teško gazeći ulicom u lijepo žućkasto tele, što ga je nosilo ono momče pred njom na krkači. Upravo nije ništa drugo ni gledala. A bijaše taj pogled nalik na pogled u djeteta, kad upire oči u svijećama obasjani kip i na onu ukočenu staklenu bjeločicu u očajnika, kad, bespomoćan, i ne umije drugo, već da bulji u prazno.

Ja sam udivljen gledao u tu pazarnu povorku, koja je baš zaokretala na trg, gdje se pregleda blago po zvaničnim organima.

Tu nad uglom bušio je radnik rupu za izolatore. U taj čas omaknu se čekić, odbi se od zida i oštrom vertikalom lupi o gubicu one krave.

Ona tek što je stresla glavom. Mlaz krvi poteče joj niz nosnice, no ona ni da bi trenula okom. Seljak stao da krupno ruži, da zove redara . . . A krvava životinja gledaše sveđ nepomično, toplo i željno u svoje lijepo žućkasto tele . . .

Mene stegnu nešto suho u grlu. I ja, koji sâm znam, da bih često oskvrnuo značenje pozdrava, kad bih skinuo šešir pred mnogim sjajnim licem, ja ostadoh manji od makova zrna, a ruka mi instinktivno segnu za šeširom pred pogledom one ranjene krave.

Sigurno sam u taj čas odao poštovanje jednoj iskri, što se otkinu od velikog ognjišta ljubavi, nečemu, što izlazi iz beskrajne svemirske duše i što se bez skvrni razlijeva češće iz životinjskog negoli iz ljudskoga oka!

DRAMSKI POKUŠAJI

DRAMSKI POKUŠAJI

U formatu 19.5×14.5 cm, na dva lista ima spisak licâ i šest stihova iz prvog prizora tragedije „iz senjske borbe za slobodu“ s natpisom Fra Antonio.

FRA ANTONIO

Tragedija iz senjske borbe za slobodu.

I. čin.

Noć. Dogovor prognanih uskočkih vojvoda na Orlovom gnijezdu.

Pavle Milovčić:

Ja sročih Vas u ovu tihu noć
Prvake grada, koje ob'jest izgna
Iz milih krila, zagrljaja dragih
U pustoš ovu, kud se vuci jate,
Kud crne vrane svoja gn'jezda viju
Al i sloboda. Čujte, braćo moja...

Za ovu dramu ima i popis lica:

KNEZ MARTIN DANIČIĆ, vojevoda senjski
GJURE, njegov sin
FRANJKA, njegova kći
NIKO HRELJANOVIĆ, PAVLE MILOVČIĆ, uskočki vođe
RABATA BARUN JOSIP
FRA ANTONIO, uhoda mletački
BABA ANA, sirota u kući Daničićevoj

Više vojevoda senjskih. Puk. Njemački mušketiri.
Čin se zgađa pod konac godine 1601..

U formatu 29×22.5 cm početak je „alegorne pjesme u 3 razdjela“ Prometeja. Od toga imaju samo dva lista, pisana s obje strane, u stihu. Datum je 4. II. 1894.

U formatu 34×21 cm nacrt je radnje za tragediju Zadnji vitez sa Hutova. Nacrt ima samo četiri broja i zasebno je. Na drugom tabaku, s dva lista, historijska je osnova te tragedije prema članku K. Hörmana: „Kula Hadžibega u Hutovu“. Na četvrtom listu je historijska skica „Hadži beg“ s genealogijom.

U formatu 19.5×14.5 cm ima imenik licâ i prevedena prva tri stiha Götheove tragedije Torkvato Tasso.

U formatu 34×21 cm šest je strana jedne društvene drame. Na prva je dva lista olovkom ispisan sadržaj drame od četiri čina; dalje je

mastilom izrađeno s e d a m p r i z o r a prvoga čina. Drama je pisana prozom. Natpisa joj nema nigdje.

NACRT NEDOVRŠENE DRAME

Ovaj je nacrt izišao u „Viencu", nove serije, god. 1910. na str. 74, ss. uz ovu bilješku: Pokojni naš Silvije Strahimir Kranjčević ostavio je dramu pod gornjim naslovom. Drama imade da prikaže socijalne prilike u Bosni i Hercegovini prije aneksije. Nacrt je drami posve gotov, pa ga priopćujemo zajedno sa nekim još izrađenim prizorima, što je uredništvu stavila na raspolaganje udova za pjesnikom gdja Ela Kranjčević. Dramu će izraditi prema osnovi pokojnikovoj jedan hrvatski književnik.

Ivan Marković živio je već par godina u gradu N. Čovjek je silno obdaren arhitekta, nu posve nesrećan. Prije je bio u državnoj službi, nu stradao je zbog nekog članka kojim je pobio osnovu svoga šefa u pogledu kanalizacije. Istina, kanalizacija se nije provela, nu Marković je otpušten zbog politiziranja. Ima troje djece, ženu, dobru majku i suprugu, nu posve pasivne ćudi. Tada mu se najednom okrene sreća. Prigodom nekog natječaja za popravak akustike u jednoj velikoj operi, osnova Ivana Markovića naiđe na stručnjačko odobrenje. Nu u istom mjestu, gdje i on, živi bogati graditelj pl. Štreber, koji je prirođenom pronicavošću već davno uvrebao talenat Markovićev, a po svojim vezama lako sazna za njegov prijedlog. Kako je Marković u skrajnoj bijedi, posjećuje ga Štreber u paradnom odijelu pod ordenima, kazuje mu da je čuo za njegovu veleumnu osnovu i da je gotov poduprijeti ga, da se ova osnova publicira. Ujedno ga prima u svoj ured s plaćom od osamdeset forinti mjesečno. Pl. Štreber je sin onoga šefa, pod kojim je stradao inako povjerljivi Marković.

Marković radi u pl. Štreberovoj kancelariji. Upravo je navalio posao. Zida se naime nova gradska kuća. Štreber je Markoviću tobož dao podatke i naputke, kako će izraditi osnovu. Marković je pri studiju opazio sve nedostatke tog nacrta, a naročito, da se fantastički smišljena zgrada ne bi dugo držala, već bi se morala pod vlastitom težinom survati. On u bijedi i nevolji — neće da izravno iznese pred svoga šefa pogrješke djela, naučio je naime nešto iz svoga iskustva, nego pri izgrađivanju ispravlja ko neopaženo. Nu na divno čudo — pl. Štreber propušta također ko neopaženo sve te korekture i ponaša se ko da ne zna, e su tu kojekakvi ispravci, već da je sve to prosto njegovo. Kako Marković pokorno popušta, da bi ma i jednim migom odao, kako je to njegova muka, pl. Štreber smatra ga potpuno ubijenom energijom i nastavlja dalje uživajući u plagijatu. Ali baš s ovaka postupka hoće da sazori u Markoviću spoznaja, da taj stvor nije ništa bolji od svoga oca. Jedne večeri sjedi on u obitelji, sin mu polazi višu gimnaziju i izrađuje zadatak iz hrvatskoga jezika. Tema je iz evanđelja o talentima, koju dječak repetira u obliku hrije. Otac se zanima za školski rad svoga djeteta i zahtjeva da mu čita sastavak. Dječak sluša i u mladenačkom zanosu i vatrom nazivlje u svojoj izradi lopovom svakoga, koji svoj talenat meće u službu drugoga, tek za prosti nasušnji hljebac. Ova vatra ko da sažge oca, on se bori sobom i najzad skoči na sina. Sve se zgrozi s tog iznenadnog događaja, nu otac se brzo sabere i umiri ih cjelovima i zagrljajima. Pošalje ih napolje iz sobe. Misao je u njem sazrela, njegovo dijete dalo mu je u ime cijele obitelji pravac kako da radi. Ujedno je osudilo njihovo današnje bezbojno življenje. Njima je i opet stradati. Marković je dakle odlučio skinuti krinku s lica lažnog genija — pl. Štrebera. On će izraditi osnovu tako, da može lako proračunati, kad će se cijela zgrada, koju pl. Štreber gradi — naprosto survati.

Zgrada je gotova. U Štreberovih je sjajna večera u slavu monumentalnog djela, što ga je izveo kućedomaćina. I Marković je pozvan. U nizu zdravica nazdravlja neko graditeljskom geniju, koji se je od vajkada očitovao u Štreberovoj obitelji, naročito nuz današnjeg slavljenika u njegovu pokojnome ocu. Gosti su već razigrani šampanjcem, a u društvu je neki tobož šaljivdžija, neki odbijeni prosac Markovićeve nećakinje, koji iznese u zavijenoj formi, da je pl. Štreber ipak bolji graditelj od oca si, u koliko je podigao mnoge egzistencije. U ostalom krepost je u praštanju. Nekoji gosti pogledaju Markovića. Čuje se prigušen smijeh. Bijedom ubijeni čovjek ustaje tiho i posrćući ide do kućedomaćine. Blijed ko krpa zahtijeva rehabilitaciju svoje časti ne samo od sina, nego i od onoga koji zna što mu je vrijedio baš pri građenju ove zgrade, koja se danas instalira. Pl. Štreber je na sto muka. Šara i izmiče. Nekoji gosti gledaju zapanjeni, nekoji se smiju. Marković u to otkriva svu kukavštinu kućedomaćine. Čuje se povik sa ulice. Tutanj — zgrada se u istinu obara. Tableau. Marković ko lud pada na koljena i pjeva kô u ekstazi: „Slava Tebi, Gospode!"

Soba u Markovićevih. Otac leži bolestan. Izgubio je naravno krušac, a pl. Štreber hoće da ga još tuži zbog uvrede. Nu u to je štampano djelo o popravku akustike u velikoj operi, na koje je Štreber stavio svoje ime. Ako Marković bude šutio, proći će sve još u redu. Zato dolazi u Markovićev stan, da ga umiri. On će mu oprostiti, uzet će ga opet k sebi. Nu prevara se u autorstvu djela otkriva. Marković pograbi sa stola mjernički šestar i turi ga Štreberu u prsi. Zastor pada uz njegov podvik: „Ovdje će suditi bog, a ne ljudi!"

PRIZOR IZ DRAME „ZA DRUGOGA"

Povelika na skromnu namještena soba.

1. P r i z o r

M a r k o v i ć k a (upravo je došla s ulice i donijela sobom oveću kutiju i zamot. Ni ne skidajući sa sebe marame, otvara srednja vrata. Viče nervozno uzbuđena): Zlata, Zlata-a-na!

M a r i j i n glas iz kuhinje: Već se vratili, teto? Evo je ovdje kraj mene.

M a r k o v i ć k a: Nek dođe ovamo. Donesi je, Maro! Brzo, brzo! (Smješta kutiju i zamot na stol i čeka. Na desna vrata ulazi Mara vodeći o ruci šestgodišnju Zlatanu.)

2. P r i z o r

M a r k o v i ć k a (tepajući): A tu je! (Poljubi je. Tobož šaleći se.) A cipelica novih — nema, a nove haljinice također — nema. Nema, je li? Al kad mama hoće, onda ima, sve ima. Gleđ, Maro, sve je to naše i plaćeno je.

M a r a: Kakva li su to čudesa, teto? (Pristupi kutiji i hoće da je otvori.)

M a r k o v i ć k a (ko ljubomorno): Pusti. Ja ću da otvorim. Ja! Bog se smilovao, Maro. I tebi će biti bolje, kukavice. (Otvara kutiju i vadi dječije cipelice. Malko obijesno.) Nema tu druge, već najnovije. Kad se kupuje, nek se kupuje, kako valja. (Spram Zlatice): Ovamo, mami svojoj. (Sjeda na stolicu. Mara joj stavi dijete u krilo i izuva mu stare cipelice. Markovićka digne staru cipelu jednom rukom u vis. Drugom drži novu. Mari, dječinskim veseljem, ko otresavši se davna siromaštva.) A pogleđ, sad jednu i drugu. Gledaj ih, Maro! Sad dok je ova posve nova, a ova stara posve razguljena i poderana. (Poljubi je.) Ne ćemo je nikako ni slati na popravak. Sačuvat će je mama i pokazat će je svojoj Zlati, kad bude velika, srećna... (Stavi staru cipelicu na stol i sprema se da navuče djetetu novu. Čuje se kucanje na srednjim vratima. Ulazi Ruža.)

3. P r i z o r

R u ž a: A kumo Kato, šta ja vidim? Ko da je istina...

M a r k o v i ć k a (ne mičući se smjesta i ne prekidajući posla): Bog je tako htio, kumo! Kasno ma časno. Evo vidite: dvije forinte cipelice (obula

je dijete i stavlja ga do Mare na stol.) A glete haljinicu. Vuna, evo, pipajte samo pod prstima. Četiri forinte. Tražio je četiri i pô, nu ja znam moje trgovce.

Ruža (promeće haljinicu): Ko darovano, kumo.

Markovićka: Ko darovano (opet djetetu): Nu da vidimo, kako stoji. Oprostite, kumo, al ako ne pristaje, da je vratim.

Ruža: Ali molim Vas, ne smetajte se. Ne znate, kako me veseli.

Markovićka (oblači djetetu haljinicu): Pripovijedat ću Vam, pripovijedat ću! (Mariji): De spremi kavu, sinko, dobru radosnu. Kuma će s nama. Ta koga još imamo? (Ispravi dijete na stolu.) Nu gleđte, ko u izlogu! (Obje žene gledaju udivljeno u dijete. Na to se otvore vrata i uniđe Štreberov podvornik.)

4. Prizor

Podvornik: Molim, je li ovdje stanuje gospodin Ivan Marković?

Markovićka: Jest, nu sad ga nema.

Podvornik: Šalje naročito pozdrav gospođi. Izvolite.

5. Prizor

Markovićka i Ruža same s djetetom.

Markovićka (gleda u naslov kancelarije): To su neke njihove stvari. Pripovijedat ću Vam, kumo.

Ruža: A kud Vam to ode Ivan? Valja mi ga za uho. Već vidim, sve je istina što sam malo prije čula, pak da ne bude uroka.

Markovićka: I nije to sve, kumo. Ma čut ćete. (Viče okrenuvši se kuhinji): Maro!

Mara (iz kuhinje): Sad ću, teto.

Markovićka (je uz to raskrčila stol u sredini. Dijete je za to doba sjelo na pod i ono se igra poklopcem od kutije. Ulazi Mara donoseći na poslužavniku kavu.)

Markovićka (otišavši k ormaru, Mari): Podrži malko. Uzet ću drugu prostirku. Može još ko da dođe. (Pokriva stol.) Tako. Sad postavi ovamo. (Primiče k stolu djeteću stolicu i sjeda u nju dijete. Ruži): Sjedite, kumo, služite se šećerom. Samo po domaću. (Dok još sjedaju ulazi lagano u sobu Ivan Marković. Čovjek je srednjih godina, nu prosijed, ispaćen. Drži se malko pognuto.)

6. Prizor

Ivan Marković (odlažući pozdravlja): Dobar dan. I Vi ovdje, kuma Ružo?

Ruža: Nisam mogla, kume. Morala sam da na svoje uši čujem — —

Ivan Marković (dobroćudnim glasom, ni ne pazeći, gleda u dijete): A kakova je to princeza?

Markovićka: Mamina, mamina! Sve je to ništa, Ivane, a kako pristaje? Dva forinta cipelice... haljinica, čista vuna... četiri, tražio je četiri i pô...

Ivan Marković (dobroćudno): Znam već, a ti povuci amo, povuci tamo i ostalo na tvoju. (Pristupi k njojzi i stavi joj ruku oko vrata. Gleda joj povjerljivo u oči): Ta vi već znate, kuma Ružo, moju gospodaricu! (s posmjehom): Bila bi ona i uštedila, da je bilo okle. A bilo je nekada, nu svejedno, onda nije bilo ovake princeze u velikoj stolici. (Ugleda pismo na stolu): A šta je to? Od Štrebera?...

Markovićka (žurno): E gle, zaboravila sam. Malo prije dolazio je ovamo podvornik savjetnikov i ostavio za te.

Marković (slomi pečat i čita pozorno. Nakon male stanke): E, kad će nekomu Bog, onda će mu i svi sveci! Sveci?! (Stavlja pismo u džep. Hoda po sobi par puta gore dolje. Žene ga gledaju, nu on ne pazi na to.) Kuma Ružo, je li vaš Mato kod kuće?

Ruža (iznenađeno): Osto je iza mene. A došao bi bio večeras do Vas...

Ivan Marković: Idem ja sam do njega. A vi lijepo pijte kavu i zabavljajte se. (Pozdravlja zamišljeno redom, onda iziđe isto tako.)

7. Prizor

Prijašnji bez Markovića.

(Isprva ljubopitljivi, poslije opet pređu u običan ton.)

Ruža: Što je to odjedanput kumu?

Markovićka: Eto vidite. Uvijek mi je bio dobar ko krušac nu uvijek ovakav nagao. Dođe, istom sjedne, već ustane. A ne ću reći događalo se uvijek nešto. Ah, kuma Ružo... al vi i onako znate, što smo sve prepatili.

Ruža: Ma baš to je ono, što ga upravo Štreber zove.

Markovićka: Zove? A rekao je da ga baš zove? Jesi li ti čula, Maro?

Ruža: To nije rekao, ali pismo je od njega.

Mara: Nisam ni ja čula. Tetak je samo rekao, da komu bog, tomu će i svi sveci. Nu to se često čuje.

Ruža: Ma, ženske glave, pak to nije teško pogoditi. Nu neću da išta reknem. (Okrenuvši se Markovićki): Rekoste pripovijedati.

Markovićka: E, da a znate i otprije. Nu nek znate i ovo. A sve mi je srce prepuno. Kako li je to — sirotinja ne može neg slakati. Nu kad se sjetim... vidjeste ga kaki je, a kaki je bio. (Ispretrgano): Pa kad se sjetim, ja eno tu u krevetu, već se borme i ispavala, pa probudim se a on još uvijek sjedi evo uz ovaj stol i samo što digne glavu. Spavaj, Perko, veli — — — — — — — — — — — — — — — —

(Ovđe prestaje prizor u rukopisu.)

JEDAN PRIZOR IZ ISTE DRAME

(Pozornica: kancelarija tehničkog osoblja: Uz desnu kulisu podugačak stol natkriven zelenijem suknom. Po stolu planovi. U dnu pozornice velik prozor pod bijelim zastorima, sprijed oveći stol malko upoprijek. Uokolo nekoliko stolica i praonik u kutu lijevo. Sred lijeve kulise vrata. U pozadini u kutu desno izlaz u hodnik. Još jedan pisaći stol. Veče je; lampe gore.)

Stariji i mlađi dnevničar.

Mlađi (naslonivši se uz stol za planove, trljajući ruke): Vaše me pripovijedanje odista zanima. Dakle — tako je to?!

Stariji: Baš tako! Nijesam u ćoravo gotovo osijedio ovdje, a uvijek ta pusta obecavanja, ludu radovanje! Nu, neka znate! A bilo bi i grješno da Vam ne rekoh, gdje eto vidim, da i vama počeše prodavati maglu, naročito gdje ste mi iskreni. U to dakle nemojte da vjerujete. Nu — prekinimo. Ovdje — što no riječ — čuje se i kroz zidove, sve se saznade... bijes znade kako to biva, tek velju Vam, sve se pročuje. (Ustaje sa stolca, pak tiho otvori vrata, zaviri u hodnik i brzo ih zatvori.) Nema nikoga, pak čujte: Ako hoćete da uznapredujete ko slobodan neimar, mislim da zajamčite tako svoju budućnost, to, vjerujte mi, ovdje ne ćete. I baš kad se opazi da imade u vas dara, onda će vas musti i zavarkivati, zavarkivati i musti i na koncu, moj sinko, prorijedit će Vam se kosa, a što ostane na glavi pobijelit će sve u ludo čekajući. To je proračunan metod u ovih ukočenih stilista, a vi ćete izgubiti u to volju i spuznut će Vam perje s krila. Slavno — vi ne ćete više da se natječete ni u čem i ni s kim a to se je možda htjelo. Nu da prekinemo — vraga sam i ja tako proljevena jezika. Al prelije se žuč, prijatelju naročito kad se sjetim: eto i opet izmiče jedna godina, a da se danas izvrnem... O moj bože, moj bože!

Mlađi: Ma gotovo da Vam — oprostite mi — ne bih povjerovo. Ta to su ko neka nečuvena otkrića! A eno ja, a eno nas još mnogo, koji smo o tome sasvijem drugačije slušali.

Stariji: Da, da i shvaćam, što toliki pohrliste ovamo. Pa i mami mlade pothvatne godine ovaka rabota. A i šta je ljepše po nas od struke nego baš

ovaki posao? Ta tu su čitave prašume — divlje i zapuštene, ko one u Brazilu, pak sad de da iskrčimo sve to, da poravnimo ko dlan, da pospemo tu palačama i divskim građevinama, pa ulice, pa trgovi i perivoji, rodna polja i miomirisne bašče . . ah . . .

Mlađi: Pa i vi mislite tako.

Stariji: Izvinite, gdje ono stadoh? Da! ah i svečan mnogožudan narod pjeva tuda — vijori se zastava, a ti stari rabotniče, klonuo si najzad, nu uživaš u uspjehu — jer si i ti radio, prinesao kamenčić . . . je li?

Mlađi: Nu dozvolite mi, tako i vi dođoste!

Stariji: Jest, prijatelju, dođoh tako i ja, i ja!

Mlađi: Pa?

Stariji: Hm!

Mlađi (žešće): Gospodine, vi se uvjeriste da sam iskren.

Stariji: . . . Ta nemojte odmah tako! Čudo vam, što eto drugačije govorim neg što vi mislite! Ele, još se ne dosjetiste? (jače): Prijatelju, prvo: ne krči se prašuma po vašem najsvetijem stručnom uvjerenju, ili da me razumijete, po pravilima one znanosti, za koju se žrtvujete. Ja neznam, da li je to uopće kakvo racijonalno krčenje. Ono pak što vi vidite pred svojim očima, to nije gotovo predmet, već reklamni izlog!

Mlađi: Nu ja ipak u ovo malo vremena vidjeh dosta.

Stariji: Dosta pobijeljenih grobova! Ako mi ne vjerujete, vi ćete za malo zamirisati i plijesan u njima, ili ćete — a to bog da čuva mladost vašu — nu . . . priviknut ćete se na to, i onda nos ne osjeća više gada! Možda ćete kadikad da progunđate koju i da se pri tom stoput obazrete lijevo i desno, e vas ko ne ču!? Nu u toliko laknut će Vam. I u tome je neka vrst božije milosti, što otupi ona tanka ćut savjesti, kad valja podnositi ono čemu nema promjene. Takovi smo najzad svi eto u većini ovdje. Nu oprostite nam, mi pođosmo ono pregalačko doba, i ja i Ivan Marković.

Mlađi (iskreno): Čestiti Ivan Marković.

Stariji: Bijedni Ivan Marković! Njegova leđa bijahu od poroda ukleta da samo prte i prte, a čovjek htio da leti. Vi još ne poznajete Ivana Markovića, moj prijatelju. On je danas izažet četrun, nu ja ga poznavah u mlađe i bolje mu godine. Nu manimo!

Mlađi: Pa kako to? Ele vazdan slušam o Ivanu Markoviću i nema baš niko da mu što zamjeri, a on se tu sav pogrbio među nama i šuti, računa, crta; u riječ: on je ko stroj neki, sasvijem pokoran čovjek, bez svoje volje. Kako je taj čovjek zapeo?

Stariji: E — ovaj put zapeo je baš taj čovjek, jer je, košto rekoste: bez volje. A nije dosta srećna volja u očima ljudi uvijek ono silno, ono veliko kad hoćeš da izneseš dušu svijetu na pogled. Kadikad je bolja ona bezobrazna vrst! Vidjet ćete takijeh upravo uzornih primjera! U ostalom Ivan Marković bio je sretan o mrvicama, gdje mu je pripadao kolač.

Mlađi: Kako to?

Stariji: Tako — nikako. I sve je to nikako. Štošta je u naravi. Meni je pripovijedao glavom Ivan Marković, da je u njega i to prokletstvo, pak da se navikne na vrata i kutri.

Mlađi: Navikne na vrata?!

Stariji: Pa da; on se upravo navikne na nje, na ta vrata, i onda omili mu kut. A drugi bi, kakav Nijemac na primjer — pošao dalje i borio se i tražio sve dok ne bi našao svoj pravi put, kuda bi hrlio snagom — — — e one svoje volje. Nu on veli, da ne može. To jest, sad više ni ne može, ali u njega je od uvijek — — — veli — bilo nešto takova. Pa eto i tako je baš taj čovjek, kako vi rekoste — zapeo!

Mlađi: To bi on bio u neku ruku sam sebi krivac?

Stariji: Ne sudite sve po ukočenim pravilima. Il je neko kriv, što se radi, ili što radi u toj i toj okolini. Dignite vi ovo brdo spram nas o malom prstu,

pak da i stoput hoćete! A nu — neka ste u društvu onijeh koji to isto hoće, u brzo će to brdo u zrak. A Ivan Marković nije imao takova društva, i zato mu rekoh da je bijedan. A vi znajte: Bio bi ga on digo, vjere mi, ja ga dobro poznam. I to je baš ono, zbog čega je i zapeo, to jest njemu je malo stalo za tim, nu on imade dužnosti . . . dijete je tu — (pogleda ga) to i sami znate.

Mlađi: I to je upravo ono nešto što ne razumijem. Vi znate . . .

Stariji: Ta znadem i zašto sam kum i prijatelj? Opazili smo mi sve to, moj prijatelju . . . ma . . .

Mlađi (živahno slušajući.)

Stariji: . . . ma eto, pravo da Vam kažem, ni ja ga ne shvaćam u tome. Jer ja Vas volim.

Mlađi: Hvala Vam. Ne bih povrijedio svoje štovanje spram Vas, nu gospodin Marković nije ni nikako naveo razloga, a u takovim pitanjima — —

Stariji: — treba da smo uvijek na čisto. Vjerujte mi, ni meni ga nije naveo, a govorio sam mu dosta. I on vas voli i štuje, nu —

Mlađi: Nu — ne pouzdaje se ili što takova . . .

Stariji: Ne, prijatelju, neće biti tako. Ne znam šta je, nu to nije. Jer ja vidjeh uvijek, da se je ko streso, i lice bi mu se gorko nekud izobličilo, u kratko, koliko je to čovjek uopće čudak — a to on i jeste — — nu to i pitanje upravo da ga ne razumijete. Kažem Vam, dugo ga poznajem i nema da koga više štujem — ne razumijem ga. A što je još gore, otkad dođoste, zapazismo pa vašu namjeru, od onda ko da se nečega plaši i sad je još zaliveniji. Nu — čekajmo, pomažimo si bar međusobno.

Mlađi: Kako Vam često rekoh, upravo me boli ta nepažnja, to . . .

Stariji: Nije to nepažnja, toliko je jasno. Nu pustimo za sad. Vi ga volite?

Mlađi: Od srca ga volim.

Stariji: Čujte. Ja se bojim za njega. Jer čemu da se on strese, čemu da mu se lice grči. To nije prije bivalo. A mi smo mnogu gorku zajedno progutali.

Mlađi: A zašto baš sada! Ta to je zar sasvim prirodno što mu rekoh.

Stariji: Ma da, da; sve je to tako i to je ono s čega se bojim. Jer doista nema u njega zamjerke, a on je i postarao, pa kako je čovjek zdrava uma, a da odbija sreću! Nu Mrković nije nikada počinjao ništa bez razloga, a sad eto ja moram da zaključujem: vi nijeste krivi, on nije kriv — ta eto to je ono čega se ja bojim. (Sućutno): Prijatelju, nagomila se najzad u svačijem srcu mnogo toga, kad moraš da gutaš, a on je teško prokušan čovjek. Bijedno srce.

2. Prizor

(Vrata se tiho otvore. Marković ulazi malko pognut. U ruci mu mapa.)

Marković: Dobru večer, gospodo!

— — — — — — — — — — — — — — —

(Ovdje prestaje prizor u rukopisu.)

U istom su formatu na jedanaest strana izrađena tri prizora prvoga čina treće bezimene društvene drame, koja je početa 28. IV. 1899. godine.

U istom je formatu na četiri strane izrađen prvi prizor prvog čina jedne druge drame bez natpisa, isto društvene i isto pisane prozom.

ULOMAK IZ DRAME O HANIBALU

Ovaj je ulomak priopćio u „Zrnu", književnom kalendaru za g. 1919. (Sarajevo) Ljubo Maraković uz opasku, da je ulomak nastao u Livnu 1892. ili 1893.. kad je Kr. zaokupljao lik Hanibalov, pak je nastala i pjesma „Zadnja zdravica Hanibalu" (II. 132). Tom se prigodom spominje i rad oko drame o

Neronu, koju je Kr. kanio „po usmenom saopćenju" napisati u Sarajevu. Maraković upozorava, da su junaci Hanibal i Nero značajni za Kr. dispozicije u Livnu i Sarajevu. Fragmenat se je slučajno sačuvao.

I. Čin.

Tabor. Večer. Hanibal sjedi pod čadorom u mislima. S polja čuje se žagor dolazeći od vojske. Sosilo uđe naglo.

Hanibal (radosno):

Sosilo — vjerni druže okle žurno?

Sosilo:

Dugačke to su priče gospodaru
Bogova mi! Dà morô bi da nosim
Na ovom vratu još stotinu glava
I očiju još jedamput toliko
Da upamtim što vidjeh u Kartazi.

Hanibal:

Ti čudne kanda vidio si stvari?

Sosilo:

A čudne da li kako hoćeš. Vođo,
Špartanac ja sam, u tvrdo je majka
Povijala mi ove čvrste kosti
Ne naužih se mekano sagibat
A u Kartazi čini mi se redom
Od tankog vlata sve su šije mekše.

Hanibal:
(ustane. Hodajući po šatoru malovažno):

E moj Sosilo — takvi su ti ljudi!

Sosilo (naglo dočeka):

Pogotovo su takvi u Kartazi
I ja te žalim. (Zamisli se.)

Hanibal:

Razumijem te. U tebe je srce
I ti se bojiš za sudbinu moju;
Al ja tu vidim prste nebesnika.
Tà — (zamisli se) Hanibal — a zar bi ime ovo
Toliko straha zadavalo Rimu
Da gordi senat ne uviđa i sam
Što Hanibal je. Nek pane Kartaga.
Nek pustoš prahom hramove joj pospe
Tek Hanibal nek živ joj ostane
I eto opet na novo Kartage.

O znam ja dobro moje Kartažane
[I što im vrijedi trgovačka kesa]
I hramove im u kojima vise
Sve same teške trgovačke kese.
Al — [to je ono] u tom mi je sva snaga Sosilo
Kartago što je domovina moja.
Čuj to će proći, ta šačica ljudi
Što opire se ratu s Rimljanima
Jer da im ovo ratovanje škodi
Oj to će proći i doći će vrijeme
Kad niknuti će pleme Hamilkara
U novoj snazi i za tu Kartagu
Gle slomih svoje kosti preko Alpa
I padoh amo pred pragove Rima.

Sosilo (predajno):

Nek bogovi ti budu u pomoći.

Hanibal:

I bogovi i uspomena dična
Na besmrtnog mi junačkoga oca.
O to je ime zanijelo mene
I vojsku moju Libiju, Hispance.

2. I. Čin. I. Prizor.

Te misli su mi [zalog za K] jamstvo za Kartagu
I s njima ja ću [spasti] pročistit Sosilo
Sve hramove i ulice Kartage
I gordom Rimu salomiti vrata.
Al reci mi što radi Hano?

Sosilo:

Hano?
U Rimu znadu bolje što on radi
Neg u Kartazi gdje taj Hano živi.
Neg s prve kad si u Kartagu poslo
Plijen bogati iz propalog Lagunta
O — vođo moj — a tad je u Kartazi
I zadnji prosjak na Rimljane vikô
I Hanibal je bio štit Kartage
A Hano, onda šutio je Hano
[A Hano, Hano okovo se šutnjom]
Al danas kad je potrošeno blago
Sad Hano radi, iz potaje sipa
Iz rimskih kesa izdajničku platu
Međ Kartažane.

Hanibal:

— Kune Hanibala
I grob mu kopa. Man'mo se Sosilo!
Je l' rekoh ti već takovi su ljudi,
Al vidjet ćeš ih kad Hanibal jednoć

Baš pravo zdravo iz senata rimskog
Nad hiljadama zapovjedo bude
I zazor Rima ravnô s Kapitola!

(Čuju se s polja koraci.)

[2. Prizor.]

Vika: „K vođi me pustite. K vođi!“ Hanibal diže zastor od šatora.

2. Prizor.

Pred šatorom hrpa plaćeničkih vojnika i među njima prosjak, komu brane ulaz u šator. Prosjak uočivši Hanibala i Sosila žurno predaje Hanibalu pisamce. Hanibal preletivši listić okom, straži:

Udaljite se, ali da ste budni
Pod oružjem. (Prosjaku): Uniđi!

Mago unišavši ogleda se i pošto se uvjeri da je sam, skida prosjačke haljine.

Mago:

Dojurih žurno iz čadorja rimskog
I nepoznat sam našu vojsku prošo
Ah nije brate ni njima vjerovat,
A ove tajne djelovat će jače
Na sujevjernu narav . . .

PISMA

PISMO IZ G. 1885.

Ovo je pismo našao u jednom „albumu“ uz pjesmu „Bog i Hrvati“ g. dr. Ante Kraljić u Sušaku.

U Senju, 16. I. 1885.

Velecijenjena gospođice!

Želim, da hrvatski krasni spol prigrli onim žarom ove stihove, kojim sam ih ja iz srca svoga izvio. Ja Vam ne mogu ostaviti ljepše uspomene, Vi kao Hrvatica ni ne želite ljepše.

U ženu polaže narod svu nadu svoju — to je vjerovanje moje. Ta ona ima u ruci budućnost, jer žena odgaja. Iz tihe sobice, gdje ona kraljuje, iz milog krila, gdje je njezino gojilište — niču u svijet — ljudi. A što da budu kod nas ljudi — borci!

I Vi ćete, velecijenjena gospođice, raditi jedanput na ovoj zadaći. A tad? Tad si upišite u milokrvno ono srce samo jedno geslo. To će biti poklik: „Bog i Hrvati!“ Držeć se toga, bit ćete nepogrješivi, biti ćete — majka.

A ja ću se ponosit, ako se takva Hrvatica spomene katkad i mene.

Silvije Strahimir Kranjčević

PISMA JOSIPU MILAKOVIĆU

J. Milaković priopćio je ova pisma u „Savremeniku“ 1908. na str. 718. ss. u članku „Prvo poznanstvo“.

U Senju, 29. VI. 85.

Dragi amice!

Hvala ti na iskrenoj utjehi, koju si mi izrazio tvojim pisamcem.

Prilažem ti ovu pjesmu „Nevinčadi“ — te mislim o njoj, da je baš spretna za list, koji ima onakvu svrhu, kako se to u pozivu kaže.

Pjesmu o Katarini, zadnjoj kraljici bosanskoj, nisam jošte dopjevao. Manjkaju mi njekoja historijska data — pa skrbim za nje.

Za sada bivam u Senju, a oko 15. augusta ići ću u Zagreb, da — plandujem.

Gledaj, da prvi broj iziđe prije 1. kolovoza — to je onako, da se bolje pretplatnika prikupi.

Želeć ti sreću u tom lijepom pothvatu jesam

tvoj Silvij.

Draženović je u Zagrebu i biti će do 13. srpnja. Međutim uporabi za 1. broj ono, što ti je poslao, jer za sada nema nikakve pripovijesti, pa baš za taku „dječju gardu“. I sam znadeš, da je za takav smjer teško pisati — jer većinom ti je alfa i omega svih naših, a ne samo naših, već i tuđih pisaca i pjesnika: (osobito kad im tek brk probija) ljubav, ljubav i ljubav!

Dakle potrpi se i osloni se na slabe sile senjskih literata.

Zdravstvuj!

U Lijevnu, 25. III. 1887.

Dragi Joško!

Ja sam primio tvoje iznenadno pisamce, na koje si ti vrlo brzo urgirao.

Pa evo ti odgovora:

Za sad, dragi prijatelju, oprosti, ali ja te pomagati ne mogu — tamo do Petrova. Dakako da ne velim ovoga kategorijski, nego tako sudim. Evo sve ovo vrijeme, što sam u ovim tužnim krajevima baš ni ne zamočih pera u što duši povoljna. Take su ti neprilike Bosne i Hercegovine.

Ti si se lijepo primirio. Zaboravimo na čarobne obale lonjskoga polja i na onaj nužni fenomen obzirom na nosove, što dišu u blizini takovije „jezera“ — zaboravimo velju sve to, te recimo, da je tebi, moj Joško, veoma lijepo. Barem si kod kuće — ne velim, da i ovi krajevi nije naš hljeb i sô, ali... Boga mi, da jošte nemam ove stotinjarke na mjesec, ne znam bih li uzdržo. Vidiš taj grošić stvara me Herkulom.

Ubija me samoća i dosada. Drugojačije li je ono „pod zidom“ u Zagrebu bilo! Ja se uhvam, da će se bar još jedanput ona sveta vremena povratiti i kad me jošte ova nada krepila ne bi — boga mi — ja bih se utopio u kakav potok.

A sada mi se, sokole moj, ženi. Ti si sigurno prošao svu škalu do te točke. Ti si se zaljubio, ti si poljubio... — de jošte onaj popovski formalitet, pa si onda „čovjek“ i po shvaćanju Bošnjaka.

Ja sam te voljan za ovo vrijeme materijalno potpomagati, naime bit ću ti predbrojnikom, dok ti ne sastavim štogođ. Ne zamjeri, amice, što ti odmah ne šiljem, ali da si ti ovdije, brzo bi te se prošle redaktorske pasije.

Javi mi se kojim listićem. Kaži mi po koju „drobnu i krupnu“ iz Hrvatske. Izlazi li „Balkan“ i što je in fine finale s Gustelom?

Pozdravi mi sve gospođe i gospođice u Kutini! Oj, koli se ja mučno u ovim krajevima onijeh golubica sjećam! Ali — sic fata tulere! Tvoj

Σ

U Livnu, 2. II. 1893.

Dragi prijatelju!

Nemoj mi zamjeriti, što ostadoh gluh na Tvoje prijateljsko pisamce. To Ti je moja stara bolest i tko me pobliže pozna, taj će i oprostiti. Sad ću Ti evo da dodijam, pa da mi budeš parlamentarom na putu u knjižaru gosp. Špindlera i Lešnera.

Htio bih, da saberem ono pjesničkoga trunja, što se prosu po hrvatskijem novinama kroz ovo par godina, gdje mi ostarismo, a hrv. Parnas jošte ne pomladi.

To bi Ti imô biti neki izbor, što bi se dao strpati na 7—8 araka; dosta stihova na koncu vijeka pare i budgeta za povišicu novijeh kumpanija! Tu te molim, da pođeš u svoga nakladnika i da mu razložiš stvar u moje ime.

Honorar je svakako lijepa ustanova u književnom svijetu, mà uza sve to meni je glavnije da knjiga iziđe, nego da bi se još o tu nesrećnu zakučicu ponuda razbila. Ti mu reci, da sam skroman i da bih mu rado ustupio rukopis besplatno, samo ako se slaže da će knjigu opremiti onako ukusno kô Tvoje, nježne i lijepe pjesmice, da će se požuriti štampanjem i da će finaliter meni ustupiti 50 komada.

I onako se posvema preporučujem u Tvoje prijateljstvo i znadem, da ćeš se za ovu moju namisao kolegijalno zauzeti.

Uz pozdrav milostivoj gospođi jesam Tvoj iskreni Silvije.

U Livnu, 26. IV. 93

Dragi Josipe!

Ne zamjeri, što se je to oduljilo s odgovorom na ono prvo pisamce, ali da Ti pravo kažem, ni ne znam u što bih se bio odlučio. Rado bih bio dao u štampu tamo kod Vas onu šaku pjesmica, tim radije, što je teško naići u Zagrebu na nakladnika, koji ne bi bio ma u kom pravcu obrezan, nego eto ta odviše nervozna cenzura ubija mi volju. Ti znadeš u kakve li ja zarđale žice diram, pa se bojim ne bi li se oni moji tu i tamo necivilizovani tonovi komu gođ oštrije — — — zaboli. Eto sam Ti stoga vrlo blagodaran, što si nolens volens ovu moju zabrinutost u svom posljednjem pisamcu naslutio, pa me jednostavno rješavaš od daljnje obveze.

Doduše nijesam našao nakladnika nit me je volja tražiti ga — al u glavnom srećno mi ispiri iz glave i misao o svemu tome.

Pjesmu za vaš „Te Deum“ spremit ću Ti drage volje. Gledat ću da obradim koju mrvu ispod povjesne prašine. To će biti i najbolje po takove študente.

Ionako sam ti zdrav i zadovoljan, što možeš zaključiti po tom, jer slabo pjevam. Što nagađaš da mi se ne će u Sarajevo to dobro govoriš. A šta bih ja tamo? Zar da me pojedu — — —, košto me načeše jesti u velikom gradu Bijeljini?! Ta još se ni danas nijesam sasvijem izvukô, premda je i prilike i volje da se iskopam.

Od moga direktora najsrdačniji pozdrav.

Javi mi prvom zgodom kakve li osnove kuješ.

Pišeš li što u „Prosvjetu“? Ja je do danas ni vidio nijesam, hvala mojim vrlo patriotskim prijateljima u Zagrebu.

Inako ništa nova.

Izruči milostivoj gospođi moje počitanje, a Ti primi bratski pozdrav od Silvija.

Svibanj ili lipanj 1893.

Dragi Josipe!

Oprosti, što odocnih s pjesmom, kad i sam znadeš, koliko se je lako vinut na gudalo pošlje ispravljanja zadaćnica. Međutim evo je, a Ti odredi spram prilika.

Dozvoli samo da Ti spomenem što u pjesmi dolazi riječ „pukla kosa“. Rjeđe se ta riječ čuje, a znači „kosa, koja ostane nakon bolesti bez sjaja“. Molim Te da urediš sa deklamatorom inako po svojoj volji.

Šta mi pišeš za preparandiju, to Ti ne smijem ništa reći. Podajem se sudbini u ruke; to je jedino, što ljudi mali i bespomoćni kô ja mogu učiniti.

Uz pozdrav od moga direktora i obitelji mu, primi s milostivom gđom. od mene srdačni selam Tvoj Silvije.

U Livnu, 12. VII 1893.

Dragi Josipe!

Prije svega hvala na trudu prigodom deklamacije one „zdravice“. Nego važniji razlog, što Ti pišem. Odlučio sam naime u Sarajevo i sigurno sam tamo dne 19. o. mj. sa vlakom iz Lašve.

Bit će mi neizrecivo milo, ako me dočekaš na kolodvoru; samo Te lijepo molim, ne govori nikomu uopće o ovoj mojoj namjeri. Bit će tamo dosta razgovora kad se sastanemo, a najvolio bih, da to bude iskreno, dakle na s a m o.

Uz iskreni pozdrav mil. gospođi primi pozdrav i od mog direktora, a ja ostajem Tvoj stari Silvije.

U L. 7. VIII. 93.

Dragi Josipe!

Ponajprije oprosti, što Ti se sad istom javljam. To je samo onako na pismeno, a inako budi uvjeren, da Te uvijek spominjem i Tebe i Tvoju čestitu kućicu kadgod mislim o iskrenom prijateljstvu i o onijem lijepim časovima, što ih pod Tvojim krovom proživjeh. Budi siguran, da Ti svoje blagodarnosti nikada ne mogu izraziti.

Ovdje sam opet po starome — zadovoljan i srećan — daleko od svijeta i međ četiri zida.

I tu dozvoli da se malko raznježim, pa da Te molim e bi mi prvom zgodom, dok bude šta pozitivnoga javio, što će biti samnom! Ti znadeš iz povjerenja o čem to zavisi. — — — — — — — — — — — — — — — — —

To mi javi. Volja li Te kako mu drago, ako ćeš i u samim rebusima, ja ću ih vrlo zabavno riješavati. Odista stvar je već dosta dugo nejasna.

U znak prijateljstva izvoli primiti za sebe ovu knjižicu. Oprosti što je oderana, a i vanjskom formom nekuda van publikacija ovoga vijeka. Moje je mnijenje da je i spolja i s nutra nedonošće, prve pjesme i začetnički štampar.*)

Izrazi mil. gospođi koliko moju najsrdačniju blagodarnost i pozdrav, toliko i ispriku što do danas ne ovrših obećanja glede albuma. Prosto vrlo sam nesabran (a to i sam možeš lako da ispričaš) dok opet s druge ruke želim, da upišem nešta dostojna, na što me moje poštovanje veže.

Uz iskreni pozdrav, preporučujem Ti moje želje glede informacije i jesam Tvoj iskreni Silvije.

Pozdrav prijatelju Turiću i svjema sa sastanka u Šeher-Sarajevu.

PISMA VJENCESLAVU NOVAKU

Ova su pisma priopćena po A. Milčinoviću u „Savremeniku" god. 1919. 1. januara, na str. 49.

Sarajevo, 23. III. 1898.

Dragi prijatelju! Žalim veoma, što se nijesmo nikako vidjeli u Zagrebu. Kriv sam ja, no izvini, u onoj zbrci i naglom putovanju iz Zagreba u Zagorje, Banjaluku i Primorje, teško mi je bilo uvrebati čas, da se gdje zajedno nađemo. Tek bit će prilike još ove godine, al i to samo ako bi se desili u Zagrebu. Čovjek zvaničan kao vreća; on ne ide, već ga nose, ostave i opet odnesu.

Tvoja stvarca upravo je na putu uredovanja, i biće Ti po želji, dok se proračunaju retci. Uz ovo dozvoli mi jednu čisto privatnu željicu. „Gospodična Silvija" — ta naša tragična malograđanka, svršava tužno, jer ne htjede da popravi i uporavi svog života. Nu ja bih s razloga što imadem jedno premileno kumče takova imena, pak naročito uvažavajući osjetljivost njezinih roditelja (a i Ti si roditelj, pak znadeš što se sve ne pita) — evo s ovijem Tebe zamolio, da se ono ime promijeni u koje drugo. U tome nema nikakove izmjene u stvari, a tako bi ispunio ovu moju — ako hoćeš i ponešto bapsku željicu. Nu činim to zbog roditelja, pak nek ne bude smiješno. Moj rukoljub milostivoj gospođi i primi od moje ženice i mene mnogo prijateljskih pozdrava.

Tvoj Silvije.

Sarajevo, 23. XI. 1898.

Dragi prijatelju! Hvala Ti na povjerenju, kojim se obraćaš na me, i vjeruj da mi nije nikada teško posredovati za prijatelja. O preostatku honorara javiću Ti kroz dva tri dana, dok se obračunaju predujam i retci. U 23. broju svršava naime Gospođica Fema.

Što se tiče „Triju Drinića", to bi, brate, takav sujet teško ušao u „Nadu" s razloga što bi se sa stanovite strane uvijek moglo naći ljudi, koji bi u beletr. tekstu naišli na koješta, s čega bi prigovarali listu i podmetali mu kojekakve namjere. Tako Ti je u nas i čovjek, valja da je oprezniji, neg što bi, da puši cigaretu, sjedeći na buretu puščanog praha. Štampaj to u Zagrebu; tamo nijeste ovako na mrtvoj straži. Uz srdačni pozdrav Tebi i rukoljub gospođi jesam

Tvoj Silvije.

9. IV. 1900.

Dragi prijatelju! Pripovijetka „Nakon dvadeset godina" imade svega 2006 redaka, što iznosi à 6 novč. po retku stodvadeset for. 36 novč. Spram autorske knjige primio si 100 for. predujma, ergo ostalo bi još dvadeset for. 36 novč. Prilažem Ti namiru u krunama da je potpišeš i povratiš, pak' će ti se taj preostatak umah poslati. Ne bi bilo loše, kad bi tamo za dva ili tri mjeseca opet spremio koju pripovijest za „Nadu". Iskreno Ti kažem: u tome je nastala neka suša, a Ti sve ljepše pogađaš žicu. Bog te živio!

Ne pripovijedaj mi o materijalnim brigama, kada i o njima i sam sanjam! Da nemam ovo vrijedne ženice, koja se zbog naših potreba muči u školi: stanovao bih u daščari i morao bih se s dvije trećine želuca vježbati u nekoj vrsti posne vegetarijanske hrane, ako i u njih imade kakva takova „špajzkarta". Da bi mi Bog dao izdeverati bar još tri godine, bilo bi sve dobro.

Isporuči moj rukoljub mil. gospođi supruzi s pozdravom od moje Ele, a Tebe s cijelom kućom pozdravlja

Tvoj Silvije.

*) Misli „Bugarkinje".

DVA PISMA U STIHOVIMA

U članku „Na rub Kranjčevićevih pjesama" u Hrv. Prosvjeti, g. 1927. na str. 26. i 64. priopćio je Ljub. Maraković ove dvije — kako on kaže — „intimne poslanice" u stihovima. Prva je upravljena gđi Maraković, a odnosi se na epizodu s putovanja u Livno, a druga je pismo iz Sarajeva.

I

Tri Talijanke uz more nikle
Putuju morem — moru su vikle;
Med' njima, brajko, vesela lica
Putuje jedna direktorica.
Kad bi je nako pozorno gledô
Vidô b' da nije primorsko čedo —
El slano more prstom ga kuša,
Ah srpska je prava k o p n e n a duša!

Al vidi čuda, vidi belaja:
Sdrma se lađa ko ljuska od jaja
Udari talas — da vidiš besa
Kod Makarske tamo, gdje Rendić sklesa
Celomu srpstvu ko uvek na diku
Kačiću spomen srpskom pesniku!
Tri Talijanke uz more nikle,
Kada su nikle, bit će mu vikle...
Al jest! de počuj, kako je pravo:
Tri Talijanke bljuju — al zdravo!

A ova seja gleda oluju,
Smeha se što to Latinke bljuju
I hoda, brate, lađi po krovu,
Po srpskoj lađi sred mora sinja
I peva: „Ja sam mlada Srpkinja,
Milkom me zovu!"

Pa što Horvati artiju mrče:
Reci tko valja: Latin, al Srpče?!

II

Poleti samo amo koncem maja
Med elegantni sarajevski sv'jet,
Da vidiš kako preko c'jelog kraja
Vagone tura elektricitet

I ja sam neku vozio se veče —
— Baš o pjesništvu pošo razgovor —
A mali slavuj biljiso s daleče
I mirisao silni jodofor.

Ta večer baš je idealna bila,
Da požalih da nisam lirski ptić,
Da slažem pjesme na „ila" i „mila"
Ko čuvstven pjesnik, ko — Milaković!
A nù; tek svakom nisu sklone Muze
I nije lako naći ideal —
O — tako rekoh i — obrisah suze
I pljucnuh gorko u Miljackin val...

Po ovom ćeš se osvjedočit lako
Kol' divan li je ovdje firmament;
A ne bi baš ni smrdjelo otako,
Tek kad bi bolji uzeli cement!
Miriši Turstvo, Rim i Bizantizam,
Španjolac, Maur i još koja stvar —
A ja, o Mašo, uza sav cinizam
Za miris imam idealan dar!

— — — — — — — — — — — —

PISMA ŽENI IZ BEČKE BOLNICE

(23. X. 1906.—18. VI. 1907.)

Ova su pisma priopćena ovdje u izvacima, a sačuvana su u Kranjčevićevoj sobi u Zem. Muzeju u Sarajevu. Izostavljena su iz pisma obavještavanja o sitnim, većinom kućnim poslovima, dok je ostavljeno sve, što se tiče bolesti i duševnog raspoloženja bolesnikova.

Svoju ženu zove pjesnik od milja Zlaty ili Dudo ili Dudić. Zlaty zvala je i ona njega. Svoju kćerku Višnju zove od milja Turić.

Mnogo spominjani Vejsil Kranjčevićev je rođak Vejsil Ćurčić, koji se je neizmjernom požrtvovnošću brinuo oko bolesnika. U ono je vrijeme bio na studijama u Beču kao činovnik sarajevskog muzeja. Kao arheološki stručnjak radi još i danas u Sarajevu.

Na svakidanje pismo iz bolnice odgovarala je svaki dan i žena. Sva su ova pisma sačuvana kao privatno vlasništvo kćeri Višnje, njezinom dobrotom stavljena su nam na raspoloženje i ova pisma. U njima još više, nego u pjesnikovim prevladavaju brige o kućnim poslovima. U svim drugim stvarima pisana su opreznošću, koju dugujemo teškom bolesniku. Nekim značajnim izvacima kušali smo obilježiti taj kontakt.

Kranjčevićev martirij uz nekoliko izvadaka iz ovih pisama prikazao je Branimir Livadić u knjizi Hrvatski književni almanak (Zagreb 1934.) u eseju „Na vratima velike noći" str. 5—22.

Beč, pošt. žig: 5. XI. 06.

I. — Sinoć stigoh dosta umoran, pak pođoh odmah spavati nakon večere. Sio sam s jedne strane Tebe, a s druge moju slatku Višu, pak smo brbljali.

Jutros sam već bio u Stjep. crkvi i prošo dobar dio puta, što sam ga s Tobom, Dudo, nekada gazio! Zašto nisi ovdje s Turićem mojim da gleda, što će joj tata „tupiti"!

II. — Vejsil me nije dočekao, pak ću otići sam u muzej, da ga nađem. Dok se odmorim idem doktoru, a tad ću na Ring, da stepem saraj. patinu. Svuda Vas vidim i vodim sa sobom. Višu mi zagrli, da sve vrišti, a Tebi bezbroj cjelova od Tvoga Dude.

5. XI. 06.

...Profesor Frisch uz to što je izvrstan specijalista, duša je od čovjeka, uljeva utjehu na pune štrcaljke, (pošto je odmah uvidio da ima posla s vrlo nervoznim pacijentom). Juče je samo sondirao — malo me je istina boljelo — nu prošlo je. Danas će ići s cistoskopom unutra (ogledalo), pak će se riješiti, kako da liječi. Po jučerašnjem nema velikog kamena, ne će dakle biti od potrebe, da se reže, nego će trebati — pumpa, dakako u narkozi.... On se je živo začudio veličini i oštrini mojih kamenčića i ponio ih je na analizu. Sve su fosfati.

....Beč je mjesto za razbibrigu, nu ja, Dudo, sve sjedim kod Vas tamo i sve Vas gledam.

...Htjedne li Bog, da se ovi kamenčići sretno povade, mogo bih Ti odmah javiti veseliji program. Ali kad bi to moglo biti, odmah bih krenuo na put...

6. XI. 06.

Dragi i mili moj!

Upravo šume nad Bečom zvona — pokapaju carskog princa, a ja sjedim u svojoj sobici, nešto većoj od naše kupaonice, a sve prije nego pravilnoj i mislim, kako je ipak bolje, kad nijesi u prilici, da Ti kogod stane na nogu. Najzad ulicama, koje vode od Burga do grobnice tolika je navala da bih se morao popeti na lampu, da štogod vidim, a kaki sam drljav ne mogu misliti na takovu gimnastiku. Pak tako gledam u šiljak tornja sv. Stjepana — pišem Tebi i mojoj miloj Viši i čekam ovde, dok dojde Vejsil.

....Po Beču sam ovo dva dana išo sam samcat i to vrlo junački, jedino što me bole kosti. Od Sarajeva do Pešte — osim noći — gotovo sam sve stajao, jedino od Pešte, što sam sjedio. A onda bazaj te bazaj, ko da upotrebim priliku, pak da što više vidim. A sve što gledam sve me odvlači do Tebe i do mojeg malog Turića — Bože moj, što biste Vi zastajkivale ovuda i gledale i „gedale". Ma eto, dati će Bog jedanput i tu prigodu, pak ćemo se vući i po ovim tramvajima daleko, daleko, puni svakojakih igrački.

Moj mili Zlaty, kako je to teško misliti da si u onim smradnim prilikama s tom Tvojom voljom i marljivošću! Koliko je ovo drugi svijet — dobar, pravi velegrađanin. U ovo dva dana na koga god se obratih odgovarao mi je ko brat — bio radnik ili cilindraš, a u restauraciji ovoga hotela juče je sjedio član ispitne komisije sa dva oficijala, koji dođoše pred ispit i raspravljao s njima posve na domaću o pismenoj temi. Ja sam se s jednim tim kandidatom upoznao prvu večer pri stolu, pak zato sam i gledao simpatično na taj krug činovnički, na taj neobični saobraćaj. To je — čini mi se — Evropa!

No pustimo to; to su dojmovi, o kojima ćemo govoriti usmeno. Radije Te grlim, mnogo Te grlim i čujem kako Viša vrišti, jer joj nije pravo, što te grlim. Nu svejedno — sad je na njoj red — poljubi mi je u onu milu glavicu, zlatnu i pametnu i reci joj, da je srce tatino....

11. XI. 06.

Mili moj zlaty!

Na žalost je nešto malo gore, nego što sam Ti u poljednjem pismu javio. Moj profesor naime, boji se, da u mjehuru imade čirova. Konstatovati pravo ne može, pošto se mjehur ne da napuniti vodom, da ga pregleda cistoskopom, pak se zbog toga i nećka pumpati, jer — veli — nezna kakva je sluznjača, pak bi mogla pri pumpanju puknuti. Zbog toga mi je svjetovao, neka se dadem negdje primiti.

...Ako se naime ne bi moglo cistoskopirati, onda će otvoriti mjehur, nu ta operacija da nije opasna. Mili moj zlaty, nemoj se ništa bojati, ja sam — vidiš — posve miran, u najboljim sam rukama i što je glavno, nadam se, da ću se za vazda riješiti i kamenja i čirova, i šta Ti ja znam, što sve još imade unutra...

(Preselio se u hotel Heller.)

....Dok Ti ovo svršim idem u dvorski muzej i to u umjetničko-historijski odio. Jučer sam bio u prirodoslovno-historijskom gotovo dva sata, no to je sve naprosto ko jedna sekunda il ko da nijesam ni bio. Rude i životinje počastio sam

samo letimičnim pogledom (osim morskih riba!), no zato sam zapao u etnografskim salama....

Po Beču hodam sam... Velegrad ko velegrad, pače mi se čini kad se izuzmu neke javne gradnje, da je drugo sve cigla pometana jedna na drugu zbog spekulacije. Nu doduše ja sam ovdje čovjek bez zanimanja — pravi pravcati Pflastertretter, komu sve brzo dosađuje.

Moj zlaty, vjeruj mi, da je naljepši život na moru, na velikom parobrodu u vječnoj promjeni obala i ljudi. A kad ne može to da bude, onda je dobro i u trgovačkoj i u muslimanskoj školi — bar prolaze dani — sve tamo do penzije.

...O Viši ti ne ću ni da govorim, išle bi mi suze. Plako sam Zlaty prekjuče na keju i juče u krevetu i naprosto ne smijem na nju da mislim. Poljubi mi je — ne znaš kako je volim...

13. XI. 06.

...Sutra ću se zatvoriti u polikliniku i preksutra u četvrtak će biti operacija... On me (profesor) uvjerava da operacija nije opasna i da ću se vratiti zdrav u Sarajevo. Kad pomislim na tu riječ „zdrav", podvrgo bi se svemu, pa Ti znaš moj zlaty, da ovu godinu trpim, da mi je već čitav život omrzo. Dakle u božje ruke! Svakako, dok primiš ovo pismo, proći će već ono što je najgore, a onda treba samo ustrpljenja.

...O Božiću, ako Bog da, moći ćemo malko i u Dubrovnik.

14. XI. 06.

...Već imadem ulaznicu na polikliniku, pa ću se sutra u jutro (dne 15.) u nju i zatvoriti.

...Sinoć sam se sastao s Meštrovićem. Vrlo ugodan drug i obećao mi je, da će me što češće posjetiti.

Prof. Jagić primio me je, da ne možeš bolje i nije me htio nikako pustiti od sebe...

A Ti, Dudiću, meni malo pišeš. Javi mi puno o sebi, o mojoj maloj Viši, o našima, o kući: to će mi biti polovica zdravlja...

Sad ću poći malo u Meštrovićev atelier u Prater, a onda, ako dospijem, pogledat ću izložbu u „Künstlerhausu"...

15. XI. 06.

Dragi, mili i jedini moj Dudiću!

Evo Ti prvog pisma sa klinike... Prije svega ovdje je dosta, što u Bosni velimo — obično, već sam se snašo i mislim da mi ne će biti teško podnijeti sudbinu...

...Čitam, zlaty, da si vrlo uzrujana zbog mene i da si spremna ovamo u Beč. Mila moja Dudo, da Ti samo znadeš, koliko bih Te rado zagrlio s Višom mojom, ali ne smijem da budem toliko sebičan. Ja sam nekakvo razmaženo derište i zato bih sada, da mi je sve kao kod kuće — i Ti i Viša i sobe naše i gušter i kavedžija i šta Ti ja znam! Nu to u životu ne može svagdan da bude i valja junački pregorjeti. Najzad kad me obuhvata ovelika nada, da ću ipak jedanput ozdraviti i opet biti s Vama veseo i bolji, a pak zašto ne bih i to preturio? Moj Dudiću, možda ću sa smijehom na usnama jedanput čitati ove retke, koje Ti danas popodne pišem sa bečke klinike. A da sam bio prije pametniji, možda bih sada s Tobom u Sarajevu pio jednu crnu i gledao kako Višu oblačiš na šetnju. Al manimo liriku — uvijek moram da rukom razgonim ispred očiju slatke varke...

...Beč mi je već bio dosadio... Sve sam prošao osim pozorišta, jer za takve užitke nijesam sposoban. Možda kad se izvučem odavle, posjetim operu ili Burgtheater, nu teško, jer je moje glavno uživanje u Sarajevu, Nova testa 34. I. kat. Nu Vi ćete doći još na kolodvor i već ću Vas ja iz daleka vidjeti!

...Ti ćeš ovo pismo primiti u subotu, a onda će već biti zlaty riješen tih zlosrećnih kamenčića. Zato, Dudo, budi vesela i poljubi s tim čuvstvom moga maloga Turića... ne boj se! Bog će pomoći!

17. XI. 06.

Mili moj zlaty, ležim u krevetu i pišem Ti na koljenu. Sve mi se suze vrte u očima, zlati Dudiću, jer sam upravo dočitao Tvoje pismo... Pa to Ti, moj Dudiću, tamo u Sarajevu još negdje gore cvokoćeš zubima, nego ja ovdje na poliklinici. Ta Bog će pomoći, moj zlaty, a profesor kaže, da je to najpreči i najbolji lijek...

...Operacija će možda biti u ponedjeljnik, a možda i ne će...

...Za to, Ti moj zlaty, cstani tamo — uvijek ću Ti pisati i ja i Vejsil, a najzad ja ovdje imadem svoj kut uz prozor, gdje mi pomalo prolazi vrijeme, koje mora proći...

...Jutros su me vodili u Röntgenovu sobicu i snimili. Čut ćemo šta je..

21. XI. 06.

Već mi je proglašeno, da ću biti operiran na mjehuru i bilo bi se to već jutros dogodilo, da se nisam prekjučer zadobavio groznice...

Mila Dudo, Tvoj jučerašnji list učinio je, da su mi usne dugo podrhtavale. Kako li je Tebi teško, a kako je strašno biti ovako daleko od Tebe i moje male slatke curice! Hoće li ono, Dudo, već jedanput proći? Ne smijem ni misliti, da bih mogao jedanput ustati, izići na vrata poliklinike, a za mnom moj kofer i nov novcati cilindar (kupio ga u Beču!), mala torbica, u kojoj me sve sjeća na moga maloga Dudića i sve se to trpa u fijaker, a onda goni, goni...! O moj zlaty, hoće li to ikada biti!

Ako bude onda bi moglo biti jedno tri nedjelje nakon operacije. Tako bih ja Tebi, moj zlaty, dojurio nekuda pred Božić i donio koju kutiju iz bečkih izloga. A Viši nešto osobita, razumije se, i to joj već unaprijed kaži.

Na povratku zadržao bih se u Zagrebu najmanje što se dade... Na Rijeku ne ću ni ići.

...nije moguće, da ću sve potrošiti. O tomu sam siguran — ozdravio ili ne. Ako ostane koja para to Ti moj zlaty za to štogod kupi. Sigurno je i Tvoj zimski kaput najškandalozniji od sviju u Sarajevu. A tople zimske suknje, bluza, gaćice i tako možda ni nemaš il Ti je sve pokrpano. Tako isto kupi sebi i Višnjici gamaše i daj svakidan t o p l o ložiti u spavaonici. U večer nemoj kvariti očiju prekomjernim čitanjem, a tu dobru, dragu, malu Višu uzimlji svaki čas k sebi i drži je u svom krevetu ili bar u blizini — za Tebe i za taticu, koji joj sada ne može pokazivati „uhu"....

...ako spane temperatura, profesor će rezati. Inako su bubrezi zdravi, a u mjehuru ima kamen ko manji oguljen orah....

24. XI. 06.

Olovkom piše Kranjčević, pismo iskrivljeno:

Mili jedini!

Jučer sam operiran — kako znadeš iz telegrama. Ležim zavezan i ne smijem se ni maći. Zato Ti jedino mogu poslati dugi, dugi cjelov i Viši isto taki poljupčić na glavicu. Sve drugo obavljat će Vejsil, jer ja ne mogu zasad ništa. Pozdravi sve naše, a Vama još jedan slatko — tata.

4. XII. 06.

Evo Ti i od mene malog krasnopisnog pokušaja. Još se nikako ne smijem okrenuti na bok, a već je dvanaest dana nakon operacije. Ma svejedno. Čini mi se kao da bolovi nešto popuštaju, vraća se pomalo dobra volja, a ni ne izgledam baš posve desperatno. Toliko na saznanje. Jutros primih darove i molim Te ne šalji mi zlaty ništa, jer samo mi idu suze. Hvala Ti na svemu. Višu izljubi svuda na Nikolinje, druge sve pozdravi. Tebe grli Tvoj Mali.

Još jedan cjelov!

6. XII. 06.

....Ta valjda ne će Bog dopustiti, da ja ležim ovdje u Beču, a Ti tamo u Sarajevu, a Višnjica među nama, ne znajući komu će!? O moj Bože, kako mi je gorko, da samo znadeš.

Inače se bolest u meni razvija, kako doktori vele — normalno, tek je meni neugodna.

Boli me cijev u mjehuru, a ni rana ne će da zacijeli brzinom kojom bi trebala.... Ovako teško da ću prije 6 nedjelja iz kreveta.

Jutros sam mislio, kako u Tvojoj i Višinoj sobi sviće. Vi još spavate, a ja se kradem da vam natrpam cipele. Onda sam zlaty plakao. Al za to na godinu, dat će Bog drukčije.

7. XII. 06.

...O sebi mogu Ti javiti i zlo i dobro — u zlo u toliko u koliko imam bolove od katetera, koji je usađen kroz vanjsku ranu u mjehur, a dobro u toliko, u koliko mi je sam profesor rekao (jutros), da su ti bolovi mehaničke naravi i da ću posve lijepo ozdraviti. Tek treba ustrpljenja. Toliko na umirenje, prem kad mi dođe grč, slabo mi i ta nada pomaže. Bog će, Dado moja, pomoći.

Slabo spavam, pak sam se tako i sinoć (od četvrtka na petak) probudio oko 2 sata, stao misliti na Te i na Višu i plakati — tako pomalo sve do zore. Ja ne smijem ni pomisliti, kako će to biti, ako ozdravim, pak Vas prvi put nakon toliko vremena zagrlim. Iako to od svega srca želim, ipak Te, mili moj jedini zlaty, od svega srca molim, da ne dođeš na Božić.... šta bi Ti dakle u ovom ogromnom Beču, koja ne možeš pravo ići ni po sarajevskim ulicama! A V i š a ? Ništa je ostati bez tate, ali mame ne može niko zamijeniti... Moje liječenje bit će, istina, dugotrajno, al onda će biti lijepo i ukratko — dat će Bog sunca i pred naša vrata.

Sad par savjeta. Ne psuj po Sarajevu doktora, ne drži u učit. zboru trg. škole ni uz čiju stranku, već izmiči kritici i n e b u d i p r e d o b r a u d a v a n j u n o v a c a, jer ćemo ih sami trebati......

P. S. Mami ću pisati ovih dana. Ide mi još dosta teško.

(Na posebnoj ceduljici među inim:) ...Molim Te, zlaty, ne govori sve; to je naime opće pravilo

9. XII. 06.

Mila i slatka moja Dudo!

Prije svega evo Ti jedan topli cjelov u čelo, oči, usta, da ga ujedno predaš mojoj maloj, slatkoj Viši. Jutros sam u 4 sata na Vas osobito živo mislio. (bolovi su istina popustili sinoćke, nu svejedno sam vrlo loše spavao) — i sve mi je suza suzu stizala. Pratio sam tako u duhu svaki Vaš disaj u Sarajevu, gledao Vas kako „ajate“, kako ustajate oko 7 sati i kavu pijete i sve sam prigušeno jecao. Ah kad ovo prođe, Zlaty moj, kakav će to biti sastanak. Još valjda nikad nisam doživio takova šta u životu.

U 10 sati promijenio mi je asistent cijev u mjehuru i išpricao ga. Samo me je malo boljelo, tako je vješt poslu. Sad je Vejsil u mene, čita „Obzor“, koji dobivam iz Zagreba, a ja Ti ovo pišem...

...Što se tiče školskih m o j i h prilika, to se Ti, mili moj Dudiću, u to nemoj miješati.... A tako bi se mogao izroditi samo trač i neugodnosti. Najzad ne će biti niko s a s v i j e m prav....

10. XII. 06.

Ne mogu nikako da spavam, otkako god sam na poliklinici, a pogotovo nakon operacije. Bolovi su doista nešto popustili, svako večer dobijem injekciju, no uz sve to muči me besanica i neki polusan, u kome mi se sve prikazuje, ko da pri tom pipam. I tom stanju imam da zahvalim, što sam se sinoć oko 10½ sati desio s Tobom i s Višom u Senju, u našoj staroj kući, gdje sam Vas moje mile i drage glave obranio od nekakova razbojnika. Ja sam samcat — ko lav! A onda sam Vas dugo i dugo gledao (Višnjicu sam našao negdje u špajzi, gdje joj „Ona“ daje višnje iz ruma!) ko sluteći da je sve to san i da ćete mi opet pobjeći ispred očiju brzo, brzo. Tako je i bilo. Dakako da su mi se onda vrtile suze u očima — ta tako sam Vas lijepo gledao! Kad će ovo prestati, moj Dudiću?

Moja fistula ne će da se stisne, a to je najveća smetnja liječenju katara. Dok se naime, ne stisne, ne može se mjehur ispirati. Vrlo sam slabokrvan, zato doktori i navaljuju na me da jedem, mnogo jedem. A ja jedem i baš to biva i s apetitom, al eto kad ne će da se gradi meso...

Mili moj Zlaty, hvala Ti što tako lijepo vodiš brigu o kući i poplaćuješ, gdje možeš, da se kako tako iskoprcamo. Jer to je veliko pitanje u ovom našem labirintu, kuda nas je zatjerala ova moja nesrećna bolest. Mislim međutim, da bi bilo dobro kad bi 1. januara dala 50 K S., jer taj dugo čeka. A sada nemoj Dudo zaboraviti da o t k u p i š z l a t o, il da ga bar produžim...

Ako ćeš da mi učiniš veliku ljubav, to, Dudo, kupi s e b i fina vina u Fr. i nemoj da sustežeš sama sebi od usta. J e s i l i č u l a !....

11. XII. 06.

.......Danas je 19 dan nakon operacije i jutros je sam profesor prisustvovao previjanju. Reko je, da rana (t. j. onaj dio, gdje ide u mjehur kanula) još uvijek zijeva, nu da se ne može više ni zahtijevati. Ukratko on nije nezadovoljan. Treba samo vremena, mnogo vremena...... Prema tomu ja ne bih mogao doći kući prije 20. februara. Al za to bih došao kao momče! Je si li čuo, Zlaty?

A sad o financijama, kad te to veseli..... Novina ne trebam, nego ako bi mi poslala „Savremenik“ p o s l i j e „Gospođe Walewske“.

13. XII. 06.

Juče Ti nisam mogao pisati ni retka. Uhvatili su me oko 8 sati takovi bolovi, da sam cijeli dan projecao u ovom tužnom krevetu. Promijenili su naime cijev, koju sam u noći nehotice rukom izvuko, pak su stavili valjda dulju, šta li? Nu u toj nesreći dogodilo se, da je taj sistem počeo funkcionirati. Danas je 21. dan nakon operacije i kroz sve to vrijeme nije htjela ova nesrećna cijev da vuče vodu iz mjehura, nego je urin izlazio postrani iz rane, te sam tako sve te dane ležao i usprkos mijenjanja plahti naprosto u mlaki od mokraće. Već mi se je bila na trbuhu i na leđima od urina raznjela koža. Sad sam, hvala Bogu, već drugi dan suh, pošto urin izlazi na onu cijev ko na teglicu. Profesor je zadovoljan. Ni on ni asistenti ne mare mnogo za bolove, njima je glavno da sistem funkcionira i time da se mjehur čisti. A da samo vidiš kakav smrad izlazi na cijev, — u vodi plivaju čitavi komadi nalik na džigeru ili pluća u mesnici. Profesor kaže da će bolovi popustiti, dok mi unutra stavi cijev od kaučuka jer dosad je polovina od stakla, a pola je od kaučuka, nu tu treba još čekati, dok se rana malo više stisne. Ja znam, mili moj, da Ti mora biti užasno, al ustrpi se — vrijeme prolazi sporo, ali ipak prolazi, pak valjda ću se i ja jedanput izvući. Zabavi se s našom slatkom Višom, pričaj joj o tatici, da me ne zaboravi.

.....Sve ono u Sarajevu (govori o liječenju) nije b a š n i š t a vrijedilo....

14. XII. 1906.

Mili moj i jedini Dudiću!

U mom kutu vlada potpun mrak, takova je oblačina vani, da jedva vidim što pišem. Na električno svijetlo ne mogu računati, jer to visi u sredini sobe, a sestre se boje, da bi se prekinula žica, kad bih ga pritegnuo krevetu. Ma tad kako bilo, Ti rješavaj sve rebuse, s kojima Ti šaljem pune pakete najtoplijih cjelova i zagrljaja, Tebi i Viši. Ova dva dana svaki čas mi stižu Tvoja draga pisamca, moja jedina utjeha. Tako sam bar po Tvojim retcima kod kuće i vidim Tebe i moju slatku Višnjicu, kako mi tamo živucate.

A sad kad voliš savjete, evo Ti ih. Prvoga januara najprije o t k u p i z l a t o, jer je to sramota kad nije nužde. Ako sam ja ovdje, zato si Ti opet moj Dudić, koji treba da se lijepo i dostojno nosi....

....Rana je normalna, doktor joj kaže „sehr schön“...

15. XII. 06.

.....Ta danas je 23. dan, otkako su me razrezali. „Dan po dan, pa će doći Gjurgjev-dan"!

Veliš da će već biti proljeće, kad se vratim. Dati će Bog malo prije...... Glavno je strpljenje, a moram reći, da mi svi priznaju, da svoju sudbinu sabrano podnosim, pak sam tako, Dudiću, ja mnogo bolji nego što si me Ti taksirao! Je li da to priznaješ, Zlaty?!

16. XII. 06.

Danas nije pošta ništa donijela. Samo „Obzor"... Ne mogu naime nikako pomisliti, da Ti meni ne bi pisala na onaj dan, kad od mene nijesi primila vijesti. Ta to se, Zlaty, u mene nije dogodilo od nemara ili lijenosti, nego od bola; ja sam onaj dan projecao od 8 sati u jutro do nekuda 4 sata popodne.

Kad mi je asistent jutros razvio ranu, čestitao mi je, kako zdravo zarašćuje i kako se fistula lijepo formira... mislim, da bih se preporodio i tjelesno i duševno (ovo posljednje nekako se u mene uz sve jade neda prignječiti!) Krevet me je doista izmorio; danas je ravno 24. dan, što ležim nepomično na leđima, jedino s tom promjenom, što sad mogu pružiti noge kolikogod sam ovo nešto dugačak, dok sam prije ležao pokupivši noge podase, tako da je jadni razrezani trbuh stršio u zraku. Jedino na taj način mogao sam nekud izbjeći kadikad strašnim bolovima. Ne znam smijem li se pohvaliti, nu evo su već dva dana, što sam nešto mirniji od te nevolje; istina, zgrabe me, nu i prođu brže. A valjda će se Bog smilovati, pak će biti sve bolje. Tako Ti je to, moj Zlaty, s Tvojim Cicom u tuđini.

Sinoć bila je prva noć nakon operacije, da sam zaspao bez injekcije i bez praška za spavanje. A spavao sam bez toga ko i s time, to jest slabo. Zaspem oko $8\frac{1}{2}$ i probudim se oko pola noći, onda se opet mučim tako do jedan dva sata, pa zaspem do tri i to mi je sve. Popodne ne mogu da spavam. Jedino što me katkad uhvati drijem oko 7 sati u jutro poslije kave.

Sada su 2 sata. Vejsil piše za stolom pismo Marijani, a ja hoću da ovo završim, jer kako je nedjelja doći će Meštrović s gospođom i naš daroviti pisac g. Kosor, koji živi ovdje u Beču.

Kad je govor o piscima, molim Te, Dudo, da mi pošalješ pod krstopletom tri komada „Trzaja".

Pozdrave šaljem na sve strane, a Tvoju i Višinu glavu privijam na svoja prsa i velim Vam: ajajte tu, čuva Vas Vaš tatica.

17. XII. 06.

....Noć sam proveo užasno. Zaspao sam oko 8 sati, a probudio se pred ponoć. Nu o spavanju više ni govora, jer je najednom nastalo takovo skakanje po poliklinici.... slučaj nagle operacije...

.......Sad o našoj kućici....

18. XII. 06.

Moj mili, slatki i jedini Zlaty!

Jutros sam primio kartu od Joška, koja mi je natjerala suze na oči. Piše mi naime, da je bio u Tebe i Višnjice, da ste zdravi, da Ti podnosiš hoćeš ne ćeš sudbinu, no da Ti se često otme uzdah: „O moj Zlaty!" A i Tvoje pismo od nedjelje sve to među retcima potvrđuje, gdje sanjaš, kako ćeš reći Viši: Ajdmo na kolodvor! Moj mili Dudiću, gorka je to sudbina varati svoje čemerne časove slatkim uzdasima. I tako Ti nijesi ni najmanje junački Dudić, koji je meni prigovorio, da šta plačem, kad mi suze i onako pomoći ne će! Ti si isto tako jedna mala kukavica, kao i ja što sam, a za to ću Te još jednim cjelovom više poljubiti, kad se jedanput, ako Bog da, sastanemo. Tako Ti je to, Zlaty. No sad pođimo na stvarni dio......

.....Tvoje kombiniranje, šta li će meni donijeti „Christkindl". Ovo Te lijepo molim, a molbu bolesnoga čovjeka valja ispuniti. Meni ne treba posve ništa, a ma baš ništa. Ja imadem ovdje dosta jela, a Tvoj paket namamio bi mi samo suze na oči. Od svih tih bonbona i nuspitica ja bih sigurno najmanje užio, a i kakav bi to bio užitak, koji bi me samo nagonio u prigušeni plač ovdje u ovom kutu iza paravana (još jedina sreća!). Ti moj slatki Zlaty, učini meni za ljubav i za volju naše mile i te kako mile Višnjice u našoj kući ko da sam ja tamo: namjesti bor i okiti ga svačim, što Višini zubići vole, priredi joj koji darak i u moje ime (dok joj tatica pravu bečku bebu sobom ne donese), otpjevaj joj staru slavnu hrvatsku „Narodi nam se kralj nebeski!" sve to možda s mamom, tatom, s Milom i s njezinom dječicom, pa će meni biti ko da sve to ovdje čujem, ko da sam doma. Jer druga kakva pošiljka mene ne smije ove godine sjetiti Božića! Mi ćemo za to uskrsovati!....

19. XII. 06.

....za to doba proći će Božić i s njime pojačana tuga, a tečaj moje bolesti i opet će se skratiti za par dana.

„Dan po dan,
Pa će doći Gjurgjev-dan!"

A Ti, moje milo srce, ne moj se ljutiti, ako Te i opet zamolim, da mi uspomenu na tolike naše Božiće ne uzburkaš još više kojekakovim milošticama. Ne moj, Zlaty, molim Te! Ja ću te dane gledati da sprovedem zatvorenih očiju.

...Ja znam, moj Dudiću, da one večeri svak meće pod stablo po koju uspomenu svojim milima. Nažalost od moje ruke ne bude ni Tebi ni Viši ništa pod drvetom. Oprosti po hiljadu puta, mili moj Zlaty, nu ja ležim evo već 27. dan na leđima, gotovo nepomičan i gdje bih Ti ja mogao sada što kupiti!...

20. XII. 06.

Jutros je bio kod moga kreveta profesor, pak su mu oba asistenta referirala jednoglasno, da se rana lijepo zatvara. Na to me je pogledao, nasmiješio se i rekao: E sad ćemo brzo metnuti mekani kateter i Vi ćete ustati!

Evo, ovo Ti je najutješljivija riječ po mene i Tebe.... A sad još možda samo nedjelju, pak ću ustati!...... Uz sve još se bolest objektivno povoljno razvija, subljektivno se ne osjećam najbolje! Glavno što ne mogu da spavam....... Jutros su mi rano (oko 4 sata) išle mnoge suze od očiju — badava sve idu same — htio sam Vas vidjeti bar na ono staklo na bolničkim vratima. Sve ide najzad svojim putem, ali meni nije nikad bilo teže u životu. Nu jeli, Dudo, da će i to proći — i ja ću Vas voliti i grliti ko još nikada. I u sobu ću ući, a ne ću željeti, da Vas samo kroz staklo vidim....

21. XII. 06.

Danas je petak — prošle su hvala Bogu upravo četiri sedmice od operacije. Ja to sve brojim na prste, za mene su to ere, spram kojih ću računati svoj život....

Istina, malo me boli ona cijev u mjehuru, al, Zlaty moj, treba i opet priznati da su bolovi popustili, a najzad su samo mehanički, dakle čisto neopasni i za liječnike bez značenja.

....da upitam asistenta, kad bih to mogao ustati, našto mi je on odgovorio: Još prije konca godine!

....ne boj se, Dudo, u Sarajevo doći ću sasvim zarašten. Ta ko bi me i poslao na put s rupom na trbuhu!......

A sada Ti, glupice jedna, kako se možeš ljutiti, što ja volim Višu, našu milu malu jedinu Višu! Kako se može biti ljubomoran na to?....

22. XII. 06.

Prije svega sad ne ću da budem tužan — ni mrvice, jer iako je „malko teško" onako vesele praznike ko Božić daleko od svoje kuće, a ono je ipak tu porcija nade, da će se sve ove muke već isplatiti......

....bio kod mog kreveta profesor.... i opet se je zadovoljno smiješio i tako, Zlaty moj, moja bilanca nije stala u glavnome loše. Onu noć sam proveo još najbolje od sviju. Istina da sam se češće budio, nu ja sam najzad bolestan

čovjek, koji se danas ravno 30. dan nije okrenuo s boka na bok u krevetu, već leži nepomično, pa je glavno, ako i tako spava.

....Amo tamo i ja sanjam o našem gazdi, pa mu u snu prigovorio, što se je tako „pogospodio". A što ćeš — stanovita žica u pasmine mora da bar u čem izbije.

23. XII. 06. na badnjak.

......gorko je, vrlo gorko. I kad jedanput budne bolje dugo će trebati, dok se zaboravi.....

...... nemoj nikada pomisliti, da Ti pisma neuredno stižu, što bih tomu bio ja kriv, — ta vidiš sama po datumu, da Ti svaki dan pišem. Samo jedan četvrtak nijesam pisao, kad me je jako boljelo.....

24. XII. 06.

Upravo je sada unijela sestra Palatina u našu bolesničku sobu božićno drvce i postavila ga na časno mjesto, gdje inako stoje instrumenti. Kraj mog kreveta stoji paravent, pak sam ga dao malko odmaknuti — sve mi se oči otimlju za tim tričavim blještavim stvarcama u iznosu od par novčića na mršavim grančicama sa tri dlake borovine. Nu ja vidim i opet, da sam specijalno uzgojena domaća životinja, — svaka dlaka meni je konop, što me veže sa mojim domom, pače sa mojom sobom i mjestom u sobi. I tako sam prvak bar među filistrima.

Ne ćemo zaći u pedagogiju, nu nije to ružno — do neke mjere! Mnogo raznježenosti valja u mene odbiti i na položaj, u kom sam, na tugom zasićeni zrak bolnice. Sve misilim, da opet nijesam tolika baba, ko što sam se ovih „bečkih" dana pokazao.

Pa zato ćemo dati još jače razmaknuti paravent i gledat ćemo u to božićno drvo, gdje su još jutros stajali instrumenti. A preksutra će i opet stajati!

I onda još nešto. Da nije Božić došo, ne bi ni prošo...

Popodne u 3 sata dolazi nadvojvoda Rainer i s njime članovi visokog društva... Poliklinika se sjaji, da bi mogao jesti s poda.

.....Prorez je sasvijem zarastao, dakako da se vidi svježa brazgotina, samo se sada kultivira ta srećna fistula u mjehuru, a i ona se tako lijepo stišće...

...Sadašnja (drenaža) boli, da se na nju ni dosad nisam mogao naučiti, prem su eto 32 dana od operacije..

I tako sam se, Zlaty, sve do pod konac ovoga pisma junački držao — sve sam odmicao od naših obiteljskih badnjačkih uspomena!

...Već čujem kako zveči zvonce i kako se vrata otvaraju — ko kroz tolike godine.

25. XII. 06. na Božić.

Ovaj čas primio sam miloštica od Tvoje (ili od Višine!) ruke, sa maminim i tatinim retcima i sa listićem i slikom moje slatke jedine curice. Suze lete curkom i vas se tresem u krevetu sve prigušeno, da ne čuju moja dva supatnika u sobi. I tako sam nakon pedesetitri dana opet ugledao one moje nebeske pametne očice i kosicu na onoj maloj prkosnoj glavici. Pedesetitri dana meni, koji toliko nad njom strepim i Boga mi bih uzdahnuo s nepomičnosti, gledajući u nju. Moj Zlaty, da znadeš kako to boli.

A gdje je Tvoja slika, Dudiću, pa da ova moja varka bude potpuna? Ili si sigurno bila malo škrta u fotografa? Volio bih da si radije škrta bila s veseljem, što ću ipak, ako Bog da, „bald" ustati iz kreveta, jer prvo mi se ne smijemo veseliti, da nam se radost ne pokvari, a drugo i pošto ustanem, Dudo, još će dugo i dugo trebati, dok Te zagrlim. Ta ispiranje ne će proći tako brzo — ta ja sam već takove sreće, da mi se svaki radosni čas otegne, što dalje može. Moj je sav život ko nekakova čekaonica, iz koje idem u špitale, u krevete i šta Ti ja znam, samo najmanje u sobu za zabavu.

Pa tako mi je eto suđeno, da Te baš na današnji dan gledam iz ovog bolesničkog kreveta — kako se vrtiš repićem — moj mili božićni Dudić nakitio se pa prima „poklonstva". E, pa neka, Zlaty!

A malo sam na Tebe ljut. A to zato, jer ja nijesam, kako mi Ti pišeš, ništa diktirao zbog badnjačke večeri. Nije to bila nikakva komanda, nego samo želja, kako da se ta zgoda zbog Više ugodnije provede (kad je i onako Mila prenijela bor). Nu Dudić mora da vrišti, kad pomisli, da bi neko mogao zapovijedati. Ja Te uvjeravam, da će Te biti upravo stid, kako ću Te slušati samo da vidiš, e prkos nije bogzna kakva individualna crta.

Ali za ovo se nemoj ljutiti, to je onako među retcima, što sam malo „grub".

Pozdravi mi sve naše i još jedanput zahvali mami i tati na trudu, što me se sjetiše. Tati ide malo poteže pisarija, a mami je rukopis ko ljubavna pisma.

Upravo je podne...

26. XII. 06.

Juče na Božić, obasut tolikim milosticama — slatkarijama, knjigama i naročito slikom i pismom moje male Više, naprosto zaboravih, da Ti javim, kako sam „proveo" badnje veče. Prije svega, hvala Bogu, da je prošlo, a mi smo ovdje mješte badnje večeri, slavili badnje popodne. Oko 3 sata došao je nadvojvoda Rainer, pak se je na dječjem odjeljenju poliklinike pjevalo i deklamiralo. Odatle je zaredao po sobama, pak je tako došao i k nama. Mene je docent dra. Frischa predstavio ovako: Das ist ein Patient, der an Blasenstein operirt wurde. To iznosim, da vidiš formule, jer bolesnik ne govori pri takvim zgodama ništa, nego samo leži i gleda sve to.

Na to je nadvojvoda pitao doktora, je li ide na bolje, a ovaj je odgovorio, da sam već rekonvalescent, što ja međutim sasvim ne potpisujem. Nadvojvoda je mahnuo glavom spram mene i rekao: „Dann ist es halb gewonnen" i tako je svršila posjeta u našoj sobi.

Nadvojvoda Rainer je visok starac, neizrecivo ljubazljiva lica i nekud mila pogleda. U tijelu je vrlo suh.

Nu zato se je u njegovoj pratnji desio neki mlad biskup, tako ugojen, da bi u njegovu kožu mogli stati svi sarajevski kanonici i još k tomu i nadbiskup Stadler. Taj uopće nije ni pogledao bolesnika, već se je, Kristov namjesnik, vrtio sve uz nadvojvodu ko znade siromah, da se u hladu dvorskih zidina ne može prezepsti!

Kad je nadvojvoda otišao, onda smo mi pacijenti dobili darove. Mene je obdario Božić papirnatim tanjurom punim čajskog peciva s narančama i jabukama, a k tomu dobih metalni pribor za duhan. Unutra je utaknuto pet cigara, koje sam spremio za tatu, ako mi bude suđeno, da se među Vas vratim. A austrijske su cigare izvrsne.

Još sam Ti pisao, da ću imati čast vidjeti neke članove visokog austrijskog plemstva. Nisam vidio nikoga, jer nije niko ni dolazio, pak su sestre, čini se, više iščekivale, nego što je bilo.

Mili moj Dudiću, od srca Ti hvala, što si mi sve točno pisao o ponedjelniku i kićenju bora. Meni je onda kao da sam kod kuće, u svakom te kutu vidim s ono „Turića", kako Vi dvije rabotate, a nuz sav trud, moraš priznati, da ni jedna svijeća ne će da stoji pravo!

Višnjica izvrsno izgleda, al koja mi korist od fotografije, kad je ne mogu ni po minute gledati. Suza za suzom curi i sve se moram sakrivati, da me ne vide. Tako i pisma. Reci joj, da ću joj sve kupiti.

Hvala Ti, moj Dudiću, na ljubavi, kojom si se sjetila svoga Cica na poliklinici. Istina, sve je to gorko, ma da je i najslađe, kad je daleko od naše sobe, al svejedno, Zlaty, Ti si meni po mogućnosti začinio Božić. A ja se nadam, kad se opet sastanemo, da nas onda više ne će špitali rastavljati. Samo se nemoj puno hvaliti po Sarajevu, da ću smjeti ubrzo ustati, jer to najzad nije ni polovina liječenja. I još nešto — ne psuj doktora!

27. XII. 06.

Danas nije pošta donijela baš ništa od Tvoje ruke. To sam i mislio, jer najzad Ti sigurno ni nijesi imala Božića za odmor, nego za napor... Hvala Bogu,

da je prošlo! A mislim, da je Tebi milije, što se računa sve to u prošlost, iz koje da bi Bog dao, te nam iskrsnula ljepša i srećnija budućnost.

A meni je sve to prošlo prosto dosadno. Prvi dan popodne nije mi niko dolazio, jedino je oko 4 sata pristupila tiho mome krevetu gđa Tankova (Viktorova) i donijela mi kitu grančica sa crvenim bobama, da mi začine spitalski „Nachtkasten". Onda je zastavao posvemašnji mir, a oko 8 sati već je nastupila prava noćna tišina, prekidana samo elekt. zvoncima iz bolesničkih soba.

Drugi dan t. j. juče na Stjepanje posjetio me je g. Meštrović sa svojom suprugom. Baš sam imao nešto bolova od ove proklete cijevi u trbuhu, koju će mi ipak ubrzo izvaditi, pak mi je bilo malo poteško razgovarati. Poslije 4 sata isti raspored ko i prvi dan Božića. Eto tako mi je prošao taj najveseliji blagdan u godini, koji smo mi, moj Zlaty, već punih 8 godina srećno i zadovoljno provodili, dok nam ova moja bolest ove godine ne donese mješte božićne pjesme — suze. Ali hvala Bogu i njima će biti kraj, — ja se bar čvrsto nadam!

Hvala Ti, Dudiću, na tolikim knjigama. Izvrstan ukus. Iz Lagerlöfove moći će se prevoditi za hrv. novine. A Chamberlain je djelo, koje se mnogo citira, samo ako ne bi jednog dana citirao g. Studnička gđu Elu Kranjčević na brži platež! To mi jedino kvari veselje, kad pogledam tolike knjige i kad mislim još na one doma u p o l a naše.

Vejsil dolazi vazda u petak, a Marijana tečajem januara.

Višin bor, što ga je poslala svomu tatici, stoji na ormaru spram moga kreveta. Svima se sviđa, osobito jednom rumunjskom advokatu...

28. XII. 06.

U mom kutu je potpun mrak makar je 12½, a istom poručao, hoću da se s Tobom porazgovorim. Pravi zimski dan, te ne znam hoću li moći ovo pismo do kraja dognati. Nu žuri mi se!

Najprije Ti dvostruka hvala na pismu... a samo da znadeš koliko mi je milo čitati svaki redak, u kom mi opisuješ život u našoj kući. Onda se uznesem tamo i tako malko pobjegnem iz ovog špitala...

Moja flistula lijepo se zatvara, pak će se valjda za desetak dana početi ispiranjem. To će biti važan datum, jer njime otpočinje drugi i zaključni dio liječenja....

29. XII. 06.

....Ta kako možeš misliti, da sam se ja uvrijedio, da sam ljut i šta Ti ga ja znam sve?!... Odmah, Dudiću, da istjeraš misli iz glave, pa uzmi radije moju malu Višu na koljeno i izljubi je, gdje ona svoju mamicu toliko voli, da neda drugoj djeci ni blizu. Tako će ona isto voljeti i svoga taticu, i to će biti naše zajedničko uživanje. O Bože moj, kako ja na te časove mislim!

Moj Zlaty, naše tihe večeri, kad ja ne ću ići u pet sati u krevet, nego ću hodati „dugačkim" koracima po svim sobama, pušiti moju cigaretu, piti čaj ili mlijeko — jer to je najzdravije — brbljati s mojim Zlatym ko s pravom književnicom i igrati se s mojom malom curicom. Šta ćeš više! Ili će Duduć svirati, a tata i Viša igrati, osobito tata na veliko udivljenje mamino!

Što se tiče čestitka to molim Te odgovori, jer je meni malo poteško pisati. Naročito ne zaboravi odgovoriti ženama. ...Isto piši i prof. Racci... Zamoli ga da pozdravi urednika dra Foa. Uopće odgovori spram pisma, ta Ti, Dudo, sigurno razumiješ tu talijanštinu, samo n e z a l a z i u p o l i t i k u i n e p s u j, ko dr. Elegović u hrv. saboru!

Čitam na Tvojoj kartici, kako si se stala bojati, da imam zar neku drugu bolest u mjehuru, pošto će se morati tako dugo liječiti. Prije svega, da Te sasvijem pobijem u Tvojim brigama, dosta je da pročitaš ono pismo, što ti ga je Vejsil pisao, u kom Ti je priopćio svoj razgovor s profesorom. To je prosto stari zanemareni katar i ništa drugo. Od katara se je mjehur smanjio na obimu (Schrumpfblase), nu to će se popraviti s vremenom. Meni doktori nijesu rekli, da će ispiranje trajati dva mjeseca, nu Ti znaš da je najbolje uzeti obilno, pa ako bude prije, biti će i veselje veće. Opasna nema ništa, a kad su bubrezi zdravi, onda zahvalimo Bogu, što sam pri „savjesnosti" moga liječnika u Sarajevu izmaknuo upravo čudom opasnosti života. Na to ne ću nikada zaboraviti!

Zlaty, nastoj da 1. januara što više poplatiš....

30. XII. 06.

Kad dobiješ ovo pismo, ova će strašna godina već minuti. Nama je zadala dosta zla, naročito je mene već negdje od marta privezala u krevet, iz koga evo ni danas nijesam ustao. Istina, ne prolazi ni ona neutješno. — Bog zna, da bolest nije u njojzi tako izrazito puknula, mogao sam ja po mojim liječnicima patiti to kamenje još par godinica! Katar bi međutim napredovao, možda bi se bio povukao i na bubrege, pak onda kukaj badava. Ovako smo se ipak podvrgli operaciji, sad je mjehur čist i proučena je bolest po kapacitetu, liječim se i biti će, hvala Bogu, jedanput ipak bolje. O, Ti se, moj Zlaty, ništa ne boj; nema tuj nikakove prikrivene bolesti u mjehuru, već treba samo mnogo ustrpljivosti, jer su ovako kronične stvari vrlo tvrdoglave. A najzad meni nijesu doktori rekli, da ću ostati do konca februara. Tako ja sam kombiniram.

Nu, kako rekoh, kad primeš ove retke, pisat ćemo 1907.! Moj Dudiću, ja Ti ne mogu drugo, nego da Te u duhu (uvijek to „u duhu"!) dignem u zrak, a s Tobom i Višu, pa da Vas iz dna duše izgrlim i izljubim. Neka Vas Bog dugo i dugo drži zdrave i vesele, neka mene vrati što prije među Vas i naša sreća bit će potpuna.

...mi bismo onda mogli pomalo štediti za ferije, jer, ako Bog da, ja sam odlučio da Tebe i Višu vučem za uho u Primorje...

U Beču na staru godinu 1906.

Danas sam Ti malo žalostan. Upravo je pet dana, što mi nijesu vadili cijevi iz rane, pa sam u velike bio radoznao, kako će izgledati ta fistula, to jest hoće li mi doktor reći da mogu ustati. I tako može još proći jedna, a možda i dvije nedjeljice, dok se toliko zatvori, da se bude mogao turiti unutra kateter i ja uzmognem na noge...

...Još Ti jedanput moram reći, Dudo, da se zbog moje bolesti ništa ne zabrinjuješ...

U Beču na novu godinu 1907.

Približuje se podne nove godine i ja ću taj prvi ručak blagovati u bolnici. Svejedno, je li, Dudo, — čovjek se najzad pobrati i s nevoljom. Opet sam nešto mirniji...

...danas je ipak ravno četrdeseti dan otkako ležim u krevetu nakon operacije!... Prošle noći, dakako prekidice, ipak sam odspavao nekih pet sati....

2. I. 1907.

S velikom tugom pročitao sam Tvoje pismo od 30. pr. mj. Vrlo me je uznemirilo, jer badava, kolikogod se Ti tješila, da je bolje što sam otišao u Beč, sva ta istina ne može momu Dudiću posušiti suza, koje teku i mene bole. A moj mili Zlaty, sada da budemo pametni, jer šta ćemo inače i kud bismo došli! Ako Ti mene samo malo voliš, onda ćeš Ti i poslušati moju molbu i to odmah. Ti ćeš uzeti jednu maramu, pa ćeš te suze pobrisati i to ne za dva tri dana, nego dogod ja ne dođem. Onda im daj maha slobodno koliko hoćeš, jer to će biti suze radosnice, a ja hoću da samo takove u Tebe vidim. Jer, moj Zlaty, ipak ide na bolje. Istina, još sam uvijek u krevetu... Pa kad Ti sada, Zlaty, kažem da se umiriš, onda se Ti ne samo umiri, nego se i lijepo nasmij, uzmi našu malu Višu u ruke, poigraj se s njome kako najbolje znadeš, jer najzad će se i nama smilovati Bog... A najzad, Dudiću, nisam ja Tebi sve na svijetu; tu je naša mala, slatka curica, pa zašto da Te dijete gleda uvijek zaplakanu. Zbog toga treba mnogu i mnogu preboljeti.

...Sutra je upravo dva mjeseca, da smo se rastali...

...A što je najgore, sanjam svakojake ljude, samo Ti i Viša nikako mi ne možete doći na san. Ni te utjehe nemam, — po danu Vas samo lovim po zraku, a u

noći mi kojekakvi tuđinci zapremaju Vaša mjesta. Ne znam sam, što sam sanjao čak o slavnom Omerbegu Sulejmanpašiću! Ta to je da počiniš samoubijstvo! ....

... Uostalom, meni nije nikad dosadno samu, češće s ljudima!

Iz pisma gospođe Ele:

Sarajevo, 3. I. 1907.

... kako imamo gorkih iskustava na polju ozdravljenja .. kao onda. Znaš ustao si u sredini decembra, a polovicom januara počeli novi bolovi, kojima doktori rekoše, da je brazgotina...

... ili hoće li Te opet na putu kad idemo u grad najednom zaboliti, pa hoće li opet ići kamenje? To su nekakove aveti...

3. I. 1907.

... i tri cjelova više nego obično, a to za to, jer sam danas najedanput dobio tri pisma od Tebe... Nemaš pojma, moj Dudiću, što to meni vrijedi u ovom kutu, gdje međutim rečeno danas vlada toliki mrak, da se jedva vidi što na papir mećem.

... Ti ćeš vidjeti da ako sam Te dosada volio, e ću Te dok se vratim još i više paziti, da Ti samo ništa ne pomanjka i da Ti život uz Tvoga Cicu bude što srećniji. To bi onako bilo, jer si Ti, moj dragi izmučeni Zlaty, a ja samo prihvaćam ovu priliku, da Ti to kažem i da Te malo ljubnem.

Jutros je drugi dan, što mi meću na ranu t. zv. Saugglocke... Biti će sve dobro, Zlaty, a onda ćemo mi ići u klub i svukuda, gdje Ti budeš htio...

4. I. 1907.

Sinoć mi je bilo vrlo teško, osobito oko šest i sedam sati. Palo mi je na pamet, kako sam ravno pred dva mjeseca boravio u taj sat među Vama, mojim milima i dragima... da se malo zatim oprostim — a tko bi onda bio rekao — na toliko dugo vrijeme. Ne smijem ni da mislim na to, tako mi u čas iskaču pred oči živi prizori iz naše sobe, iz fijakera i sa kolodvora. I kako sam Ti, Dudo moja, dugo mahao iz vlaka i kako je onda Tebe nestalo u noći!

... obećavaju mi asistenti, da ću druge nedjelje smjeti ustati! To je, doista, strašno! Juče je ustala jedna gospođa, koja je isto tako operirana kao i ja, nakon 17 dana poslije operacije! Tako sam Ti ja slabokrvan! Da mi je ko prije operacije to pripovijedao, bio bih mu se od srca nasmijao, toliko sam vjerovao u građevnu moć svoje krvi! Al šta ćemo!...

5. I. 07.

U Tvom pismu od prekjučer pročitao sam, da u Sarajevu zavladaše neke bolesti, sigurno dječje, da Višu ne puštaš iz kuće. Nek Vas Bog sve zaštiti... privezan sam ovdje za krevet, sve da imam krila, ne bih Vam mogao doći, kad sam evo ovako kažnjen. A kako mi je u duši? Sve vidim najgore i najcrnje i već me je pri tim pomislima dvaput prošla studen od nogu do glave... Svaki dan molim Te javljaj mi o tome...

6. I. 07.

Ja sam ko ubijen, strašne misli padaju po meni ko kamenje. A ne mogu ništa. Ležim s ranom, koja ne će nikako da zacijeli, ispod ovoga krova nikud nikamo. Bar da se je rana ikako zatvorila, ja bih s katarom okrenuo kući prvim vlakom, ali ovako me ne puštaju. Sve je što mogu — da plačem. O moja Dudo, što se ovo događa?

Jutros sam primio Tvoje pismo od 3. na veče. Još prekjuče uzeo me je jedan redak za srce, gdje se veseliš Viši, kako je slatka i pametna, a najedanput uzvikuješ: „Samo kad bi mi ostala zdrava?!" Nikada Ti to nije prije na pamet padalo, zašto baš sada?... Moj Zlaty, to se sve taji prava istina. Ja sam Ti jutros zato brzojavio, a sada dodajem molbu: javljaj mi samo istinu. Doktor, ako ikako može nek bude dan i noć kod Vas. Sve ćemo prodati, sve ćemo mu dati, samo nek pomogne.

Strašno je to, Zlaty i Dudo moja, ja Te iz ove daljine stišćem na prsa, da tako plačemo. A kako je Tebi, koja pri tom moraš još i lagati, jer tobož misliš, da ćeš me obmanuti.

... Mila moja Dudo, i ništa Ti ne mogu pomoći, neg samo što evo cvilim. Ne znam je li stara godina jadnije zaključena ili nova strašnije otpočeta.

Još Te jedanput molim, ništa mi nemoj tajiti ni uvijati. Ne mogu da gubim nadu u Boga, al hoću da sam sve uvijek s Tobom i znaj uz svaki Tvoj redak ja sam uvijek uza Te, grlim Te i tješim Te, moj Zlaty, tu na svojim prsima.

Bezbroj Ti cjelova, a Ti poljubi tu moju curicu u ime moje, u ime tatice, koji ne može ništa, nego samo zove Boga u pomoć, da je čuva.

7. I. 07.

Hvala Ti na brzu odgovoru na moj jučerašnji telegram. Stigao je oko 4 sata popodne i skinuo mi je ko kamen sa srca.

... ipak Te, Zlaty, ja za sve te brige i napore grlim i mnogo ljubim u to Tvoje zaplakano veliko oko i sve Ti u uho šapćem: Umiri se, moj Dudiću, „sve bu dobro vzišlo", kako veli Tona na zagrebačku. Evo, kako vidiš, što se mene tiče — nekako se pomičem naprijed, iako ne ide brže od spuža.

Kako sam Ti javio juče na karti, juče su mi dozvolili da smijem sjediti u krevetu. Tako sam i sio upravo kad je došao Vejsil, naslonjen među jastuke, i sjedio sam gotovo sat, a da mi se nije zanesvijestilo, prem me je asistent na to upozorio... Danas ću iz kreveta, a to samo u fotelj. To će biti prvi put nakon 46 dana, da se izvlačim ispod pokrivača. Sutra ću valjda dobiti dozvolu, da pomalo stojim uz krevet, držeći se rukama za uznožje. Eto vidiš, tako se to ustaje na porcije i to dosta male...

... nego su metnuli kroz fistulu debeli kateter... a ovako sam, hvala Bogu, već jedanput i suh. Moj Zlaty, sve sam muke lakše podnosio, nego ono vječito ležanje u vodi!... urin... bi prodirao između drenaže i rane, natopio omot, pa bi se onda cijedio niz trbuh i leđa. Istina da su mijenjali poda mnom, ali to je sve slabo pomagalo. Ja sam od ono 44 dana, dok nijesu promijenili dugu drenažu kraćom, sigurno 38 dana odležao u samoj vodi — dan i noć! Sad je lakše i nadam se, da će tako i držati.

Jutros pri viziti, kad su asistenti referirali profesoru o meni, on se je samo nasmiješio: „No man sieht es — er dreht schon den Schnurbart auf!"... U ostalom ja se nadam, da ću danas osam dana zapaliti prvu cigaretu nakon tolike pauze... sad treba samo ustrpljenja... a onda će Bog dati, te će nam svanuti veliki dan.

8. I. 07.

... Tako sam se ja, moj Zlaty, ipak izvuko iz kreveta. Prekjuče sam samo sjedio među jastucima, nu juče sam zapravo ustao na te moje slabe noge. Išlo je malo čudnovato. Pošto sam sio na rub kreveta, pomogla mi je ljudski sestra da nađem tlo pod sobom. Ona me je čvrsto držala, a na to sam se ja „smjelo" spustio sa kreveta. Nu u taj čas došlo mi je, da ću se srušiti u nekakav beskrajni ponor, a u drugu ruku opet je bilo tu nešto, što me je držalo u zraku — o kakovoj zemlji, na kojoj stojim nije bilo ni govora. Najzad sam se na nagovor sestre usudio koraknuti. Zaljuljao sam se malo naprijed, potkučio onda jednu nogu pa onda drugu i tako sam došao do naslonjača, u koji sam se polako spustio. Tu sam odsjedio tričetvrt sata i odatle sam svima Vama poslao pozdrave, a Tebi, moja Dudo, i mojoj Viši mnoge cjelove. Nakon tolikih pozdrava i zagrljaja iz kreveta, otputovali su oni ipak jedanput i sa stolice, a doći će pomalo jedanput i da se lično i usmeno pred stave. Samo što to još nije nikako blizu. Ali „Geduld" — kaže asistent.

Vejsilu ću reći zbog stana, naime, da je sve u redu... On te moli, pošto se je upoznao s nekim popom, arheologom, u koga je zla navika da sekira ljude zbog maraka, da jedanput na moje pismo prilijepiš različite vrsti... (Radi se o dr. Hugu Obermajeru, kasnije profesoru arheologije u Parizu i Madridu.)

9. I. 07.

...reci Viši, da sam izljubio sve „packe", koje mi je poslala u Tvom pismu i drugo, da ću joj donijeti takovu bebu, na kojoj će se vidjeti, da je uzgojena u Beču!

...Jučer sam počeo pomalo hodati, ne dugo, no išlo je prilično. Već sam dosta siguran na nogama, samo što mi kateter smeta...

10. I. 07.

...po čitavom se Tvom pismu, a i po drugim glasovima iz Sarajeva vidi, da si Ti, moj mili i slatki Dudica, vrlo deprimiran i kao izgubljen. A da Ti znadeš, kako je onda, Dudo, meni pri duši. Iskrsavaju mi pred oči svi naši prizori i običaji u sto slika i milota, i onda pogledam oko sebe i vidim pred sobom već na pamet naučeni zid bečke poliklinike, a koji ću, Bog zna još koliko, proučavati! Mila moja Dudo, nemoj biti žalosna!.... misli na srećni dan, kad ćemo se s božjom pomoći ipak zagrliti...

Tvoju sliku željno čekam. Ko da sam one večeri (3. XI.) slutio, da Te ne ću dugo vidjeti.

11. I. 07.

...Velika rana pomalo se zatvara, al još uvijek ostaje komad ko moj mali prst širok i dugačak, koji se nije pokrio kožom. Niže toga imade rupa ravno u mjehur, široka otprilike ko olovka (ona plava i crvena). Na ovu rupu izlazi neprestano voda — i to je t. zv. drenaža mjehura — to jest liječnici ne će da se u njemu skuplja voda, nego da se na nju mjehur neprestano čisti. Isto će se na ovu rupu mjehur ispirati...

Sutra će se rana razviti pred profesorom...

Šta se tiče moga ustajanja, to ne smiješ zamišljati, kao da ja već cijeli dan proboravljam van kreveta. Samo malo, Zlaty, jedno tričetvrt sata, a juče nisam nikako ni ustao, jer me je bolio onaj nesrećni kateter u trbuhu...

13. I. 1907.

...Sinoć sam opet ustao i probao ujedno svoj novi šlafrok...

...Iako nakon utorka nijesam sve do sinoć stupio na noge, ipak sam nakon prvog drhtarenja gotovo sam stajao i išao. Sam — bez ičije pomoći! A šlafrok se je raskošno prelivao uz moje herkulske oblike...

14. I. 07.

Kako sam Ti pisao, danas je profesor odredio da će pregledati moju ranu, pa ju je i pregledao. Pošto je sve bilo gotovo, rekao je samo dvaput „gut"..... Asistent mi je na moje beskrajne interpelacije rekao, da je razvoj mojeg liječenja posve normalan, samo da mi treba „Geduld, viel Geduld".

A u koga ima više te krijeposti nego u mene!

Moj Dudiću, da me samo vidiš u ovom kutiću između zida i paraventa, prikovana na leđa. Jedino što se maknem, to je kad uzmem kakvu knjigu il novinu il — dabome — kad ono ja tobož ustajem na pô il tričetvrta sata. Juče (u nedjelju) proležao sam opet čitav dan, jer me je gadno boljela glava. Boljela me je čitavu noć, a i sad me boli vazda od ovolikog bavljenja u zatvorenom prostoru. A Bog zna kad ću na zrak! Kad bi Bog dao da iziđem bar na Uskrs!

....Kad jedanput dodjemo svojoj kući, onda ćemo zdravi praviti druge „špajzkarte"... Daleko je do toga, nu doći će s božjom pomoću i taj srećni dan i ja ću morati dobro paziti, da onda ne poludim od veselja.

Što se tiče Vejsila, dabome, da se ja posve slažem s Tobom. On je jako dobar čovjek, katkad malo ćoškast, na skroz i skroz čestit.

...Što se tiče našeg sastajanja u Zagrebu ili Sarajevu, to su tako slatke stvari, da o njima ne smijem govoriti, nego samo šaptati u uho. Al i to kad bude doba.

15. I. 07.

Opet je prošla jedna noć, kad nisam mogao spavati. A to je zbog toga, što me gadno boli glava, pa neznam kako da je namjestim. Dali su mi sinoć pyramidon, ali on nije ništa pomogao. Biti će da je nervoznost. U Beču i onako svaki čas puše, al ovo što se događa u zraku od subote veče, ne bi bilo ni senjskoj buri na sramotu. Kiša lupa o prozore ko da bi sitno kamenje i čini se da će vjetar sva stakla sasuti u sobu. Spavao sam od 8—10½, dakle dva sata i pô, a onda sam brojio sve sate, samo što bih među nekojima malo zadrijemao. Nijesam zapravo ni toliko pospan, koliko umlaćen od glavobolje.

I onda mi je jutros rano palo na pamet, kako se Ti moj Dudiću mučiš i sigurno do u kasnu noć radiš samo da dođeš do novca, pa da meni pomogneš. Meni su se pri toj pomisli vrtile suze i to je sve što sam mogao... A možda uz to, Dudo, Ti i ne jedeš dovoljno, jer hoćeš da štediš? Ja se dobro sjećam, koliko sam Te morao nagoniti, dok smo još zajedno sjedili za onim našim neobojenim stolom i ručali i onda crnu kavu pili. Ja sam bio bolestan, al kad mislim sada na Te i na Višnju, čini mi se da sam onda bio najsrećniji čovjek na svijetu. Tako mi je to danas pred očima, Dudo...

...Još Te jedanput molim nemoj se mnogo mučiti...

16. I. 07.

Ti me u jutrošnjem listu tješiš i te kako... a ja, jadan, rado u to vjerujem, makar da je gotovo sigurno, da će ovo liječenje potrajati dugo, vrlo dugo... Zlo je u tome, što se je mjehur od duge patnje vrlo stisnuo (t. zv. Schrumpfblase), da će se, doduše, liječenjem nešto rastegnuti, nu da ne će više nikada biti normalno velik... U tu svrhu dobiti ću na trbuh neki rezervoarčić, u koji će izlaziti voda iz mjehura... Tako taj asistent, nu ja ne vjerujem sve od riječi do riječi, jer sam opazio već nekoliko put, da može biti i drukčije... Eto tako Ti se pod istim krovom različito misli. Ti nemoj o ovim špitalskim stvarima nikome pripovijedati...

Vijest o Tebi i Viši je moja jedina sreća. Piši mi, Zlaty, u svakom pismu o Vama, mojim srcima.

Ti abonirala „Nehaj"?! A taj list zapeo valjda kod 1. broja. Ta što bi se uzdržalo u senjskim prilikama?!

17. I. 07.

Ti si moj slatki i dragi Zlaty, a ja sam ogromni magarac. Ne znam sam, što mi je bilo juče, da sam Ti ono pisao, naime, predočio onako nesređeno svoj razgovor s asistentom. Već mi je dodijala glavobolja i bolnički zrak, pak sam nervozan, da me pri pisanju više ni prsti ne slušaju...

...Ako bi sve srećno prošlo, mogao bi onda ja ipak tečajem marta kući. Zavisi o tome, kad će se dići u glavnome katar. Sada ispiru svaki dan.

Dudo mila, podnijeli smo mnogo, podnijet ćemo i to. U to ime grlim Te s Višom, da me sve bole ruke od stiskanja.

18. I. 07.

Ćutkac, zlaty, — nemoj plakati. Nije sve tako zlo, ko što bismo mi laici mislili. Meni je jutros stariji asistent, kad sam mu bugario, otvoreno reko: „Pa zar Vi ne možete ni najmanji inkomoditet podnijeti, kad se radi o zdravlju?" A najzad, Dudo, ma ni ne mora to sve tako trajati...

...a s mojim razvojem svi su zadovoljni, samo što su mi otvoreno rekli, da ide presporo. To je takova priroda...

...bio je s doktorom u mene bandažista koji će mi napraviti što treba pred fistulu, a onda ću moći po cijeli dan hodati po sobi. Ovako uvijek ležim, samo što katkad pred veče ustanem na jedan sat. A i ja sam nešto sinoć uradio — ležao sam malo na desnom boku! Stezali su me malo flasteri preko rane, nu drukčije je to bilo slatko ko potajno đačko lumpovanje. A to ujedno znači, da se ja, Dudiću, mogu bez tuđe pomoći sam okretati. Sve su to veliki napreci, od kojih ćemo, nadam se, sve bolje koračati.

...Ako i sporo ipak prolazi dan za danom, a moj zlaty, gdje bilo u Sarajevu ili u Zagrebu dati će Bog srećicu — sastanak — zagrljaj. Mila Dudo, malo mi se sve to vrti pred očima!

...Ja sam se na ovaj svoj kutić priučio — u njem najzad čekam spas. E da sam ga prije potražio! A sad došo Ti iz njega s cjevčicom ili bez nje, doći ću bolji neg što sam otišao. Napokon će se i cjevčica izvaditi. Dati će Bog dobro, Zlaty. Ne budimo malodušni. Bit će sve bolje. *Sigurno.*

19. I. 07.

Valjda si se već malo umirila, nakon onih mojih glupih pisama... Nu ovo ti ipak moram javiti. Kako me je već umlatilo ovo ležanje, spopadaju me kadikad tmurne misli, pak sam tako i jutros upitao starijeg asistenta, da li je moja bolest uopće izlječiva? On mi je naprosto odgovorio, da se čudi, kako sam došao na tu misao, jer da je drugo kronična bolest, a drugo je neizlječiva...

A sad na tvoj predlog o putovanju ovamo.

Hvala Ti slatki moj Dudiću, što bi htio da mi olakšaš moju samoću, al Ti ne bi pomogla ni sebi ni meni. Ja sam od pete do glave ono što Nijemac kaže „Gefühlsmensch". Ja dosta plačem, a ako hoćeš da ridam nekoliko dana, da se sav tresem, onda, zlaty, dođi. Ja sam, Dudo, bolestan i nijesam za takove potrese. Znaš li, da se zbog toga ja ne usuđujem Višnjinu sliku uzeti po par dana u ruke. Ti mene neizmjerno usrećuješ već time, što mi svaki dan pišeš, za tvoj dolazak ja sam vrlo, vrlo slab.

Jutros sam dobio od nepoznate ruke one brojeve „Brankova kola", u kojima pišu i o meni...

20. I. 07.

...Moj Dudo, da ti samo znadeš, šta meni znači tvoj list i s kolikom ga željom svaki dan očekujem! Nikad me u životu nije ništa tako umirivalo, — ta unutri su mi vijesti o svemu što je meni milo i sveto i što je tako daleko od mene.

A sad moram opet da pređem na tvoj predlog o dolasku... nu u ovakovim prilikama, gdje me je bolest poništila, gdje ne mogu da zauzdavam svoja čuvstva, za me ne bi to bilo gorki, teški, plačni dani... ne zamjeri što sam toliko sebičan, al za mene bi to bila takova nervoznost i bolovi, da ćeš mi rado oprostiti, što te molim da se savladaš. Mi se jedino možemo sastati, da se više tako brzo ne rastanemo, a ne na ta dva tri dana i to od 1—4 popodne i još pred tuđim ljudima... ne ćeš me više mučiti takovim predlozima. Ostavimo to za srećnije prilike. A isto tako te lijepo molim, pa da ti ne bi palo na pamet da mi štogodj pošalješ. Sve su to meni samo ubodi u srce, polučuje se dakle, baš protivno od onoga što se hoće. Jer ja sam se u ovom bolničkom svijetu već tako snašao, da baš moje mile i drage gledam u toj daljini ko u kakvoj panorami na staklo i jedino kad dohrli list, onda ste malo priskočili k meni a tada mi opet do drugog dana iz daljine domahujete.

21. I. 07.

..........Ako Dušan dođe, biti će mi milo. Isto mogu doći Mila, mama, Tata, Tona i drugi, svi, *samo ne Ti i Viša.* Ja se nadam da me ne ćeš ubijati, jer za mene bi to isto značilo. Noćas sam se nekoliko puta trznuo od straha da ćeš doći.......

...Taj sastanak bio bi mi ko da mi neko kopa noktom ranu. Zlaty, *je li da ne ćeš doći.* Piši mi.

22. I. 07.

Ti me — znam nehote — sve više uzrujavaš. U jutrošnjem pismu opet govoriš o tome, da ćeš doći u Beč... Oprosti, al ja te sada ne mogu primiti; ja sam, zlaty, silno slab za čuvstvene potrese, Ti valjda ne ćeš, da mi nekoliko dana noži po trbuhu paraju od plača. Ti nemaš pojma, šta ja pri najmanjem trzaju trpim. Neka dođe sav svijet, samo ne Ti i Višnja — ...

Dobio sam juče tu neku novu kopču za drenažu...

23. I. 07.

...drago mi je, što si razumjela moje opiranje protiv toga da dođeš.

24. I. 07.

Danas je treći, najstudeniji dan cijele ove zime u Beču. Juče je bilo 17° C, a kako naša soba leži spram udarca vjetra, to je u njoj tako studeno, da smo ja i moj stari drug — rumunjski advokat — pokriveni do zubi. U sobi je naime 15° R i više ne smije biti, nu to je meni tako studeno, da sve dršćem pod pokrivačem. Dok Ti svršim pismo, zavući ću ruke pod jorgan, pa ih ne ću ni izvlačiti, dok ne bude toplije.

...Doktori me naime tjeraju iz kreveta, a onda se redovno kateter nekako u rani pomakne... Nu kako bilo da bilo, moj Dudo, ovo Ti je vrst muka zaista posebnih, kad cijelu noć ne možeš pravo da spavaš, neg se samo brišeš i brišeš. To Ti ide sve kap po kap, nu preko cijele noći moram mijenjati neki „Deckel" na sebi.... Vjeruj, Dudo, težeg liječenja od ove metode sigurno nema. Ja bar ne ću nikada zaboraviti ovih dana i ovih noći, počevši od 23. XII. lanjske godine, pa makar živio do konca ovog stoljeća.

A onda me muče misli, kako je lijepo tamo pod našim krovićem... Kako je ovo okrutno!

25. I. 07.

Iz svakog retka vidim Tvoju veliku brigu spram mene. Želio bih Te, Dudo, grliti i milovati puno, puno, da vidiš koliko Te volim i koliko sam Ti zahvalan, al ne može da bude i bogzna kad će biti...

26. I. 07.

...Boli me još uvijek kateter, uz to provaljuje dosta često voda na ranu, tako da mi to nemalo smeta, te ne mogu po noći spavati... Rana ne će da zacijeli, pak su jutros oba asistenta u nju radoznalo gledala. Nije da se upalila ili što; to je vrlo lijepa, crvena „zdrava" rana... Iz kreveta ne ću opet ustajati par dana, to je sve zbog rane, da se prije stisne — a nije mi ni žao, jer sam ono pô sata skupo plaćao bolovima pri leganju u krevet i poslije...

...često, vrlo često u noći lebdim oko Vas, liječim se, suze se vrte u očima, a sve se to tako sporo miče, ko da moram okajati najteže grijehe, što su se igda mogli počiniti. A onamo imam kuću ko kutić raja!

27. I. 07.

Noć mi je prošla dosta mirno, pače jutros dosta svježe izgledam... samo kad ne bi bilo ove nesrećne smetnje s tom ranom...

...Ne znam, zlaty, otkle Tebi najedanput tolika nada, da ću se tako brzo izvući? A bogzna, možda Ti što dobra i slutiš?

28. I. 07

...Žalim Te, kako Te samo ja žaliti mogu, što opet moraš da preuzmeš nastavu na keju... Nu, moj zlaty, vrhunac filozofije života jeste svladavati sama sebe.

29. I. 07.

...Kad se povuče bilanca, može se reći, da se je uz svu tromost u pronalaženju te moje nevolje ipak nešto polučilo. A Bog će dati sve bolje!

...A imade već tri dana, da se je ta blažena rana nešto opametila...

30. I. 07.

...Moja rana pomalo zarašćuje... Sad već nekih desetak dana neprestano ležim u krevetu....

31. I. 07.

Mogu ti i danas javiti veselu vijest, da se rana sve bolje zatvara.

...Danas je ravno sedamdeseti dan nakon operacije, a od tog vremena najviše ako sam svega sproveo tri sata izvan krveta...

A Ti, zlaty moj, već sanjaš, da staju saonice pred kućom i ljutiš se što dolazim tako iznenada, da nisi mogla doći na kolodvor ili čak na Lašvu! Da znaš, Dudiću, kako su mi se vrtile suze, kad sam to čitao. Uzaludno je sad o tom govoriti, uzaludno i gotovo budalasto, al, zlaty moj, koliko put ja u veče il u jutro tako izmišljavam sastanke i onda jecam! Ja sam ne znam, kako će to jedanput biti. Samo jedno hoću već sada, da ne bude niko na kolodvoru, već samo mi. Jer takovi prizori ne podnose nikoga...

1. II. 07.

...Rana se lijepo zatvara, mogao bih se, dakle, ubrzo riješiti te nevolje. Onda ne bi drugo preostalo, nego katar.

...Sada počinjem nekuda bolje spavati. Budim se, istina, svaki sat, sat i pô, dva, al onda opet zaspim. Tako provedem noć na porcije. U pet u jutro prestaje moj noćni počinak — više ne mogu ni drijemati, već čekam sestru... po noći uvijek sam kod Vas i svaki čas mi se suze vrte u očima.

3. II. 07.

...Ja sam jutros onako od radoznalosti upitao starijega asistenta ovako: Dobro, sad se rana zatvara, šta će biti onda, kad se sasvim zatvori i fistula napravi? — Onda ćete u Sarajevo, a nakon pet šest mjeseci opet u Beč, da vidimo uspjeh drenaže... Kako vidiš, zlaty, moja bi perspektiva mogla biti vrlo tugaljiva, — nositi kateter godinu, dvije! Jedino što kaže, da se to ne će ni osjetiti. Moj Dudiću, ima časova, a ti su vrlo česti, kada sam Ti ko ubijen. Uopće sam duševno potlačen i ne znam, zlati, al ako bi ovo potrajalo, bolje bi bilo da nijesam ni išo od kuće.

Danas su upravo tri mjeseca, što sam se od Vas oprostio — a, zlaty, Ti ni u snu ne možeš da pomisliš, u kakovoj mi se sve sablasnoj slici za to doba nije život prikazao. A uz to bol za Vama, koja je sveuvijek jednako jaka i jača. Ne prođe dan, da ne cure suze, sve same idu, a usne mi se samo grče. Kad će ovo već jedanput proći! Tu imam malu utjehu baš od starijeg asistenta, koji mi je jutros reko, da ću pošto sve zacijeli moći kući, a to bi moglo biti za mjesec dana. A moj, zlaty, ja ću Ti doći jedva malo bolji, nego što sam otišao. Istina bolova ne bude, al kakav sam sa tom cijevi! Da se Bog smiluje!...

6. II. 07.

Moj zlati, istina, da sam, hvala Bogu, valjda glavno prepatio, nu još imade dana predamnom, a bojim se, da ne će biti još dugo vedri i suncem obasjani. Jutros sam, Dudiću, malo usto, svega na četvrt sata, da mi se mrva krevet popravi, pa sam tužno otkrio, da sam slab, vrlo slab. Istina, išo sam ono par koraka, nu tako polako, da bih od kuće do škole trebao valjda cijeli sat. Nu to je slabost od kreveta. Inako, ako se ne varam, u rani kao da nijesam osjećao bolova. A uvijek me je strah što takova ustvrditi — tako sam već uplašen, da ne će krenuti na gore.

A Tebi, Dudo, još jedanput hvala. Bog čuo Tvoje dobro srce!

7. II. 07.

...Višnja, dakle, sva slova izgovara osim „R". Tako sam eto promašio uživati u njezinu tepanju. Gdje li mi prođoše ti slatki časovi! Slatki moj Turiću, Ti meni zbilja bivaš velika curica. A beba će biti fina, velika!

8. II. 07.

...Nu znaj bar to, zlati, da Te ja svaki dan pratim na Tvom putu u školu gornju i donju, osobito pak se vučem uzate, kad ideš iz gornje škole na francuski sat. I za to Te molim, Dudiću, da ne zaboraviš, e sam veoma, veoma slab, — ta istom sam počeo ustajati, pa da ne trčiš onako lakoumno i bezobzirno, jer ja Te ne mogu slijediti...

...Profesor je već s podaleka pitao, da li sam još uvijek suh, pa kad sam mu reko, da sam suh eto već treći dan, zadovoljno se je smiješio i okrenuo se k asistentu s riječima: „No er singt heute vor Freude, wie eine Nachtigall!" Vidim, da mu je od srca drago.

9. II. 07.

...S veseljem sam opazio, da se je rana znatno umanjila. Kad ne bi bila na meni — našalio se je asistent — mogla bi se zatvoriti i za tri dana. Ali u mene je teško prorokovati, kad sam „Pechvogel" — velik ko noj.

...Samo što sam vrlo slab pri hodanju i ne mogu dugo biti na nogama....

10. II. 07.

...Sada, zlati, svaki dan jutrom ustajem i vučem se tako korak na korak po sobi neko pô sata, a možda i malo više. Onda počnu drhtati noge, pak moram na to u krevet... Već mi je, Dudo, vjeruj, dosta — ustrpljiv sam još uvijek, al već mi je zaista dosta, i želim živo kući.

12. II. 07.

...O rani Ti danas ne znam ništa reći, pošto je doktor nije otvarao. To će biti sutra, pak ću Ti javiti, kako je. Nadam se, da nije krenula stranputicom, jer su danas poklade. Mene se ne tiču, pak ne će valjda ni nje!... „Njer, njer, njer, njer, njer!" (Ovo je iz senjskog pokladnog ditiramba.)

13. II. 07.

Najprije o rani. Veoma je malena, al još se ipak nije zatvorila. Valjda će ove nedjelje — —

...Sada već ustajem dvaput na dan, ujutro i popodne. Moje šetalište je prije svega soba gdje ležim... Iz te sobe uđem najradije na hodnik... A u veče me osobita čežnja spopada, gledajući u neku veliku privatnu kuću, što se drži bolnice, osvijetljenu od zemlje do krova. Tako mi pada na um moja kuća u Sarajevu, gdje se iza osvijetljenih prozora miču dvije meni najmilije glave, jedna velika, kosmata i jedna mala lanenastih kosica. A njihov zlati i tatica viri sam na bolnički prozor u bečku noć. Nu i to će proći i on će milovati one glave u dalekom Sarajevu... A uz to primiče se proljeće — doba kad postajem nemiran i hoću da putujem.

14. II. 07.

Sve mi se suze vrte nad Tvojom fotografijom. Nisi suh i dobro izgledaš, al mene, zlati, ubija čemer, što se je nakupio za ravna 104 dana, otkad sam Te zadnji put vidio. O moj Dudiću, ja ne znam je li Tebi to tako teško prošlo ko meni — bez obzira na moju operaciju i obligatne bolove uz nju. Jer Ti, Dudo, imaš uza se tu slatku Višnjicu, koja Ti ne da da Ti život bude ovako pust, dok ja nemam ništa nego uspomene i nadu, da ću Vas opet vidjeti. A gdje je to još! I jutros sam ustao kao obično, pače ostao sam na nogama nešto malo više od jednog sata, a onda sam htio malo sjediti na naslonjaču. A to nijesam mogao, jer me je bockao kateter. To je još uvijek onaj stari, nu ako ne bude ni novi bolji, onda bih morao uopće stajati i stoječke prevaljivati sve te kilometre do Sarajeva. Nu valjda ne će biti tako strašno... ja sam, zlati, već tako uplašen od tih mojih „pehova", da se svega bojim i samo sa strahom primam sve, kad se o meni govori. Ali da vidimo!

...Na moj imendan i naš deveti vjenčani dan želim da budeš vesela, kao da sam ja tamo obijestan, najobjesniji...

15. II. 07.

A zašto se Ti zapravo ljutiš... Da sam dobio 200 K potpore! E pa hvala Bogu — potpora je milost, to je novac što ga dobiješ na dar, a ja sam unaprijed znao, da će mi — ako što uopće dadu — dati toliko. To je, doduše, valjda najmanja svota, koju može da dobije činovnik VIII. razreda, nu ja ne znam po čemu si Ti računala, da će mi dati više. A najzad zašto? Za to zar, što sam napisao nekoliko hrvatskih pjesama! O, moj Dudiću, kako Ti neslužbeno misliš. A onda nemoj ni na to zaboraviti, da se nas uopće računa medju bogate ljude u Sarajevu — familiju

sa dvostrukom plaćom, pak je moja molbenica možda i pobudila udivljenje, što se je uopće mogla napisati.

Ja, kako vidiš, niti sam ljut, niti veseo. Ne ljutim se, jer nijesam na više ni računao, a ne mogu se veseliti, jer me katkad zapeče u džepu što nijesam plemić. Puno, zlati, vrijede predikati — doduše ne svuda! I to tješi!

Da je ova vijest stigla jučer, ja bih Te bio zamolio, da ne bi možda na moj imendan, pred posjetnicima o tom izrazila kakovo iznenađenje. Nu ovo ćeš pismo primiti valjda u nedjelju popodne, pak kako si nervozna, biti će da si dopodne koje-kako izražavala svoj „pravedni gnjev". O, moj zlati, samo Ti pošalji Mustafu po ovu potporu... pak nemoj biti smiješna da se srdiš, ako Ti neko pokloni 200 K!

Uostalom ako osnovni učitelj dobije 80 K, a „profesor sa tri kvinkvenalke" 200 K, to je razlika od 120 K. A zar bi Ti htjela još veći ponor da pukne između ova dva staleža?!

A sad ćeš mi, Dudiću, učiniti veliku ljubav, ako mi zadadeš poštenu riječ, d a n e ć e š m o l i t i p o t p o r e. Ostavimo to goroj sirotinji, a mi ako budemo znali štedjeti, nadam se u Boga, ne ćemo nikad biti u neprilici da kucamo prosjački makar i na vladina vrata. Ti znaš, zlati, da čitava ideja o toj molbenici nije ni izišla iz moje glave. Nu rekoh — ajde, neka bude! A najzad nije ni bilo uzalud, jer su mogli i odbiti.

O rani se može reći, da se je zatvorila do jedne male tačkice...

Moj Dudo, budi zdrava i vesela, koliko je topao moj zagrljaj, u koji Te obuhvatam sa mojom slatkom Višnjicom.

16. II. 07.

Danas sam primio malu hrpicu čestitaka iz Sarajeva...

...Dvjesta kruna! Da Ti vidiš, zlati, kakve komplimente odrapljuju ovdje ljudi za 5 krajcara. Ali za to ovdje ne da nikomu ni „Boga Jokina"! Nu mi Bošnjaci smo bogati ljudi, pak smo malo pokvareni! Ta i ja bih volio, da su mi dali 500 for., al kad nijesu — hvala im i na tom. Zar još da se i badava ljutim... Treba stisnuti — da vidiš samo kako se ovdje štedi na svačem — stranac-stanar skupo plaća bečki krov i zrak. A mi samo sipljemo — za to i molimo vladu potpore!...

17. II. 07.

A šta da Ti pripovijedam, s kakovim sam čuvstvima čitao jutros Tvoje drage, drage retke! Da su mi se krijesile suze u očima, to već i sama znadeš. Bilo mi je, moj Dudiću, svakojako, a i sad mi nije drugačije. Ele, tako se zar eto imala da proslavi devetgodišnjica našega vjenčanja i moj srećni rođendan! Ti kod mame, da toliko ne osjetiš, kako je grozna samoća na dane uspomena, a ja u svom kutu, u kom sam već naučio na pamet gdje je koja pjega na zidu!...

18. II. 07.

Jučerašnji dan — moj dvostruki blagdan — prošao je šutljivo i tromo — pravo u špitalskom tonu...

Drukčije ništa. Ni pisama, ni brzojava, ni čovjeka. Jedino doktori i sestre. Ma ja sam se na te prizore tako priučio, da mi ni u čem nijesu kvarili „svečanog" raspoloženja. A najzad su moje misli hrlile u Sarajevo u mamin stan, gdje su se pribile moje dvije ostavljene ptičice.

Osobito mi je sinoć i jutros bilo teško. Pala mi je na pamet živo slika, kako ste sinoć išle kući. Višnja zamotana ko mali medvjedić i Ti, moj Dudiću, gdje sami idete u prazan stan. A mene stala mučiti misao, kako taj mali crv osim Tebe i mene nikoga nema, pa da mu se mi srušimo, osto bi ko na ulici. Tata i mama stari, Filip i Marija isto tako, Mila sirotinja sa svojom mukom... Kud bi, zlati, mogla da se skloni ta mila, zlatna glavica? Ne znam šta me ovo spopada, sve mi, Dudo, suze cure od tih misli. Da mi Vas je malo vidjeti i zagrliti, odmah bi mi bilo lakše.

O rani sam se nadao bolje referirati. Mislio sam, da će se do danas bolje zatvoriti, nu eto i opet nije. Ko kad je na meni!...

...Jer ja, zlati, n e m o g u p i s a t i s j e d e ć k e, pošto me nemilo bode kateter u tom položaju. Jedino što pišem to je u krevetu (onu namiru tintom napisah s velikim naporom)...

19. II. 07.

Ne znam što je, al velika me tuga spopada. Osobito na veče i u jutro. Tako Vas živo vidim pred sobom — Tebe, zlati, i toga moga crvića — i sve mi se vrzu po glavi nemile misli, da Vam nešto prijeti, a ja vam odavle nekako ne mogu pomoći. Možeš, dakle, znati, kako mi je. Biti će po svoj prilici, da me je već posve umlatio spital, zaokupivši me svega svojim tugaljivim zračištem. Pak tako sam postao pravi pravcati „cmoljo", jer nad Vama tamo u Sarajevu bdije Bog i šta mene onda treba...

...O rani sam Ti rekao, da se protiv očekivanja liječničkog nije zatvorila. Uzrokom je bila ligatura... I ta neznatna dlaka bacila me eto u nazadak možda od deset dana!... I na koncu konca, to se je moralo dogoditi meni, uoči nastupa četvrtog mjeseca, od kada sam ovdje u krevetu!

...evo Ti topli, topli cjelov, Tebi i Viši, koji Vam šalje od puke želje za Vama više žalosni, nego bolesni tatica.

20. II. 07.

Najprije o mome demonu — o rani. Jutros su mi skinuli flastere, pa sam ju vidio. I opet se pomiče naprijed, to jest hoće da se sasvijem zatvori, al zapinje. Doktor veli, da to stanje nije ružno, al meni je već dosta toga čekanja, jer o tome — da se naime zatvori, zavisi sve u mene — Petzer i onda možda što prije i moja kućica. O moj Bože, da Ti samo znadeš, zlati, kako je lijepa ta naša kućica. Lijepa i prijatna, blagoslovena koracima moga Dudića i moje Višnjice. A sve je to tako daleko od tatice, i tatica sa svim svojim željama ne može ništa drugo do ginuti i ginuti za onim danom, kad će se i on valjda jedanput maknuti za svojom srećom. A svemu je kriva ta rana i ništa drugo. Kad bih znao, da bi pomogla koža s lica, da je na nju prilijepimo, dao bih sebi odrezati makar cijeli obraz za ono malo što treba.

A onda drugi moj nemili dušmanin, to Ti je još uvijek onaj stari kateter, koji mi ne da hodati, prem mi je želja za gibanjem tolika, da bih se po cijele dane klatario, makar i po sobi i po hodniku, kad se ne smije dalje. Al ne mogu gotovo ni sat (od toga dobru polovinu stojim na jednom te istom mjestu). Jučer sam ustao samo na deset minuta, dok mi je sestra napravila krevet...

Ono što sam mami pisao „do što skorijeg vidjenja" — bijaše, zlati, moja živa želja, ojačana nadom, košto sam mislio, da će se u ponedjeljak rana sasvijem zatvoriti. Nu ne gubimo dobre volje — par dana zakašnjenja ne treba da odmah rađa desperacijom. Glavno je, ako nije još koji konac unutri.

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 21. III. 1907.

...Još ćemo evo nekoliko tjedana progutati zatvorenih očiju kao što se uzima ružna medicina...

21. II. 07.

...Ele, umalo te na dan moga trostrukog slavlja ne izgorismo. Moje bi Ti primorske babe za to čestitale, jer da to znači sreću...

22. II. 07.

...Ja nasuprot primam Tvoja pisma posve uredno, svaki dan između 9 i 10 sati izjutra. To mi je jedino veselje čitav božji dan, jer ga čitam i drugi i treći put.

Ranu su jutros razmotali. Nije ni gora ni bolja. Nije mnogo, da se zatvori, a eto ne će...

24. II. 1907.

Jutros su gledali ranu i našli, da se nije ni za dlaku pomakla naprijed. Lijepa je (ne da se gnoji) zdrava rana, samo što je do zla boga lijena. Dr. Blum... ušo je

u nju instrumentom i nakon kopkanja izvadio je i opet jednu nesrećnu ligaturu... Kad bi Bog dao, da je time sve izvađeno, bio bih spašen... I tako će, ako se ništa ne dogodi, počivati u mraku sve do utornika, kad će je opet otvoriti. O, moj Dudiću, a ja već unaprijed znadem, da ću Ti i u utorak o njoj opet ovo isto pisati...

A danas me boli glava, možda nešto od onog kopkanja... a glavno me boli, što sam u noći vrlo loše spavao. Jedan, naime, bolesnik u našoj sobi, bio je cistoskopiran,... pak je siromak imao u noći grozne bolove. Sve je plakao od muke...

Uostalom oba pacijenta, što su sada sa mnom u sobi, biti će operirani...

25. II. 07.

...Kako vidiš, ja se na osnovu toga, Dudo, ne nadam doći tečajem marta kući...

...Noćas sam sanjao, da sam srećno preplivao mutni Dunav. Sad je na mami red, da to protumači...

26. II. 07.

Ne ćemo je sasvim ružiti — tu ranu, kako sam se već bio pripravio. Jutros, kad ju je doktor otvorio, poviknuo je „Bravo!“ Dogodilo se, naime, to čudo, da se je gornjom polovicom zatvorila... Asistent tvrdi, da po svoj prilici više nema konaca unutri...

27. II. 07.

O rani sam Ti jučer pisao... Nu to je sada malenkost, mene muči nešto drugo, a to je ta Tvoja nervoznost. ...eto imaš tu slatku i milu curicu, koja tako užasno pjeva, al najslađe na svijetu izgovara riječi svojih melodija. Moj zlati, kad sam pročitao one Tvoje retke: „Udaje se d a d a, meni ženi m a j t a“ — potekle su mi suze, i sve sam morao jako otvarati usta, da me ne čuju drugi iza moga paraventa. Davno li je, da sam je slušao!...

28. II. 07.

Sve me nešto uznemiruje misao na tu Tvoju nervoznost... a život to su — živci. Po njima nam je sve ugodno i neugodno, drago i nemilo...

Ja ko obično. Čekam sutrašnji dan, da čujem, što je s ranom...

...Danas će iz naše sobe jedan patnik na operaciju. Rodom je bečlija, činovnik i dobričina, koji mi je ove dane svašta pripovijedao iz doba, kako je u Beču nekad bilo, dok se je on igrao bitke i bio u negdašnjim utvrdama, na čijem se temelju danas pruža slavni bečki Ring...

...Onog gospodina donijeli su sa operacije u sobu oko 12.10 m. Trebao je dugo, dok se probudio. Sad urla od bola. Dobio je drenažu kao i ja. Srce mi se steže, slušajući ga. Tješim ga ko iskusan čovjek — svakojako.

1. III. 1907.

Rana je hulja — jutros smo je gledali, pa se nije za ova dva dana ni najmanje pokrila kožom, nije ni gora, al nije ni bolja — meni dosta uzroka, da budem, zlati, vrlo tužan... Već mi je, naime, moj mili Dudiću, dosta i predosta, a želja da Vas vidim, je tolika, da je ne mogu svladavati nikakvim razlozima. Sasvim sam se nekud rastužio i ne treba mnogo, da mi se oči smoče. A nijesam, zlati, baba, već eto ubila me je nevolja...

Noć sam sproveo užasno. Onaj jadni moj komšija naprosto je urlao, da ga se je moglo čuti po cijeloj poliklinici. Stenjao je još u narkozi, kako su ga donijeli sa operacije, a kad se je probudio, stao je upravo tuliti od bola. I to je potrajalo cijelo popodne i cijelu noć uprkos injekciji...

Sa onim učiteljem ne govori mnogo o reformama. To je zaista neki „Turčin i pô“. Pusti ih sve nek spavaju na svojim lovorima. Sve su to na evropsku odjevene okamine. Pamti — šutiti je zlato, veli mudri Nijemac...

2. III. 07.

Ispavao sam se — hvala Bogu — upravo „bogovski“, a i trebalo mi je. Jučer popodne bio sam ko pjan, a kako se u mene sve umah pozna, nekako sam i u licu bio jadno i traljavo. Sinoć sam oko 6 sati bio po običaju malo ustao (za tu paradu još uvijek me mora sestra obući, jer još ne mogu nikako — z b o g t o g n e s r e t n o g k a t e t e r a — da se sam mičem i sagibam), a nije potrajalo ni dobrih deset minuta, a već sam morao u krevet...

A moj jadni komšija lijepo se umirio, samo vrišti, kad mora „na veliku stranu“. Tako je isto bilo i meni...

...Ako se rana što prije stisne, onda možda nije sva nada izgubljena, da ću do konca mjeseca doći. Al — Bog to znade!

3. III. 07.

Jutros je nakon dugo i dugo vremena opet osvanulo jedno dopodne, koje mi nije donijelo Tvoga pisma... i čini mi se da sam danas sto i prvi dan nakon operacije ili četiri mjeseca otkako sam vas na rastanku zagrlio. I Bog zna koliko ću se jošte mučiti?

Jutros su gledali ranu. Dobro se drži, pače se je nešto i zatvorila (ne koliko sam očekivao)... Mene pak najviše veseli, da su t. zv. granulacije (to jest novo tkivo — Gewebe) danas posve zdrave, a ne ko prije blijede, tako da ih je profesor ocijenio sa „sehr schlecht“... A možda će se, Dudo, ipak Bog smilovati, pak da banem bar na veliku subotu kući! Kad na to pomislim, sve me prođe ko neki trzaj... jedno ipak ne će tako lako proći, a i ne može proći, a to je slabina, kojom me je ubio krevet. Jer ja, Zlati, upravo dršćem kad ustanem, a evo me boli ruka od ovo malo pisanja. Sve mi trne — na to sam spao. Tu će možda trebati i mjesec dana oporavka... Nu kud sam se ja ovo zaletio! Možda ću danas mjesec dana isto ovako sanjariti — ovdje u kutu iza paraventa!

5. III. 07.

...Ranu smo danas razmotali. Ovo samo nije tek govornička figura... Ele, rana se je nešto i opet zatvorila...

6. III. 07.

...O sebi Ti nemam ništa reći, već da mi je već i čitanje dosadilo. Čitam svaki dan dopodne i popodne, dokgod se vidi, a onda jedva želim osam sati, da se zatvore oči i preturi jedna noć. Drugi dan isto tako, treći jednako. Jedino što mi razigra dušu, to je Tvoj list s vijestima o Tebi i mojoj maloj premudroj Viši. A komu ona to pripovijeda, kako će tata zvoniti na vratima? Ta to su već čitave predstave! Reci miloj mojoj slatkoj curici, da beba ne fali, velika i fina...

7. III. 07.

...Jutros je profesor gledao ranu. Nije gora ni bolja...

...Čini mi se, da se mi već moramo zbog naše Više duševno naoružavati. Njoj se već hoće pripovijedaka! Bome će na zimu trebati uz peć čitati i Andersena. Samo n e p r e v i š e u z r u j a v a t i fantaziju.

8. III. 07.

...svi me šalju u šetnju s kateterom i ne će da vjeruju, da me to toliko draplje po mjehuru.

Hvala Ti, mila Dudo, što si spremna da dođeš po mene i da mi pomogneš. I ja mislim, da bi mi pola muke prošlo, da Te samo malo vidim...

Danas mi je Dr. Kapsamer rekao, da se upravo mora čuditi, kako dobro izgledam, a toliko ležim. To su sve utješljive stvari.

„Savremenik“ jutros primio.

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 9. III. 1907.

...Već sam Ti jedanput rekla, mili moj, da ne gledaš tu tvrdoglavu, ružnu ranu, koja čini da koliko se uvijek i nadamo i opet razočaramo. Ne ćemo o njoj govoriti bar četrnaest dana, pa ćemo vidjeti onda hoće li se opametiti...

...Ja se užasno bojim budućnosti, ne ću da se ni čemu radujem...

9. III. 07.

Rana je istom sutra na redu... Samo jedno znadem, a to je, da se još nije zatvorila, i to za to, jer je na meni...

10. III. 07.

Da Ti počnem o rani, — a i jest ona velika moja rana! Od zadnjeg puta pa do danas, dakle kroz puna tri dana nije se ni za dlaku promijenila. Ma ni za dlaku!...

Eto, sad sam se iz dna duše naružio te rane, al nemoj, Dudo, misliti, da mi je za to što lakše. Naprotiv biva mi, Zlati, sve teže. Želji za Vama tamo, mojima milima i dragima, pridružuje se neustrpljivost — rad bih van, na zrak, rad bih malko požurio korake, ko prije, nu eto koji me je gad prikova uz krevet („So eine Drecksache“ — kaže doktor). Ne da čovjeku živjeti!

Sinoć se je kateter pri ustajanju malo izvuko iz mjehura, pa nije bockao... I hodao sam neko tri četvrt sata, al ne polako, nego ko prije, velikim koracima, ko kad ne bocka kateter. Nikako mi se nije dalo u krevet, nu najzad sam morao sama sebe u nj stjerati, jer sam se pobojao, da mi ne bi kako škodilo, pošto nijesam već više od petnaest dana bio na nogama dulje od 20 minuta. Nije mi škodilo, a spavao sam prilično...

Moj bečlija veseo — ne boli ga ništa, pa katkad fićuka u krevetu od dragosti...

Cjelov u srce, moj Dudiću!

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 10. III. 1907.

...Međutim ja poznam svoga zlatoga. On će najgroznije bolove trpiti, a uz to će se prama tuđemu smijati i šaliti. Za to mi svi govore samo veselo o Tebi i ne čude se što ja uopće očajavam. Oni ne znadu da se Ti umiješ upravo majstorski svladavati.

11. III. 07.

Najprije Te moram ljudski izružiti. Zar ja moram prevrtavati uveče Tvoje cipele, da vidim, jesu li cijele?! A isto tako i galoše?! I zar Ti još ne znaš, da se može najjadnije nastradati, kad se hoda, a u cipelama snijeg ili kiša klokoću, te klokoću! I Ti, Zlati, hoćeš, da si neka mudra glava — književnica! Umah da si otišla na dućan i kupila 1.) cipele, 2.) galoše, jer na koncu konca već si tim nemarom dotle dotjerala, da Te boli glava i da kašlješ, a čini mi se, da Ti ni to još nije dosta.

Drugi se ukor tiče toga, što sve moguće magarce ovog svijeta smatraš ljudima i uvodiš ih u sobe...

12. III. 07.

Ranu smo danas otvorili, pak smo isto tako pametni, ko što smo i prije bili. Niti je bolja, niti je gora. Jedino što me nešto malo tješi i podaje mi neku nadu, to je, da je asistent zašao u nju duboko pincetom (nije ništa boljelo) i tamo kopkao i kopkao, dok nije istrgao (upravo sam čuo, kako je puklo) opet jednu ligaturu. On se nada, da bi sad moglo brže poći na bolje, to jest, ako nije još koji konac unutri. Ah kad bi Bog dao, da ih više nema...

Sinoć sam nakon više od četiri mjeseca vidio svoj kofer...

Ja, kako Ti već rekoh, postajem u krevetu ponešto nemiran, otkad je oduljio dan. Htjelo bi mi se ići (da ne bude onaj klin u mjehuru) i putovati.

13. III. 07.

...sam Bog znade, kad ću postati bar malko sposoban da iziđem na ulicu i da bar upola nekakav dođem kući. Moj mili Dudiću, kakav će ovo biti sastanak, kad ću možda pri svakom polukoraku osjetiti bol od uboda one neke sprave za mučenje, koja se zove kateter. Drugi, doduše, vele, da ne će tako boljeti, nu ja prosto ne vjerujem, — je li nešto na meni, onda je i najgore...

...Ja se nadam, da ćeš mi, Zlati, dati pravo, što se pred drugima gradim zdraviji i čvršći nego što jesam. A zašto da drugi budu svjedokom moje nevolje, kad u ljudi i nema samilosti, nego samo ljubopitljivost! Ja samo pred Tobom kukam, Dudiću. Nu istina je, da ne izgledam tako tužno, kako bi se moglo očekivati.

Jučer me je posjetio dr. Jelovšek.

14. III. 07.

Čitao sam jutros u „Pressi“, da je juče u noći dosta jak potres prodrmao Sarajevo....

O rani Ti ne znam ništa reći... Sigurno ne valja.

U mene i onako sve po starome — lijeno i dosadno. Jedino noć mi je donijela ugodnu razbibrigu. Sanjao sam, naime, da sam došao s Petzerom u Sarajevo, pak da sam po ulici... išao ko najzdraviji čovjek. Ah, kako je bilo lijepo — bez bola nakon toliko vremena, a dva tri koraka od moje kućice, moga Dudića, moje Više! Još samo malo, pak sam ih mogao vidjeti. Al toga mi nije donio ni san...

15. III. 07.

Ni danas nijesmo rane gledali...

...Jedva čekam, Zlati, da Ti mogu pisati da dodješ.

...Ja imadem jošte devet godina službe... Onda ćemo mi, Dudo, u Zagreb. Naći ćemo tamo lijep stanić.

16. III. 07.

Javljam Ti, da ranu možemo nazvati r a n i c o m. Kad me je doktor jutros razmotao, rekao je, da je „sehr schön“.

...Tako je u mene nebo čas vedro, čas oblačno, i nikad mu ne znaš prave ćudi...

...Hoću naime da produljim dopust na dva mjeseca. To ću vrijeme svakako trebati, ako i ne sasvijem u Beču, a ono u Sarajevu. Ta ja, Zlati, još nijesam ni počeo ustajati pravo iz kreveta, pa gdje bih mogao prevaljivati onolike skaline u školi...

U nas nije baš „proljeće“, nu nije ni onako ko u Sarajevu. Hladno je, prem sunce pomalo grije...

17. III. 07.

Evo Ti pišem novom olovkom. Ona kojom sam Ti javljao dosad sve svoje jadne vijesti i tolike „prevarene nade“, kojima me je počašćivala moja rana, istrošila se je gotovo do dna. Ponijeti ću je kući kao uspomenu — dobijem li kad tad plemstvo, stavit ću u svoj grb nju i ovaj debeli kateter.

18. III. 07.

...Mili Zlati, poljubio sam ono mjesto, gdje veliš da bi Ti bilo ružno bez mene ići po našim starim kutićima po Zagrebu. I meni je tako, Dudo, bez Tebe... Sprovedite lijepo Uskrs... a Bog će dati, pak valjda ne ću ni ja biti dugo ko otkinuta grana...

19. III. 07.

Rana se još nije zatvorila, nu vrlo je neznatna... Nu dogodilo se je nešta drugo (ne boj se!), na što nijesam računao ni ja, ni asistent... otvoriše se vrata pokrajne sobe, a unutra uđe stariji asistent, dr. Blum... Nije mu bilo pravo, što se nije (rana) još zatvorila, pak je naprosto rekao da me ne može toliko pustiti u kre-

vetu i da zbog toga ne će čekati, dok se rana zatvori... i ja imam Petzera, kojemu je glavna svrha, da me ne bude više boljelo pri hodanju...

U nas ružno, kiša i vjetar, katkad i snijeg. U noći su se sve tresli prozori od oluje.

20. III. 07.

Nema bola — to Ti je ukratko moje iskustvo od sinoć. ...Prvi korak na zemlju — rijetko sam kada toliko misli u jedan čas protjerao kroz glavu. Nu taj prvi korak bio je kao da sam stao na perje — tako mekan, nakon toliko mjeseci prvi korak bez bola. Rekao sam bar pedeset puta „Bogu hvala!“ i svu sam našu sobu i hodnik hiljadu puta uvjeravao, da ma baš ništa ne boli. Hodao sam od prilike jedan sat, a onda su mi stale drhtati noge, pak sam morao u krevet. Najzad bilo je već 7½ — za nas špitalske ljude kasno.

Nu dok nema više bolova, ima druga neprilika, naime urin izlazi na ranu, a to je smetnja, koja je u životu gora od one prve...

...Ovo pismo počeh Ti pisati — nakon toliko mjeseci — izvan kreveta, ali nijesam dospio dalje od datuma. Morao sam u krevet... I sada Ti evo čas pišem, čas se moram sušiti starom plahtom. Divna zabava! A sve te moje jade primam nekud olako i pače s dobrom voljom, pošto mislim: „Ipak ću ja doći momu Dudiću i mojoj Viši, pa makar prošla kroza me i cijela Niagara!“...

21. III. 07.

Danas sam ko pjan. Pjan, Dudiću, na odjeljenju bolesnih mjehura! A tomu je svemu kriva moja fantazija, koja mi nije dala cijele noći sklopiti oka. Nijesam spavao cijele noći ni četvrt sata, pak sada znaš od kakova mi je to vina mamurna glava. Sve je to u vezi sa nastavkom jučerašnjih događaja.

Već sam Ti pisao, da mi je doktor bio oduzeo Petzera. Ja sam tužno za njim pogledao, al nije palilo; doktorska je ko carska, ne poriče se. Na što je isti doktor probao sa nekom cijevi, a rezultat je bio taj, da sam od 11 pak do 4 sata popodne smočio, ali do korjena, pet plahti... kad nadođe (oko 4 sata) na svoju redovnu vizitu dr. Löw, kada je vidio jezero, u kome ležim, sa pritocima preko trbuha u svim mogućim pravcima, rekao je jednostavno, da mu se donese — Petzer. ...Kako nemam bolova, a noć je bila baš za spavanje — pravi bečki vjetar drmao je prozorom — ipak sam cijelo vrijeme, dok su moji supatnici rkali, gledao ko zec otvorenim očima u uru na zidu, tako sve do šest sati ujutro. ...A za sve to doba nespavanja vrtilo mi se je po glavi, kako ću ja ipak izgubivši bolove, postati i „suh“... možda to sada više ne će dugo ni trajati. I tako sam proigrao noć... Jesi li to čuo, Dudiću!

Jutros su me previli i ostao sam na nogama malo više od sinoć — „ideal trocken“.

Ja sam uopće uvještio tu katetersku mudrost. Glavno je, da on leži dosta duboko u mjehuru... I tako će, Dudo, meni Bog pomoći — možda i vrlo brzo. Ranica još nije sasvim zarasla...

22. III. 07.

Sad sam upravo po treći put pročitao Tvoje retke. Palo mi je nešto brige s vrata, kad sam vidio da ne trebam odmah polagati račune... jer sam, zlati, vrlo slab. Od dugačkog ležanja ulijenili su mi se mišići na ruci, osobito u ramenu, pak me istom pri kakom jakom pokretu tako bole, da moram stenjati. To mi se dogodilo i noćas u lijevim rebrima, a samo za to, što sam se malko brže pomakao i to na bok, jer još uvijek ležim na leđima (ravno 120 dana).

...Jučer sam pokušao sjesti na stolicu. Nije me ništa zaboljelo, ali sam se počeo tako tresti, da umalo nijesam pao na pod. Eto kaki sam junak...

24. III. 07.

Ti ćeš oprostiti (meni su već zbog toga došle i suze na oči), što Ti čestitam imendan baš danas, kad bi trebala od mene da imadeš te retke na ruci...

Danas je Cvijetnica. Lane smo sigurno išli s našom Višom po gradu. Meni se čini, da sam Ti donio i onog bijelog cvijeća. Sada Ti šaljem cjelov, a na godinu biti će opet i cjelova i cvijeća i šetnje...

25. III. 07.

...Već sam postao posve nervozan. Naročito me sve neki strah hvata zbog te moje male, nemirne i svojeglave curice u Sarajevu. Svaki čas mi se pričinja, da se je nešto dogodilo, i onda se moram trzavo boriti, dok se ne otresem takove misli...

Sad spavam u noći prilično, samo se budim svaka dva sata i sanjam dosta živahno. Sinoć sam se na priliku našao na obali jezera (kod Jajca). Bilo je veliko, beskrajno, a po njemu je plovio prekrasan parobrod „Sultan“. Da dođem do njega prešao sam neku visoku rimsku ćupriju, s koje sam sašao na drugu obalu po skalinama uskim, bez oslona, a desno i lijevo sama voda. Napokon sam došao u neki hotel, gdje sam Te stao tražiti, da ideš sa mnom na parobrod. Tako sam se probudio, a da Tebe, Dudo, ni Više opet nijesam ni iz daleka vidio. I tako — sanjao o kopnu il vodi — nigdje ne mogu da Vas nađem. Al zato će Bog dati, pak ću Vas naći pravo i zdravo, kako treba...

26. III. 07.

...Sada, naime, sam ustajem, pak treba, Dudo, dugo, dok se obuče jedna i druga čarapa, pa onda papuče i druge stvari...

Sinoć sam ustao u 6 sati... pri tom me u velike tješi, što me više ne bole pri jačem pokretu mišići na rukama, kao prije. Ta je bol, naime, nastajala, dok bi se pri lijeganju rame dotaklo jastuka, a bila je tako nesnosna, da sam morao stenjati. Toliko me je krevet mučio! Doduše kičma mi je još uvijek ko od drveta, ne da se savijati, nu popustit će...

27. III. 07.

Vrlo mi je teško... gledajući Tebe u duhu, kako mi sama tamo hodaš i kako Ti je pusto, a bila si naučna, da ja uvijek oko Tebe pravim kojekakve gluposti, kojima si se Ti ipak rada smijala. Eto i sad mi pada na pamet, kako smo kroz tolike godine išli uvijek zajedno slušati tužna Jeremijina pevanija po crkvama, a sad ja sam ovdje lamentiram i bogzna koliko ću još lamentirati, a Ti, Dudiću, ideš sam po ulicama i bogzna, dokle ćeš još ići...

28. III. 07.

Danas je Veliki četvrtak, a Ti ćeš ovo pismo dobiti na Veliku subotu. Onda će u Sarajevu pucati topovi i nekada — još preklane — moglo se je vidjeti na taj dan popodne dvije ogromne pojave na blagdansku odjevene, kako idu ulicama žurno, ko malo zakasnili, jer jedna od njih nije bila na doba gotova toaletom. Na trgu tamo pred crkvom virile su te dvije osobe kroz seljačke rukave da vide paradu, kad preko ramena nije išlo. A onda se je redovno išlo mami, da se čestita Uskrs.

Ove godine jedan od tih „dudića“ mora da drugome „Dudiću“ čestita ovako iz špitala... I ako je nemila sudbina raspuhala ona dva „Dudića“ sa sarajevskih ulica, kako sam Ti malo prije pripovijedao, opet, kako bilo da bilo, danas imamo mnogo, mnogo manje razloga za brige i kuknjavu...

...Vejsil jutros oko 8 sati otputovao, i bit će večeras u Zlataru. Bilo mi je juče tako teško pri oproštaju; on je bio još posljednji, koji me je — čini mi se — vezao ovdje u Beču s kućom...

29. III. 07.

Rana se nije otkrivala puna tri dana, a rezultat je taj, da nije ni za dlaku bolja ni gora. „Sie ist langweilig“ — kaže moj doktor. Pa kad je njemu, a da kako je istom meni! Na to je kopkao po njojzi,.. tako da ju je prilično raskidao.

Naravno da me je to stanje uznemirilo, pak sam ga pitao šta misli, može li znati, hoće li ta nevolja još dugo trajati... na što je odgovorio ...da će me za mjesec dana valjda poslati kući...

O moj dragi Dudiću, pomisli samo kako mi je pri duši, kad mi već i sami doktori... evo kažu, da ću za mjesec dana moći napolje ispod ovoga tužnoga krova!.
Danas, Dudiću, ne bude ništa sa posjetom crkvi uz zlatoga. Valja da ideš sam...

30. III. 07.

Baš sam čas prije primio Tvoje pismo i, moja draga Dudo, bilo mi je tako teško pri srcu, kad sam pročito, koliko si se mučio, da štogod zaradiš, a tako si slab i nervozan. ... Zlati moj, da samo znadeš, kako mi se oči mute danas na Uskrs, i kako je sve to jedno s drugim gorko! Ah, Bog će jedanput pomoći!

Rana se danas može smatrati zatvorenom. ... A tako bi pao zastor nad tom mukom, prem ja još ne mogu reći, da rane naprosto više nema, jer me baš ono golo mjesto nemalo peče, kada se urin po njem prolije. A to na žalost biva često, ako Ti o tom i nijesam posebno pisao. Jer to je muka — neotkloniva... U takovim neprilikama ja samo kupim po trbuhu potoke i potočiće nekakvim starim plahtama...

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 31. III. 1907.

Mislim i vidim Te, kako je i Tebi negdje pusto, prazno pri duši. Možda i plačeš. Pa hajdmo plakati oboje, Ti u bečkoj bolnici, a ja ovdje u Višnjinoj sobici. Ah, kad bi te suze bar šta pomogle!

1. IV. 07.

Prošao je prvi uskrsni dan meni vrlo neugodno. Curilo je ko za okladu, a što je najgore tako me je urin grizao po noći, da nijesam svega spavao ni dva sata. Koža mi je ko pečena... Još uvijek peče, ma proći će. O moj Dudiću, da samo znadeš, kako mi je bilo u noći pri pomisli, da je eto već i godina dana, otkako se mučim! A da me je kogod lane zapitao, što će biti ko danas, bio bih si dao otkinuti glavu, da će biti mnogo bolje nego što jeste. Jer tu je najzad prošla jedna čitava mala vječnost, pak moja nada ne bi bila drska... ne popravi li se to, ja mogu ostati u Beču i deset godina!

Nemoj misliti, Dudiću, da sam malodušan, da možda čak očajavam. Svega toga nema, al mi je doista veoma teško, kad vidim, kako sam sada nakon toliko mjeseci eto nesposoban da proživim i dva koraka dalje bolnice. A kuća mi svakičas prosine u sve većem, milijem svijetlu. Dudić i Viša! — sve ja to gledam i oči mi se neprestano mute. Sutra će, zlati, na veče biti ravno pet mjeseci, što Vas nijesam vidio! Iako se je rana... zatvorila, pak je ne bih nikako ružio, da me urin toliko ne grize. To Ti je nekako, ko da gori oganj na trbuhu.

2. IV. 07.

... Uskrs je hvala Bogu prošao, a s njime i ona uzrujanost, koja se ipak nije dala svladati pri pomisli, e su to lijepi blagdanski dani, stvoreni da ih uživaš uz svoje mile i drage. Ja se, na žalost, ne mogu s njime ni ko bolesnik pohvaliti, curilo je ko ispod strehe... kad ne bi curilo, ja bih mogao odmah izići, nu eto, ta se rijeka ne da preplivati.

... U nas nastaju lijepi dani.

3. IV. 07.

U posljednjem pismu (od nedjelje) vidim, da je i Tvoja kuraža klonula. Kako ni moja nije odviše velika, to bismo se mogli dati slikati — jedno uz drugo s prstom u ustima, a niz oči nam curi suza za suzom — suze beznađa! Viša pak stoji pred nama, pak nas začuđeno gleda, na koncu metnula je i ona prstić u usta. To je vidjela njezina beba, pak se je „našla pobuđenom" da isto učini. Da bude koncerat potpun, uhvatila se je u to kolo i Ana, pak sad zamisli, kako li je to lijepo vidjeti!

Vidiš, ja sam eto nešto pokušao da se šalim, a još pred pô sata cvilio sam od bola. Promijenio se, naime doktor, pak kako sam ove dane bio neprestano mokar, potisnuo je kateter duboko u mjehur... i bolovi su bili upravo užasni, od devet i pô

do gotovo jedanaest sati. Kada je opet došao, izvadio je kateter (što sam popratio priličnim krikom)... Dakako da ja ne bih bio ja, kad ne bih bolova već davno zaboravio. E pa, moj Dudiću, ja sam malo i veseo, jer kad sam danas onako desperatan rekao profesoru, da ne ću nikada ozdraviti, on se je malo nasmiješio i rekao samo: „aber was!" A pošto me s njime na čelu ovi doktori uvjeravaju, da se katar mora izliječiti, to Ti ja, Zlati, makar me u svom posljednjem pismu pozivlješ, da skupa plačemo, kažem, da se ja ne ću tako dugo igrati, da ne ću metati prsta na usta, makar da je to vrlo lijepa i čuvstvena slika, nego da ću biti zločest dječko, koji se ne da uhvatiti u kolo kakovijeh „cmolja", ko Ti, moj Dudiću!

Sinoć sam primio pismo od Dušana, koje me je vrlo ganulo. On se je već tamo u Zagrebu pobrinuo, da dobijem potporu od književničkog društva, pak mi je poslao i gotovu molbenicu samo da je potpišem. Ja sam mu bratski zahvalan, pak ću ga i poslušati, samo ćemo u molbenicu ipak uvrstiti, da sam ja gotov tu potporu (govori da bih dobio 200 K) odraditi. Inako me srce boli, gdje moram i književnike guliti. A ma šta ću, kad je upravo nemilo pritisnulo.

4. IV. 07.

Ti i Filip već ste me zakopali, pak sada plačete. Pravo Vam je — zašto ste zakopali živa čovjeka! Jer kako meni bilo da bilo, još nijesam ispirio, a ni izgubio pameti, pak da ne shvatim svoje bolesti...

Filip je dobričina, sigurno mogu reći, da je moj najbolji brat, koji me najviše voli (a u tome ne zaostaje ni korak Marija), al što se tiče moje bolesti, ne znam šta bi mogla sva njihova ljubav pomoći? Ja ne trebam ruke, da me gladi, nego ruku kirurga, koji će vaditi i stavljati kateter, ispirati mjehur, pa makar da se pri tom katkada derem, to mi ne će ni u čem naškoditi dobru glasu. Eto vidiš, moj Dudiću, da nije tako zlo, kako Vi, moje drage dušice, u brizi za me mislite...

... Ili se zar već u Sarajevu govori, da će me stjerati u „stanje mira"?

5. IV. 07.

... meni su doktori tako iskreni, da mi se čini posve suvišnim ikoga slati, da ih šta o tome pita. Što trebam, pitam lično, i oni mi sve reknu kako je.

6. IV. 07.

Višin govor, što ga je neke večeri upravila svojoj mamici iz kreveta, izmamio mi je suze na oči, ko što me obliju, kadgod pogledam Tvoju i njenu sliku. Da samo znadeš, kako si srećna, što možeš da si uvijek uza nju! A mene valjda više ni ne spominje? Ne sjeća se ništa onih slika, onoga „uhu" i „vau-vau" u zemljopisu? Ja od svega znadem, da sam bio uz sve muke najsrećniji stvor na svijetu...

7. IV. 07.

Nedjelja je u špitalju pusta, i kad se ja već ne bih bio davno naučio na ovaj dosadni život, koji donekle oživljuje jedino čitanje novine, bilo bi mi na ovaki dan doista dvostruko očajno. Nu danas je još ovamo doletio Tvoj list...

8. IV. 07.

... Jučer je bio ovdje g. Meštrović...

10. IV. 07.

A koga si samo mogla upitati, da li i ja želim da se jedanput vratim kući? O Dudo, Dudo, a zar Ti to ne čitaš iz svakog pisma u retcima i između redaka? A kad bi samo znala bar najsitniji dio onoga, što se ne može napisati i recimo čega ni treba javljati, jer boli i dok se na papir meće, a onda zašto da Tebe nepotrebno uzrujava?! E, moja Dudo, pamti samo to, da se ja u životu nikad ničemu toliko radovao nijesam, nego času, kad ćemo se, ako Bog da, jedanput sastati...

11. IV. 07.

... Što se tiče takozvane neuglađenosti onoga gospodina u belediji, to se jednostavno preko toga prelazi na dnevni red, — imade, naime, ljudi, koji misle, da im uni-

forma podaje ujedno pravo na surovost. Uz to su u nas u Bosni nažalost još uvijek takove prilike, koje takovo mišljenje mogu da podržavaju, pak što ćeš?!...

...Jutros se je dogodilo jedno malo čudance. Nijesam zapalio cigarete već od 23. novembra pr. godine, dakle upravo od dana operacije... To je bila prva cigareta nakon 140 dana!

12. IV. 07.

...Danas sam bio u šest sati ujutro na nogama, pak sam okolo šetkao do osam sati... Za to doba, što sam hodao, otišao sam malko na velika hodnička vrata, otvorio ih i zavirio tako niz skaline prvoga kata na ulicu. Odmah mi je bilo lakše, ako i nijesam ništa drugo vidio već komadić tratoara i jednu stražnju konjsku nogu! Al šta ćeš, hodnička vrata morao sam ubrzo zatvoriti, i tako su me opet zaklopile špitalske zidine. Al ide, Dudiću, sigurno na bolje, a Bog će i dalje pomagati.

13. IV. 07.

...Sada, Dudo, hvala Bogu, mogu zaista reći, da je „ono najgore" — kako Ti to kažeš — prošlo. Bilo, pa prošlo! Istina, još nije najbolje, nu dade se prilično živjeti....

14. IV. 07.

...A onda, Dudo, što se tiče Tvoga straha, da sam sada, otkad ode Vejsil, posve sam, vjeruj da nije tako baš pusto oko mene. Svaki dan dođe mi neko... Često me posjećuje g. Malin, svršeni filozof, krasna duša, pak ovdješnji vojnički imam g. Kurbegović. A i onako dođe mi po koji bliži ili dalji znanac, nijesam sam bez igdje ikoga...

Ti, Dudo, nemoj stavljati svoga imena na prijevod. Prvo bi stvar izišla u političkom listu, a drugo bi na Te skočili popovi...

Ja već pomalo pušim.

15. IV. 07.

Eto vidiš, kako prolazi vrijeme! Danas se je oko 9 sati navršilo ravno pet mjeseci, što sam legao u ovaj krevet, da potražim lijeka...

...Uz to ne smiješ misliti, moj Dudiću, da ću ja biti odavle otpušten ko zdrav...

O moj Dudiću, dakle si sam dospio i kućicu ponoviti! Ti si moj dragi mali Dudić, i ja sam Ti već rekao, da si moj financminister... Nemaš pojma, kako me to veseli, pak Te zato mnogo u duhu milujem.

Pomalo hodam, nu ne u vrt. U nas kiše i vjetrići. Ovaj Beč Ti je mali Senj, što se tiče nemirna zraka. Uvijek puše, a uz kišu je osjetljivo hladno.

...Ivkancu ću danas pisati. Hvala mu na pozivu, nu ja ću te obje večeri sprovesti u špitalu...

16. IV. 07.

...ne će još valjda podugo biti lista, gdje bih Ti ja mogao napisati srećne riječi: „Dođi za osam dana!" Treba se ustrpiti, mora se ustrpiti. Da samo znadeš koliko te blažene snage moram ja da nasmažem, kad nuz druge nevolje evo izgubih i apetit, pa mi je upravo muka jesti... Nu ne da se, upravo mi se sve stalo gaditi, jedino što rado srčem jaja i kiselinu, da joj nema para na svijetu... O šetnji u bašči nema ni govora, sve pada kiša, pa je uz to i podosta hladno...

17 .IV. 07.

...Jutros sam također basao po sobi od 7—8, al sam ipak osjećao u nogama umor od juče — no bajagi čovjek hodao tri sata, pa klonuo! Eto vidiš, moja Dudo, kako se sporo stječe snaga i zdravlje...

Vejsil je čestita dobričina i posve je plemenite ambicije, samo prvo što mu od srca svjetujem jeste, da baci do bijesa ovako ispoređivanje između oba svijeta — ovoga ovdje i onoga tamo, pak ne će biti nesrećan. Najzad veli se, da je svak svoje sreće kovač; ova riječ vrijedi i u moralnom smislu.

18. IV. 07.

Mene je doktor danas i opet prao malo žešćim sredstvom... Tom zgodom pitao sam ga, šta misli, može li se već znati, kad ću od prilike kući, na što mi je odgovorio, da na to ne umije ništa reći...

Što se tiče Vejsila, mislim da bi mu ljudi iskazali najveću uslugu, kad se ne bi toliko za nj zanimali. Pošto ne znam, kakovo je to nevidjeno čudo što je prešo na drugu vjeru (nota bene po svim zakonskim propisima), pak rad toga valjda ne će se za pojedine vjere otvarati posebna privilegija, a muslimani i katolici i pravoslavni mogli bi već naučiti, da ne plaču za svojim „šugavim ovcama". A kamo li još i što drugo! Pogodovati u vjerskom smislu zaslijepljenim masama bila bi najgora politika što se može zamisliti... Šutnja je ovdje više no zlato; to je upravo ko debela prašina, koja pada na događaje i stvara, da ih više ne vidimo, da se zaboravljaju.

19. IV. 07.

...Moj je urin danas već dosta nalik na ljudski... samo je u njem jedno zlo, a to su krugljice ili dugačke pletenice sluzi.

...Ne boj se, da ću ja propustiti ma i sekundu, kad dobijem jedanput dozvolu od doktora, da prtljam, a da Te ne bih o tom obavijestio. Samo, samo, moj Dudiću, to još nije tako blizu... Treba se jošte ustrpiti. Ja Ti ne smijem reći kako mi je, kad na taj čas mislim, pa za to pustimo to, Dudiću, ne smijem ja, da se takovom mišlju zabavljam. Samo kažem, da će Bog i to jedanput dati, pak onda ustrpljivo šutim.

20. IV. 07.

...Meni dolaze dosta često gosti — pak tako imadem dosta prilike za brbljanje. I prekjuče me je posjetio neki mladi pjesnik Dalmatinac, neka dobričina, koja bi me najradije bila povela izravno iz bolnice na šetnju u Schönbrunn ili Kahlenberg. Nu ne može se, pa Ti i opet, Dudo, velim, da još nije tako blizu taj čas, kad ću ostaviti ovaj krov, da što prije dočekam moga Dudića, a onda da zajedno krenemo onoj našoj miloj, miloj curici. Ma da ja ne snijem na to ni misliti — umah mi se suze vrte u očima, a ne bih rad da ih itko vidi.

...Duhana ne trebam, imadem još jedan paklić; drugo sam raspoklanjo u misli, da više ne ću pušiti. A nije mi, Dudo, ni bilo do pušenja za onih mojih teških dana, kad sam jecao i stenjao od bola. Ne moj misliti, da mi je i sada posve dobro, uvijek nešto sjeća na nevaljali mjehur, ma dade se živjeti, a valjda će po vremenu biti i posve drukčije. Za čudo koliko u mene imade i nade i optimizma — sve svojstva, koja se obično ne nalaze u bolesnika moje vrsti! A zadovoljan sam s malim, evo vidiš takove zdravstvene mrvice čine mi se ko bogat stô...

21. IV. 07.

...onu nesrećnu sluz, koja mi dosta često zadaje i boli, a to onda kad se zaplete u žlijezdu što zatvara mjehur. Dok se ne otkine i ne ode napolje, peče ko da neko tamo pridržaje zapaljenu šibicu...

22. IV. 07.

...taj gospodin mene nije ni gledao na ulici — valjda zbog g. —, a taj je opet mislio, da mi mora uskratiti pozdrav, kad ono nijesam bio unaprijeđen. Ta gdje bi se bos. gospodin usudio odzdraviti čovjeku, koji je bio ekskomuniciran...

Upravo me je sada iznenadio listonoša. „Hrv. književničko društvo" dalo mi 200 K...

„Dolaska Hrvata" nijesam ja pisao.

23. IV. 07.

...ovdje kiši, a naokolo i sniježi; u Bosni bit će, po svoj prilici, još i gore. Nekako se ne da te ne da, pa smo zatvoreni u sobi ko apsari...

...Ja, moj Dudiću, ne ću sigurno čitavog maja kući.

Što mi pišeš, Dudiću, o Tvojoj umornosti, to su sve živci i živci. E da sam bogat, kako bi mi, Dudo, živjela, al šta ću kad sam eto neka bijeda, koja još i Vas ždere — Tebe i moju malu curicu. Sve mi srce drhće, što mi o njoj pišeš, drhće od veselja, al ne ću ništa da govorim. Već sam posve utučen i uplašen i počinjem vjerovati ko kakva stara baba u uroke...

Drame „Dolazak Hrvata" nijesam ja pisao, a to Ti dobro znadeš. To tako sumnjaju po Zagrebu, pače čujem, da je to i neka novina iznijela. Ja bih to dementirao, al prije svega trebalo bi tražiti dozvolu, a drugo najzad sve je to govorkanje od danas do sutra. Ako bude publičkije, mora ću da reknem e djelo nije od mene, nu, kako kažem, trebat će prije dozvola od vlade, a dok bi ta došla, bit će sve „post festum".

Jučer sam primio od Vladimira vrlo milo pismo. On je sad u Zagrebu kod vlade.

24. IV. 07.

...E kako će biti sve drukčije kad se nađem između moga Dudića i Više. Svi će se jadi brzo zaboraviti, a s tom zaboravi naći će se nova otporna snaga protiv svakoga zla. Tako Ti je to, moja Dudo!

...Prof. Jagić nije me posjetio, a to naprosto što nije starcu ni moguće...

25. IV. 07.

Ne znam, je li to predmet za pohvale, nu kolikogod je ovdje ležalo bolesnika, svi su govorili, da se dive mojoj ustrpljivosti. Samo što malo stenjem pri ispiranju tim novim sredstvom (osim dakako one patnje nakon operacije), a drukčije šutim stisnut u krevetu. Nemoj se čuditi, ako govorim o krevetu, ali ovdje su nastali tako studeni dani, da je najbolje pod pokrivačem. Mislim da sam se već ustrpljivosti toliko uvježbao, da ću nekako moći podnijeti i čitavi maj, samo kad bi se Bog najzad smilovao, pak da se već jedanput izvučem iz ovog kuta, koji Ti je Vejsil tako živahno opisao, Te veliš, da Ti se čini, da si kod mene.

...Što se tiče školskih stvari... Ti se u to nemoj nikako miješati, jer bi to značilo lijevati ulje u vatru. To Te, Dudo, lijepo molim gledaj da mudro izmakneš takovim razgovorima, jer su oni opasni. Ovo budi strogo među nama rečeno....

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 26. IV. 1909.

Vidiš kako sam opet pametno govorila, samo kadikad ne da ono srce mira, hoće Tebi, pusto mi je. Ali vidiš sada, kako se umijem umiriti. A uzor u tome jesi meni Ti, koji imaš nositi teži tovar, pa ne uzdišeš.

27. IV. 07.

...Isto ono što je smetalo pri rani, smeta i sada — „ein schlechter Heilungstrieb", a to Ti je moja slabokrvnost. Drugoga bi valjda sve ovo bilo i prošlo, u mene sjedi čvrsto, — kud sreće kad bi i zdravlje tako čvrsto sjedilo. Al ono se lako omakne...

...Od g. dr. — je lijepo, što se toliko za me zanima, najzad imao bi čovjek bar nekoga, komu da se povjeri, ako bi zatrebalo. A najzad tko imade bar malo srca mora uvidjeti, da sam upravo žrtva ljudi, u kojih sam tražio pomoć. A to je uvijek, gdje se bogzna po kakovim ljestvama ljudi penju u pročelja. I ovo je, Dudo, sve među nama rečeno, pak da drugome ni ne pisneš o tom. Ja se povjeravam Tebi, a vidjet ćeš kad dođem jedanput u Sarajevo, kako pred drugima umijem šutjeti. Za to, Dudo, šuti i Ti, dokgod čovjek nije siguran pred kim govori. A to nije nikada.

...Ti, Dudo, pišeš mi o nekim ljudima u Sarajevu oduševljeno, a ja Ti velju, sve je to ništa. Sad bi htjeli svi, da su ljubezni, pak si daju „referirati"...

O „Prvom grijehu" odlučit će muzika, pošto se tekst i onako ne će čuti. A bez sceničke uredbe biti će sve to ipak pretromo, ako ne i dosadno.

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 27. IV. 1907.

...Živo danas nekud mislim unatrag jednu godinu. I zgražam se misleći, kako je lane u to doba bilo ružno. Ti si već definitivno ležao. Dr. B. dolazio svaki dan, pomogao nije ništa. Ni jedno sredstvo nije pomagalo, a bolest biva sve gore i gore. To su bili veoma tužni dani. Htjela bih ih pokriti crnom krpom. Ali opet vrijedi to sjećanje u toliko, što mi znatno olakoćuje teško čekanje. Za to i Tebi sve to pišem, da promisliš koliko smo sada sretniji od lane i uopće od ovih posljednjih četiri godine. Te godine bile su za Tebe neprekidna muka, koja Ti je u svemu radu smetala, trovala Ti život. A sada? Nije li sada hiljadu puta bolje. Hvala Bogu, kad smo tako daleko...

28. IV. 07.

Ide, ide na bolje, samo vrlo polako. Tako Ti je već u mene srećnika!...

...sve, Dudiću, podnosim lakše otkad vidim, da ipak nije sva ta muka bez uspjeha. Kad ne bi taj liječnički postupak bolio, gotovo bih rekao, da me čisto veseli!

...Zbog izjave o „Dolasku Hrvata" ja ću to na svoj način udesiti. Ja ne znam, šta je uopće u toj čitavoj tajanstvenosti, nu to nije moj komad, pak se samo čudim, kako se je uza nj moje ime preplelo. Obratit ću se privatno u Zgb., da to na svoju ruku jave one novine, koje su tu vijest i iznijele.

Što piše Mila o izvedbi „Prvog grijeha". Koliko čitam u „Obzoru", uspjeh nije bio baš posvemašnji. Ja ga u to slabo ulazim, pošto je u svem glavno bila glazba. A ako mi Bog dadne nešto više zdravlja, ja bih rad na godinu rekao koju sa pozornice. Al treba, kako rekoh, zdravlja, jer je kamenje u mjehuru mnogo teže, nego kamenje na srcu.

U Beču je upravo gadno vrijeme...

Drago mi je, što su se Vejsil i Višnjica tako sprijateljili, samo da se ne zavade. Iz Bosne su — nu za to će se brzo i miriti. A tko bi rekao, da će moj mali „Turić" tako parlamentirati! Kad ću je već jednoć vidjeti! Da mogu ovo vrijeme prospavati, al ne može se, valja sve čekati, pa čekati!

29. IV. 07.

Danas mi nije ispiranje zadavalo bola... Inako prolazi život lijeno u užasnoj jednoličnosti — vani kiša, a u sobama tužno i mračno. Sva je promjena (u koliko je to promjena) u tome, što ujutro, dok se zrači soba, pušim svoju cigaretu u uskoj kupaonici, gdje nas se natrpa šestero, sedmero. Sve do prekjuče dimile su se tamo i dvije lule, pa možeš da zamisliš, kakav li je tamo zrak. Sad ga nekako podnosim, nu sigurno da ću jedanput, dok iziđem na zrak rikati od pomisli na tu atmosferu. A tamo se politizira, psuje načelnik Lueger, isto tako i hvali, ko pred izbore — sve to u najčišćem bečkom dijalektu i gemitlihkajtu. Oko osam sati rastaje se sjednica, jer se ide u krevet, pošto će brzo doktori.

U to doba žuri se u Sarajevu moj Dudić u školu. Sve ja Tebe vidim, kako ideš uz ono brdo i želim Ti, da Ti dan što lakše prođe. To imaj uvijek na pameti i vjeruj da nisi nikada sama. A doći će jedanput i dan, kad ću ja ići opet po Tebe, ili ću dolaziti o podne kući i pomilovati moga Dudića, al ne samo za to, jer je kućicu lijepo pospremio, nego i onako. I onda ćemo se svi zajedno „pusiti" i Viša i mamica i tatica. Dati će to Bog. Zato, Dudo, nemoj biti uvijek žalostan, proći će i ovo zlo i biti će bolje.

...Moji Senjani su me lijepo pozdravili, samo što se polovica članka ne može prenijeti na mene. Ono o „Dolasku Hrvata".

30. IV. 1907.

Danas me je malo jače peklo ispiranje... Ako uvažimo, da će me još najmanje mjesec dana ovdje ispirati, onda su moje nade, što no se književnički veli — ružičaste... kad se sjetim,... kako mi je na pr. bilo pred mjesec dana teško

bolesnu uz ovakovo liječenje, onda se danas uz sve ove muke daleko od svojih milih mogu smatrati srećnim.

...Ti, moj dragi Dudiću, ustrpi se još i ovo, pak će onda najedanput stići ono srećno pismo, a moj će mali zlati nakon četiri godine ropstva odmah u carski Beč. Vjeruj, Dudo, da se ja tomu možda više veselim, nego možda i Ti, koja si se već ukočila u toj velikoj kaci za kiseli kupus, koja se inako zove Sarajevo. A da ću ja učiniti sve što mogu, samo da Ti bude nakon tolike samoće, brige i patnje što ljepše, to Ti ne trebam tek napose isticati. Nu vidjet ćeš, Dudo!

...Je li se mnogo počelo graditi po Sarajevu?..

1. V. 07.

Danas je prvi maj, a ja sam, Dudo, vrlo žalostan, pročitavši Tvoje pismo od ponedjeljnika. Ta Tebi je već tako teško, da Ti toga više ne možeš podnositi, a ja Ti, Dudo, ne mogu pomoći, jer me doktor nikako ne bi pustio da idem kući, pošto me baš sada čvrsto drži u šakama. Moj Dudiću, ustrpi se, molim Te, još to što preostaje; ja, doduše, ne znam koliko preostaje, ali valjda predugo ne će biti...

...Sada sluz više toliko ne smeta, jer je rjeđa, a i cijev je dosta široka...

2. V. 07.

...Glavno je ustrpljenje, veliko ustrpljenje — na tri kata i više — a katar mora proći. Mora proći! — na to pomisli uvijek, kadgod Te spopanu te crne misli. To ne kažem ja, nego doktori...

3. V. 07.

Moj Dudiću, Ti se toliko veseliš mojim osnovama, da već okolo kličeš, e će to biti malo drukčiji uspjeh, nego pri „Dolasku Hrvata". To je međutim tako stilizirano, da bi neko ko ne zna da ja zbilja nisam pisao toga komada, mogao pomisliti, e je od mene. A Ti to sigurno ne misliš? Čudne li sudbine, gdje eto mene silom hoće da naprave ćaćom toga djela. Svakako treba priznati, da se pravi autor dobro čuva, ja se bar ne bih mogao sjetiti, da se je pored naše narodne brbljavosti ijedan pseudonim tako dugo sakrivao.

Ne znaš ni iz daleka, koliko me osvježuju vijesti od kuće, naročito što mi svaki dan javljaš o našoj maloj „pipini". Danas je, Dudiću, nastao sedmi mjesec, što Vas nijesam vidio, i ako me iole poznaš, znati ćeš, kako sam to podnio i podnosim. Gotovo me svaki dan posjeti neko, i komugod pripovijedam o toj sudbini, jednostavno rekne „Grozno!"! A moj Bože, koliko će to „grozno" još potrajati! Nu ne budimo malodušni; tim prije, što je već najgore sigurno prošlo, a i profesor me pred doktorima šaljivo dira, da sam sada postao ohol zbog svoga urina! To Ti je upravo divan čovjek. Već ćeš ga vidjeti.

...Od te fuzije „Hrv. kluba" i „Trebevića" ne bude ništa. Ne znam kakve su sada prilike, nu valjda će biti iste, ko i za mog boravka u Sarajevu. To su posve različiti elementi.

4. V. 07.

...Tebe su prošli grčevi, a moja mala curica je sveuvijek obijesna i zločesta. Tako je i vidim, makar se mamica ljutila, da to znači kvariti dijete. Sad je ne mogu pokvariti...

Hvala Bogu, da je prošao taj crveni 1. maj. Ja silno volim radnički svijet, nu kad se sjetim lanjskog skoka po moju Višu, one kiše kamenja i furanja na keju, nije mi baš najugodnije pri duši. Uz to mi je — silan socijaldemokrata — napunio uši kojekakovim strahotama, koje da će se po njegovim sigurnim informacijama toga dana dogoditi u Sarajevu. Međutim je prošao i taj strašni dan, a mladi socijaldemokrata je i opet dokazao, da govori više nego li što znade...

Juče je bio opet u mene i donio mi neki anarhistički članak, što da ga je dobio u kuverti pod crnim omotom...

Ja inako zdravstveno ko i juče. Uostalom potanje će mi o tome reći g. —, ako me popodne opet posjeti. Bog zna, šta će mu opet pasti na pamet.

5. V. 07.

...Maja sigurno ne ću kući, nema ni govora, da bi me moj doktor pustio... Ide na bolje polako, al ide.

...Mene jutros počeo doktor prati bez katetera... Već evo više od godine dana turaju u mene te nesrećne cijevi. Samo što ovakovo ispiranje dugo traje; dvije litre medicine trebaju gotovo pola sata, dok prođu taj put.

...Ne bih Te rad žalostiti, Dudiću, nu prerano je, što Ti misliš i drugima govoriš, da ću ja „što skorije" natrag.

Već sam Ti pisao, da ovoga mjeseca nema ni govora o povratku, a može vrlo lako biti, da se to zategne i u juni.

7. V. 07.

Jutros me je doktor učio, kako da se sam perem irigatorom. Pokazao sam priličan talenat, makar da je čitava procedura u toliko dosadna, u koliko dugo traje — gotovo pô sata...

Zaključit ćemo ove retke s tvrdnjom, da zbilja kreće na bolje... ipak, Dudo, moram da malko nemilosrdno dirnem u Tvoje iluzije o mojem zdravstvenom stanju. Iako je bolje, nije, Dudo, onako dobro, kako Ti to zamišljaš i možda pripovijedaš. Trebat će još par nedjeljica. Kad ne bi ni za što drugo, a ono zbog toga što sam upravo posvema oslabio. Ubio me krevet. Ta pomisli, Dudo, da sam duge i duge mjesece ležao uzdignutih koljena, istom u najnovije doba mogu da se pružim, malo jednu, a onda opet drugu nogu, a da me ne zaboli u mjehuru. Mogu hodati bez bola, nu osjećam težinu svake svoje koščice, i to će trajati dugo. U vrtu me još nije bilo — idu uostalom tamo tek od dva tri dana nakon beskrajnih kiša — makar mi doktor preporučuje da odem tamo na sunce. Ja bih to rado učinio, ta tko osjeća to dugotrajno ropstvo teže no ja, nu ne usuđujem se jošte, dok malko u sobi ne ojačam. A možda bih bio danas i jači, da nijesam nekidan nakon komadića mesa (to je moj ručak uz 5—6 šljiva) popio čašu divne bečke vode i dobio groznicu, koja mi je još gore podsjekla noge. Ipak sam sinoć — groznica je već popuštala — silio sama sebe u hodanje, al me je volja brzo prošla. Jutros sam ustao normalan (36°) i hodanje mi nije smetalo. Malo sam isprva drhtao, nu razljutih se na sama sebe, pak je drhtanje prestalo. Ujedno sam popušio dvije cigarete, a popodne ću, ako Bog da, isto toliko, nek se znade, kad se zlati na sebe razljuti.

8. V. 07.

Ne ću da Ti danas pripovijedam o mojim nevoljama — to su najzad redom sve same dosadne stvari. S dana u dan čovjek tako tralja — tako ja nazivljem kadikad moj napredak — pak onda će mi ipak liječnici jednog dana reći, da se prtlja iz bolnice...

...A moj Dudo, kad jedanput dođeš u Beč, onda mi moraš ono par dana bar za četvrt kila ojačati, toliko ću htjeti, da Ti bude dobro. Grozna se je evo sudbina među nas uvalila; dati će ipak jedanput Bog da nam bar malo pusti odahnuti. Ne će zaista biti mnogo ljudi, kojima se je ovako sreća „nasmijala"...

9. V. 07.

Prošo dan po dan, a s njime i Gjurgjevdan, bilo eto i Spasovo, a meni hoće da se onako potajno istisne neka suzica. O moja jadna, teško prokušana Dudo, Tebi najzad nije pri tim mislima ništa bolje, nego meni, a meni se čini sve ko razoreno. Ova grozna sudbina biva istom onda jasna, kad je gledaš sa ovako velikih perspektiva košto su čitavi mjeseci, koji su prošli jedan ko i drugi, a ja evo ležim i danas na Spasovo u krevetu i pišem Ti pismo — čovjek u najboljim godinama života, zdrav u svem kao riba, a upravo mogu reći žrtva liječničke indolencije. Zato i oprosti evo neblagdansko raspoloženje.

...molim Te, Dudo, nemoj moliti svakoga đaka, koji iz Sarajeva putuje u Beč, da Ti o meni šalje informacije. Ja znam Tebe, Dudo, i pojmim potpuno Tvoje srce, željno ma i najmanje vijesti, nu vjeruj, da Ti i ja ne tajim ništa, što bi imalo kakovo ozbiljno značenje. A ako me slučajno zaboli glava na jedno popodne, o tome

Ti nije nužno referirati, to su prolazne trice, koje u zdravstvenom smislu ne znače po mjehur ni bolje ni gore.

...Zimsko rublje ne treba Viši odjedanput skinuti... jer je Sarajevo, odnosno njegovo nebo ko stara cura — zubasto, hirovito...

...Čudim se Vejsilu, što je potišten, ta on je bar iz Bosne...

Hvala Bogu, da su se naši vratili. Budite često zajedno i igrajte se s mojom milom djevojčicom. Prolaze srećni, slatki dani ko čas uza nju, a jadnom tatici nije suđena ni sekunda toga raja. Meni, koji Vas toliko volim! Ne znam, što sam danas toliko sumoran.

Moja Dudo, nemoj mi čubiti mnogo u kući, pođi u šetnju, u društvo, samo da Ti bude lakše. Na koncu konca Bog će nam ipak jedanput pomoći.

10. V. 07.

...Ja sam prezebao, ili ne znam, od čega je, no ima par dana, te me muči popodne vrućica. Ne trebaš se zato ništa bojati, nu ja Ti to moram reći...

...Ako mi do nedjelje popusti groznica (t. j. da se ne bi vraćala), odšuljao bi se malo u vrt. Ovdje nastali lijepi dani, dakako uz obligatni vjetrić, koji se često pretvori u vjetar.

11. V. 07.

Evo mi doniješe nov papir — u zelenoj kutiji, po kojoj se vije nešto ko bršljan. Nu pored svega toga simbola valjat će kupiti kasnije još jednu, i sama kažeš da ostanem do konca juna, a Ti bi onda došla po mene nakon ispita. I tako badava sve zelene boje i bršljani! Valja ustrpljivo čekati, tješiti se samo slikama iz doma i pomišlju, da će se tako, jedanput kupiti ovdje i posljednja takova kutija i da će se napisati i posljednji list na ovom malom poklopcu sa špitalske kutije, koji mi služi mjesto stola. Tako Ti je, moj mili Dudiću.

...Fistula se ove godine sigurno ne će zatvoriti... A moja bi najmilija želja bila, ako budnem ikako sposoban da pođemo malo, makar samo malo u Senj, da pokažemo našima tamo Višu i njezine majstorije. Samo mi je bilo veoma žao čuti da ona više ne voli bebe, a jadni tatica je mnogi komadić dana time ispunjao, da zamišlja bebu za bebom, pak da vidi, koja bi bila za nju najljepša. Nu nema sumnje da se je Viša već predomislila, pak da i opet misli na tu ljepušnu igračku, jer tada misli na Beč i na tatu, koji se drukčije ne može pričvrstiti u toj maloj nemirnoj glavici. Mnogo mi je izljubi. Neku noć sam u snu stajao kraj njezina krevetića, sve sam osjećao njene ručice u mojima i ljubio ih. Onda me je najednom neka ruka odmakla od nje, i ja sam, budeći se, još osjetio, kako je držim za ruke i kako je ljubim.

Jučer nijesam imao groznice... Prilično sam oslabio...

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo 12. V. 1907.

...Višnjica sjedi kod Ane, koja joj pjeva madžarske pjesme.

A Ti, moj mili neka znaš, da Te nikad nisam više željela od danas.

12. V. 07.

Takva Ti je to eto nova muka i nevolja! Najprije kamenje, onda operacija, užasni bolovi, i sad, kad je katar stao ipak nešto popuštati, sad je nadošao gubitak apetita, groznica i posvemašnja slabost. Meni se je, Dudo, već poodavno stalo gaditi jelo (o tom sam već razgovarao i s Vejsilom), nu nijesam Ti htio o tom ništa pisati, da Te nuz tolike brige još i time ne mučim... Košta je uopće loša, a još kad se uvaži, da se ja time davim eto blizu pola godine dana, onda, Dudo, nije ni čudo, što mi se bljuje već pri misli na jelo...

Danas sam pitao dra. Lencka (katar se svejednako popravlja), što misli, kad ću moći kući. Odgovorio mi je, da je na takova pitanja teško odgovarati, nu da misli, tako do šest nedjelja, dakle nekako do konca juna...

13. V. 07.

Ta znam ja, da bi Ti čitav dan slušala o mojoj bolesti, ima li u njoj što napretka i da li će već jedanput biti bolje, pak nijesam za to ni napisao, da su to dosadne stvari. Nego meni se, Dudo, čini, da je ipak bolje, da Te svaki dan ne mučim tim pripovijetkama. Jadna moja Dudo, eto vani lijepo, mi nijesmo stari, našla bi se koja krajcara, a Viša uza nas skiči i pjeva, pak eto kukamo tako natjerani u bijelom svijetu i mučimo se bolju i mislima svak na svoju stranu. I za to ne htjedoh da Ti uvijek pred oči mećem ove špitalske slike — turaju se i same.

Pospan sam, da mi se sve oči lijepe, a kad dođe veče, onda ne mogu da spavam. Nije to od bolesti, nego je nevolja ovamo dotjerala nekog penzioniranog profesora — ko dva Milakovića. Čovjek ogroman i isto toliko nespretan, kašlje i pljuje po cijelu noć, što preostane, ono rče — ne možeš da oka stisneš. U tomu i jesu najveće neugodnosti u špitalu, što moraš da podnosiš svačije navike, a naročito stariji ljudi nemaju obzira, pak ne odstupaju od njih ni za korak... Dok mi eto taj starčić nemilo smeta, imade ovdje u sobi neki penzionirani kontrolor — boljeg čovjeka nijesam vidio. Svaki čas je uz moj krevet, uvijek pita, trebam li što, nakon jela ne da mi piti vode, poslije tri sata sam mi je nosi sa vodovoda. Dok je bilo studenije, pokrivao bi me toplijim pokrivačima, — stotinu mi je miloštica već iskazao. Njegova gospođa nosi mi na poštu pisma, samo što ne dolazi svaki dan, pošto stanuju u svojoj kućici nešto van Beča. Kupila mi je i kapicu... Lijepi su dani, a vrt zelen i sav u cvijetu. Osobito jorgovan, cvijet, što ga moj Dudić toliko voli...

14. V. 07.

Evo Ti pisma iz kreveta na dan izbora za carevinsko vijeće. Sudeći po novinama, u Beču mora da sve vrije. Volio bi da sam vani, makar je i vjetrovito vrijeme, al eto nije suđeno. Čitat ćemo, šta se je dogodilo i tko će odnijeti pobjedu. Svakako bi današnji dan mogao imati veliko historijsko značenje.

Mene jutros doktor opet isprao i urin izgleda nakon toga ko rastopljeno zlato, samo što u njemu plivaju te zlosretne žile sluzi...

Noć mi je prošla bolje...

15. V. 07

...I danas imadem groznicu, posljedica je, dakako, da se ne može ama baš ništa jesti.

...O mila moja Dudo, kako me boli, što toliko teško podnosiš samoću i zamoriš se sa slikama iz našega nekadašnjega života. Bog zna, kad će to opet doći, hoće li se dobri Bog smilovati, da me digne iz ove jame.

Ali gdje je to još. Ipak, Dudo, uz svu ovu našu nevolju lijepo Te molim, da mi se ne zapustiš. Hoću da na Duhove iziđeš fino obučena; znam puno nemaš, al bar kupi kaki fichu, reticule ili onaku tricu suncobran, neka se znade, da si Ti moj Dudić, — gospođa itd... A isto tako nakiti mi i moju Višu, nek mi poleti ko leptirić Franje Josipa ulicom.. O moj Dudić, Vaš tatica biti će u duhu s Vama, čuvat će Vas, grliti i milovati.

Danas mi ne bi bilo milo, da me ko posjeti. Boli me ponešto i glava, pak bih spavao. Najviše se bojim mladoga, — taj će skresati milijun lopova jučerašnjim kandidatima, u koliko nijesu socijal-demokrati, „njegova stranka".

16. V. 1907.

Nemoj se bojati, ako Ti ovoga pisma sasvim ne dovršim. Doktor je naredio, da se imadem znojiti i to silno znojiti, da potjeramo groznicu. Spram toga znadeš, da ne mogu sada pisati, pošto mi ruke moraju biti pod pokrivačem. Sutra ću Ti opet pisati običnu našu epistolu. Još Te jedanput molim, da se ništa ne bojiš; kako Ti rekoh, to znojenje potrajat će cijeli dan.

18. V. 07.

Napokon je danas temperatura popustila... Kako će dalje biti ne znam, nu znam samo to, da su me ova četiri dana tako umlatila, da me nijesu valjda mogla

gore. Jutros sam morao ustati, da mi se napravi krevet, tom zgodom sam nekoliko puta posrnuo ko ljuta pijanica. Ako bi ovako dalje pošlo, onda ne znam kakva li će se još parada u mene pojaviti. A što je najgore, pokvario se je i urin, to jest postao je grozničav, a uz to imadem jake grčeve u mjehuru. Pitam ovoga doktora, pitam onoga, svi odgovaraju, to da su povremeni preokreti na gore. Kako se zvalo da zvalo, svašta, moj Dudo, moram da trpim.

Jučer me je posjetio prijatelj Meštrović, pak sam ga zamolio, da potraži, gdje u blizini poliklinike kakovu gostionicu, otkle bi mogao dobiti za ručak porciju pečenog pileta. On mi je još isto popodne odgovorio pneumatičkom kartom, da je našao... a to Ti kažem, samo dok mi bolovi prestanu, ja bježim kući. Ako je kukati, pak ću kukati kod kuće, a hvala Bogu na svemu!

19. V. 07.

Eto nadošao i treći veliki godišnji blagdan, sprovodim ga ko Božić i Uskrs — jadno i bolno... A pospan sam ko kujica. Samo ako se jednu sekundu prepustim sam sebi, već spavam, ma upravo tvrdo. Juče me je posjetila gđa Meštrovićka... Danas će se sigurno ovdje pojaviti on i ona, pak će biti velika debata. Sve lijepo, samo ako im ja ne zaspem. Nek mi se onda smiluju, pa neka me puste, da steknem malo snage... Vjeruj da nijesam mnogo više do sjena.

Ne znam, u mnoge sam se stvari upravo dječinski ponadao, pak su me nade grdo prevarile. Tako ne ću mnogo da očekujem od jela — toga posebnoga jela, koje bi me sada od jednoć moralo spasti. O moj Bože, ako bi se to ispunilo, koliko se i opet nadam, onda bi već jedanput moglo doći i vrijeme, da se iskoprcam. Svak ko me pita pa čuje, kako ovdje ležim, prosto se zgraža. Ja sam već mjesece i mjesece najstariji pacijenta na ovom odsjeku poliklinike.

20. V. 07.

Jučer popodne došo je Dušan... Svašta smo razgovarali. Našao me mnogo slabijega, nu to nije nikakovo čudo, kad se pomisli, da ja već preko šest mjeseci živim o najjadnijoj košti na svijetu, a da uz to još gotovo dva mjeseca upravo ništa ne jedem...

...Groznice su prošle.

U nas ovdje kao sred zime: kiša i vjetar...

21. V. 07.

Jučer popodne oprostio sam se s Dušanom... Ova dva dana malo me je osvježio, prem me je našao upravo ispremlaćena groznicama i bolovima.

Iako izgledam ko mrtvačka džigerica, osjećam se danas mnogo bolje... A bilo bi valjda danas još bolje, da sam prošlu noć prospavao... Proležao sam bez bolova cijelu noć, a da nijesam ni oka stisnuo. Katkad bih se zanio na pet minuta i to je bivalo tako cijelu noć. Sad pomisli, kaki i mogu da izgledam.

...Sad ljeti ide, al zimi je bilo gadno. Od tri sata nije se dalo više čitati!

22. V. 07.

Nu evo je sad sve sređeno, košta dolazi iz ugledne bečke restauracije, ja je jedem i osjećam da mora biti bolja, nego ona prije, u koliko se pod ovako oblijepljenim jezikom išta dade osjetiti, pak sad me nemojte više ružiti...

Trebam samo zatvoriti oči i već drijemam i viđam sve moguće prikaze i pojave. Nema prostora ni vremena. Jutros oko 7 sati na jedanput ja hodam (ne znam kud sam to išao), kad uza me popođe jedna mala gospođa u sivu kaputiću. Pogledam bolje, a to je moj Dudić. „Zlati!" viknem, al zlati sam ide uza me brzo i gleda u zemlju. „Zlati!" viknem opet — pogledaj me nakon toliko mjeseci!", al zlati svejedno gleda u zemlju, a ja se sve sagibljem, da mu se zagledam pravo u lice. Išli smo sve brže i brže i odjednoć je sve izblijedjelo i rasplinulo se. Ma već ću ja Tebe vidjeti!

23. V. 07.

A kakav si mi Ti to najednoć postao vulkančić?! Šta li se samo danas ljutiš! Baš ništa ne znadu ovi doktori, baš ništa! O, moj Dudo, znadu oni sve to,

znadu oni pače što će i sutra biti, ne boj se, al eto što mogu pokraj ove moje nesrećne vrline, koja se zove „ein sehr schlechter Heilungstrieb". Tu ne može nitko ništa. Ja sam sam nekoliko puta opazio, gdje se je stari profesor ugrizo za usnu od ljutosti, gdje eto rana ne će da se stišće, kako bi trebalo. Da si samo vidjela koliko je jutros išlo sluzi ispod šprice — jedna dobra čašica za likere! Tu se ne da, Dudo, drugo *već čekati*, ispirati i čekati!

A moj Dudić podbočio ruke u bokovima, maše glavom pa viče: „Šta čekati?! Dosta smo čekali!.."

.. Ako ćeš već komu pisati, a Ti piši direktno profesoru... Samo fino, Dudiću, a ne da se podbočiš rukama i staneš vikati...

...A onda, Dudo, zašto toliko kukaš? Valjda jošte nijesam umro, a mene nada nije uz sve moje bolove i vrućice nijedanput ostavila. Možda sam bio onako u komšiluku 40 gradi malo sumorniji, al opet sam mislio: I to će proći!

25. V. 07

A što Ti to sve za mene činiš, — otimaš, sirotice, sebi i šalješ meni!... O milo moje srce, čime sam ja to u Tebe ikada zaslužio? Samo mi zadaješ tugu u srcu Mili moj; ja Ti ne mogu nego suzom vratiti.

A opet jučer Mila. To mi je napisala tako ljubezan poziv, da se preselim k njima, da ne znam, mogu li se čija vrata nekome ljepše otvoriti. Svi ste Vi zlatni svijet, al tko će Ti tu reparirati stare ruševine...

Sinoć sam dobio pun gram aspirina, pak sam se znojio, sve da je niza me curilo.

A sad da čuješ, kako je meni upravo sad o podne. Jezik suh i oblijepljen, želudac gorak, samo bi gutao vodu. Kako vidiš jasni simptomi želudačnog katara.

26. V. 07.

...Tako u razgovoru rekao je (dr. Lenk), da bih mogao na put polovicom juna, jer treba da prođu groznice i da ojačam. Ovaki, naime, kaki sam, nijesam Ti, moja Dudo, upravo nizašto, noge ne idu onuda, kuda ja hoću, nego ja idem, kud me one nose.

...Baš o velikim blagdanima bilo mi je najgore, tako o Božiću, Uskrsu i eto sad o Duhovima...

27. V. 1907.

Sav sam, Dudo, u strahu, da mi gdjegdje ne staneš ružiti sestre... Jer Ti ne znaš, Dudo, što je to tuđina, što to znači moliti u koga čašu vode, znajući da je strana ruka svoju dužnost obavila, iako to bude nakon dva sata. A od Sarajeva do Beča nije tako daleko i uvijek imade ljudi, koji su važni biti brzojavom... Naročito izbij iz glave ideju o brzojavljanju ili pisanju na profesora... Ti ne znaš, šta je Beč i bečke prilike. Ovdje je sve u popovskoj kuti, naročito kad je riječ o poliklinici. Više Ti ne mogu reći... Uostalom nije istina, da su sve sestre takove...

Sad sam na velikom raskršću. Samo dok popuste groznice (juče ni dosad ih nije bilo) i dok mrva ojačam, krećem iz bolnice... Tek sad ne znam kuda bi to udario... Samo daj Bog, pak da se ne povrate one strašne groznice!

A novac će sada upravo propadati. Tu bolnica, tu posebna hrana...

28. V. 07.

...Dr. Lenk mi pače savjetuje (on je u svemu energičan), da uznastojim, kako bih već za 15 dana mogao ostaviti polikliniku... Rekoh mu, da ja imadem u Sarajevu nekog malog Dudića. — E, to je onda drugo — odgovorio mi je čisto zadovoljno. — Taj će, dakle, Dudić doći u Beč? — Tako je, doktore, i donijeti će novaca. Šta ćete, nešto književničke zarade. — Lijepo, prihvati doktor, a čime se bavi specijalno taj Dudić? — Specijalno baš ne može se reći da radi, to je neki mali polihistor. Njezina je struka pouka (čuveni članci o namještanju stana), roman i novela, putopisi. Grabi nemilo iz svih literatura! — Dosta, dosta — odgovori doktor, već vidim, da Vas takovoj glavi možemo povjeriti!

Ne ljudi se, Dudo, što sam nadrljao ovu glupost...

...Ma neka je sve to — meni sada pred očima jedino lebdi, da nešto ojačam, da uzmognem malo bolje stati na noge, pak da za dvije — ako Bog da nedjeljice, sjednem i javim momu Zlatanu da dođe. Ah, samo toliko snage, da te uzmognem povesti malo po ovom ogromnom, bučnom, divnom velegradu! To da i Bog dadne, jer znam da si, kukavice moja, oko dvije godine samo suze gutala.

Prekjučer je bio u mene g. Meštrović, pak mi je rekao da je posjetio prof. Zuckerkandela... Ići će Meštrović i Frischu — bio mu je profesor u akademiji iz anatomije. Ovoj sam obitelji mnogo dužan. Divni su ti to ljudi.

29. V. 07.

Nemoj zamišljati, Dudo, da ćeš me ovdje naći bez igdje ijednoga grča... Valja bit mnogo, mnogo ustrpljiv, ja ću, Zlati, sigurno nastojati, da drugi za moje boli što manje saznadu...

U Beču na Tijelovo, 30. V. 07.

...dok su stotine hiljada gledale carski sjaj, ja tužni malograđanin nešto sam u to doba ležao, a nešto hodao po sobi. No vani inako piri vjetrić, a meni je dosta hladno.

...Sve bi bilo dobro, kad se ne bi tvorila tolika sluz...

...Što se tiče želučanih neprilika, to je prošlo, dabome, na bolje otkad dobivam jelo iz vana. Prije me je upravo strah hvatao pred ručak,... pak tako je došlo do toga, da sam jeo sve manje i manje i najzad upravo ništa.. Prošla bi i po tri dana, da ja o podne ne bih ni komadića progutao... A neprestano me mučila gorčina u ustima i žeđ, koja se nije dala trnuti...

Moj mili jedini Dudiću, kako je meni to čudno zato pomisliti, da ću ja opet doći kući, da ću hodati po onim našim sobama... O moj Zlati, kako će mi biti onaj čas, kad odnekale čujem glas moje slatke male Više! Ja znam, ja ne ću doći kući bez bola, al kuća će pružiti najviše pomoći.

31. V. 07.

Juče sam bio na nogama dva sata, jutros opet dva. A bio bih i juče popodne ustao, da nije opet skočila ta blažena temperatura na 38.6...

Zlati moj, sad otkad znadem, da će Bog dati, pak da ćemo se, što prije vidjeti, sve mi se više vrte suze u očima. U početku ovih mojih polikliničkih dana silno sam cmoljio, poslije sam se malo umirio, prignuo vrat pod sudbinu, a sad evo opet mi je teško u srcu. Kakav ću to ja Vas vidjeti, kakav li Vam dolazim? Slabo mi pomaže, što doktor veli, da će se katar izliječiti, kad eto sad nijesam sposoban da uživam raj, koji me u mom domu čeka. Uostalom možda je to meni sad zato tako teško, jer me posve ubila samoća i tuđina?

1. VI. 07.

Baš sam sad platio Pletikosiću tri forinte za ½ kg. lokarada — dakako u snu. Dogodilo se je to u Senju, a ne u Sarajevu (i, dakako, da sam mu na koncu rekao, gdje neka me poljubi, pošto tako skupu ribu pojedem).

Ne bih ti ovo iznosio, taj kratak san prije ručka — da nije ujedno mali dokaz, kako sam pri apetitu. I jesam.

2. VI. 07.

Večeras će se navršiti ravno sedam mjeseci, da sam vas ostavio — sve moje na svijetu. Ti se sjećaš mojih suza, poslije si mogla vidjeti, da je to bila jedna velika velika slutnja, koja ih je silila na oči. A pogled — neki dugački, duboki pogled moje Više — još i sad u srcu nosim i ko da je znala, kuda to tatica ide, i da dugo, dugo doći neće. Kako ti već rekoh, ja opet ne mogu da budem gospodar svojim suzama...

Sanjao sam, da sam išao vrlo brzo sarajevskim ulicama. Al ne našom, nego kraj Pletikosića i banke. U snu sam uvijek zdrav i hitar, jedino kad se probudim, probode me ona okrutna zbilja ko nož. Moj Dudiću, možda će mi biti bolje, kad mi ti pružiš ruku — strašna je tuđina, teško je i zdravu u njojzi...

...Milo moje srce, sigurno me niko ne će ozdraviti, ako ne ti. Ja to čitam u svakom tvom retku, a ti si dobra i Bog će učiniti tebi po volji. Samo da se može jedanput otići!...

3. VI. 07.

Nemam više groznice, bar je nijesam imao već više dana. A uzrok te groznice bio je neki mali apces, koji se je negdje blizu mjehura napravio i u mjehur provalio.

...Vjeruj da hodajući ovdje po sobi, dobijaš nekud ko vrtoglavicu, na hodniku opet je običaj šetati — tu je sestrinsko carstvo — i to je sve. Najviše me vuče ulica; rado otvorim bolnička vrata i gledam preko stubišta van na trotoar, a želja me vuče, da i ja malo tamo stanem. Ulicom idu žurno ljudi, djeca, ponajviše skakućući na jednoj nozi, vidiš i babe, gdje stoje pak jedna drugoj nešto dokazuju; samo još falim ja.

...„Koprive“ sam primio, ali „Savremenik“ nije nikako došao. Čini mi se, da će ga stići sudbina njegovih prethodnika.

4. VI. 07.

Već sam Ti pisao, da imadem dosta jake grčeve, osobito po noći... Eto vidiš, kad ne bi toga bilo, bio bih najzadovoljniji čovjek na svijetu. Ma valjda će se Bog i tomu jedanput smilovati.

Jučer su me posjetili Milčinovićevi...

...Upravo se je sada dogodio divan „vitz“, onako sa poliklinike. Otvorila se vrata i sestra i „Frau Knotl“ uletješe u sobu, da telefonska vijest nije na doba stigla, jer da je ručak upravo na vratima. Nu da vidimo, šta je? Eingemachtes pileći — kako vidiš nije loše po moj želudac. I ja upravo stao jesti, kad se opet otvoriše vrata i meni zaplijeniše jelo, jer da to nije moje, nego neke gospođe iz njihovog Separirzimmera. Eto vidiš kako sam profitirao par kašika tuđe muke! Siromašna gospođa, upravo sam joj bio pojeo želudac...

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 5. VI. 1907.

...Opet dakle abces! O moj Bože, kad će već prestati Tvoje muke, hoćeš li već jednom biti zdrav kao nekad pred pet godina. Da, ali istina, pet godina bolesti ne mogu se izliječiti u jednoj godini, trebat će barem dvije i po godine...

5. VI. 07.

Kako bilo da bilo, ipak se eto približava čas sastanka. Nu ja sam mislio drugačije doći — bolji, Zlati, mnogo bolji. Jer mene boli i po noći i po danu, pak mi slabo koristi, što doktori vele, da je onaj apces bio dokaz i da je uopće objektivno stanje povoljnije. A za bolove ostaje stara nota: „Geduld“!...

7. VI. 07.

Danas nijesam primio Tvoga pisma... i po svoj prilici napravio sam u svom nekidašnjem pismu magaraštinu, koja ti je zadala grozan strah, te sada možda već juriš u Beč...

...nu sad opet vidim, da sam se prenaglio. Ovaj čas stiglo je Tvoje pismo... Nu vani je studen, tako da se živi u sobama.

8. VI. 07.

...u bašču se sada kod nas ne može, pošto su počele padati kiše, koje su zrak nemilo rashladile, tako da se ni u krevetu ne možeš pravo ugrijati. A kad bi se moglo u bašču, ja bih već, moja Dudo, našao i svoj kutić i svoje šetalište i svoj grm, pošto znadem „da biline ono udišu, što mi izdišemo“! Samo što to ne biva u isto vrijeme, moja mala prirodoznanko, nu svakako u doba, kad bih ja tamo disao.

...Što se tiče moga hodanja, ja ću to najbolje naučiti uzate. A putovat ćemo kući sve polako...

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 9. VI. 1907.

...Isto se tako ljudi, babe čude, kako se ja mogu smijati. Ali ja baš ne ću da plačem i jadikujem pred drugima, jer sam uvidila, da ljudi nemaju srca, da bacam biser pred svinje. Moj Zlati, samo Ti nemoj o meni zlo misliti; da Ti je bilo samo vidjeti, kako sam sprovađala ovo vrijeme. Ja sam se sakrivala i pred sluškinjom, nisam htjela ni da ona vidi moje suze, a ljudi hoće, da javno plačem...

9. VI. 07.

...U nas studeno, puše, upravo gadno. Beč je lijep, samo ima nešto senjskog vjetra, pak ja mislim, da je meni i od toga gore...

10. VI. 07.

Hvala Bogu, — ipak se eto mora napisati ta riječ, kad pomislim, da možemo eto i o sastanku razgovarati. Moj mili, jedini Dudić dolazi, dakle 20.! To će reći ravno 221. dan, otkako sam Tebe i Višu ostavio daleko od sebe. O moj Zlati, mene istina boli; sestre se čude, što to mene boli...

...Još me nešto boli, kako je doktor bio u meni sondom. Činilo mi se, da je probio mjehur, tako me je zaboljelo. Dakako da je popustilo, no još uvijek ponešto grize. Liječenje boli deset puta više, nego sama bolest.

...Nikako ne bih htio, da jedemo ovdje u poliklinici. Prvo, sestre to sigurno ne bi voljele, a drugo, ovdje se često plače. Tako i danas istom je eto sada prestao stenjati jedan ingenieur, komu su jutros smrvili kamen. Bio je, jadnik, već 9 put na takvoj operaciji...

Ne mogu ni misliti, da ćeš doći. Sve plačem. Bog te čuvao, Dudo, i primi topao cjelov za Višu...

11. VI. 07.

Jučer popodne sve sam jecao u krevetu — ne od bola, nego od pomisli, da bismo se *ipak* jedanput mogli vidjeti. A ovo „bismo" znači par dana, kako si mi u svom posljednjem pismu označila! Nemaš pojma, Dudo, kako me je ubio špital i tuđina, gotovo me udaviše svojom čamom i hladnoćom, poklopiše me nekom omaglicom, te mi malne izmače iz puna svijetla i moja mila kućica, moja dva anđela. Dolazilo mi je ove posljednje mjesece kao da Vas viđam u nekom blagom polusvijetlu, daleko od mene ko na oltarima, na koje sam gledao kroz finu maglicu. Eto toliko sam već bio izmaknuo sa ovoga svijeta. A sad na tvoje vijesti sve se je u meni opet potreslo, ko onog jutra (4. XI. prošle godine) na Francenskeju, kad sam onuda išao, plačući na sav glas. Užasna li sam to ja igračka čuvstava; moj Dudo, koliko me poznaš i naš lijepi raspored života s Višom, zar nije ono više nego okrutno, što me bije! Pa opet ne gubim nade u Boga.

Tako sam eto ipak dočekao, da ću se ja probuditi iz ovoga špitalskoga polusna, da će doći moj jedini Dud i izvesti me na vrata u svijet. I doći će se kući k slatkoj onoj Višnjici, po hiljadu puta zločestoj i isto toliko premilenoj curici, koja više slabo i misli na svoga taticu. A onda ćemo se svi naći i omama i otata, cijela će kuća bučiti... nu tu ćemo i prestati praviti planove, sve će doći s vremenom.

12. VI. 07.

...Kako sam ove dane postao opet mokar (a imao sam mira više od mjesec dana), pozvao je nakon raznih pokušaja dr. Blum profesora...

Nu sad možeš i da pomisliš u kakovu krevetu ležim. Katetera nema nigdje, a urin samo suklja na fistulu pa curi pomalo na krpe, na kojima ležim...

Inako me sad u rani ništa ne boli... Pripominjem ovdje, da sam nekih pet mjeseci mogao samo tako ležati, da sam noge pokupio poda se. Za to mi je bilo teško u početku i ići, jer sam se upravo u koljenima ukočio, a sad otkad se mogu pružiti, čisto mi je ko da se mogu i odmoriti.

Dakle, evo ti najnovijih novosti. Novi doktor — novo liječenje. Dao Bog samo sreće!

13. VI. 07.

Ovo ti pismo sigurno ne ću dognati do kraja. Ne boj se ništa, nije nikakovo zlo, samo sam, kako već znadeš, već od juče 10 sati mokar, a drugo dr. Blum odredio je, da se moram svaki dan kupati u slanoj vodi... Nakon kupke bio sam tako slab, da sam na cijelom tijelu drhtao. Kupka je trajala ½ sata i uopće bila je druga nakon operacije... Kako vidiš, bio sam vrlo čist!

Ove kupke, kaže doktor, jačat će me, a ujedno će i pospješiti da se fistula bolje stišće. Danas je gledao profesor i rekao je, očito zadovoljno, da je mnogo bolja od juče, pak da sad treba sve to tako ostaviti par dana. To će reći, da ću ja to vrijeme ležati u urinu. Ah, kad bi samo Bog pomogao!

Sad otkad znadem, da ćeš doći, da ću te vidjeti, sad mi tvoje ime samo uz suze izlazi na grlo. Tako je kadgod se sjetim na Te, moj mili slatki Zlati!...

14. VI. 07.

Mislio sam, da ću današnjim danom zaključiti našu dugu i tužnu korespondencu... O moj Bože, dakle je napokon došao i taj dan...

15. VI. 07.

Nemoj se prije svega ništa bojati. Sve ide svojim redom i nema nikakova razloga, da se plašiš... Jedino što je neugodno, to je što moram ležati otvorene ranice... Ona se lijepo zatvara...

Naprotiv imade druga jedna utješljiva pojava... Prvo što sam opazio već nakon druge kupke, jeste glad... Kažem ti, otkad sam pošao iz Sarajeva, nijesam tako slatko jeo! Eto tu se možeš veseliti!...

IZ PISMA GOSPOĐE ELE:

Sarajevo, 16. VI. 1907.

Moj Zlati, čuješ li, još samo malo dana i mi ćemo se vidjeti.

...Sinoć sam dugo i dugo u krevetu plakala. Vidjala sam Te u duhu, kako negdje bi htio spavati, a ne možeš, jer si mokar...

16. VI. 07.

Vrlo sam zbunjen, jer ne znam, kad ćeš to putovati i kojom prugom.

Meni je danas doktor rekao, da može i dulje od mjesec dana trajati, dok se ta fistula stisne. Prema tomu ni nema govora, da bih ja mogao brzo ustati i krenuti kući. Noću curi na sve strane — gdje se, dakle, tu može govoriti o hodanju, o bašči, o putovanju!... Eto, vidiš, kako je to sve još daleko...

17. VI. 07.

Počinjem ovo pismo, a da ne znam, hoće li te stići u Sarajevu...

18. VI. 07.

Pišem ti onako na sreću. Ništa ne znam, a ni u današnjem listu nisi naznačila, kada misliš putovati... Ti kreni na put u petak veče. U subotu ćete ovdje na kolodvoru dočekati gosp. Meštrović. Da ga uzmogneš prepoznati, ne treba mnogo: mali čovjek, vrlo dugačke kose. On će ti ići u svemu na ruku...

Mila Dudo, ne moj se ljutiti, al ja bih rada, da ti put i prispjetak budu što ugodniji...

IZ NOTESA GOSPOĐE ELE:

U Beču.

Prvi dan smo plakali.

Onda kasnije, kad si izišao iz bolnice, kako si dugo trebao do kuće, a bilo je pedeset koraka samo. Bolno, grozno!...

ZADNJE PISMO

Pismo ženi u Zlatar, kad je pošla po Višnju, koja je bila kod bake za njegova boravka u bolnici. Ovo je zadnje sačuvano pismo.

U Sarajevu, 10. IX. 08.

Mili, slatki moj Dudiću,

Sada je 5 sati 50 m, evo Te nema već od podneva u ovim našim sobama. Kad ne bih znao, da je tako moralo biti zbog naše slatke koke, ne bih doista imao u ovom času nikakve utjehe. Sad istom vidim, kako je u nas ružno i pusto — sve je to bilo drukčije još pred šest sati. Nu tebe neka ovo ništa ne uznemiruje, Ti znadeš da sam ja malko bedast čovjek, al zato će i moje veselje biti za par dana veće. Doći će moj Dudić i naša mala „pipina", pak će sve opet propjevati. Vi ste sve moje i ja više ništa ne trebam.

Ovaj čas zazvonilo je vani zvonce. Mama javlja iz Zlatara na moj brzojav, da je Višnjici vrlo dobro i da će stići opširnije pismo. To pismo je već možda tu u Sarajevu, negdje u trg. školi, kamo ja nijesam već dva tri dana zalazio, a bili bismo prištedili sami sebi dosta brige, da sam otišo. Tek sve je dobro, samo kad je dijete zdravo.

Meni nekako u ovom času pada na pamet da se Ti možda na putu ne čuvaš. Možda gledaš na prozor i ne misliš, šta sam Ti govorio. A ja Ti sada, dabome, ne mogu ništa. Nu svakako je dobro, da Ti i opet kažem — neka Ti vrijedi na povratku.

Nemoj se ništa uzrujavati zbog mene — nemam groznice, iako nijesam popodne ni legao. Nije se dalo, moj mali Zlati, pak ću noćas valjda bolje spavati. Spavaj i Ti, moj mili, slatki Dudiću, prije će proći noć, a sutra će Ti biti već lakše.

A onda kad sutra veče ugledaš moju malu milu Višu, poljubi je i za taticu. Reci joj da imamo kod kuće za nju slatka grožđa, a prije svega da za nju pita jedna lijepa beba. Sve će to tatica prirediti. Proći će ova dva tri dana i onda ćemo se puno, puno veseliti. Vidjet ćete.

A sad je već mrak, pak ne vidim pisati. Pri svijeći ne ću da okušavam očiju nakon tako duge pauze u pisanju. Zato oprosti, što moram da prekinem.

Još jednoć želim Ti srećan put i srećno vidjenje u Zagrebu i Zlataru.

Mami rukoljub, tati pozdrav, svima u Zlataru lijepe pozdrave, a Tebi mili moj Dudiću i našoj Viši bezbroj cjelova od Vašega

tatice, Zlatog

Sad ću ovo sam odnijeti na poštu, samo da što prije dobiješ

Zlati

Još jedan cjelov Dudiću.

ŽIVOT I DJELA

SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ

Srcem čut ćeš: zašto si i tko si.

Silvije Strahimir Kranjčević rodio se u Senju 17. februara 1865. Otac Spiridijon bio je gradski kancelista, a majka zvala se je Marija rođena Marković i bila je treća Špirina žena. Kao čovjek vješta pera, iskusan službenik, oštrouman, govorljiv, bistra duha i oštra jezika bavio se Silvijev otac u mirovini odvjetničkim poslovima. O majci, koja mu je rano umrla, a da ipak nije mogao nikad preboljeti, njezine smrti, zna se, da je bila vrlo nabožna, veoma živahna, temperamentna, fantastičnog i poletnog duha i bujne uzbudljive mašte. Sve se je to održavalo u njezinom općenju s prijateljicama i znancima, u njezinoj ljubavi za knjigu i uopće u njezinoj čuvstvenosti. Prema tome lako se može ustanoviti što je od koga baštinio Silvije.

„Njegov dom, kućica na dva kata, stoji u sredini grada. Uz kamene stube dolazi se najprije na neku vrst terase, „balatura" zove se senjski, pa onda u stan. U sedam malih niskih sobica sa debelim zidovima ko u kakve kule, sa sitnim pendžerima ima veoma starinskog namještaja. Tu ima starinskih dubokih naslonjača, u kojima te jednostavno nestane kad sjedneš, toliko su duboki; ima ormara sa širokim ladicama, neki ogromni pisaći stol sa tajnim otvorom i škrabijama, koje se na posebni način otvaraju i zatvaraju. Malih etažera, na kojima stoje starinske zdjelice, čaše i čak nekoji „nippes-i". Sat, koji ne hoda, ne znam ima već koliko godina, cijela je zgrada na stupovima od alabastra između kojih mora da iskaču nekoje figure, kad kuca čas. U kojekakvim ladicama, kutijama ima starih knjiga, slika, fotografija . . ." U tom domu bilo je uz roditelje još četvero braće i polubraće Silvijeve. Njegovi se drugovi sjećaju, da je bio vrlo sitno i nježno dijete, slabašna

pojava, ali temperamentan, nemirnih kretnja, a u govoru glasan i bučan, spreman vazda na reski smijeh. U tonu moglo se je već onda zapažati neko nagnuće k patetičnom i deklamatorskom, što nije izbjeglo ni oku njegovih malih drugova.

Čini se, da se je majka mnogo bavila s djetetom. Sigurno je ona usadila u njegovu dušu prve religijozne osjećaje. Baš zbog toga je i neposredna blizina senjske katedrale sa svojim starim uskočkim rakama, sa ceremonijalom biskupa u grimizu i crvenim papučama, s crkvenim pjesmama u staroslovenštini i kao tamjan opojnim melodijama duboko djelovala na djetinju dušu zabitu među uske senjske zidove i u jednoličan život maloga grada i malih ljudi punih sitnih briga i nevolja. Za senjsku igru „oltarića" imao je, zacijelo, mnogo smisla i Silvije. Ova je igra imitirajući crkveni ceremonijal nadomještala teatar i glumu, koji vazda zapremaju široki prostor u dječjoj igri. Senjska su djeca tu igru toliko voljela, da je svako dijete imalo svoj „oltar" i da su kod ceremonija sudjelovali i drugovi.

Da se je Silvije teško dijelio od svoga dječjega života i onda, kad je trebalo u gimnaziji ozbiljnije prionuti naucima, pokazuju njegove svjedodžbe. U marljivosti nije nikad dotjerao do bolje ocjene, a i u uspjesima u egzaktnim predmetima bio je vrlo nestalan. Tek u učenju hrvatskog jezika opaža se napredak od godine do godine. Navodno ga je već u prvim godinama gimnazije poticala na čitanje njegova majka. To je razbudilo u njemu već vrlo rano potrebu stvaranja, pa je tako već u četvrtom razredu spjevao odu „Suncu", nad kojom se rasplakala njegova osjetljiva majka, „premda je nije pravo ni razumjela".

Široki zahvat u život tijekom prvih mladenačkih godina, koje obuhvataju osmogodišnji boravak u gimnaziji, ne da se ni približno odrediti semestralnim svjedodžbama. Treba uzeti u obzir, da se u malim sredinama, kakova je Senj, gimnazijalci viših razreda uzimaju ozbiljnije, nego u velikom gradu. Oni spadaju već rano u gradsku inteligenciju i sudjeluju u akcijama, u koje ih drugdje ne bi zvali. U Senju bila je sigurno politika najvažnije polje ovakove đačke saradnje. I zbilja, tek što je svršio osmi razred gimnazije (g. 1883.) izišla je u „Hrvatskoj Vili" prva Silvijeva pjesma „Zavjet" (I. 7.), koja svjedoči o njegovoj potpunoj verziranosti u onodobnoj nada sve političnoj lirici. Iz pune pregršti ovih raspoloženja pritjecale su od onda redom sve njegove rane patriotske pjesme.

Veze između politike i književnosti bile su u ono vrijeme tako uske, da je politika doprinijela mnogo što i prvoj njegovoj književnoj naobrazbi. Politika dala je njegovim pjesmama prve sadržaje. Mladi hrvatski pjesnici, koji nisu odvajali svoju poeziju od politike, bili su mu prvi učitelji u verzifikaciji, upućivali su ga na svoje pjesničke uzore i uvodili su ga u ideje, s kojima je i pjesnik dužan služiti svojem zarobljenom narodu.

Svršivši gimnaziju polazio je od 1. oktobra kao eksternist predavanja bogoslovskih nauka u Senju, a odavle je krenuo Silvije na put u Rim — bilo je to koncem oktobra 1883. —, gdje je dobio mjesto u „Germanicum-u", da postane po naročitoj očevoj želji svećenik. Kako mu je to teško bilo, vidimo iz pjesama, koje su u tom povodu nastale. Pjesme, što ih je pri odlasku u Rim Silvijev otac prepisao (S Bogom! I. 8. ss. i ciklus „Ja pregaram" I. 11. ss.) živo su svjedočanstvo tih raspoloženja. Ma da su te pjesme do kraja u duhu onodobne lirike, ipak dolazi u njima do riječi i puna realnost pjesnikovih subjektivnih osjećaja. Ove pjesme i pjesma „Pozdrav" (I. 18.) poslana iz Rima u februaru 1884. prve su pjesme Silvijeve snažnog autobiografskog značenja. Ako u prvim dvjema tumači, kako je samo ljubav za domovinu odlučila njegovom sudbinom, i kako je bolan rastanak od rodnoga žala, pjesma „Pozdrav" već otkriva njegova rimska raspoloženja. Nema sumnje, da je u stihovima: Zapušten je — samac — a rešetka tu je, Na studeno gvožđe znojno tišće čelo — sadržana istina.

O Kranjčevićevu boravku u Rimu imamo dosta malo vijesti. Njegova je žena Ela zabilježila u svom notesu ovo: „Znaš, kako si mi pričao, kako ti je bilo teško u Rimu. Stega velika, a ti si htio, da se naužiješ Rima, starog i modernog, a nisi smio. Uz to su počele tvoje sumnje, tvoja razmišljanja, pa si često čitave sate klečao pred oltarom moleći vjeru, mir duši, kog tamo našao nisi". Razumljivo je, da ga mučila i nostalgija za domovinom: još je bio suviše srastao sa svojim rodnim primorskim krajem. A kad je o njemu pričao svojim drugovima, prozvali su ga: „Der kleine Seeräuber".

Najznačajnije prikazao je Kranjčević sam svoj boravak u Rimu u svojim pjesmama „Noć na Foru" (I. 29.) i „U katakom-

bama" (I. 164.). Prva pjesma otkriva njegovo sugestivno gledanje na Rim velikih povijesnih uspomena, a druga peripetiju njegovog rimskog života iz perspektive kasnijih vremena (pjesma je iz g. 1886.). I tu se ponavlja ispovijest njegovoj ženi, kad govori, da je „mrtav za svijet" tumarao u crkvenoj sviti „gladan sreće, mira i počinka, Ne moguć stišat bure svoje krvi"; da je lutao „samac bez svete misli" roneći suze i gutajući čemer, okružen gnjilim mrtvim, pun čežnje za životom. To isto potvrđuju i glavari, kad su zabilježili za nj, da je „juvenis ingenii boni, sed animi levis, qui ad sacerdotium suscipiendum non erat aptus".

Svega toga nakupilo se je u Kranjčevića toliko, da mu je došao biskup Strossmayer u dobar čas u Rim, gdje mu se je mogao povjeriti i gdje mu je on pomogao, da se vrati kući. Bilo je to ljeti g. 1884. Ipak je i taj kratki i tegotni boravak u Rimu ostao po mnogočemu i u budućnosti od neizbrisiva dojma u duši pjesnikovoj i dao je njegovoj poeziji neke od najosebitijih njezinih crta.

Na svom povratku iz Rima svratio se je — jer nije smio ocu na oči — najprije u Zadar, a onda u Zagreb. Tu se je našao u kolu književnika oko Harambašića; tu je valjda i stvorio odluku, da odabere učiteljsko zvanje, koje će mu najbrže osigurati egzistenciju. U Zagrebu je teško živio od potpora, gladujući mnogo i oskudno odjeven. Za to je nakon nekoliko mjeseci napustio Zagreb i otputio se svojoj tetci Amaliji Lončarić, učiteljici, u Vrhovine kraj Otočca. I u Vrhovinama nastalo je mnogo novih pjesama. Posredstvom Milana Grubera odlučio se međutim senjski knjižar Marijan Župan, da izda prve Kranjčevićeve pjesme. Bilo je to godine 1885. Pjesme su izišle pod natpisom „Bugarkinje".

Vrativši se opet u Zagreb Kranjčević se upisao u učiteljsku školu. Tu je polazio praktički tečaj iz slovničko-historičke grupe i izdana mu je o tom polasku svjedodžba 19. februara 1886., a već 9. marta iste godine dobio je i „svjedodžbu osposobnicu". Iste godine 6. aprila obraća se molbom hrvatskoj vladi za namještenje u službi, da bi se mogao posvetiti „uzvišenoj dužnosti učitelja". U tim je danima nastala pjesma „Uz diplomu" (I. 180.), koja odaje njegova tadanja raspoloženja nad „šarenim listom papira", na kom se piše „skrbni kruh", a koji će ga rastaviti s tihom njegovom sobičicom, gdje je raj svoj vio i slobodan carevo, dok ga sad čekaju nožda obilniji dani, ali i jadi nezvani. To je bio ujedno njegov posljednji pjesnički rastanak s rodnim Senjom na njegovu tlu. Kad mu nije bilo udovoljeno molbi, obraća se vladi ponovnom molbom 6. maja, da bi se mogao „kao domaći sin" besplatno vježbati u pučkoj školi u Senju, što mu se i dopustilo. Još prije Kranjčevićeva puta u Zagreb na nauke umro mu je otac u Senju.

Na senjskoj pučkoj školi radio je Kranjčević tek do konca školske godine, jer je bio već 31. augusta iste godine imenovan učiteljem trgovačke škole u Mostaru, gdje je 13. septembra zaprisegnut.

Kranjčević mislio je naći u Bosni oterećenje od tjeskoba, što ih je proživljavao u Khuenovoj Hrvatskoj. No doskora se pokazalo, da su te nade bile jalove. U Bosni stvarala se u ono doba sve opasnija atmosfera. Mnogobrojni činovnici sabrani iz svih krajeva Austro-Ugarske nadmetali su se u vjernosti režimu, a činili su to najčešće špijunstvom i denuncijantstvom. Žrtvom toga poroka postao je Kranjčević već u najkraće vrijeme. Ljuboje Dlustuš kaže „našla se klevetnička duša, koja je u Mostar došla iz drugih krajeva, te kod vlasti ocrnila Kranjčevića, da je zanešenjak, da u narod unosi smutnju". Zbog toga je morao Kranjčević seliti iz Mostara u Livno već u decembru (dekret od 5. XII.) iste godine 1886. Tu je ostao Kranjčević do g. 1888. (dekret od 14. augusta), kad je bio premješten u Bijeljinu. U Bijeljini djelovao je Kranjčević sve do 13. augusta 1892., kad bi iz službenih obzira opet upućen u Livno. Odavle odilazi prema dekretu od 17. oktobra 1893. u Sarajevo na preparandiju. U Sarajevu ostao je do svoje smrti.

O Kranjčevićevu boravku u Bijeljini i o njegovu drugom boravku u Livnu iznosi jedini Ljubomir Maraković nekolike svoje djetinje uspomene. U obim mjestima bio je Marakovićev otac drug Kranjčevićev, a u Livnu stanovao je dapače Kranjčević u njegovoj roditeljskoj kući. Maraković utvrđuje, da je Bijeljina bila — bar u ono doba — mjesto „široke posavske nature". Da je bio svijet ondje srdačan i gostoljubiv, uvijek spreman na užitak i veselje, u ondašnje vrijeme prilično privredno jak i u blagostanju obijestan. Na Kranjčevićev stvaralački duh taj je ambijenat dobro djelovao, vidi se iz rukopisa, da je ondje mnogo stvarao. Po uspomenama, što ih je zabilježio Kranjčevićev bijeljinski đak, Stjepan Ratković, bila je u to doba i njegova zvanična djelatnost na vrhuncu. U njegovu je razredu predavao Kranjčević povijest Grka

i Rimljana, bujnom svojom pjesničkom maštom uživljavao se u situacije, koje je opisivao i prikazivao, majstorski je pričao sav predan stvari i djelovao čitavom svojom pojavom na mladenačke duše. Nezaboravno mu je ostalo ono, što je od Kranjčevića naučio, a u načinu njegova rada vidi danas i po „modernom" shvaćanju pravog učitelja „s idealnim učiteljskim nadahnućem".

Livno drži Maraković diametralno oprečnim ambijentom onomu u Bijeljini. Iako ima neke istine u nazivu „bosanski Sibir", Livno je u mnogom pogledu pogodovalo karakteru i pjesničkom stvaranju Kranjčevićevu. Livno kao kraj, u kojem je živjelo kremenito hrvatstvo, bio je jak impuls rodoljubivoj noti u Kranjčevićevoj poeziji. U Livnu je narod krepak kao kremen, oštar, uman i svijestan. U njegovoj veličajnoj, ali oskudnoj prirodi, sačuvao je narod nešto trijezno i čisto u svojim moralnim kvalitetama. Kranjčević kao Hrvat od korjena Uskoka s onim velikim ponosom i prkosom u duši, mora da se voljko osjećao u toj sredini. Po buri kao u rodnom Senju i po pejzažu, koji opaja svojom grandioznom ljepotom, — Kranjčevićeva kuća stajala je na proplanku s prekrasnim vidikom na široko Livanjsko polje — davala je priroda sigurno zamaha njegovoj duši. Dobro je djelovala na Kranjčevića i toplina porodičnog kruga, koju je našao u kući svoga sudruga. Ljubav za djecu, ondje mu se je razmahala u punu obijest, kad je za djecu izmišljao igre i bio sporazuman za svako „poduzeće". S djecom se je valjao u snijegu, gradio je brodove i pozornice upriličujući predstave, dapače operu „Zrinski", imitirajući glasove i glumačko prenavljanje. Kao „glumac" jednom je malne zaglavio: navukao je na sebe teleću kožu, u kojoj je trebao da glumi u samostanu u Gorici Mefista u „Faustu", a ljudi su ga natjerali sa sjekirom kao nečastivoga.

Iz toga vremena ima Maraković i uspomena u pogledu Kranjčevićeva odnosa prema religiji. Opreke, koje je isticala naročito njegova kasnija poezija, nikad nisu tada poprimale budi u čemu brutalne forme. Naprotiv, on je unatoč svoga negdašnjeg napuštanja Rima, prisustvovao večernjim molitvama djece, govorio o svetosti toga časa i brinuo se oko svečanosti prve pričesti, a našao je u franjevcu, bogoslovu iz Albanije i kasnijem odličnom pjesniku, u samostanu u Gorici, u fra Gjergji Fiscti, najboljega prijatelja. Sve ovo, uz diletantsku predstavu „Fausta" u Gorici, pogotovo

je zanimljivo, kad Maraković u to vrijeme stavlja i Kranjčevićev rad oko „Prvoga grijeha", koje djelo prikazuje najizrazitije njegovu novu idejnu orijentaciju.

U prvim mjesecima Kranjčevićeva boravka u Sarajevu usko je prijateljevao s njime Jure Turić. Pri prvom sastanku s njime on je odmah opazio, da je Kranjčeviću tijesno u Bosni, i oni su se bavili mišlju, kako da se Kranjčević otisne odanle u svijet i u borbu. „No on je bio mekan i strašiv, slab za brige, a preponosan, da se poradi sebe upusti u borbu i otimačinu. Kranjčevića je izjedala sitna svagdašnjost i on je u njoj morao da oboli, a nije imao snage, da joj se otme. Uz to ga je dovela sudbina u to vrijeme uz ljude, koji su mu svakom zgodom ugađali, život olakšavali, oslobađali ga svagdašnjih briga i neugodnosti". „Udavit ćete u salu!" — znao bi mu reći Turić, a on je to ćutio na sebi. „Borbe je njemu trebalo, oštre borbe, a tamo je od svake borbe bio uščuvan. Sam njegov život podavao je malo hrane i gradiva za Kranjčevićevu poeziju. Pjesnik borbe i patnje, a sam je bio sapet prilikama i obzirima". „Kranjčević je često priznao, da bi se morao odmaknuti u daljinu, da bi se morao otrći, pa naći sebi mjesto, s kojeg se bolje vidi narodni život, i otkud se lakše govori". „Za tim je Kranjčević uzdisao svijesno ... to je ono, za čim uzdiše i kliče: dalje, pa bilo kud!"

Kad je u septembru 1894. osnovan u Sarajevu polumjesečnik „Nada", ostavi Kranjčević školu, da je zamijeni redakcijom „Nade" sve do god. 1904. Kranjčević se dao na taj posao s velikom voljom i marom. On mu je bio bliži od školskoga rada i poticao ga na veću književnu djelatnost. Tako su g. 1898., kad je Matica Hrvatska izdala njegove „Izabrane pjesme", u toj knjizi bili uistinu sabrani mnogi od njegovih najznačajnijih radova.

Godine 1898. 17. februara oženio se Kranjčević Elom Kašaj, kćerkom graničarskog kapetana. S osnivanjem njegova doma bilo je još muka, dok nije njegova žena smirila u Zagrebu ispite, i dobila sama učiteljsko namještenje.

Godine 1902. štampao je Kranjčević zbirku pjesama pod natpisom „Trzaji", u koju su ušle većinom pjesme nastale nakon „Izabranih pjesama".

Godine 1904. (3. IX.) rodila se Kranjčeviću jedinica kćerka Ivana Višnja. U njegovu obiteljskom životu, o kojem je sam dao

nenatkriljivu sliku u svojim pismima iz bolnice, bio je to zamašni događaj, utječući duboko na njegova duševna raspoloženja, pogotovo, kad se je te godine već počela javljati njegova bolest.

Ta Kranjčevićeva bolest — stvaranje kamena u mjehuru — sve se više pogoršavala u tim godinama. God. 1904. prestala je „Nada", tako da se je prema dekretu od 31. decembra 1904. opet vratio školi i to kao upravitelj sarajevske trgovačke škole.

Godine 1907. piše njegova žena u pismu od 27. aprila o posljednjim četirim godinama, da su bile za nj neprekidna muka, koja mu je smetala u svemu radu i trovala mu život. Konačno je teški razvoj bolesti ponukao Kranjčevića, da se dade na put u Beč i potraži ondje specijaliste za bolesti mjehura. 5. novembra 1906. stigao je Kranjčević u Beč, od toga dana izmjenjivali su on i žena redovno pisma, tako da je tih pisama ostalo 227 (u Zem. Muzeju) i valjda isto toliko Elinih pisama (u privatnom vlasništvu njezine kćeri).

Ova su pisma narječitiji dokumenat o Kranjčeviću čovjeku i o njegovu intimnom životu. Osim toga odigrava se iza ovih pisama jedan nada sve kobni martirij. Kranjčevićeva je bolest razrovala obiteljski život, koji je upravo trebao da postane najsretniji uz prvo nježno djetinjstvo jedinice kćerke. Kad je Kranjčević ostavio teško bolestan svoj dom, bile su joj tek dvije godine. Razumije se, da njegovi dohoci nisu dotjecali za uzdržavanje kućanstva u Sarajevu i skupog liječenja u Beču, tako su zapremile brige za opstanak najveći dio pisama, pogotovo Elinih. Ali je i Kranjčević vodio brigu za svaku sitnicu i opsežno je o svemu pisao, naređivao i svjetovao. Očito mu je ovo brigovanje bila jedna od najboljih razonoda i utjeha u njegovu bolničkom životarenju. Ipak dobivaju baš po tomu i one za danas posve ništave stranice jaku čuvstvenu rezonancu.

Kranjčević je ostao u bečkoj bolnici do pod konac juna 1907. Kad se iole moglo otpremila ga gospođa natrag u Sarajevo. On je opet nastupio ondje službu, ali mu se zdravlje više nije vratilo. U mjesecu julu 1908. mislio je poći u kupalište Wildungen, ali je morao opet u bolnicu. I opet operiran otišao je na oporavak u Kiseljak, i doista vratio se odande na oko oporavljen. Ali svršetkom septembra poče rapidno slabiti, dok ne nastupi potpuno oslabljenje, a 29. oktobra o podne konačno i smrt.

„Kuća njegovih posljednjih časova — kaže A. G. Matoš — je tik do sarajevskog trga (ulica Nova Testa). Obična spekulativna nova dvokatnica u susjedstvu čaršijske male trgovine i velike banalnosti. Stanovaše u prvom katu. Mrtav ležaše u uskoj sobici s uzanim hodnikom, gdje vise nacrti pretencioznog simboliste Saše Schneidera. Grdno ga je bolovanje, kažu, posve izobličilo. Ja nađoh na jastuku, u agoniji cvijeća i tuzi crnog sukna, u lijesu „prve klase", žuto lice s očima u mozgu, tankih tamnih brkova i mršave kose u prvoj ćelavosti lubanje, neobično sitne".

Malo vremena prije smrti proslavio je još dvadesetipet-godišnjicu svoga književnoga rada. Zadnje svoje knjige, divot-izdanje posljednjih pjesama, što ju je izdalo Društvo hrv. književnika u Zagrebu, nije više dočekao.

Odziv na vijest o njegovoj smrti bio je svestran i pokazao je u pravi čas, do kojeg se je značenja u narodu izdigla Kranjčevićeva ličnost. Zabrana, da se govori nad otvorenim pjesnikovim grobom, kao posljedica oštrih kritika sa strane klerikalaca, dirnula se je neugodno svekolike javnosti.

Kranjčević leži na sarajevskom groblju. Od nakane, da se prenese u Zagreb, odustalo se. Spomenik nad grobom izradio je kipar Rudolf Valdec. Naskoro, dana 3. aprila 1911. združio je prerani grob s Kranjčevićem i njegovu ženu Elu, koja je stajala uza nj do kraja svojom požrtvovnom ljubavi i u životu.

Kao pomagalo za razumijevanje Kranjčevićeve umjetničke pojave ne daju se mimoići uz ove životopisne bilješke ni neki dobro zahvaćeni podaci o njegovoj ličnosti.

Na prvom mjestu zabilježit ćemo tu opažanja Milana Marjanovića. On prikazuje kasnijega Kranjčevića: „Sitna i skladna i živahna pojava Kranjčevića čovjeka osvajala je svakoga. On nije imao ličnih neprijatelja. Lijepa njegova glava sa valovitom kosom, velikim brkom i pronicavim, a opet blagim očima, davala mu je, dok je bio zdrav, vid prijatne i poletne energije, ulijevajući svakome u srce poštovanje i dragost. Tko ga nije lično poznavao, taj mu se divio, ali tko ga je poznavao, tko je s njime ma samo par puta bio u društvu, taj ga je ljubio. Jer mu je bio dobar kao „dobar dan". Ugodan pun osjećaja, srdačan, duhovit i onako malašan i slabunjav kakav je bio, budio je u čovjeku osjećaj, što ga bude svi

skupocjeni ali krhki predmeti. Svatko je morao da pazi na njega kao na rijedak amanet, vanredno osjetljiv i kompliciran, vanredno bogat i pun sadržine". „Nije bio sumoran, nije bio težak u razgovoru, nego vedar i pun humora, gibak u misli i riječi". „U njega su bile dvije temeljne djelatnosti duha čovječjega u jednakoj snazi razvijene: potreba borbe i akcije i potreba promatranja i refleksije". Znao je u razgovoru nervozno plakati od boli, što ne može da nađe slobode i pravde, što ne može da krene u svijet širi i napredniji iz tijesnih prilika, a drugi put opet mirom stoika i učenjaka prijeći preko najvećih fizičkih boli i patnja, pred kojima bi drugom snaga klonula."

„Vanredno intiman i nježan u domu i u društvu nikada se nije postavljao u pozu, nije hodao na koturnu, nego kad bi htio da ironizira i karikira. Skroman i prostran, ali jak i velik u svojoj prostranosti. Njegova je veličina bila u njegovoj osjetljivosti, u bogatstvu registara njegove duše, u diferenciranosti i kompliciranosti njegove psihe, u intenzitetu njegove misli, njegovog osjećaja i njegovog unutarnjeg života".

Dobro je opazio i dr. Vlad. Dvorniković, da je Kranjčević davao utisak, „da se nekud žuri, da je nestrpljiv i prečesto pažnjom odsutan od svoje okolice"; da mu je „glava bila južnog slavenskog tipa s izrazitim muškim crtama, odugačkog nosa i s onom karakterističnom povezanošću crta, koje daju i sklad i individualnost lica. Napose se isticalo čelo, vrlo visoko, najsavršenije formirano". „U govoru se osjećala neka reskoća, ne u organu, već u tonu i načinu". „Polako nije valjda nikad govorio". „Smijeh i kad je bio razvezan i vedar, lako je prelazio u onaj značajan i suhi smijeh, koji pokazuje sve prije, nego veselu nasmijanost, trpak, gorak, pa i sarkastičan... Vidjelo se, da mu je smijeh služio za najraznija duševna izlučenja, iako se nije često smijao". „Svoju opasku, misao, odgovor volio je da kaže indirektnim nekim načinom, skraćeno, ili i slikom, paralelom, aluzijom, šalom, pa i ironijom. Govorio je katkad i u dvosmislicama, tako da je trebalo navike i boljeg poznavanja toga načina, da ga čovjek pravo razumije. Činilo se katkad, da se titra sam sa sobom, da jedino sebi daje maha i da mu nije stalo, da li ga se uopće može pravo razumjeti". „Građanske opsežne jasnoće nije trpio... Najvolio je govoriti u kraticama, pa i fragmentarno..."

O Kranjčevićevoj duhovitosti nastao je čitav spor između Matoša i Vladimira i Ljudevita Dvornikovića. Najispravnije misli Ljud. Dvorniković, kad kaže: „Poput svih pravo duhovitih ljudi Kranjčević ne štedi ni sebe svojim humorom". Istina je, da ga humor nije ostavljao ni u bolesti.

Nema sumnje, da se „rado obraćao djeci", da je rado dolazio na društvene sastanke, da je rado išao u prirodu. Poznato je također, da je volio more i senjsku buru.

Volio je muziku, osobito mističnu religioznu. Čitave sate znao je izvoditi na klaviru crkvene lamentacije, ali imao je smisla i za domaću bosansku i balkansku melankoličnu i tužnu pjesmu.

Čini se, da imadu pravo oni, koji misle, da Kranjčević nije mnogo čitao. Zanimale su ga prirodne nauke, a volio je i grčke klasike i herojske likove iz povijesti. Sličnosti sa Schopenhauerom još ne znače, da ga je dublje proučavao.

Odnos Kranjčevića prema ženama karakteriše najbolje njegovo shvaćanje žene velikim djetetom.

Pitanja politička i socijalna vazda su ga interesovala. Branio je pesimističko naziranje zbog očitog suviška bola, koji se ne da protumačiti nikakovim „biološkim interesom vrste".

Ovamo spadaju i nada sve zanimljiva opažanja Kranjčevićeve gospođe Ele o načinu njegova stvaranja: „Može se reći, da je svaka njegova pjesma komadić njegova života, njegove duše. Najprije nikne u njemu zamisao, ideja pjesme. Tu ideju on dugo nosi u glavi. Znade proći po nekoliko mjeseci. Onda istom sjedne da napiše pjesmu. A i to dođe iznenada, nije u njega običaj, da ujutro kad ustane odluči: „danas ću napisati pjesmu". Ne, to dođe kod njega najednom, kao da mu neka nevidljiva sila diktira riječi. Ali kad je pjesma dovršena, onda je sasvim izmoren, izmučen, zaista kao — da mu se otkinulo nešto od života. Vidi se, da ga to i fizično troši. On je poslije stvorene pjesme zaista posve tjelesno slab. Svaka njegova pjesma, kad iziđe ispod njegova pera, gotova je umjetnina, nu on nije još zadovoljan. Četiri pet puta znade on preraditi, prepisivati svoju pjesmu, zapinjući kadikad samo kod jedne riječi, koja mu se ne čini skladna. Kao Flaubert, tako i on ispravlja, premeće riječi i stihove tako dugo, dok pjesma ne iziđe savršena".

Prve pjesme Kranjčevićeve, što ih je sabrao god. 1885. u „Bugarkinjama", ne odvajaju se ni po čemu od onodobne lirike hrvatske. Bilo je to u doba, kad su izlazile Harambašićeve zbirke, kad je njegov veliki popularitet određivao svrhu i sadržaj poezije. U Harambašiću se nastavlja tradicionalno-politička misija pjesme iz Ilirizma, a u jednako teškim prilikama. Uspjeh nije mogao izostati bez jaka dojma na mladoga Kranjčevića. I njegova je prva pjesma bila posvećena „Hrvatskoj", a onda redom „Hrvatskoj majci" i svim ostalim temama, o kojima je morao pjesnik nešto reći prikazujući se svome narodu. U te je pjesme ušla vjerno onodobna patriotska ispovijest pjesnika i rodoljuba, ušla je ne samo svom snagom naivnosti prvih pjesničkih zanosa, nego i formom, s čitavim patriotsko-pjesničkim rekvizitom ondašnje lirike.

Ove pjesme govore isto, namjerice isto, što i politički programi onoga vremena. Njihova je zadaća da uzdrže budnom hrvatsku svijest i čežnju za slobodom. One to čine poglavito aluzijama na sjajnu prošlost narodnu, prikazivanjem sadanjih patnja, sužanjstva i ropstva, pozivima na mučeništvo, na najveće lične žrtve, na borbu, pa i na junačku smrt. One su preko toga kriomčarile revolucionarne misli, koje su inače teže prolazile cenzuru. Najpjesničkije čuvstvo, ljubav, ovdje se podređuje ljubavi domovine, a kao što ljubav, tako treba da i sva druga lična čuvstva iščeznu pred brigom za domovinu. Ovako stegnuta pjesnička građa brzo se iscrpljivala i zamalo ta se poezija prometnula u zgolnu retoriku.

Kasnije je i sam Kranjčević to prvo svoje pjesničko naprezanje osudio i ono nekoliko pjesama, što je ušlo u njegovu novu zbirku, ušlo je onamo u novoj obradbi. Ipak ima i u „Bugarkinjama" značajka, koje ulaze na vidno mjesto u prikazu razvoja pjesnikove ličnosti.

Prema Harambašićevim pjesmama ove pjesme unose u novu patriotsku liriku jednu notu regionalizma. Tik do pjesama „Hrvatskoj" i „Hrvatskoj majci" redaju se pjesme „Senju-gradu", „Na Nehaju" i „Nad rasapom moga grada". Personalnu notu, koja se pritajivala u ovoj patriotskoj lirici, unosi Kranjčević u nju ovako zaobilazno. Njegove se aluzije na narodnu prošlost nadovezuju konkretno na povijest rodnoga grada, na veze svakoga sa svojim rodnim mjestom i individualizuju na svoj način patriotsko čuvstvo pjesnikovo. Već je to naviještalo, da se s „Bugarkinjama" javlja

nov talenat. Tu su bili ujedno zameci kasnijim uspjesima u „Uskočkim elegijama".

Premda Kranjčević u „Bugarkinjama" stupa očito u stope Harambašićeve, on ih ipak posvećuje Šenoi i proglašuje njega svojim učiteljem i odgojiteljem. Šenoina pjesma „prenula ga je u svijest", na tih pjesmah grudi njegove mlade odgajale se ko na majke krilu. No utjecaj Šenoin probio se jače istom u kasnijim pjesmama Kranjčevićem. Od Šenoe je naučio već sada prilagođivati ljubav domovini i čežnju za slobodom realnom životu, preko širih pogleda u prošlost i u sadašnjost, prema potrebama višim, koje nisu samo stranačke. Kranjčevićeva primorska, muška narav očito je simpatizirala sa Šenoinom odrešitošću i plastikom ideja i njihove argumentacije, a u opreci sa Harambašićevim nadmetanjem u riječima i lozinkama. Šenoinom zagrebačkom regionalizmu on je doprinosio svoj uskočki.

Prema Harambašiću Kranjčević je i onda, kad zapada u patriotske budnice, umjereniji. Nov je prema Harambašiću onaj prizvuk ironije i sarkazma, koji se javlja gdjegdje već u ovim pjesmama, da bude kasnije najizrazitija značajka njegove pjesničke fizionomije. Tu je ta ironija još u srodstvu s romantičnim obratima, ali na kasniji njegov kriticizam sjećaju već stihovi kao što je ovaj:

I Bog je preslab da izdaju kazni!

Po svemu su „Bugarkinje" pravo mladenačko djelo. Ako su i pjesnička „nedonošćad", kako ih zove pjesnik, ipak su pouzdan nagovještaj jakoga talenta. Nesvijestan svoga bogatstva pjesnik se povodi za svakim, koji ga se jače doimao. I u formi podražava svakome, ali je značajan izbor i obilje tih pjesničkih forma. Značajno je kad Kranjčević podražava narodnoj pjesmi, starim bugaršticama i čistoj ženskoj lirici. U izrazu prevladava mladenačka neobuzdanost, pjesnik se ustavlja samo kod efekata jakih i potresnih, koji moraju uzbuditi svako srce romantikom grozote.

Jednim je zamahom svoje tvorne snage pretjecao Kranjčević i ovdje savremenu liriku hrvatsku. Ispravno je opaženo, da je ono doba bilo „u svojoj jezgri neka smjesa romantike i naturalizma", uzevši pojam naturalizma, recimo, u duhu narodne pjesme, gdje se duboke životne istine javljaju nesvijesno, instinktivno. August

Šenoa bio je već onda svijestan tražitelj životne zbilje. I u tomu kao da se Kranjčević najviše povodio za Šenoom. Njegove pjesme „Radniku" i „Suzi roblja" iz „Bugarkinja" intoniraju posve druge motive, nego što su bili sadržani u onim mnogobrojnim varijacijama o bijedi, mučeništvu i o ropstvu naroda Harambašićeve i svekolike ondašnje lirike. Prihvatajući žuljevitu radnikovu ruku, pjesnik se sagiba da poljubi tu ruku, jer ono, što on vidi na tim žuljevitim i „krvavim brazdama" odrazi su jada i patnja, od kojih trpi čitav rod ljudski. U „Suzi roblja" apostrofira onu suzu, što se sroni niza lica mužu „kog rodiše milijoni". To su, evo, prvi vidni uspjesi hrvatskog literarnog realizma, prvi odzivi evropskoj proletarijatskoj lirici. U metamorfozi pjesme „Radniku" u kasnijoj zbirci, u koju je ušla, ogleda se razvoj Kranjčevićevih socijalističkih ideja. Dok je u starijoj verziji pjesniku radnik „bijednik", u novoj je „junak" i „drug".

Pjesnički rad nakon „Bugarkinja" (god. 1885.) do godine 1902. sabrao je Kranjčević u dvije zbirke pjesama, u knjizi „Izabrane pjesme", koje su izišle nakladom „Matice Hrvatske" god. 1898., i u knjizi „Trzaji", koja je izišla god. 1902. u nakladi N. Pissenbergera i Schnürmachera u Tuzli. Ovim se dvjema zbirkama ustalila za dugo vremena fizionomija Kranjčevićeve pjesničke pojave u savremenoj hrvatskoj književnosti po prikazima Milana Marjanovića i Čedomila Čuke, te preko polemika klerikalaca ne toliko Ferde Rožića, koliko Criticusa u „Hrvatskoj Straži". Ni A. G. Matoš u svom eseju u „Savremeniku" god. 1908. nije se bitno odvojio od ovih prikaza. Može se reći, da su ovi pisci iznijeli vjerno idejni sadržaj Kranjčevićeve poezije, da su joj utvrdili vrela i da su ispravno osjetili njezinu znamenitost za hrvatsku književnost te utjecaj na pisce i publiku. To im je uspijevalo to lakše, što je Kranjčević izgrađivao svoju ideologiju bez znatnih potresa u životu, po strani, kako Matoš kaže, „zaturen" u život naše provincije, a ispovijedajući se sav u svojim pjesmama. Ideje su Kranjčevićeve bile u ono doba „u zraku". Kranjčević nije mnogo čitao, njegova lektira lako se mogla kontrolirati. Pa kako su njegovi napadači bolje poznavali njegova vrela i zlobno ih iznosili, Kranjčevićeva je ideologija ovoga razdoblja u istinu točno prikazana i po njoj je Kranjčević postao — kako s pravom veli Matoš — najtipičniji „pjesnik savremene naše inteligencije (i poluinteligencije)" — ili

— kako kaže Marjanović — predstavnik boja „između starih i novih istina", „najizrazitiji slobodoumac i revolucionarac".

U Matičine su „Izabrane pjesme" ušle rigoroznom autokritikom probrane i prerađene pjesme Kranjčevićeve od početka njegovog književnog rada do godine 1898. Iz ranije početničke zbirke „Bugarkinja" ušlo je samo nekoliko uistinu najboljih pjesama i to u potpunoj preradbi. U „Izabranim pjesmama" priopćen je i „Prvi grijeh", oratorij u tri dijela. U „Trzajima" pjesnik je u izboru manje kritičan, ali su u zbirku ušle nove pjesme iz razdoblja 1898. do 1902. godine i nekoje pjesme iz ranijih vremena, što su ispale iz „Izabranih pjesama" ili kao suviše slobodoumne ili kao suviše pesimistične prema ondašnjim mjerodavnim shvaćanjima. Kako su u Matičino izdanje preuzete redom sve dobre pjesme s patriotskom tendencijom, izlučena je iz „Trzaja" gotovo posve patriotska pjesma, a kako su u drugu ruku preostale mnoge pesimistične pjesme, dobila je ta zbirka novo značajno obilježje, premda je razmak u izlaženju obiju knjiga posve neznatan.

Iz Matičine je zbirke Kranjčević hotice uklonio — u koliko ih je već onda bilo — lična razračunavanja sa samim sobom. Mjesto toga zauzele su u zbirci široki prostor pjesme, u kojima se prikazao kao pjesnik novih ideja, koje su pokretale vremenom i njega oduševljavale. Ova je težnja bila tako jaka i izrazita, da je već gotovo u prvi čas ovim pjesmama bila obilježena Kranjčevićeva pozicija u savremenoj hrvatskoj književnosti. Odmah su se našli na njegovoj strani prijatelji novih ideja, a protiv njega u žestokoj oporbi protivnici. To je znatno doprinijelo popularizaciji njegovih ideja, Kranjčević je izišao na glas kao pobornik novih misli. No u isti mah, to je pomelo ispravno poimanje umjetničke pojave pjesnikove. Dojam je „Izabranih pjesama" bio toliko jak, da se nisu pravo zapazile nove ljepote pojedinih pjesama u „Trzajima", a pogotovo pjesama „Divot-izdanja".

Izabrane su pjesme iznijele gotovo u čitavom opsegu Kranjčevićeve nove ideje, bogatu njegovu ispovijest, nazor o svijetu i obračun s problemima života i filozofije. Kranjčević je odmetnuvši se od teoloških studija, već rano razmišljao o vjerskim problemima, i tu su izbile protivštine, osudne za čitav život. U pjesmi „U katakombama" te su borbe našle svoj prvi najgrublji izraz: krv je došla

u sukob s kršćanskom askezom. Premda se Kranjčević više ne vraća na taj motiv, on ga ipak proživljava. Sukob između istine i krvi i postulata crkvenog morala nije bio jedini od sukobâ, koji su ga u Rimu uznemirivali. Čini se, da je Kranjčević odmah stao tražiti po knjigama opravdanje mislima, koje su ga bunile. Utvrđeno je, da je čitao Büchnera, Darwina, Häckela, Schopenhauera, Hartmanna, Nordaua, mnoga djela o starijim filozofima i naučna djela o sociologiji, a od pjesnika Goethea, Schillera i Heinea. Najranije je ušlo u njegovu poeziju moderno shvatanje radničkoga problema. Preko studija radničkoga pitanja prevladale su u njemu ideje Comteovog pozitivizma u tolikoj mjeri, da se iz pjesama Kranjčevićevih može gotovo rekonstruirati Comteova ideologija. Po svoj prilici preko Schopenhauera, čiji se tragovi također vidno ističu u pjesmama, nastale su simpatije za istočne religijsko-filozofske misli. Ima i aluzija na Nietzschea. Kao urednik „Nade" imao je prilike, da se upozna studijama oko mnogih modernih filozofskih i literarnih pitanja. Dobro poznavanje biblije, i ne samo novozavjetne, ostalo mu je iz klerikata.

Tadeusz Stan. Grabowski ispravno opaža, da se u idejnom razvoju Kranjčevićevom ističu dva osnovna smjera. Prvo — preko vlastite bijede i patnje u njemu je rasla vjera u moć svoje i ljudske volje uopće, u moć svoga i ljudskoga rada. Drugo — uznoseći se i sam preko svojih nevolja oplemenjenjem i oslobođenjem srca nad plitku zemaljsku ljubav, nad egoistične zastarjele tradicije ispraznoga patriotizma i slijepe vjere, on se uzdiže do opće ljudske ljubavi, koja obuhvata svu moć i svetost patnje i bijede svega ljudstva.

Prvim se jakim glasom protesta javlja Kranjčević u pjesmi „Radniku", koju je prenio prerađenu iz „Bugarkinja" u „Izabrane pjesme". Preinake jasno prikazuju onu prvu ranu evoluciju njegovih ideja. Već smo spomenuli promjenu apostrofacije „junače" prema starijoj „bijedniče". U prvoj pjesmi stoji radnik sred ljudskih jada i bola „isklesan kao mramor", u novijoj: strmi „gvozdenu dižuć mišku spram nebesa". Ondje ga poziva da pregne „znajuć dobro: čovjek da pravi ti si, kralj i car s prosjakom, da su b'jednim braća jednaka", ovdje ga zove: „gordi mužu u čijem srcu zbori Isus Hristos: sinovi da smo ravni jednoga oca". U objema pjesmama iznosi ideje revolucije, ali dok u starijoj pritište radničku ruku na čelo kao pobožnik svetačke moći, jer ta ruka usavršuje svijet i

stvara budućnost, u novijoj izriče misao drskije: svijet, koji je Bog stvorio lako u šest dana —

Ti si mučne trebao duge v'jeke
Rasklimane točkove da mu središ,
Ne — lebdeći lagano povrh voda,
— Ljubeći zemlju!

a radničke ruke neka krste ljudima duše, njegovim mukama neka ih krste, jer edensku voćku imadu pravo jesti samo oni, koji su ovako kršteni bili.

Zanimljivo je, da je u drugu pjesmu prenesenu iz „Bugarkinja" u „Izabrane pjesme", kao sjećanja na prva svoja socijalistička raspoloženja, u pjesmu „Suzi roblja", također umetnuo posve nove misli svoga tadašnjega vjerovanja:

Plemeni se čovjek cio
O svom znoju i o krvi;
Bog je ovo tako htio
Da posljednji budu prvi!

Najpotpuniji je izraz toj ideologiji dao Kranjčević u „oratoriju u tri dijela", u „Prvom grijehu" iz godine 1895. Tendencija je pjesme tako glasna, da nema sumnje, da je nastala više zbog nje, nego iz čistih umjetničkih pobuda. Prema tomu čini se, da mu je jedva došao poticaj od Preradovićevih „Prvih ljudi", kako nema ni nutarnjih veza s Preradovićevom pjesmom. Preradovićevi su „Prvi ljudi" zamašnije umjetničko djelo, ako s nikojih drugih razloga, a ono zbog toga, što „Prvi ljudi" nose pečat potpune individualnosti njihova pjesnika, dok je „Prvi grijeh" više izraz nekih ideja, nego svega pjesničkoga duha Kranjčevićevoga. U „Prvim ljudima" htio je Preradović izreći nakon duboke filozofske kontemplacije osnovne ideje svoga naziranja na život i svijet, dok ideje u „Prvom grijehu" zapremaju doduše širok prostor u Kranjčevićevu mišljenju, ali ipak ne znače čitavog čovjeka. Preradović je dao pozitivan odgovor na pitanje, u čemu je grijeh prvih ljudi, koji je prešao na sva ljudska pokoljenja: Bog je u svojoj bezgraničnoj ljubavi dao čovjeku raj na zemlji, a dao mu je i ćutila, da ga može uživati, dao mu je i

ljepotu, ali i napasti, da u njezinim čarima zatomi glasove svoga višega poziva. Bog je stvorio ljude na priliku svoju, s pomoću njegove ljubavi treba oni da tražeći sreću ostanu njemu slični:

Srkom samo pijte zemlje slasti,
Ali u njih potonut nemojte!

Da grijeh prvih ljudi ne bude zapreka ljudskoj sreći —

Sretni ste vi ako u sredini
Ostanete smjerno i pametno,
U sredini između dvaju svijeta,
Što će vas se doimati uvjetno,
Po mjerilu kako će da skreta
S vama volja, amo ili tamo.

Taj je srednji put bila glavna maksima Preradovićeve životne filozofije, jedno naziranje onoga doba, možda najsličnije Schillerovom, naziranje, koje je duboko utjecalo na čitavu formaciju evropske buržoazije.

Kranjčević bit će da je naišao na prve poticaje za svoj „oratorij" u biblijskim riječima, s kojima Bog goni prve ljude iz raja: „Sa znojem lica svojega jesti ćeš hljeb, dokle se ne vratiš u zemlju, od koje si uzet, jer si prah i u prah ćeš se vratiti". Ova je božja odluka, o čijoj istini nema sumnje, bunila Kranjčevićevu pravdoljubivost, osjetljivu kao u bibličkih proroka, pitanjem: jesu li prvi ljudi, a s njima i čitavo ljudstvo, doista proigrali sreću? Bilo je to u vrijeme, kad je to pitanje bilo upravo na ustima sviju, a kad je Kranjčević mislio, da treba na nj dati umirni odgovor — više za druge, nego za sebe.

S takovim predispozicijama nije moglo djelo posve uspjeti, ali je važno kao sinteza ondašnje Kranjčevićeve ideologije. Rješenje problema sjeća suviše na drugi dio Goetheova Fausta, kako je i Lucifer u mnogo čemu srodan sa Mefistom. Kao Goetheov Mefisto i on govori ironično-satiričkim tonom, i premda cinički razgaljuje zbilju, po svrsi je svoga djelovanja simpatičan, „ponosni lik", „vječne želje žar"; ako i jest duh nemira i patnjâ ljudskih, on je čovjeku i protiv volje, razotkrivajući mu male istine, dobročinitelj, jer on tako, ma što god činio čovjeku na žao — kako Goethe za nj kaže — vazda stvara dobro. Za nj je najveće zlo znanje, ono mu neda da se vrati nevinosti, kad nije znao, je li je stvor ili ništica ili Bog. Što mu uopće vrijedi znanje, „kad želja za njim grud i srce para", kad je prema kršćanskom shvaćanju, luda bliže nebu od zvjezdara? Kranjčević prati sudbinu Luciferovu, toga reprezentanta najboljeg dijela čovječanstva, pravom slavenskom samilošću:

U blatu gmizo je sićušni crv
I spazio zv'jezdu nebesku ——
I onda mu planu vatrena krv
I pade u nevolju tešku — — —
„Ah!" klico je danas i sutra „Ah!"
I kuko je zbog daljine,
A zv'jezda se lagano šetala
U miru nebeske vedrine.

Kolom, kojim su oko njega zaplesale sve demonske sile zemaljske: Glad, Zločin, Skvrna, Nepravda i Ludilo očaja — on se ne da zamamiti, ne da se svladati, ako i pada i pada, neka otajna ruka ne da mu pasti. U tomu je možda prešao Lucifer u ulogu Fausta. S pojavom prvoga čovjeka izilaze pred Lucifera nove zagonetke. Kor genija nudi Luciferu staro rješenje problema čovjekove sreće i egzistencije:

Vjeruj blago, uživaj u skladu,
Što se lije sa zv'jezde i cv'jeta . . .
— — — — — — — — — —
Tvoja sreća u duši ti klije,
Tvoju sreću tvoja miso prede:
Budi ptiče što se zrakom vije
Više nego l' siže kreljut b'jede —
Vjeruj, ljubi, nadaj se i snosi:
Srcem čut ćeš: zašto si i tko si!

ali to rješenje Lucifera nikako ne zadovoljava: nije on lutka, u čije se uho trpaju riječi i propisi, njemu su drage njegove nemirne misli i njih se on ne može riješiti. Na pitanje genija: želi li sreću? on ima svoj odgovor: istinu. Od njegova savjeta: vjeruj! — za nj nema koristi, dok on vjeruje jedino u svoje oči, uši i u sebe sama!

Ovako Kranjčević prikazuje Lucifera u prvom dijelu oratorija. U drugom dijelu Lucifer postaje napasnik. On, koji nije mogao podnijeti veličinu božju, još će manje trpjeti, da bude čovjek sretniji od njega. Naivnu radost Adamova uživanja ljepote svijeta Luciferu kvari spleen, zasićenost i dosada. O Luciferu taj dio ne kazuje ništa novo, a tako ni treći dio. Novo je samo u tom dijelu pjesnikovo rješenje pitanja: u čemu je sreća. Ako je čovjeku znoj „suđeni sud", on zaigravši svoj Eden, kao kruna stvaranja, ipak treba da drži nebo i svijet: ima nešto, što će čovjeku dati opet i polet i žar. Rad. Svojim radom postat će čovjek stvaralac, njegove će se nemirne želje stišati: bit će kao Bog. Pjesnik kliče pun pouzdanja na usta vođe radnika:

Tuda je put u Eden!

To je saznanje Lucifera skršilo:

Ta kletva — to bje blagoslov!
Ja šutim!

Zašutio je, a svijetom se pronosi zanosna himna novoga doba:

Znoj i suze krst su svijetu
Novom v'jeku i poletu
Budućnost i čast.

Kranjčević je dao još jednu snažniju i zbijeniju sintezu ovih misli prvog svog revoltiranja u pjesmi „Misao svijeta" iz godine 1896.

Razumljivo je, da su protivnici takovih ideja lišili ovo Kranjčevićevo revoltiranje s idejom rada, kao osloboditeljicom čovječanstva i vjesnicom novih ljepših dana, njezinog pjesničkog ruha i konstatovali hladno, da je Kranjčević postao socijalist, ateist i materijalist, da se poklonio pred simbolom framazunstva. Jedan od prvih njegovih štovatelja, svećenik Čedomil Ćuka, pustio je hotice te ideje s vida, i pozdravio je Kranjčevića kao pjesnika, kao pesimistu, duh srodan velikim pjesnicima, Leopardiju i Vignyju.

Pjesma „Misao svijeta" reprezentira kulminaciju Kranjčevićeve — recimo socijalne — revolte. Njezine se ideje najlakše zamjećuju u Kranjčevićevoj ideologiji. Druge nove ideje, koje su pronosile nemirom i bunom njegovu pesimistički nastrojenu dušu preko vlastitih i tuđih patnja kroz uske i tijesne prilike života do dubokih i opće ljudskih čuvstava i saznanja, ne daju se tako lako izlučiti iz djela pjesnikova. One su sraštene s čitavom psihičkom konstitucijom pjesnika i čovjeka. One imadu svoje vrelo na dnu pesimistički predisponirane duše i kad se probijaju na svijetlo donose sa sobom mutne boje njezinih tmina.

Kranjčevićev se pesimizam javlja s „Bugarkinjama", on je u „Izabranim pjesmama", premda je tendencija knjige u posljednjoj instanciji dosta optimistična, posvuda aktivan, u kasnijim pjesmama „Trzaja" prometnuo se već u „ogorčenje", dok je u pjesmama „Divot-izdanja" izrastao do jedne sile, jedne velike strasti, do jednog novog samosvojnog sadržaja i života i umjetnosti.

Iz cijelog jednog niza pjesama struji do nas neki val boli, tako lično obojen, da ga raspoznajemo, kad se opet javlja, po nečemu neizrecivom, kao čovječji glas. Dolazi nam kao poznata melodija, možda od „glazbe misli". Dolazi, za čudo, u istom ritmu. To su pjesme, koje nastaju, kad je pjesniku golub krilima pokrio oči, iza spuštenijeh trepavica, kad umorna glava polusvijesno klone. Takove su pjesme ispred sviju ostalih „Angelus" i „Iza spuštenijeh trepavica". Nastrojenje prelazi u pjesnikovu dušu iz prirode. U „Angelusu" preko mekog glasa zvona, kad iz čiste jeke srebrne žice zašapuće „dobri duh", kad gine zadnja luč na zapadu.

U pjesmi „Iza spuštenijeh trepavica" pogotovo je čudesno to raspoloženje. Tu se pjesnik usred svijetlog dana podaje ćutilnom užitku — sklapa oči. Zraka sunca stane mu mekano plaziti niz trepavke draškajući blago zavjesu svilnu između njega i svijeta. I sad počinje šarna igra na tamnoj mreži oka: sunce kao zeleni kotač pliva i tone u crvenom moru. Priroda mu slatko srcu tepa, otkriva mu najsićušnije zgodice svojega maloga života, svojih nevidâ.

Zašto nije pjesniku dano da tako vazda gleda svijet? Jer je u „vile ljudskog užitka" zečje srce, treba samo da te bocne osa — i oči se otvaraju širom. Tako se i njemu u tren oka preobrazila slika svijeta: nasrnule su „glasne ideje", koje pjesnik mrzi iz dna duše, gledao je, kako priroda sebe ždere i gradi, gradi i ždere. Nestalo je ljubljenoga svijeta iza sklopljenih vjeđa!

U ovim je pjesmama pesimizam Kranjčevićev od najtanje pređe. To su krajnji polovi njegovog lirizma. Svagdje, gdje se čuju, te melodije izviru iz podsvijesnoga i polusvijesnoga...

Živo je čuvstvovanje za patnje ljudstva privelo Kranjčevića Schopenhauerovoj i Comteovoj etici, kojoj je samilost najviši princip. Pa ipak, ma kud ga zanijele misli, Kranjčeviću je ostalo iz doba prvih vjerovanja duboko uvriježeno poštivanje Isusa Hrista. Pjesma „Misao svijeta" pjesnički je izražaj toga psihološkog procesa: iza „čudnog junaka", koji podižući mjesto krsta čekić navijesta osvit novih dana, krije se lik Hristov. Nova je vjera u rad, kao spasenje ljudstva, bila sadržana u nauci Hristovoj, samo su je zamela tijekom vijekova kriva tumačenja.

Tako je došao u pjesmi „Resurrectio" Isus Hrist i na barikade kao idealni vođa francuske revolucije. U „čovjeku na lik sveca", u „tajnom strancu" vrh gomile, kojemu se vidi, da je trpio, a ne umije da se sveti, ne raspoznaje nitko Isusa Hrista, ali ga poznaju smrtno pogođeni ispod zadnje suze, što im oči zali, izdišući lako i tiho.

Teško je razumjeti, zašto su klerikalni protivnici pjesniku najviše zamjerali upravo ovu pjesmu, kao neku zloupotrebu uzvišene ličnosti Hristove, „apoteozu revolucije i anarhizma". Isusova božanska pojava nije u pjesmi ništa izgubila od svoje veličine. Isus, koji je primio na sebe patnje svega ljudstva, s onima je, koji trpe: po „sjajnom tragu", u lakoj i tihoj smrti, ispod zadnje suze, oni su razabrali, da je sašao s križa i bio među njima.

Nije li dokaz najiskrenijega poštivanja evanđeoskog Isusa Hrista, kad ga Kranjčević, sav predan altruizmu, brani čak i od oficijelnog crkvenog shvaćanja, kao simbol čovječanske ljubavi, kakav se je njemu prikazivao? Pjesma „Eli! Eli! Lamâ azâvtani?!" opravdava ovu obranu. Kad je Isus na Golgoti umro, prvo mu razniješe čavle iz krsta, a onda počeše u ime čovječanstva ubijati — zbog njega. Zalud su vapili milijuni: O pravice, o kruha! — svijet se nije ni u čemu promijenio: stara se igra patnja i trpljenja nastavljala, tek je sada bilo u areni i gledalaca „pod vijencem i mitrom".

Polazak križara na Jerusolim da oslobode sveti grob, ubijanje iz vjerskog oduševljenja, „u ime — Boga", jedna je epizoda iz povijesti loših interpretacija nauke i misije Hristove. Pjesma „Dva barjaka" evocira sjajnu pjesničku viziju historijskoga momenta, kad je u Jerusolimu kršćanska vojska u pobjedničkom slavlju u sjaju crkvenog ceremonijela zapjevala svečani „Tedeum". Sjajem zastravljeni vjernici slušali su ispod krstaša sa Njegovim imenom službu božju, a o tvrdom je drvetu krsta visio Isus...

I on je pogledo s krsta i vidje ulice mile,
Kud je djetetom luto, mila ga tražila mati...

vidio je, kako gradom lešine leže, kako998 dršću žene i djeca, vidio je i drugi barjak:

S križarskog krstaš-stijega krvava ljudska glava
Prevrće oči i jeca —

Nakon mirne konstatacije bolnih činjenica u pjesmi „Eli! Eli! Lamâ azâvtani?!" ovdje se u „Dva barjaka" uzbunila pjesnikova duša jetkom ironijom. Ironija podžiže fantaziju, daje blještav sjaj bojama i slikama, snagu čuvstvima i strast i bojovnost uvjerenju.

Jednom od najkasnijih pjesama, pjesmom „Hristova slika", vraća se Kranjčević istoj misli.

Onog Hrista, što je „s brda nekad dragom riječi sve cjelivo i milovo meke kose na malenim glavicama", prikazao je Kranjčević u svojoj najdivnijoj evokaciji Hrista, u pjesmi „Hrist djetetu u crkvi". Ovo je zapravo povijest Isusova silaženja u ljudske duše.

Samilost, koja je učinila Kranjčevića tako osjetljivim za ljudsku patnju i vjernim poklonikom Isusa Hrista, nagonila ga je u revolt protiv nepravde. Kad je pjesnik jednom vidio Pravdu svijeta „obje ruke bile su joj povezane", a kad ju je zvao, da osveti obeščašćenu sirotu, ona naglo zginu... „izgubi se u prazninu — ko da ne će više doći" („Astraca"). A. G. Matoš misli, da je svekoliko Kranjčevićevo buntovništvo i titanizam, ta jezgra njegove poezije, protest povrijeđenog moralnog osjećaja, naročito osjećaja pravičnosti. Kranjčević mu je pjesnik pravde, slobode i moralnog oslobođenja. Uistinu je žestina Kranjčevićeve kritike crkve potekla iz toga vrela.

Ali i samo buntovno naziranje Kranjčevićevo otpočinje ondje, gdje se stalo javljati čuvstvo povrijeđene pravde. Pjesniku je tre-

balo otvoriti oči, da vidi, kako svud po lijepom božjem Edenu hara bezumna obijest, da vidi, kako priroda sebe ždere i gradi,

A sve što je l'jepo, skladno i pravo,
Tek da je čedo maštanja našeg . . .

Poput sanje, koja umire u prozorje, i za nj su pri prvom osvitu svijetla poumirali bozi. Izbijedile su sjenke, što ih strah i varka sprede, sjenke, kojima se čudno smješkao „vječni Sveduh nedomašan" („Zadnji Adam").

Ovdje se javlja prvi put „vječni nedomašni Sveduh" u opreci sa bozima, što ih „varka sprede", javlja se kao jedina nesumnjiva kruta istina.

Kranjčevićev vječni Sveduh „nedomašan" nije personalno biće, on mora da je jedno „sa vječnim svemirom", čiji „pusti bezdan" također ne doseže pjesnikovo oko. Ipak je Sveduh po njemu postao određeniji, jer u bezdan „svemirske magle" trza pjesnika njegov duh i pjesnik počinje vjerovati:

. . . da sam ko ona vječit svuda i svagdje
Iskra, a ne znam, gdje gori joj klada!

Preko djelovanja „nesvijesne sile", u koje se zalud milost prosi, koja ruši nemilo i guta sve što niče, dolazi čovjek na misao jednakosti sudbine svega. Po njemu osjećamo, da smo sa svim, što je stvoreno, „isti i jednaki skupa", da nam svima jednako teče mlijeko iz vječne majke grudi („Smrti").

Spoznaja Sveduha preko razmatranja o životu i smrti viši je stepen spoznaje od prvotnoga saznanja Boga-Tvorca. Ipak je čovjek Sveduhu bliži od drugih stvorova: čovjek je u rodu „s vječitijem iskonom" njegovim, čovjekova je duha kolijevka u zlatnom moru zraka sunčanih, jer mu je Sveduh udahnuo dušu besmrtnu, mrvu s njegove mrvice . . .

Ovako se naviješta po prvim vidljivim tragovima Kranjčevićev panteizam. Ti tragovi zalaze daleko u njegovo nepomućeno kršćansko vjerovanje, naivni misticizam pravih vjernika, pa možda još i u onu atmosferu nekog njegovog staro-biblijskog strahopočitanja Stvoritelja. Na prelomu staroga i novoga naziranja u Kranjčevića i taj se je panteizam preoblikovao pod dojmovima studija i pod navalom novih misli. U filozofiji Schopenhauerovoj, blizoj

Kranjčeviću po njezinoj pesimističnoj dispoziciji, našao je taj panteizam obilje novih poticaja. U prvi čas bili su ipak unatoč toga najvidljiviji tragovi utjecaja filozofskih ideologa marksizma.

Socijalizam je sa svojom doktrinom o samilosti, o altruizmu, ma da podređuje individuum i njegovo djelovanje općenitosti, pomakao čovjeka u sredinu svih ljudskih interesa. Čovjek je čovjeku svrha. Čovjek radnik povod je i tvorac najvrednijih tečevina života. On je nastavljajući djelo Tvorčevo sredio rasklimane točkove svijeta i postao graditelj budućnosti čovječanstva. Njegov krst, krštenje njegovom mukom, najviše je posvećenje čovjeka. Za ove se je misli izložio Kranjčević, kako smo čuli, u svojim pjesmama, poglavito u „Radniku", „Misao svijeta" i „Prvi grijeh".

Konzekvencija toga visokoga mišljenja o čovjeku bilo je priznanje, da je čovjek kadar sam da se svojim ćutilima dovine najviših ideala života, da sebi stvori vjerovanje, koje će naći umirne odgovore na sva pitanja i spoznajna i etička. Klasični dijalog između Lucifera i Genija u „Prvom grijehu" sinteza je ovog slijeda ideja.

Genije: Želiš li sreću?
Lucifer: Istinu!
Genije: Vjeruj!
Lucifer: Vjerujem u svoje oči, uši i u sama sebe!

Ove se ideje poklapaju sa Comteovim pozitivizmom i bile su žive u Kranjčevića u vrijeme „Izabranih pjesama". Ipak to nije bila njegova posljednja riječ.

Dublje su se doimale Kranjčevića misli Schopenhauera i njegova učenika Hartmanna. I te su misli prije no što su se stopile s duhom Kranjčevićevim, u prelaznom stadiju, ostavile vidnije tragove u njegovim pjesmama.

Ideja je Sveduha, kako se prikazuje u kasnijim Kranjčevićevim pjesmama, pretekla prve dojmove lektire i razvila se do dubokih samosvojnih poleta, značajnih i odlučnih za svekoliko njegovo naziranje svijeta i života. Kranjčevićev Sveduh nije nekakovo posebno biće, neki personalni bog, on je smisao nekog višeg poretka svijeta — „ko miso u slici" — njegova najviša aktivna inteligencija. Vizija Sveduha može se zamisliti — kao neko zrcalo, u kojemu se ogledaju sve tajne sile, svi motivi, svi metafizički nemiri Kranjčevićeve duše. Tu se vide i neki vidljivi pokreti, kao ono, što kaže Kranjčević:

... Duh moj trza me negdje
U bezdan svemirske magle, na konac mirijada ...

Plastičnu je sliku Sveduha dao Kranjčević u pjesmi „Excelsior".

Sveduh je dakle blagi otac i izvor one miline, koja nosi ljudsku misao preko sumnja i nespokoja do vratiju rajskih dveri, do pred lice njegovo. Jer čovjek je i rođen da živi „na krilu lakom slobodne misli", i da se krili „navijek više". To je onaj Tvorac, za koga pjesnik zna, da mu ne će kazniti volju, kojom ga žudi, i onda kad hoće k nebu kroz uzdah svijeta, kad traži istinu na grijehu srca plamene krvi. Isti onaj, za koga pjesnik zna, da voli slobodnu narav, koja svesilno hoće, divljaku na golu klisu,

Pod čijom krošnjom srce je grješnik.
Griješnik i sudac!

Sveduh je Kranjčevićev simbol najviše inteligencije i vrelo mudrosti, on obuhvata i prilijeva u sebe sav ljudski spoznajni i voljni život. Kako je sam bez granica i „nedomašan", ne postavlja granica slobodi ni ljudske misli ni volje, iživljujući se u njima do kraja. Inače bilo bi mu — kako veli Kranjčević — „dosadno". Životom, što vri u njemu, živi i čovjek. Dočekavši nasilnu ljudsku misao Sveduh je s blagom riječi šalje opet od sebe:

Ah — sad pođi sumnjat dalje!

Da bude života u idealnom smislu Kranjčevićeva Sveduha, kreće besvijesna sila u čovjeku najviše nagone, nagon k istini i nagon k pravdi; k istini — preko slobode misli, preko sumnje, a k pravdi — preko slobode naravi, koja svesilno hoće, dolazeći u sukob s poretkom,

Što ga je božja providnost
Sazdala tješnje
Nego što pravda zahtijeva ljudska!

Po tomu je sudbina čovjeka u svakom slučaju tragična. Tu je izvor patnja ljudskih. Sve što je čovjek zamislio i sagradio veliko, postalo je ovako, ali do konačnog uživanja plodova svoga saznanja i htijenja, ne će se čovjek nikad dovinuti. Zapravo je dakle život ljudski „besmislena tragedija".

Građa, od koje je sebi Kranjčević izradio svoga Sveduha-Tvorca, sva je od duha. On je „nedomašan", tko bi ga htio stignuti mora da se krene putom misli i tajna svojega srca. Mrtva priroda ne kazuje Kranjčeviću ništa o njemu. Pri pogledu prirode njegovo je srce zatravljeno samo ljepotom, koja je sebi dosta. Ne može se nikako reći, što inače često biva, da se je Kranjčević ikad podavao estetskom naziranju svijeta. Ima tragova ovom naziranju u pjesmi „Mramorna Venus", ali je pjesma u isti čas i obračun s tim naziranjem.

Idealistično naziranje, koje je smislilo Sveduha, nije prelazilo samo vjeru u estetski nazor o svijetu, nego je sprečavalo i potiskivalo i konačno posve istisnulo Kranjčevićeva pozitivistična naziranja o svijetu. Ideja uzvisivanja čovjeka i rada u posljednjoj je instanciji materijalistična doktrina. U Comtea imala je religija čovještva, vjera u „veliko biće", čovjeka, nadomjestiti vjeru u Boga. U „Mojsiji" Kranjčević je vjerovao, da je čovjek „mrva s mrvice" Boga, da je gord „s rodbinstva sa vječitim iskonom", dapače, da je u čovječje ruke postavljen ključ u tajne svijeta, ali se uporedo javljaju i prvi glasi sumnje. Bog je učinio „neokajanu pogrješku", što nije ubio „duh svoj u tom rodu", jer se odmah pokazalo, što je čovjek bolno osjetio, da mu svijet, ta gusta kaljuža, ta bara, nije tuđa krv. Kako da se spasi čovječanstvo od te boli? Da uščuva duh božji u svojim idealima!

Bog je čovjeku tu utjehu dao sa smijehom, „kojim sužalost nad jadnicima suze prolijeva": čovjek će živjeti dok bude gorio plamenom od ideala silnih vječitih, a umrijet će, „čim počne sam u ideale svoje sumnjati".

Ove su ideje Kranjčevićeve ranije od ideja „Prvoga grijeha" (god. 1895.), one su bliže nauci kršćanskoj, a s obzirom na posljednje konzekvencije, i budhizmu, nego Comteovim doktrinama. Spomenuli smo, da su te doktrine malo zatim (god. 1896.) dobile svoj najjači izražaj u pjesmi „Misao svijeta". Pa ipak je Kranjčević još iste godine saopćio svoju pjesmu „Zadnji Adam", koja snagom svoga poleta i uvjerljivošću ne dopušta nikakove sumnje u iskrenost reakcije. Ovdje pjesnik ispovijeda vjeru u veličinu čovjeka, koji je stvorio svojim trudom i znojem sve, što se na zemlji rajem zvalo, makar uz „čudni smiješak" nedomašnog vječnog Sveduha, koji je preživio bogove, „te sjeni, što ih strah i varka sprede", ne-

mirom vječnog duha. Vjerovao je u čovjeka kao u zadnjeg od Titanâ, kao u zadnji svjetlac prometejske vatre, u buntovnika, što bogove dira, i u tužitelja svemira. Pa ipak, čemu je sve to bilo? Posljednji čovjek je umro kao slabi čovjek . . .

Ovim moćnim noturnom završava Kranjčević svoj credo u čovjeka. Pozitivizam, u koji je polagao toliko nada i branio ga svim žarom duše, nije podnio njegove „ocjene božanstva", boli su pjesnikove bile teži uteg. I tu je ideju zadesila ista sudbina kao i sve druge, koje su ulazile u bolnu dušu Kranjčevićevu: ostala je pjesma, a duša je lutala dalje po svojim mračnim stazama do posljednjih, najmračnijih.

Osvrnemo li se na razvoj Kranjčevićeve pjesničke pojave, opazit ćemo uglavnom ovo. U prvo vrijeme u „Bugarkinjama" Kranjčević je podlijegao utjecajima domaćega pjesništva, starijoj našoj patriotsko-političkoj lirici. U vrijeme „Izabranih pjesama" i „Trzaja" prisluškivao je Kranjčević idejama oko sebe. Sa sviju su strana dolazili dojmovi i on ih je primao, modernom je pozitivizmu ispjevao štaviše panegirik, slaveći rad kao spasenje čovječanstva. Donekle u „Trzajima", a pogotovo u Divot-izdanju oslobađa se Kranjčević ovisnosti od utjecaja i daje svoju najličniju liriku. Sad je postala njegova lirika umjetnost za sebe, ono, što prava lirika jedino i može da bude: posljednji izraz osebite duševnosti bez obzira na svijet, mimo svijeta, uprkos svijetu.

Nema se to tako razumjeti, kao da je sad najedared postala Kranjčevićeva lirika nešto drugo, nego što je bila. Ne, nego ono, što je bilo otprije najličnije u Kranjčevićevoj poeziji, sad je dobilo svoj konačni, najjači izražaj. Pjesnika ovako duboko refleksivne naravi, kakav je bio Kranjčević, vodili su racionalni motivi više, nego što to biva kod naivnih lirika. Pjesme Divot-izdanja pričinit će nam se zbog toga u mnogo čemu kao neka hotimična kondenzacija najjačih čuvstvenih elemenata Kranjčevićeve poezije. To srećom za liriku takove naravi nije bilo štetno: njegov je čuvstveni život svojom veličinom svladao svaku smetnju i ostao je do kraja u izražaju snažan.

Opazili smo, da je odmah nakon rimskog preloma izbila u Kranjčevića jaka sklonost k modernom panteizmu. Koje onda čudo, da je kod bivšeg bogoslova taj panteizam, miješajući elemente

kršćanskog panteizma, kako ih osjećamo u ljubavi prirode svetog Franje Asiškoga, i elemente Darwinova panteizma, dobio svoj posebni izražaj. Panteizam je sv. Franje izvirao iz srodnosti svih stvorova u Bogu, iz bratstva sve nijeme i glasne djece božje. U modernog čovjeka osniva se panteističko naziranje na spoznaji organske povezanosti svijeta. Kranjčevićeva pjesma „Iza spuštenijeh trepavica" gotovo demonstrira proces stapanja. Dok su mu sklopljene oči, sva mu priroda „govori bratski", kad otvara oči dolaze „glasne ideje": priroda se ždere i gradi, a onda mu biva da leden stoji pred strašnom sfingom, ne može više da moli, on šuti i misli i — ne misli ništa! Ali iako je pjesnik zamuknuo i nije mislio ništa, ove su spoznaje u njegovim čuvstvima živjele dalje. Upravo u tom životu, gdje je prevladala čuvstvenost sv. Franje, zametale se prve klice Kranjčevićeva misticizma.

Pjesma „Angelus" prvi je jasni njegov izražaj. U glasu večernjega zvona brate se duše mrtvih i živih stvorenja. U pjesmi „Anđeo bola" ide iz vode duša samoubojice, da poljubi, nagnuvši se nad prazni krevet, kad se je slama čudno svijetliti stala, svoje suze . . .

Suze, o kojima Kranjčević pjeva već od „Bugarkinja" pa sve do Divot-izdanja za nj su mistični simbol, slično kao u kršćanskoj crkvi srca s plamečcima ili s noževima, koji ih probadaju. Suza mu je amanet; po suzi samilosti on se moli i hvali nebu, što mu je dade; suza mu je „najljepša pjesma"; suzin je sok posvećen; on je željan suzâ piti, da ih čuje, kako slade; suza mu je u prstenju kovana; suza se koči povrh oltara kao smrznuta; suza je najčistiji dragi kamen, što ga je netko plakao kroz duge vijeke; ona je blijeda zvijezda srca.

Još snažniji val kršćanskog misticizma, nego preko panteizma, ulazi u Kranjčevićevu poeziju preko ličnosti Isusa Hrista. U tom je Kranjčević srodan svim velikim evropskim misticima. Napose ima neobičnu sličnost s engleskim mistikom Williamom Blakeom, ne samo po shvaćanju Isusa Hrista, nego i po funkciji „fantazije" u Blakeovoj te Sveduha u Kranjčevićevoj filozofiji. Kranjčević je crpao svoju nepokolebljivu vjeru u Hrista, kao i kršćanski mistici, neposredno iz božanske sile, koja živi u Hristovu životu i njegovim mukama. To je bitna zasada tako zvanog historičkog kršćanstva, preko kojega je Kranjčević prilazio i budhizmu. Kranjčević je vidio

Isusa na barikadama ispred rulje, kao i na svakom drugom mjestu, gdje je bilo ljudskih patnja. U pjesmi „Hristova slika" na načičkanim zidovima katedrale, dokle ne prodire sunce, Hristos samo „mrtvo visi", „na usnama nema smiješka", „bez topline kao kakva krpa teška". Ali na „Groblju na umoru", gdje je baka pokrila djeci „plašne oči, da već jednom vide Boga", živi Hrist . . .

Iz kršćanskog je misticizma ušao u pjesme Kranjčevićeve i lik „Blijede djeve" Blažene Djevice Marije, majke Hristove. U „Triptihu" stoji on u mističnoj sredini. Maglovitost i nerazumljivost pjesme kao da bi htjela da plastično izrazi atmosferu dubokog misticizma, iz koje je nastala. Pjesnikova vizija prodire u najdalje vijekove zemaljskog života. On gleda u pradoba i vidi, kako je mlada utroba sverodiljice iskonske matere pod žarkim poljupcem oca sunca drhtnula strastveno oplođena, vidi, kako joj je pukao bijeli i snježni ljiljanski pojas nevinosti i kako joj je zlatna životvorodna traka oplodila granitne bokove; vidi ljubavnu borbu, koja je odmah zatim nastala među prvim živim stvorovima, praguštverima i zmajevima, u barama . . . Ondje mu se prikazala prvi put Blijeda djevica — vila bola. Kasnije, kad su prohujali historični vijekovi i kad se svršavala povijest ljudska puna patnja i bola raspećem Hristovim, po drugi put je vidio nju, Blijedu, majku Hristovu.

Treći dio „Triptiha" zahvata vizijom doba poslije Hrista. To je doba, kad se „ismijač", svjetlonoša, đavao ruga čovjeku, koji se još uvijek nije sit namjerio atomâ svijetova, koji u moru svijetla još nije našao za svoju noć „maslinsku kapljicu". Ipak, Luciferovo je ruganje ljudstvu bezrazložno, jer od ljudstva će ipak nešto ostati: kad se napokon iz razbijenih ljudskih grudi vine duša . . .

Nad nama klečat bl'jeda će djevica
Ko alabastar; to se je smrznuo
U kip leden izdih zadnji,
Sanak moj bijeli preko groba.

Samo se čuvstvom može da shvati ta mistika preobraženja ljudskih patnja, Blijede Djeve — u vilu bola, u Blaženu Djevicu i u leden zadnji izdih, bijeli sanak preko groba. Blijeda je Djeva, mila družica ljudskih patnja, vječna, i ne može je nestati kao ni

sanka preko groba. To je neuništiva milina vječne misli. Nju bi htjela pjesma da kaže.

Iz sličnih je raspoloženja nastala i druga pjesma takvog simbolskog misticizma, pjesma „Dvije druge". Misticizam se krije duboko za simbole i alegoriju. Samo čuvstvu otkriva pjesma svoju tajnu, svoj smisao.

Iza mistike ove pjesme krije se možda intimna povijest Kranjčevićeva braka, najzamašniji ljubavni doživljaj njegova života. Nije nevjerojatao, da je njegova žena „nerastajna druga", „blijeda zvijezda srca", a da je Tuga cjelujući znamen njihove ljubavi donosila pod njihov krov svoj teški blagoslov.

Karakteristika je posljednje poezije Kranjčevićeve, da su se u njoj najintenzivnije iživljavale sve osebine njegove jake duševnosti. Pa kako se životna i razvojna linija Kranjčevićeve poezije potpuno i nerazdvojno poklapaju, ostavljale su patnje mnogogodišnje bolesti duboke tragove u njegovoj poeziji. Njegov pesimizam nailazi u vrijeme „Izabranih pjesama" još dovoljno otpora i uravnoteženosti. U vrijeme „Trzaja" predaje se on samome sebi, dok se u vrijeme posljednjih pjesama prelama u klonulost, apatiju, pa i zgađenje. Kako se taj pesimizam, kako smo već zapazili, neprestano premetao raznolikošću bogate umjetničke duše pjesnikove, svaki put u nove nuance izražaja, poprimio je u ovo posljednje doba u misticizmu Kranjčevićevu svoju najjaču oznaku. U toj se je formi, bar umjetnički, daleko najjače afirmirao.

U pjesmi „Trzaja" „Prosinačko sunce" pjesnik o male boli svoga srca drsko mjeri bezmjerje bola u prirodi za zapada prosinačkog sunca. Tu se izražava Kranjčevićev pesimizam posve realistički. Pjesma je tipična za cio niz ovakovih pjesama nastalih iz pesimističkih ogorčenja. U njima podliježe izmorena duša pjesnikova čas neprijatnim dojmovima prirode i kraja, čas banalnostima života, dosadi svakidašnjosti ili mrskosti dodira s lošim i niskim ljudima. U realizmu ovih pjesama ima obično neka grubost, surovost, u refrainu iznenađuje smjela antiteza, koja podsjeća na Heinea. U pjesmi „Groblje na umoru" ide pjesnik u tom do ekstrema.

Ali najbolniji i najgrozniji krik Kranjčevićeva pesimizma stapa se već u „Trzajima" s mistikom. Začudo je ta mistika također u neku ruku realistična. Njezine se ekstaze opijaju slikama i pre-

dodžbama kršćanskog mrtvačkog simbolizma: kosturima i zvucima muklih akorda s orgulja. Pjesma „Sveljudski Hram" grandiozna je vizija nastala iz tih posve kranjčevićevskih čuvstvenih elemenata. Božanstvu je svega ljudskog trpljenja sagradio pjesnik u svojoj fantaziji hram veličajan, poput gotske katedrale.

Pontifikalna ceremonija polaganja koščatih ruku na čelo i probadanje srca pogledima kroz prazne očnice lubanje uz brujanje orgulja u prahimni bola mistično je posvećenje čovjeka, popudbina na put u kobne ljudske udese. Negdje se daleko iza plastike te veličajne slike stapaju u mističnom svijetlu zrakâ smrznute suze, uspomene Kranjčevićeve iz crkve sv. Petra u Rimu, s mračnim i bolnim fantazijama o smrti i mukama ljudskim.

Pa ipak, i ovaj je Kranjčevićev misticizam, možda suviše sličan Dürerovoj mrtvačkoj fantastičnosti, dobio u posljednjim pjesmama još individualniji oblik. Kroz čitavu se poeziju Kranjčevićevu provlače misli o smrti i razmatranja o problemu smrti, ali nikad nije on taj problem izgradio težom i krućom logikom srca, nego u pjesmi Divot-izdanja „Misericordia".

Kranjčevićeva je poezija bila brevijar slobodarstva i misaonog i etičkog. Ovakav je Kranjčević izišao poglavito ispod analize prvih svojih popularizatora. Možda je etapa na bolje, kad se proglasilo Kranjčevića pjesnikom pesimizma, hamletskom figurom. Ipak, ovo ne bi dostajalo, da se Kranjčević održi kao nacionalni umjetnik velike budućnosti i apsolutne umjetničke cijene. Umjetnička je veličina njegove poezije sazrijevala lagano i dozrela do zreloga ploda tek na koncu njegove pjesničke karijere, njegovih posljednjih pjesama. Koncizna i sažeta jezična forma adekvatan je izražaj sažimanja, povlačenja u sebe sve njegove duševnosti, a u takvoj potpunosti, da su i popratni satirički akordi ušli u ovu konačnu i zadnju ispovijest duše.

Nije bitno, da li treba uzeti Kranjčevića kao nastavljača naše starije poezije ili kao posve modernog pjesnika, kao vjesnika starih ili novih „glasnih ideja", koje je „mrzio", pače ni to: treba li ga uzeti kao pritajenog optimistu ili očajnog pesimistu. Tragika je svake ideje, da je već „stara" čim pređe preko ljudskih usana! Njegova su djela izraz duševnog života, jedne duše — jasan, snažan i potpun. Kao takva ona su ljepota. I to ljepota, koja je nastala među nama, koja ima svoj izvor kod nas.

RAD OKO „NADE"

Dr. Vladimir Ćorović donosi točan popis svega anonimnoga Kranjčevićevog rada u „Nadi". Tu ima velik broj referata i kulturnih bilježaka iz raznih područja kulturnoga života i našega i tuđega, poglavito slavenskoga. (Isp. „Lektira S. Kr." u Građi knj. X. str. 31. i dalje). Većina se tih članaka osniva na građi uzetoj iz knjiga, kad se radi o znanstvenim referatima. U referatima o beletrističkim djelima zaprema najveći prostor reprodukcija sadržaja. Iz pisama iz bolnice znamo, da je kod tog uredničkog posla *surađivala marljivo njegova žena Ela*, pak su poglavito prijevodi iz francuskih revija njezini. Kao *dopunu Ćoroviću* spominjemo, da je Kr. pisao *godine 1895.* prigodom o Bukovcu, Kuhaču, Vežiću, Gološčevu, o „Zločinstvu i kazni" (str. 59.), u većem članku o Arhimedovoj smrti (str. 98.), o koncertu Slavjanskog, o Novici Ceroviću, o „Vječnosti" Janka Veselinovića („Alegorija je pseudonim realnih prilika"; str. 99.), o Mil. Popoviću-Šapčaninu („*Vrelo njegove poezije je vjersko čuvstvo i žarki patriotizam*", str. 118.), o Vrchlickom, o Preradoviću (zanosno, str. 239.), o sarajevskom dijalektu (o prostoru, str. 259.), o Rendiću, o omladinskoj književnosti (str. 315.), o sv. Augustinu, o Vazovu (str. 375.).

G. 1896. pisao je Kr. opet o Vrchlickom, o Hauptmannu (str. 56.), o češkoj modernoj literaturi, o Matici Hrv. („*Sa stabla našeg života pada lišće, sporo se zavrgava plod, kriva je naša duševna bezvoljica* . . .": str. 79.), o Mehmed begu i Riza begu Kapetanoviću-Ljubuški (biografije, str. 97.), o pedesetgodišnjici Dostojevskoga „Bijednih ljudi" (str. 99.), o dr. A. Starčeviću (dobra karakteristika, str. 119.), o Begovićevim pjesmama, o Oblaku, o Mihanoviću (po Gjalskom, str. 320.), o Livnu (str. 277.), o Curtiusu, o Gjuri Jakšiću (*slavi J. kao čuvara i osvetnika u boju za čovječanska prava; zove ga jednim između najvećih pjesnika našega jezika;* str. 337.), o Aškercu, o Trofandi Mirze Safveta (str. 360.), o Matiji Mrazoviću, o Simi Ljubiću (str. 418.).

G. 1897. pisao je Kr. u Dopisima ured. polemiku sa Vrhbosnom i Glasnikom jugosl. Franjevaca zbog slika Tišovljevih, koje je „Nada" unatoč nuditeta hvalila. (Navodi čitav niz slavnih svetih slika, u kojima ima nuditeta kao Michel Angelove i dr.). O Romanji-planini, o Štrigi, o Iliji Okrugiću, o Milinovićevim pjesmama, o gostovanju zagreb. teatra, o Mazepi, o Asnyku, o Jensenu (polemično), o Porinu Lisinskoga.

G. 1898. pisao je o Blaženki Kerničevoj, o Aleksi Šantiću (opširniji članak o prijevodima iz Heinea, str. 63; *Heinea zove kongenijalnim Goetheu i hvali ga, jer da govori iskrenim jezikom srca, dira jednostavnošću stiha; kudi Šantićeve prijevode)*, o kulama begova Ćengića (prema Bašagiću), o knjigama Matice Hrv. za 1897. opsežno na str. 44., o Petru Matkoviću, o medicinskoj narodnoj terminologiji povodom knjige dr. L. Glücka, o Mostaru (str. 172.), o Ferdi Livadiću, o Gladstonu, o Mandroviću, o narodnim pjesmama Matice Hrv. II. knj. na str. 190. (*prigovara izboru pjesama o Kraljeviću Marku: „Većega divljaštva, krvarenja, podmuklosti, nevjere itd. nijesam još nikada ni u kojoj knjizi našao na okupu kao baš u ovoj II. knjizi. Kad uzmemo Kraljevića Marka kao reprezentanta narodne borbe — onda jadnije svjedodžbe svoje vlastite nemoći, da reknem upravo nepoštenja, ne bismo mogli izdati. Ne bi nas onako ocrtao ni najljući dušmanin! Zagledaj samo od pjesme do pjesme i eto ti najvjernije slike čovjeka, kojemu od kolijevke pa do groba ništa sveto nije. Nema gotovo čina što ga lukavstvom izvesti ne će. A radi li štogod plemenito (n. pr. Marko ukida svadbarinu), opet je tu plemenita i dobra namjera tolikom krvlju poštrcana, da se gubi kao tanak prozračak u gustoj i mrtvoj tami. Etičnosti nigdje gotovo ni za lijek. Kralj. M. daje ubiti po vlastitom bratu Andriji svoju ljubu, jer mu nema od srca poroda! Radi nevjere ljubine ubija na grozan način dječicu svoju uz jadnu motivaciju: „od zla roda nek nije poroda!" i drugo* . . .

„*Vidi se sasma jasno, da su te pjesme mnogo putovale, te da podnipošto nijesu nikle u krajevima, gdje su pokupljene*“... *Ili tko da se ne zgrozi, čitajući kako Kr. M., izmučen teškom gladi, vadi svoje mrtvo dijete iz zemlje te „š njim se b'jeli danak prehranio“?!*... „*Sve nam to jasno svjedoči, da ove pjesme odaju vidan biljeg propadanja, pa ne bi ukupna zbirka M. H. štetovala, da su sve izostale*“... „*urednik mora bezuvjetno biti i sam pjesnik*“. *Upozorava na pjesmu „Smrt Kr. M.“, koja mu se čini narodnijom ili barem blizom duševnom narodnom obzorju.* — „*Dakako da se uza silne mane nalazi i po koje zrnce narodne vile. Uopće se na svima pjesmama, poimence u opisima, vidi zadah zapada*“. Dalje je pisao o Svet. Ćoroviću, Šurminovoj povijesti književnosti, o carici Jelisavi (str. 302.), o Klaićevoj povijesti Hrvata (str. 351.), čitav broj o caru.

G. 1899. opsežno prikazuje Šilovićevu o Slobodi volje i kaznenom pravu, zatim piše o Tilgneru, opsežno o Vjeri Vidovoj ili religiji Srba i Hrvata, po knjizi Šegvićevoj, a prema osnovi Nodilovoj (str. 43.), o Stevanu Sremcu uz knjigu Božićna pečenica na str. 46. „...*malo se koji naš pisac voli da prikazuje u zanemarenijoj toaleti čitalačkom svijetu i da uz sve to osvoji u bržem roku više simpatija — od njega*“. *Uzdiže nad sve Sremčevu satiričku literaturu:* „*ujakov smijeh jeste smijeh — da izravno osjećaš kako mu se steže srce i sva utroba, nema tu napravljene maske na licu bolesnika njegova društva, već to je ono bezbolno izobličeno mišičje, koje se ceri na te iz neizvještačenih situacija, bilo glupo, bilo prepredeno*...“ *Divan je njegov prirođeni dar „uz nehatnost tehnike“... „kleše torzo mjesto što bi izgrađivao lik, pa i grupu*...“ *Zove najljepšom njegovom crticom „Ibišagu“*): na str. 60. ima ovaj opis slike u stihovima:

NAKON BOLESTI

...Ne tuži, bako-bakice,
Ah kako mi je lako;
Ne boli više u srcu
I sve je prošlo. Tako!

— Umiri mi se sinak moj,
I pokrij se i šuti;
Na još ti svaka udi r'ječ,
Ko vosak si mi žuti!

...O nije, bako-bakice,
Tek srce kad ne peče;
Gle oko moje mirno je
Ko podjesensko veče!

— O čedo moje, što li to
Sve čudne mrsiš stvari,
I kašlješ?! — Sveta djevice,
Sve lice ti se žari!

...Pa to je dobro, bakice,
I gode takvi srsi:
To iz srca mi prešla bô,
I sjela čas u prsi!

— Moj dobri, slatki Isuse,
Tà ognjica je trese!
...O nije bako: spomen je,
Što katkad nas zanese!

Pa vidj' de sutra slova dva
Na mladom dolje hrastu:
Duboko smo ih rezali,
Da nikad ne zarastu!

I ako malo ne venu
Te narezane grane,
O onda, bako-bakice,
Baš ništ' se ne boj za me!

O Matavulju uz knjigu Primorska obličja na str. 78. Hvali odličnoga pisca. Rođen primorac dao je M. „*originalne pojave prodahnute onim malogradskim duhom, natrunjenim uz to kadikad nazorima iz svjetskog šara, što ga sobom donose naši kapetani, naši putnici sa pogona svog mukotrpnog mlaćenja po širokom moru od malenih nogu, starinski život od vajkada građansko-zadružnog tipa, slavenske i neslavenske crte na onom koljenu našega svijeta — pak i sve ono sićušno i smiješno, što se nađe na živahnoj no zaturenoj pozornici ovakijeh temperamenata... da ispreplete njihov milieu zgodnim čuvstvovanjem i refleksijom, pak da sačini od svega skladnu cjelinu, kakva je u odlici slavenskog pripovijedanja*“... „*jaka snaga, kojom M. predočuje karaktere, upravo vrije*“. *Za „Događaje na seocu“ kaže:*

„...*podulja malograđanska sličica, zadojena mjestimice takvom plastikom trica i sitnica, da prelazi i u karikaturu*...; o Defreggeru, o Matičinim edicijama za g. 1898. na str. 95. o Edhemu Mulabdiću: „*Tu kuca ono iskreno srce našeg muhamedanskog svijeta u svim oprekama i pozicijama, nu uvijek ćete naći u djelu stranica, gdje će vas zadiviti čvrst značaj ovog šutljivog dijela našega naroda*“. — O Leskovarovim „Sjenama ljubavi“: „*Fina analiza i žive boje*...“; o publikacijama Jugosl. Akademije za g. 1898. (opširno) na str. 111., o Milanu Budisavljeviću „Bijednim ljudima“ str. 126. (*„Bijedni ljudi“ to je neka tragika sudbine; čovjek se doista često pita, kako to da oni, koji su najmanje skrivili, najosjetljivije trpe?“*); o Tolstoju, o indijskim građevinama, o Kotoru, o Shakespeareu, o Vereščaginu, o pjesmama Alb. Webera (na str. 191.) (*„Nama je svejedno kako će se nazvati koja škola, tek nije nam svejedno, da se — ne znamo za čije babe dušu — ustupa od valjane tradicije za volju prohabljenih novotarija*...“), o Matejku, o Tolstoju, uz sliku G. Knüpfera mjesto opisa pjesma na str. 285:

BORBA TRITONA

U vrtlogu krvi i pjene
Tritona se kvačila dva;
Baš na oči ledne sirene,
Gle, zadnji im izl'jeće dah.

A ona ih gleda i gleda,
Ko tvrdi i bešćutni kam;
Na usnice šapće od leda:
„*Ah, šta ću vam, šta ću vam?!*“

A oni se bore i bore
I već su izgubili sv'jest,
Dok najzad je proždrlo more
Svu tužnu im pripov'jest.

U lednome srcu sirene
Ko časom se prevrnu sve;
Sred beskrajne, bezdane pjene
Baš naglavce nestade nje!

Tek zgodio slučaj se pr'jeki,
Kad čudna se pripovijest ču.
— Nju donio pjesnik je neki
Sa šetnje po morskome dnu. —

Da tamo sred algi i mulja
I aveti morskijeh — ah!
Sirena se očajna šulja
I kune si vječiti dah.

On čuo je nesrećnu nimfu;
Gdje lednu si proklinje ćud,
Ah, ribiju krv si i limfu
I bez strasti srce i grud...

O modernoj grčkoj pozornici (po K. Makrisu), o Mijatovićevu „Knez Gradoje od Orlova grada“ (*„Otkako je rani grob pokrio Šenou, vila historijskog pripovijedanja ko da je zanijemila“... „...nu uzgojni dah literature izbija iz duha same prave umjetnosti“. Misli da se roman kao vrst literature „gradi po stalnom kalupu“, „ona imade ovdje forme, krute forme od ocjeli, koje primaju pisci u baštinu od svojih predšastnika“. To je internacijonalan kostur; sva je vještina u tome, da se po njemu sreže narodan kostim“. — Ljudi iz hist. romana po Kr. su „dusi iz drugoga svijeta“, a ne ljudi od krvi i mesa...: „Iz djela mora odisati umjetnički duh, koji plemeni“... U hist. romanu „ne djeluju prilike sugestivno na pisca, nego pisac suvereno stvara likove“... „U hist. pripovijeci hoće se t. zv. „pomirni“ konac“*), o Vilimu Korajcu prigodom smrti (19. IX. 1899.) (U njegovim radovima — „*svuda se opaža čist zadatak uzgojne šibe i vrtlarskog nožića*“), o Tizianu, o Čehovu, o Hansu Makartu, o talijanskoj pozornici i glumcima po Sacchetiju, o Zoli.

G. 1900. piše o novoegipatskom knjiž. pokretu po Revue des Revues, o stogodišnjici rođenja dr. Jovana Hadžića-Svetića (prema spomenici Magaraševića i Savića), o Aškercu (po Kreku), o Aškercu „Novim poezijama“ na str. 63.: *Aškercove su misli „deviza poezije budućnosti“... „Uz jake podatke, košto ih je nagomilao vijek, uz bogato gradivo, što ga očito ostavlja u baštinu novoj epohi vremena, nije teško ugledati veliku i nepokornu glavu, koja se diže ispod umjetno navaljana kamenja,*

i ruku, što hoće da se promoli ispod satrunulih ostataka onijeh leši, koje su igrale svoju ulogu na razbojištu, gdje se zovu sila i misao, sređeni stroj društva i preobražajne težnje — ukratko tradicija i pokret. U predigri ove nove povjesnice čujemo da odasvud progovara jedan vjerski samilosni instinkt, on je ko ćuh vjetra pred oluju, kojim će katkada zagrmiti ono neznano, a jedanput aktuelno doba, nakon kojeg će se sleći stihije i doći će stara Klio, da strogo i nenastrano, u večernjem miru svršena dana pretraži tu novu cestu, što ju je napravila ohlađena lava nakon provale"... Oslanjajući se pak na društvene prilike, mi smo međutim u prilici nesamo da opažamo, kako su ta pitanja već davno prožela dušu literature, nego kako su ona i u nas postala donekle literarnim programom — ukratko nije ni naše stijenje bez toga barjaka. I baš onaj, koji ga u našim prilikama čvrstom rukom drži i uzdiže jeste — Aškerc"... „Nu što posebno ističe ovo drago kolo pjesama, to je ... onaj pjesnički barjak, o kom rekosmo da ga izdiže snažnom desnicom". Osobito izdiže „Povlihu". — „Prilike su ona sila, koja tumači sve — pa i pjesnika". — Citira:

„Misel nova, misel ti svobodna!
Bolše li se danes ti gori?
Skrivati prej moraš po teminah,
in po proletarskih se votlinah,
predno smeš na solnce, med — ljudi ...

„Njegova je poezija — *uzdah svoga doba.* Takve su knjige *važne, ko i fizička poluga, kad se odvaljuje težak, težak teret")*, o Regnaultu, o gostovanju Ćirića u „Mletačkom trgovcu", o novostima pariskog teatra, članak „Francuz o Uskrsnuću" (str. 93.), o Zajcu (str. 108.), o lirskim pjesmama Sime Milutinovića, o J. E. Tomiću (str. 124.), o knjigama Jug. Akademije za 1899., članak „Sa druge polutke" (po franc.), o Beharu, o *Senju* (opsežno, str. 174. — *„One visoke kuće, utisnute u uske uličice, a sagrađene od debela kamena, bijahu od vajkada čvrst bedem, gdje su se čuvali dragi pradjedovski običaji, iza kojeg je žuborila mekana čakavska besedica i gdje je uvijek svaki narodni pokret nailazio na iskren susretaj" ... „Prikazujući ovaj starodavni grad, nijesmo mogli a da prešutimo njegovo najpoznatije doba (uskočko), koje je podalo gradiva i umjetničkoj vili. Sudilo se o tome u historiji kako mu drago, uvijek će se naći u očima nesamo rodoljubna nego i pravedna čovjeka suza, koja će kanuti na grobove onijeh, koji su u neko burno doba manje skrivili vremenu, koliko vrijeme njima. Jer junački duh vio se nad tim vrtlovima, pod mrka njihova čela usjekla je briga duboke bore, a toplo srce spram svoje drage i ljute goleti, gdje već padoše na svijet, zaista je kucalo u prsima ove prognaničke djece i mišičavih stražara na braniku roda svoga")*, o H. Badaliću, o Arnoldovim pjesmama str. 176: *(„On je ko liričar pjesnik uspomena, a ko epik je i opet odviše lirska duša, a da ne bi u događaje prošlosti vješto uplitao kapital za budućnost" ... Zove ga „salonskim čuvstvenjakom" ... „to je kolorit duše koja je uzgojena u nečem što je tiho, gdje se lako i nježno govori, i koja većinom podaje situacijama neke darove otmjena pijeteta. Uopće ta izražajna snaga nije nikada bučna; pjesnik voli da mu prispodoba počiva na širokoj štafaži jedne boje, pak da se iz te široke okoline istakne njegov momenat, baš nekako „ko dragulj usred sniježna polja ..." A. mu je najsubjektivniji liričar, — „potisnuvši refleksiju više iznosi tragove, koji mu ostadoše od nje ..." „Pjesnik čuvstva — pjesnik prošlosti i sjećanja ...")*, o Tomićevoj „Meliti" (opsežno, str. 191.), o Novakovim „Posljednjim Stipančićima" (str. 206.: *Vjenceslava Novaka „Posljednji Stipančići". Dosele ne bijasmo još u prilici, da u posve kratkome razmaku pročitamo dva orginalna djela, koja bi po svojoj društvenoj podlozi upravo silom nagonila na paralelu. I nu — dva odlična pisca novije hrvatske generacije namakoše nam taj užitak. G. Ivo Vojnović štampao je u IV. svesci zagrebačkog „Života" svoj „Suton", ko drugi dio trilogije, koja hoće da prikaže „ono dugo umiranje staroga Dubrovnika u XIX. vijeku, koje nas je dovelo do gotove smrti patricijata, toga jedinoga i glavnoga predstavnika prave historičko-državne dubrovačke misli, biva „republikanske", a g. Vj. Novak*

stupa u podjednako vrijeme pred publiku svojom najnovijom knjigom „Posljednji Stipančići", gdje kraj njihovih sjena piše ove riječi na grobnicu im: Čini se, da su danas poumirale do posljednje ..., a u starinskim patricijskim i plemićkim kućama nastanila se većinom sirotinja grada ... Svršilo je žalosno".

Tako je dakle prostrujio hrvatskom najnovijom knjigom dvostruki mrtvački psalam, jedan ispod Srđa, a drugi ispod Vratnika. Dva dobra sina svojih zavičajnih strana odužiše se prošlosti onoga kamenja, koje im je nosilo kolijevku i položiše svaki svoj vijenac na tužne i puste dovratke onih starih patricijskih kuća od tvrda klesanca, ko da bi kule, gdje se nekada odigraše prvi činovi katastrofe, koju unuci oplakuju.

Dubrovnik i Senj ili tačnije — Dubrovčanin i Senjanin! Prvi podrijetlom plemić i po svome milieu izravan baštinik one aristokratske okoline, kojom je i usprkos južnjačke ćudi mirno i odmjereno na gospodska metalna grla zvonio majestetski plural, a drugi — čovjek građanin i dijete žustra kruga, gdje su borba za nasušni hljebac vazda podžigale nemirne kretnje, bez brige i osjećaja šta će ko o njima reći, gdje je nagao govor začinjao svakojaki krepki izraz iz neobična rječnika i gdje se nije nikada škrtarilo žučljivom dosjetkom na trgu ili uličici. To je razlika ko između bure, koja se divljom raskalašenošću obori niz senjsku dragu, pak obijesno baca u more šešire, otkriva nepristojno plješive glave i zapliće se drsko o suknje i suknjice, sve to uz vazdašnje šale malogradskih besposličara ..., te onog finog cvjetnog parfuma, što ga vjetrić sa klasičnog kopna južne Dalmacije ko svetinju nosi preko časnih krovova slavom obasjanoga grada, da okadi nijemu dvornicu pokojnih knezova, a rekbi — da sve pri tom činu pijeteta skida gospodske cilindre s glava. I oči, koje su se uzgojile u gledanju ovakijeh sličica, otvoriše neke sarkofage i zaviriše u plemenitaške povoje, što kriju žute kosti njihovijeh pradjedova. Kako?

G. M. Marjanović progovorio je u 11. broju ovoga tečaja „Nade" o duhu u Vojnovićevim radnjama, naročito pak u „Sutonu". On je pronašao u njegovoj krvi, u njegovoj umjetnosti „aristokratski heroizam", on je citirao vlastitu riječ spisateljevu u frazi, koja makar bila i u blatu napisana, hoće da se na nju pazi, pak da je zato i najskrajniji realista dužan žrtvovati svom stilu svoje vlastito načelo. Njegove majstorski istančane odlike izbile su zaista najpouzdanijim dokazom na vidjelo; znademo da je „Suton" pobjednički odnio paomu sa zagrebačkih dasaka. Ne možemo a da ne upozorimo ovim pripadom na riječi g. Marjanovića: „Uzalud ćemo mi tu tražiti riješavanje velikih problema, kao što ih ne ćemo naći ni u D'Annunzijevim „Sogni delle stagioni". Tu ćemo naći tek čistu umjetnost, najprofinjeniju, a ujedno najprodirniju. I zato se evo toliko obazirem na Vojnovićev stil (u najširem dakako značenju te riječi), jer to je ono veliko, a ne ideje; ne ličnosti, ne nazori. Obradba je velika".

Zaista ona blagodarna vila, koja svaki dan pogleda na prazne dvore nekadašnjijeh knezova, da prospe po opustjelim podovima pelud sa balsamskog kraja njihove „republike" — priklanja glavu i pristupa s dubokim poštovanjem pred grbove, što ih je oglodao duh vremena i hirovi povjesnice. Pisac je u suzi njezinijeh očiju vidio: „Kako večernja luč mami utvare na spominjanje". I on je uzdahnuo i taj uzdah rodio je — dramu.

Nu još je neko umirao u kutiću jadranskoga mora. Nije umirao cijeli grad, koji po svojoj povjesnici znači ideju, pak da taj smrtni hrip odjekne u uhu praunuka ko pošljednji krik smrtno ranjena junaka tragedije — ne ... to je jadno, teško, nekako odugovlačeći posljednjim izdisajem svršavala svoj pusti neshvaćeni vijek jedna vrsta našijeh ljudi — „patricija", gdje je jedino simpatičan onaj posebni soj iz roda „sutonskih" gospođa Mara, — dogarao je stijenj na uljenici, za koju više nije bilo ruku da je dolije i — koja ne gasne od silna zapuha vjetra, ko što baklja nad slobodnom kulom Dubrovnika, nego trne — sit venia verbo — s anemije svoga aparata. Novak nije osjetio potrebe da piše dramu, on je ovo izdisanje prikazao u pripovijeci. U svim tim „posljednjim Stipančićima" zaista nema ništa cjelovita, dramatična; tragične im žrtve nijesu izravne, to su tek mučenici, koji su ušli

13*

u zgodu slučajno, a u pripovijetku čisto referentski. Glavni faktori, većinom pokretači cijele te agonije nijesu do prosječni malograđani, koji su svoje ponosne grbove primili, a možda i prokriumčarili od svojih bogzna kojih praotaca. Vojnoviću su ko patrioti suze rosile čelo, Novaka je peklo u srcu. Gospođa Mara pri kraju „Sutona" može da rastvori ruke, kad joj kćerka predaje pram ostriženijeh kosa s krjepkim pitanjem herojske rezignacije: „Vjeruješ li mi?" — može da „neizrecivim izražajem ponosa, zadovoljstva i tuge" uskliknе: „Kćerce moja!" A Novak — ? On tek može svoje pričanje svršiti s dodatkom, da kad su te starinske kuće dale utočišta najsiromašnijem i najneuglednijemu stanovništvu grada — čuli su se u njihovim zidinama zvuci domorodne pjesme. I on je izvadio odnekale cipelara Gašpara i svršio je pripovijetku ovako: „I mladi je Gašpar sebi još nejasnom simpatijom zavolio melodiju pjesme, što su je kroz ulice pjevala vesela senjska djeca: „Još Hrvatska ni propala!"..."

Bilo je to baš u doba, kad se je u Zagrebu ispinjalo sunce ilirizma sve više na obzorje. A ovi patriciji pomriješe, ne saradivši pri tome. Došao je mladi „Gašpar", došla su „vesela djeca" — došli su i trebali su doći. Nad grobom starih, strunulijeh ljudi, koji su filozofski pojav u rođenome „ja" učinili fizikalnim mjerilom, spram kojega će taksirati ideje, uzalud bi grmio poziv: Ustani, Lazare!

(Ovdje slijedi opširan prikaz sadržaja romana, a onda svršava:)

Jedna obala, jedna krv i — dva različita načina umiranja. Na turobnim podacima nestajanja sačinio je Vojnović pjesmu, složio je tužan, majestetičan koral, što ga svijesna generacija, generacija, koja živi još samo od kapitala svoje prošlosti, pjeva pred svojim otvorenim grobom. I one sjeni, koje je skladni Dubrovčanin čarobnom šibikom izvadio iz njihovih grobnica, pokreću se pred našim očima u jednako blizome času samrti, nu sve to biva tiho i prigušeno, sveđ pazeći na onaj odmjereni takt i u časovima najveće tragike savijajući se od bola po dostojnim gestama. Ovo veliko dostojanstvo, koje pobuđuju u našim srcima ljudi — danaske čudni i suvišni — čuva nas kadikad od posmijeha, koji bi nam htjela da izmami na usne škripa one šuplje i odasvud raspucane daske, po kojoj tako važno i teško stupaju oni „Mi" i njihovi gospodski koraci. Svi smo zaista spremni, da s udivljenjem gledamo u vladiku Maru Nikšinu, u času, kad se pred sluškinjom igra bogate gospođe, il kad Vasu Hercegovcu, koji joj nosi spas u svojoj prostoj i bez grba novčarki s finim osjećajem velike gospođe milostivo dopušta da stupi pred njeno gordo lice. Pa oni starci, koji pozdravljaju svoj nezaboravni san — brod sv. Vlaha na pučini, il se klade da li je na dan velikoga zaštitnika republike padala kiša ili ne — godine 1796.! Koliko li su uzvišeni ti sanjari pred našim očima! Takovi literarni bijoui u ovoj dramatskoj pjesmi, nad kojima se krili hola izjava: „Otkad se vlastela nemaju ponosit i sa bijedom svojom?" — imponišu nam ko da se ruši kakav ponosni brijeg i mi gledamo veličajni događaj razora u prirodi, smrt i rasap nečega, što je sobom toliko stojno i tvrdo. Da i mi živimo „od ljepote onijeh dana" i ta ljepota puni sve te opasne scene svetim pijetetom.

A Novakovi „posljednji"? On nije imao prilike da udivljeno sanja. On je svoju tintu kupio u kramara, nije ju miješao ni parfumiso. Takovim običnim sredstvom nije se dalo pisati na papiru sa vignetom „l'art pour l'art". Zato se pisac neugodnije šulja u uho, nu uvijek je pred očima, pošto je posve blizu običnom životu. Vojnovićevi sanjari dali bi se travestirati, Novakovi Abderite ne bi pak nikad mogli postati kakovim „junacima". Ne, oni nijesu nikako shvatili „ljepotu onijeh dana". I zato nam je njihovo umiranje čisto svejednako; ono što pobuđuje simpatiju nijesu više oni, nego žrtve njihove egzistencije. Novak je dobro osjetio, da je samo b u r a — onaj silni, divlji vjetar, mogao pročistiti zrak ovakih organizama — organizama što otrovnih, što nesposobnih za ikaku lječidbenu kulturu.

O Puvis de Chavannesu, o Rudu (str. 253.), o štampanju na slav. jugu po Jagiću, o društvenim prilikama u Kini (str. 270. i 332.), o drami Mirze Safveta, o „Suzama i omjesima" J. K. Ostojića (str. 271.), o pjesmama Milivoja Podravskoga (str. 287. — *Govori o snazi pjesničke duše, „koja bi hrvatskoj poeziji danas sutra mogla podati plodove nekog posmatranja, koje je teško strpati u definiciju, nu koji*

nastaju na višem stepenu reciprociteta između pjesnika i pojava, a nazvali bismo ih objektivnim čuvstvovanjem. Ono je jače od čisto lične lirike, jer imade dublju pozadinu, širu osnovku, a od pour l'artizma luči ga i sjajno odlikuje to, što se ne udaljuje od pravog i zbiljskog života"... „U hrvatskoj poeziji opaža se premah građanskog života, problema, društvenih pitanja, pojava u kojima se čuje krik, koji dolazi od — što no vele „istančanih nerva" — bilo to sa pasivne skepse, bilo sa agresivnih pokušaja"), o „Domaćem ognjištu", o Strossmayeru (opsežno, str. 300.), o Jug. Akademiji u g. 1899., o Herberta Spencera razvoju plesne i muzičke umjetnosti (opsežno po njegovu članku, str. 317.), o engleskom pozorištu (po Revue de Paris, str. 350.), o japanskom pozorištu (opsežno, str. 366.), o dramama Jos. Selaka i crticama Pastorčića.

God. 1901. piše o humanitarnoj misli u ruskom romanu (str. 30., po francuskom), o seljaku u modernom franc. romanu (str. 46., po Pellissieru), o lit. pokretu na skrajnjem istoku (str. 60. i 78., po franc.), o najmlađoj Njemačkoj (str. 94. po Gaulkeu), o najnovijoj franc. knjizi (str. 95., po franc.), o dobru i lošu raspoloženju u čovjeka (str. 110., po franc.), o zadatku žene u ruskom romanu (str. 172., po franc.), o japanskoj žurnalistici (str. 187., po franc.), o Zoli, o Aleksi Šantiću (str. 206., *o zbirci Pjesme, 1901., kaže: da ovdje nije Š. „koraknuo ni za cigli korak naprijed", zato „jer nam nije u njoj kazao ništa svoga". Ističe gladak jezik i formalnu korektnost inače postao mu je Š. žrtvom onih dragih „praosjećaja ili neke prenježne lit. bolesti, koja danaske ne može više da vrijedi kao izraz pjesnika". U Š. „mjesto pjesnika, što reče Schiller — jezik pjeva". „Pjesnik je učio u Heinea i Vojislava, nu u ovog drugog ko da je više profitirao...")*, o umjetnosti u američkoj izložbi, o Flaubertu, o Gorkome, o novim franc. izdanjima.

God. 1902. piše o Gorkoga „Fomi Gorđejevu", o Savićki, o Mauclairu, o Čehovu (str. 42., po franc.), o V. Hugou (str. 710., po franc.), o franc. književnosti, o ruskom romanu, o franc. književnosti po Pellissieru, o franc. književnosti.

God. 1902. piše o Dinku Politeu (str. 84. ... *Malo ima novinara, „s kojima bi lit. historija i kritika toliko izgubile". „Bijaše duh, koji se je gotovo odmarao stvarajući, prirodnom daru podobala je sjajna sprema...")*, o franc. književnosti, o radu genija (po franc.), o franc. drami.

I Z P R E P I S K E

U Kranjčevićevoj sobi u Zem. Muzeju ima i svežanj pisama upućenih Kranjčeviću. Mi ćemo iz ovih pisama pribilježiti ono, što je budi po čemu od interesa.

Pisma Dušana Plavšića (4), šurjaka pjesnikova, dokumenat su one brige i skrbi, kojom se je on brinuo oko bolesnika jednako kao i njegova žena i Vejsil Ćurčić. Vidi se, da je on bio spreman doprinijeti svaku žrtvu samo da ga spase.

Dr. B. Vodnik (22. V. 1906.) moli ga za saradnju, htio bi da s njegova velikoga imena pane tračak slave i na njegovu malenkost. Citira Marjanovića u „Obzoru": „Kad Kr. pjeva, hrv. književnost svetkuje".

I. Zajc piše K. Hörmannu o svojim kompozicijama za „Nadu" (10. IV. 1896.).

M. Ogrizović (7. III. 1909.) zahvaljuje na dočeku: „Pa onda Ti si mi, što je najglavnije otvorio srce svoje, komu su stijene ko hridine na Adriji, a nutrina kao naše more i burno i mirno". Zahvaljuje na preradnji u drami, koju je štampao u „Nadi".

Mila Plavšić (23. V. 1907.) zove ga iz bolnice u Zagreb, u njihovu kuću, gdje ima puno sunca i ljubavi.

J. Milaković (26. I. 1907.) šalje mu humoristične pjesme, da ga razvedri u bolnici.

A. Tresić-Pavičić (5. II. 1894.) piše opsežno o putopisu „Po moru" — i o prijateljskoj šutnji.

Magaziner Hugo V. Šarić iz Dioničke Tiskare u Zagrebu, šalje mu staro njegovo pismo, koje je dao mnogima da čitaju i vide, kako se za domovinu radi i nauči raditi (3. VIII. 1895.)

Marin Sabić (iz Splita, 25. I. 1895.) piše pohvalno o „Nadi" i sjeća Kr. na susret u Zadru prigodom jednog izleta.

Vladimir Treščec piše mu o svojoj brizi za njegovo zdravlje i o akciji oko pomoći. Završava: „...i to neka ti je nekom utjehom, što su nam tvoje patnje pokazale, koliko si nam drag". (Zagreb, 21. IV. 1907.).

F. Š. Kuhača pismo od 16. XII. 1894. zanimljivo je za Kuhača i njegov rad (o djelu „Musikalische Ortographie").

Pismo I. Meštrovića (i žene iz Beča od 3. I. 1908.) donosimo u cijelosti:

Dragi naši! Najprije Vam hvala za „Trzaje", koji će nam biti najmilija uspomena i međ knjigama najmilija knjiga — onda što ste nam oboje malko oduže pisali te tako znamo, kako ste nam.

Dostojevskoga roman nijeste trebali vezati te i Vi nama pokazati, da ste „nepraktični", nu kad ste već, onda hvala — bar nam je i to uspomena!

Bilo bi nam osobito milo — ah, kako „milo" to je premalo! — dakle jako drago i još više, kad bi ste nam poslali i onu pjesmaricu, što no ju je Matica izdala — i to bih zato da ju imamo ravno od Silvija — dakle molimo, ako ju imadete — ali ne trebate ju vezati — ja ću sam.

Hvala Vama oboma, hvala Višnjici za čestitke! Je li tamo hladno? Ovdje sad počelo silno! Može li se Silvije s Višnjicom igrat kod peći? Da nam ih je vidjeti, veselili bi se.

Putovat ne možemo još, jer sam opet nekoje narudžbe dobio, koje moram svršit prije odlaska — valjda do 15. ovoga.

Nemojte se ljutiti, što Vam Silvijevo obličje još nisam dospio poslati — sutra ga šiljem. Znate kako se veselimo, kad nam se javite, pa smo vam zahvalni. — Pozdravljamo Vas najsrdačnije svi troje

I. Meštrović.

Na posl. strani pripisak žene M. isto tako srdačan.

Tadeusz Grabovski moli ga (iz Praga, 10. XI. 1904.) za biografske podatke za svoju knjigu o Kr. Na studij Kr. potakao ga dr. Drechsler u Krakovu.

Josip Kozarac (Vinkovci, 30. XI. 1895. i 3. XII. 1894.) zahvaljuje mu za „Nadu" i obećava novelu.

I. Trnski (Zagreb, 29. VIII. 1904.) u natpisu: „Dragi prijatelju pjevidruže", u potpisu: „Štuje Vas Vaš i božji Ivan Trnski".

L. Thallóczy (iz Beča, 12. IV. 1905.) šalje Kr. hrvatsko pismo, zahvaljujući Kr. za pjesme.

Dušan Plavšić i Vl. Schmidt-Jugović pozivaju (iz Beča, 30. X. 1897.) Kr. na saradnju kod „Mladosti". Nezadovoljni su sa Novim Viekom, zbog prevelike polit. i književne jednostranosti: „D' Annunzio je plagijator, a Nansen nemoralan poput cijele novije mod. literature!" — „Kako je naša smotra otvorena i srp. piscima, umoljena su za saradnju i gg. Marković, Adamov, A. G. Matoš, Veselinović i drugi". „Ime naše smotre ne znači sve! Mi hoćemo da donesemo života u hrv. književnost, hoćemo da našim suradnicima pribavimo potpunu slobodu njihovog umjetničkog stvaranja. Mi hoćemo da donesemo našem narodu književnost modernu".

Dinko Sirovica (iz Prelošca, 20. X. 1897.) moli Kr. za pomoć kod namještenja u Bosni.

Fra Grga Martić (iz Kreševa od 30. X. 1895.) piše vrlo temperamentno o svom boravku u Zagrebu, gdje ga je prepoznao i nagovorio kralj F. J., kako su mu iskazivali čast „mnogi odličnjaci" i bili radoželjni upoznati ga, kako je dobio ložu u teatru i posjetili ga ondje Tresić, Supilo, Spinčić i dr.

Adolf Černý (Prag, 14. II. 1906.) šalje mu pjesme i fotografiju. Javlja mu da je preveo njegove pjesme, iz Kr. poezije „koja mu je tako draga", govori o teškoći prijevoda zbog lapidarnosti Kr. izraza. Ipak se nada, da je njegov prijevod vjeran. Daljne prijevode dat će u „Kvety" i fotografiju, po kojoj vidi, da se je znatno promijenio otkad su se vidjeli u Sarajevu. Ugodno se sjeća boravka u obitelji Kr. i Milakovića. Htio bi da bi mogli zajedno probaviti nekoliko dana na moru. Šalje brojeve „Slov. Přehleda" s člancima Grabowskoga.

Gjalski (iz Beča, 1. III. 1899.) hvali na slavi jubileja u „Nadi". Zadovoljan je sa svečanosti u Beču — „ma da je jubilarstvo uvijek žalosna stvar, jer sjeća na — godine preživjele!" Pismo svršava: „Grli Vas Vaš Gjalski".

Ivan Androvič (iz Trogira, 6. XI. 1901.) upozorava ga na svoj članak u „Crvenoj Hrvatskoj" o boravku Kr. u Dalmaciji. Uvjerava ga o svojoj „sinovskoj ljubavi", upozorava na članak o Italiji.

J. Pazman (iz Rima, sv. jeronimskog zavoda) o putu u Rim, na koji se Kr. spremao.

Janko Leskovar (Krap. Toplice, 16. XII. 1894.) piše među inim: „Imate u cijelosti pravo, što kažete o našim književničkim prilikama, uistinu slabo su utješne, pa se i ja nadam, da će Hrvati rado svojim radovima puniti stupce Nadine, — jer ja rado vjerujem, da pokretače Nadine ne vodi nečista namjera (kako to Srbi sumnjiče), a u tom sam tim stalniji, što u uredništvu vidim toli odlična lica (čiste prošlosti)..."

„Možda ste poznati s nadzornikom Milakovićem? Onda Vas molim, imajte ga dobrotu pozdraviti. Mi smo dobri znanci još iz vremena, gdje sam kovao loše stihove".

„Prije kojih osam godina zamalo se nije dogodilo, te bih danas i ja bio negdje među Vama: no zadržala me najviše obvezatna desetgodišnja služba. Tamo je negdje po obiteljskoj tradiciji, kolijevka mojih djedova".

Adam Mešić (Sarajevo, 19. VIII. 1908.) pozdravlja ga prigodom 25-godišnjice „da još mnogo i mnogo godina svojom snažnom, milom i zanosno ugodnom pjesmom budite i vodite hrvatski narod svijesti i slobodi".

Tugomir Alaupović šalje mu (iz Sarajeva u Beč) pismo (od 7. I. 1907.) puno prijateljskog čuvstva i zabrinutosti zbog zdravlja, žali, da je morao Božić sprovesti sam u bolničkoj sobi. „Grli i ljubi u junačko i bratsko čelo vazda odani stari Tugomir".

Franjo Markušić (iz Budimpešte od 3. IV. 1905.) šalje mu namijenjene pjesme „meštru balkanskoga Parnasa".

„Čuo sam uprav iz Sarajeva od Vaših protivnika, da silno agitirate protiv novome listu, koji bi se imao pokrenuti u Sarajevu: svi Vam mladi Franjevci iz Bosne na tome čestitaju! I ja sam pisao protiv njemu u „Osvitu": „Hoćemo li prelom?" Još Vam mogu reći, da sam ja pisac one kritike: Ferdo Rožić „Pjesme" (Berislav Berislavić) u 17., 18. i 19. broju „Osvita" od ove godine. Ne velim baš, da je to osveta za one kritike u „Kat. listu", ali ipak mi je najviše povoda dalo to, što je kritičar Rožić iskalio svoju glavu smušenosti nad Vašim „Trzajima". Ja ne ću Vama laskati, ali mi je priznati, da „Trzaji" nijesu crna knjiga. Tako isto ja, kao ni ostali mladi naraštaj Franjevaca nije uz nezreli, pretjerani, nagli i djetinjski pokret hrvatskih furtimaša. Čuvat ću vjeru sveđer; vjerovat ću u Hrista kao i oni i činit ću pokoru kao i oni — ako ne možda i više — ali ne ću metati kamena smutnje u narod kao oni, za koje se kaže: „Teško onim, koji donesu sablazni!" Ja ne ću da budem liberalan, ali ne ću da liberalnim proglasujem n. pr. „Obzor", što je oglasio: „Welträtsel"; ta u jednom vjerskom glasilu bila je oglašena Salatierova povijest sv. Frane, koja je u indeksu! A kako će onda svjetovnjak biti dužan, da bolje pozna bogosloviju? I tako dalje! Ja ne ću biti liberalan, ali ne ću se pripuščati ni na sugestiju: da gledam vuka ondje, gdje ga nema! Djeca se samo boje, da je vuk, štogod noktom zagrebnuje!

Rukopis S. Gregorčića pjesme iz „Nade" br. 3. 1896. „Leté oblaki..."

Pjesma Eneje Silv. Đ. Fište (Fiscta) upućena Kr. Fišta je odličan pjesnik sjevernih Albanaca. (Pjesma je preštampana u Ćorovićevoj raspravi „Lektira S. S. Kranjčevića" str. 11. ss.; isp. o Fišti i njegovu prijateljevanju s Kr. u Gorici kod Lj. Marakovića, Na rub Kr. pjesama, Prosvjeta, 1927., str. 64.)

Osim ovih ima još pisama iz Društva hrv. književnika (2), L. Kneževića, Olge Hörmannove, F. Kranjčevića, V. Jelovšeka, A. Biljana, B. Lovrića, I. Rožića, D. Mitrinovića, A. Vučetića, P. Mandrovića, J. Tomičića, K. Zalesko, D. Hirca, F. Sudarevića, D. Sirovice, F. Vrbančića, N. Spuževića, J. Pojmana, D. Petranovića, M. Maravića i F. Jerkovića.

I Z E L I N A N O T E S A

Gđa Višnja Vuletić, pjesnikova jedinica čuva među pismima svoje majke Ele i jedan Notes, gdje su ubilježena neka sjećanja na pjesnika. (Neke od tih zapisaka priopćio je Jovan Kršić, kalendar Prosveta za g. 1932. Sarajevo, na str. 104 ss. u članku: Beleške Ele Kranjčević o mužu-pesniku.) Sve su te bilješke nastale poslije smrti pjesnikove.

„Sjećaš li se zlati! Kada si neko vrijeme proučavao zvijezde, nabavio si durbin, pa po čitave večeri motrio nebesa, mene zvao iz druge sobe, pa smo zajedno gledali."

„Znaš onu pjesmu, koju si htio spjevati, ali nijesi mogao. Ono kako je postala bomba. Isus se vraća na ovaj svijet, pa vidi, gleda sve i svud, dođe pred jednu katedralu (ne znam jesi li rekao Petrovu crkvu), i od tuge nad svim tim spusti suzu. Ta suza padne na ploču i čudnim čudom raste, raste i postane bomba."

„Znaš, kako si mi pričao, kako ti je bilo teško u R i m u. Stega velika, a ti si htio, da užiješ Rima, starog i modernog, a nisi smio. Uz to su počele tvoje sumnje, tvoja razmišljanja, pa si često čitave sate klečao pred oltarom moleći vjeru, mir duši, tog tamo našao nisi."

„Kad si položio ispit. Onda si morao predavati pokusno, a ti si samo s djecom razgovarao. Ispitatelj Modec rekao: molim dajte s djecom razgovarajte. Volim vas slušati. To je više vrijedilo, nego najbolja ocjena."

„Silvije me dignuo, bez njega nisam bila ništa, a sad opet sam ništa, prelomita grana."

„16. ujutro vratila sam se sa Višnjicom iz Zagreba, ti si nas dočekao dolje na skalinama obučen. Onda si nas pozdravio i rekao najprije poljubiti treba mamicu onda Višnjicu. Ali znaš, da sam se prepala, kad sam te ugledala. Bože moj kako si se promijenio. Crn u licu, mršav, smiješak tvoj bijaše tako bolan. I već si mi rekao, da ne možeš pravo hodati od osipa, koji se stao opet pojaviti baš na bedrima. Taj osip međutim bivao sve gori."

„Jučer sam čitala pismo, što si ga pisao u Zlatar mami prigodom našeg vjenčanog putovanja. Kako si lijepo o meni rekao, a ja to zaslužila nisam. Ah, kako plačem, kad mislim, kako sam te već onda ljutila. A ti si me volio, a i ja tebe, ali sam bila zlo odgojeno dijete, razmažena, mislila sam, da ti porad mene moraš da živiš, da je sve na svijetu tu, da me poslužuje. Ali ipak si na momente bio zadovoljan s menom."

„Jučer je bila zvjezdana noć. Sjećam se, kad smo zajedno često išli kojem prijatelju poslije večere pa tamo dulje ostali, pa vraćajući se sve si mi redom tumačio zvijezde, ili si me baš vodio kroz mračne uske ulice u gornjoj čaršiji. Ja sam se bojala, ti si mi se rugao, a meni je bilo tako lijepo, blažena sam bila ko nikad. A sad! Bože, smiluj mi se!"

„Sad se sjećam, kako si u bolesti pri koncu još uvijek sam sebe promatrao: Vidiš kako si ne mogu više ni cigaretu da napravim. Ja sam ti ju načinila, a ti si počeo pušiti dva dima, i onda si opet zadrijemao. I novine si prestao čitati. Nisam htjela da na to mislim, a ti si me upozorio — rekavši mi: opažaš li Zlati, da već dva dana novina čitao nisam . . . Vidiš, tako se umire."

„Koliko put si mi rekao: Šta je smiješno bojati se smrti. Je li znaš za vrijeme prije poroda? Ne znaš, eto isto je tako i poslije smrti. N i š t a."

„I opet čitam one pjesme o vojništvu. Razorena je kuća naša, nema tebe, da nam svaki dan nešto kući doneseš, pa kad je kakva bakljada ti se veselio kao dijete, volio si vojničke maršove, imitirao kod kuće bubanj, pa trublju, o moj Zlati, zašto sve to, zašto? I ja bih s bolom zavapila: Što nas zače? Što nas zače!"

„Nad tvojim potpisom, Zlati, mogli bi stajati. Evo buljim u njega, mislim na tvoju ruku, onu milu ruku, koja je to pisala. O moj premili Zlati, moje sve.

Ti ne čuješ, što ja tebi pišem, i ti ne ćeš nikad ovo čitati. Ne ćeš? Reci!?"

„Da sam bar već stara i da mi je Višnja bar već našla svoju sreću, svoj kruh, lakše bi mi bilo živjeti, a pred menom stoje godine, možda mnoge godine, a sve pusto bez radosti, bez života."

„Komu da govorim o svojoj velikoj boli za njim. Čujem takove blesave odgovore i utjehe, to mene vrijeđa, i čini mi se, da mi on sam veli: Šuti, ne govori nikom, plači, kad si sama."

„Ja nisam bila sretna kao djevojka, dobri su bili moji starci, dobri, glupi i baš zato nesretni. A onda si došao Ti, o Zlati, pa si me izvukao iz tog doma očinskoga i uveo u taj dom, dao mi tvoje srce. Brzo sam zaboravila svoj očinski dom, i svaki put, kad smo se navratili u nj opet sam bila sretna, kad smo odanle otišli kući. Naša kućica bila lijepa, sretni smo bili u njoj. A sad! Opet sam doma, okle sam izišla, a to me čuvstvo ne razblažuje, naprotiv, to me boli, to peče. Kud ću odavle? Nigdje mira naći ne mogu, kao kad vihor tjera pero, list, amo tamo."

„Znaš, Zlati, kad si Višnjici govorio: Je li, Koka, mamica naša ona je dobra duša. Višnjica bi rekla: Krampus će uzeti, ovoga, onoga, samo ne mamicu. Jer mamica je dobra duša."

„Šta si ti meni? — pitao si i naučio Višnjicu da odgovori: Duša, srce, život i sve!"

„Onda, kad je bila mala, onda si ju znao po sobi nositi i pjevati joj: Cin, cin, tata moj! Ja sam mili bebić tvoj . . . na ariju kola bosanskog."

„Da, sad da dobijem kutiju punu zlatnih dukata, onda bi odmah uzeo, tebe za jednu ruku, a Višnju za drugu, pa na kolodvor."

„Kako si volio zastave hrvatske. Uvijek smo išli zajedno gledati, a ti si brojio, koliko ih ima."

„Višnja reče prvu večer (nakon smrti Kr.): Zašto da molim, mamice, kad tatice nema."

„Kad smo išli prvi put na more, kako sam se blaženo njemu prepuštavala, da me vodi. Hotice nisam marila za ništa, a on se rugao, kako se ne umijem orijentirati."

U Fiumi.

„Rado si bio tamo. Pa samo, da ti je bilo šetati uz obalu ili sjedjeti na bordunalima i gledati velike parobrode, kad ulaze i izlaze. Ti si znao svaki dan stoji li koji novi. U noći smo gledali za onim, koji je išao put Venecije, i kako mu se svijetlo sve više udaljivalo i na koncu iščeznulo.

Često puta znali smo se odšetati i put kolodvora, pa na jednom mjestu dočekati brzi vlak, koji je dolazio iz Zagreba. Hu, kako je soptao, lupao kao kakva neman. A mi smo to gledali, ti si ju volio, tu lokomotivu.

O kako te boljelo u mjehuru. Koliko put si morao stati i otići na stranu, da ljudi ne vide, kako te hvataju grčevi. Kad pomislim, k a k o j e m o g a o već onda valjan doktor to s p a s i t i i i z l i j e č i t i."

U Beču.

„Prvi dan smo plakali.

Onda kasnije, kad si izišao iz bolnice, kako si dugo trebao do kuće, a bilo je pedeset koraka samo. Bolno, grozno! Onda poslije podne išli smo pješke u Kärtnericu. Najviše si volio Elizabetin spomenik."

„Kad si se kadikad napio vina, onda si bio veseo, dragi, a ja sam se zbog toga ljutila, jer su ljudi tebe rado ponižavali, vrijeđali."

„Tvoje duhovite doskočice . . . Što je najveće utvaranje? Kad se nebo legne trbuhom na more, metne nekud goruću cigaretu i misli, da je engleski parobrod."

N A P O M E N E

Pokazalo se kod ovog prvog sabiranja Kranjčevićevih djela, kako to i drugdje u sličnim prilikama gotovo redovno biva, da se opseg ovakovih izdanja ne da unaprijed točno odrediti. Ipak u glavnom ovo izdanje odgovara svom programu: ovdje su doista sabrana Kranjčevićeva djela. Da su otpali njegovi pjesnički, a pogotovo prozni prijevodi, nije od veće važnosti za razumijevanje njegova djela. On je prevodio samo iz jednoga pjesnika, Heinea, i to tek dvije tri lirske pjesme i njegovu lirsko-epsku poemu „Atta Troll", djelo, koje bi zapremilo pet do šest štampanih araka. Uz njegovu obilnu originalnu versifikaciju jedva da bismo za nju ovdje našli novih značajnijih momenata. Otpala je od prvotne zamisli zbog nedostatka prostora i proširena bibliografija, u kojoj smo mislili reproducirati izvatke iz značajnijih ocjena, koje su teže pristupačne, a po kojima bi se reljefnije izdigla književna pojava Kranjčevićeva u našem kulturnom životu. Ipak je naša bibliografija nadovezujući na prijašnje i ovako potpunija.

U drugu ruku svakako smo nastojali sačuvati mjesto Kranjčevićevim p i s m i m a i z b e č k e b o l n i c e, koja nesamo u Kranjčevićevo djelo, nego i u našu memoarsku književnost ovdje prviput ulaze kao nov i dragocjen prilog nadmašujući u toj vrsti sve, što smo dosada imali, i takmeći se s najodličnijim takvim djelima u tuđim književnostima.

Najteže bilo nam je odustati, od prvotne namjere, da priložimo Kranjčevićevim sabranim djelima, a na njihovu osnovu, opširniju biografiju i opsežniji prikaz njegova djela i njegovih odnosa sa hrvatskom književnosti. Taj bi posao pogotovo daleko premašio prostor našega izdanja. Uvjereni smo ipak, da će i bez toga ovako prviput sabrana sveukupna djela uz sav potrebni literarno-povijesni materijal sama od sebe osvijetliti novim svijetlom i produbiti u svakom pogledu pravo razumijevanje i vrednoću Kranjčevićeve umjetničke pojave.

1

Uz kratice iz prvih triju svezaka (Napomena na strani 193. prvog sveska) upotrebljena je ovdje i kratica za ovo naše izdanje tako da rimska brojka znači svezak, a arapska stranicu.

2

O natpisu *Kroz život i djelo* isporedi u I. 194. Napomenu 3.

3

Zbog važnosti Kranjčevićevih *pisama iz bečke bolnice* treba da im posvetimo posebnu napomenu.

Vanjskim licem Kranjčevićeva se pisma, od prvoga do posljednjega, doimaju kao prijepisi: bez pogrješke u peru, bez precrtavanja, stilistički ispravna, pisana jasnim i vazda čitljivim rukopisom. Jedva da se i u pismima iz najkritičnijih dana opažaju u potezima pera posve nezamjetljiva iskrivljenja. K tomu treba uzeti u obzir, da ih je Kranjčević pisao u krevetu, većim dijelom u nezgodnoj poziciji, kad se nije smio ni maknuti, i kad je bio od bolesti i slab i sav oronuo.

Ova pisma o sebi neizrecivo su bolan isječak ljudskog života. Bila bi zanimljiva i kad bi bila samo minuciozan opis bolničkog života i bolesničkih patnja. U svojoj jednostavnoj iskrenosti, ne odavajući ni u čemu, da ih piše „pjesnik" i

da bi imao ma samo iz daleka namjeru, da upotrebljuje svoje pero hotice umjetnički ili knjiški — ona su neobičan ljudski dokumenat. Pa ipak — moglo bi se reći: protiv volje — ona su u toj svojoj suzdržljivosti i prostoti i zbog osobitih prilika više nego naprosto ljudski dokumenat. Premda ih piše jedan čovjek posve obuzet svojim fizičkim i duševnim patnjama, ona se vazda tiču, i te kako, troje ljudi, govore iz njihovih duša, obuhvataju u svakom trenutku njihovu nazočnost i njihovu čitavu saučest. U najtežim časovima obraća se u njima čovjek svome najbližemu, svojoj ženi. Veliko pouzdanje, što ga ima Kranjčević u svoju životnu družicu, u svoju ženu, ne natrunjuje nigdje ni sjenka sumnjičavosti. On je uvjeren, da će svaka sitnica, o kojoj joj piše, naići na njezin potpun interes, zbog toga se kod nje i zaustavlja; on je siguran, da njegova iskrenost ne će ništa proigrati od njezine ljubavi. Naprotiv, ova je situacija, kad govori preko pisma, za iskrenost takvog izražavanja kud i kamo povoljnija i podesnija od svake druge. Nikad u životu on nije otkrivao ni komu, pa ni svojoj ženi, toliko i takvih svojih slabosti kao u ovim pismima. To on osjeća najbolje sam, kad se zbog toga vrlo često prekorava i ispričava bolešću i spitalskom atmosferom.

U svaki je tren u tim pismima nazočno troje ljudi: on sam, njegova žena i kći Višnja. To im daje po sebi dramsku živost. U silnoj ljubavi, što je Kranjčević dijeli sa svojom ženom za svoju jedinicu, krije se iza sadržaja svakog pisma drugi, od njihove uzajmične ljubavi nimalo manje intenzivan, čuvstveni motiv. Svaka njegova misao dolazi zapravo iz duša ovo troje ljudi, kazuju je kao u jednom dahu. Stalno prolazi sadržajem dialoga Kranjčevićevog sa ženom spominjanje njihovog razorenog doma. Slika toga iskidanog gnijezda lebdi prepasno u njegovoj mašti, a upada ipak kao svijetla zraka u mračnu sceneriju, u kojoj nastaju Kranjčevićeva pisma. Kadgod Kranjčević opisuje svoju bolničku sobu, kut iza paravana, u kontrastu se osjeća vizija njegova doma, u kojemu su poništili nedokučivi razlozi sreću, čija milina postaje sada jedinom čežnjom njegovom.

Ne da se smetnuti s uma, da je Kranjčeviću u to vrijeme bilo tek četrdeset godina, da je bio osim toga fatalnoga defekta u punoj muževnoj snazi, a da ga je bolest uporno mučila već od nekoliko godina unatrag. Takova duševna depresija morala je biti nečuveno komplicirana: puna bolno prigušenih psihičkih ekscesa kao i umora i klonuća nakon žestine fizičkih boli, koje su dolazile od njegove bolesti. U pismima o tomu nema glasa, iako to naslućujemo iza čestog plača i mnogih suza, o kojima govori, i kojima se teško odupire uz napregu sve snage svoje volje, naslućujemo to i iza neprestanog dozivanja Boga, koji ga ne smije napustiti, i iza neutrudivog podržavanja nade u bolju budućnost i skoro izbavljenje. Tko to može sebi živo predočiti, pronaći će u Kranjčevićevim pismima osebite potmule motive pune krute čovječnosti.

Ako je to zatajio Kranjčević u pismima, teško je zamisliti, da ga ne bi odavale posljednje pjesme. Tih pjesama ima malo, a još manje, za koje bismo pouzdano znali, da su tada doista nastale. Pa ipak tek studij Kranjčevićevih pisama objašnjava mnoge zagonetnosti i nejasnosti u ovim pjesmama. Podsjetit ću ovdje samo na „Triptih". U grandioznoj viziji u prvom dijelu, kad su iskonske nemani „patile bolove s viška snage" i kad su u „bijesu borbe" stvarale „vječit rasap" i „vječnu građu", on pjesnik — „U čijim slabim negda grudim Buntovno kucat će srce Fausta" — ako ga pitate „što vidje tamo mladom na talamu?", „On će reći vam: vidje bl'jedu Djevicu plakati — vilu bola".

Razumije se, da je publikacija ovih pisama i znatan prinos za studij Kranjčevića. Poglavito su mnogobrojna mjesta, gdje govori o odnosima prema svojoj sarajevskoj okolini, osobito službenim ljudima, dokaz, kako je pjesnik osamljen i duboko u sebi i za sebe izgrađivao svijet, koji je čitavom njegovom ličnošću obuhvaćala njegova poezija. Zato je upravo klasično svjedočanstvo i ono mjesto iz pisma Elinog (od 10. marta 1907.), kad piše Kranjčeviću: „Međutim poznam svoga zlatoga: on će najgroznije bolove trpiti, a uz to će se prama tuđemu smijati i šaliti. Oni ne znadu, da se Ti umiješ upravo majstorski svladavati." Kranjčević je to isto rekao: „Smiješ se licem, srce o grko".

Pismo od 18. juna 1907. posljednje je Kranjčevićevo pismo iz bečke bolnice. Oko 20. juna došla je u Beč gospođa Ela i otpremila ga, kad se iole moglo, u Sarajevo.

Kranjčevićeva bečka pisma postaju pogotovo tragična, ako pomislimo, da je najbliža okolina Kranjčevićeva — osim gospođe Ele — a naročito Kranjčevićev šogor i njegov neutrudivi čuvar u bolnici g. Vejsil Ćurčić, — znala odmah nakon operacije još u mjesecu novembru 1905., da je Kranjčevićevo stanje beznadno.

Njegove velike nade u ozdravljenje i skori povratak kući okrutna je zbilja od dana do dana razočaravala, a da se on ipak nije prestajao tješiti novim nadama. Sreća, koja ga je čekala u njegovu domu, bila je suviše zamamljiva i svijetla, a da bi se je mogao odreći i u najcrnijim svojim mislima.

Bilješke u Elinu Notesu (IV. 201. ss.) o Kranjčevićevu svršetku doimaju se kao nastavak ovih pisama.

4

Upozoren od dr. F. Bučara našao sam u „Hrvatskom Planinaru" (Zagreb) 1907., str. 9. ss. Kranjčevićevu improvizaciju iz Spomenice na Sljemenu. Pjesma je datirana „23./24. svibnja 1885." i glasi s natpisom, koji bismo joj mogli dati:

NA SLJEMENU

U visini, na daljini
Svjetske zlobe i taštine
Slobodna se misô vije
Širom moje domovine.
Tuj ne ćutim lanca teška
Ne kvači me ropstvo kleto;
Sve je mirno, sve je drugo,
U prirodi sve je sveto.
Kô ponosit soko sivi,
Što slobodom krila vije,
Srnem i ja, plovim i ja
Vrh proklete tiranije;
I u dolu vječnih suza
Za slobodom srce diše,
Ali tuj se krvna oka
Vjeđa tare, suza briše.
Rajski vide! Vele meni
Grob si puka umiruća;
Al odovud nisi grobljem
Već kol'jevkom uskrsnuća.
Silni ćemo opet biti,
Znoj naroda puk će žeti,
Pozdravljam te, vide mili,
Kraju božji, kraju sveti!

5

U koliko ima *pjesničkih prijevoda* Kranjčevićevih svi su ti prijevodi iz Heinea, od toga su objelodanjene u „Nadi" iz knjige pjesama pjesme: Zamotani u oblake. Prel'jeva se pučina i Uz tvoju kada kuću — sve u god. 1895. na str. 384.; lirsko-epska poema Heine-ova „Atta Troll" izišla je poslije smrti Kranjčevićeve u „Viencu" (nove serije) od g. 1911. u brojevima 1—7, 9 i 10.

Iv. Šarić spominje u Katol. Tjedniku 1933. br. 49. Kranjčevićeve prijevode talijanskih pjesama sv. Alfonza Ligorija u čast Malome Isusu.

U prozi preveo je Kranjčević priče Carmen Sylve pod općim natpisom „S puta nevolje". Ti su prijevodi izišli u Nadi 1895. i 1896., te u Hrv. Zajednici 1909. Tri su ostala u rukopisu. Ove je stvari prevodio Kranjčević u Bijeljini u januaru i februaru 1891. — U rukopisu ima još neki prijevod bez natpisa i bez svršetka, s datumom 15. II. 1900., na pet strana.

6

Lik Kranjčevićev sačuvan nam je u mnogim varijacijama i iz raznih vremena. Većinom su te fotografske snimke dosta uspjele, jer su markantne crte njegova lica podesne za fotografije. Od umjetničkih portreta najbolji je Csikošev reproduciran u Divot-izdanju i *reljefni portret* iz dana bolničkih od *Ivana Meštrovića* reproduciran fotografski u ovom svesku. Taj je portret svojina sarajevskog zem. muzeja. — U Savremeniku 1908. ima snimka Kranjčevićeva oca, njegove gospođe Ele i kćerke Višnje. Ondje je reproducirana i slika rodne kuće Kranjčevićeve od Držislava Erlera.

B I L J E Š K E

PJESNIČKA PROZA

Prvi honorar. („Sloboda", 1885., br. 46. od 26. II., 47. od 27. II. i 48. od 28. II.) Pod natpisom: Crta Strahimira Senjanina.

Dajte i dat će vam se. (Milakovićeva Hrv. Omladina, 1885., br. 4. od 1. III., str. 50. ss.; S. S. K., Pjesnička proza, Savremeni hrv. pisci, knj. XIX. Izd. Društva hrv. knjiž., Zagreb, 1912., str. 82. ss.)

Žena. („Balkan", 1886., br. 3. od 1. II., str. 43.; „Sloboda", 1886., br. 15. od 18. II.; Pjesn. proza, str. 49. ss.) U „Slobodi" potpisan: Strahimir.

Tko će osloboditi narod? („Hrvatska", 1886., br. 15. od 18. II.) Potpisano: Strahimir.

Ah pjesnik...? „Hrvatska", 1886., br. 105. od 8. VI. i 106. od 9. VI.) Potpisano: Str.

Vanitas vanitatum... (V. 1891., br. 4. od 24. I., str. 49. ss.; Pjesn. proza, str. 57. ss.)

Priča iz pradavnih dana. (V. 1891., br. 8. od 21. II., str. 113. ss.; Pjesn. proza, str. 62. ss.)

Demonovo ogledalo. (V. 1891., br. 16. od 18. IV., str. 241. ss.; Pjesn. proza, str. 69. ss.)

Suza. („Dom i svijet", 1891., br. 12. od 15. VI., str. 195.; Pjesn. proza, str. 52. ss.)

Glad. (V. 1892., br. 41. od 8. X., str. 641. ss.; Pjesn. proza, str. 73. ss.)

Čime se ljudi tješe. („Nada", 1895., br. 2. od 15. I., str. 23.; Pjesn. proza, str. 29. ss.) U N. podnatpis: Momenat iz života; u Pjesn. prozi označeno sa A.

Ružice stida na licu. („Nada", 1895., br. 6. od 15. III., str. 103. ss.; Pjesn. proza, str. 77. ss.) U N. podnatpis: Fantazija.

Mućak. („Prosvjeta", 1895., br. 8. od 15. IV., str. 225. ss.; Pjesn. proza, str. 16. ss.)

Pamet s Urvine planine. („Nada", 1895., br. 19. od 1. V., str. 367. ss.; Pjesn. proza, str. 3. ss.)

Čime se ljudi tješe. („Nada", 1899., br. 9. od 1. V., str. 135. ss.; Pjesn. proza, str. 33. ss.) U Pjesn. proza označeno sa B.

Pogled. („Savremenik", 1909., br. 2. od 1. II., str. 72.; Pjesn. proza, str. 87. ss.)

ŽIVOT I DJELO

Podaci o djetinjstvu jedino u članku dr. Milana Grubera u „Obzoru" 1933., br. 257, 8, 9, 60, 61. Iz djetinjstva i mladosti S. S. K.

K. dom opisuje gospođa Ela u članku „Moj Silvije" Spomen-spis. 1908. Str. 57.

Dr. Vlad. Ćorović u svojoj raspravi Lektira S. S. K. u Građi, knj. X. str. 4. navodi redom sve ocjene iz gimnazijskih svjedodžbi K. sačuvanih u K. sobi.

O boravku u „Germanicumu" u K. Horvat, Savremenik 1908., str. 747.
O boravku u Zadru nemamo vijesti.

U Zagreb putovao je zajedno s Milakovićem (Savremenik 1908., str. 718.) M. tvrdi, da je poznati pedagog Ljud. Modec neposredno utjecao na K. odluku, da se upiše u preparandiju. Kranjčevićev boravak u Zagrebu spominje i P. Krstinić „Moje spominjanje o K." Savr. 1908., str. 727.

O boravku u Bijeljini i Livnu Ljubomir Maraković, Hrv. Prosvjeta 1927., br. 2. i 3. O K. učiteljevanju u Bijeljini. Stjepan Ratković, Uspomene na K. kao učitelja, Hrv. Revija 1934. br. 3.

Prvi dani u Sarajevu u Jure Turića članku „Neke uspomene na K." Savremenik, 1908., str. 733.

Matošev članak u Savremeniku 1908. o K. na odru. Str. 705.

O sporu oko sprovoda. Zvono, 1908., str. 677. — Govori na sprovodu i svečane komemoracije bilježi Savremenik 1908., str. 773. ss.

O K. Marjanović, Pjesnička proza, predgovor; onda Vlad. Dvorniković, Studije za psihologiju pesimizma. Zagreb, 1923., str. 178 i d.

O atmosferi u koju su ušle prve Kr. pjesme, isp. Krleža, O K. lirici. Eseji I. Zagreb, 1932. — Njegovu sraslost s rodnim krajem prikazuje Janko Polić-Kamov u Bosanskoj Vili 1910., str. 211. ss. u članku S. S. K. (impresija).

O K. po sudu kritike najopsežnije u A. Barca predgovoru k izdanju Srp. Književ. Zadruge. „Izabrane pjesme", Beograd, 1929.

BIBLIOGRAFIJSKE BILJEŠKE

DJELA

S. S. Kranjčevića, *Bugarkinje*. U Senju. Troškom i nakladom Marijana Župana. 1885. 8⁰, VIII+152. — S. S. Kranjčević, *Izabrane pjesme*. (Zab. Knjižnica Matice Hrvatske, sv. CCX—CCXII). U Zagrebu. Naklada Mat. Hrv. 1898., 8⁰, 224. — S. S. Kranjčević, *Trzaji*. Tiskom i nakladom N. Pissenbergera i J. Schnürmachera komandit. društva u D. Tuzli. 1902. 12⁰, 134. — S. S. Kranjčević, *Pjesme*. Izdalo o pjesnikovoj dvadesetpetgodišnjici Društvo hrv. književnika. Zagreb, 1908. 4⁰, 115. Slikama po monotypima ilustrirano izdanje. Slikari: Csikos, Krušlin, Petrović, Virant i Babić. — S. S. Kranjčević, *Odabrane pjesme omladini*. Sarajevo. Tisak i naklada Daniela A. Kajona. 1909. 8⁰, XXXVI+76. — S. S. Kranjčević, *Pjesnička proza*. (Savremeni hrv. pisci. Red. izdanja Društva hrv. književnika. Tisak Dioničke Tiskare u Zagrebu. Uređuju Julije Benešić i dr. Vlad. Gudel. Lipanj 1912.) Zagreb, 1912. 8⁰, XLII+95. — Ljuboje Dlustuš, S. S. Kranjčević. Život i *probrane pjesme*. Izvanredno izdanje Kluba hrv. književnika u Osijeku. 1918. 8⁰, 170 str. (od toga 63 str. pjesama). — Isto u drugom izdanju: Koprivnica, 1921. — S. S. Kranjčevića *Pjesme*. Novi izbor. Uredio i s uvodom popratio Branimir Livadić. Izvanredno izdanje „Matice Hrvatske". Zagreb, 1926. 8⁰, LXXX+184. — S. S. Kranjčevića *Izabrane pjesme*. S uvodom dr. Antuna Barca. Srpske književne zadruge Kolo XXXII. Br. 211. Beograd, 1929. 8⁰, XL+102. — *Djela S. S. Kranjčevića*. Četiri sveska. Priredio dr. B. Livadić. Minerva, nakladna knjižara d. d. Zagreb, 1934. 8⁰.

Jedno izdanje Kranjčevićevih pjesama izašlo je za vrijeme rata u Ženevi. God. ?

LITERATURA

Vienac 1885. M. Šrepel (o B.)
Vienac 1893. str. 61.
Vienac 1899. Jovan Hranilović (o M.)
Novi Viek 1899. Jakša Čedomil (studija).
Zora (Mostar) 1899., br. 10. Jovan Dučić (o M.) str. 351.
Brankovo Kolo 1899. Ivan Lorković (Hrv. književnost u 1898.) str. 117.
Obzor 1899., br. 295. (božićni prilog) M. Nehajev.
Moderni Revue 1899. Vl. Jelovšek, str. 132.
Život II. 1900. Ivan Krnic.
Svjetlo 1900., br. 8. M. Marjanović.
L' Humanité Nouvelle (Paris) 1900. I. Kernic. (En coup d'oeil sur la litterature croate) str. 735.
Glasnik Matice Dalm. I. 1901./2. Jakša Čedomil (o T.)
Prosvjeta 1902. C. Albertinov.
Hrvatska Misao 1902. M. Marjanović.
Obzor 1902., br. 211. i 212. M. Marjanović (o T.)
Vienac 1902. Jovan Hranilović (o T.)
Przeglad (Pismiennistwa) Powszechny 1902., Nagoda Saryusz (o T.) str. 289.
Agramer Zeitung 1902., br. 240. V. Lunaček (o T.)
Katolički list 1903., br. 7. i 8. F. Rožić (o T.)
Vienac 1903. — r. str. 425.
Hrvatska straža 1903. Criticus (sv. 2., 3., 4.)
Hrvatska straža 1903. (Prvi grijeh).
Slovanski Přechled 1905. i 6. T. Grabowski (čisl. 1., 2., 3.)
Nuova Rassegna 1905., Stj. Ilijić, str. 301. ss.

Brankovo Kolo 1906. D. M. (Kratak pregled hrv. novije lirike) str. 1560 i 1594.
Školski vjesnik (Sarajevo) 1908., br. 10. Lj. Dlustuš (S. S. K. str. 793.)
„Mali Žurnal" (Beograd), 1908., br. 194. od 13. VII. D. M. Šijački.
Behar 1908., br. 12. Uvodni članak (str. 181.) R. Katalinića-Jeretova pjesma „Nad odrom", str. 182; Posljednji dani i pogreb K., str. 195. ss.
Narodne Novine 1908., br. 251. Nekrolog.
Obzor 1908., br. 299. Nekrolog.
Spomenspis S. S. K-ću prigodom 25-godišnjice pjesnikovanja, prešt. iz „Behara", Sarajevo 1908. s člancima Osmana-Azisa (Silvije), Tugomira Alaupovića (pj.), J. Milakovića (biografsko-bibliografski nacrt), Lj. Dvorniković (Filozofija K. poezije), Lj. Dlustuša (K. kao nastavnik), Mirza Safveta (pj.), R. Katalinić-Jeretova (pj.), Ele Kranjčević (Moj Silvije), J. Milakovića (pj.), dr. M. Preloga (Nove pjesme S. K.), Lj. Dvornikovića (Pisci i umjetnici u svojim djelima i u svagdanjem saobraćaju) i bez potpisa „Dopunjci bibliografije K. poezije".
Savremenik 1908., br. 11. B. Livadić, Epitaf S. S. K.
Savremenik 1908., br. 12. od 1. XII. A. G. Matoš (U sjeni velikog imena), A. Tresić-Pavičić (pj.), I. Trnski (o K.), dr. Fr. Ilešić (Mat. Slov. K.), Xeres (pj.), J. Milaković (Prvo poznanstvo), Ks. Meško (pj.), P. Krstinić (Moje spominjanje o K.), Stj. Ilijić (pj.), J. Turić (Neke uspomene na K.), Vid Vuletić-Vukasović (pj.), Viktor Car Emin (U Medveji), Zd. Marković (Uspomena na S. K.), R. Katalinić-Jeretov (pj.), V. Treščec (Silvijevom sjenu), T. Alaupović (pj.), J. Kosor (O S. S. K.), D. M. Domjanić (pj.), Davorin Trstenjak (U spomen S. S. K. slobodnom misliocu), J. Miličić (pj.), dr. K. Horvat (K. u Rimu), B. Lovrić (pj. proza), Izo Lanov (Iz Poruka uredništva), dr. D. Prohaska (S. K-ću), Nadgrobni govori S. S. K., X. (S. S. K.), M. (Knjiž. izdanja i listovi), akademije, J. Milaković (K. u češkom prijevodu), sažalnice.
Hrv. pravo 1908. A. G. Matoš (Za Kranjčevića). Preštampano u knjizi.
Pokret 1908. M. Marjanović (br. 250.)
Zvono 1908. M. Marjanović (br. 42., 43., S. S. K.)
Sarajevski tjednik 1908., br. 25.
Zvono 1908. M. Marjanović (br. 44., Crkva i domovina spram smrti S. S. K.), v. i str. 791. (polemika s Matošem).
Hrvatstvo 1908. F. Rožić (br. 252.)
Glas Matice Hrv. IV. 1908., dr. M. O. (M. Ogrizović, S. S. K.) str. 6. ss.
Radnička Obrana (Mostar) 1908., br. 15. (Uvod. članak o K.)
Brankovo Kolo 1908. (Nekrolog).
Čas (Prag) 1908. Černy (br. 300.)
Hrv. Prosvjeta 1908. M. Danić (dr. M. Gruber), In memoriam.
Tad. Stan. Grabowski: Wspólczesna Chorwacia II. S. S. K. Lwów 1908.
Josip Milaković, S. S. K. Predgovor izdanju „Odabrane pjesme omladini", Sarajevo 1909.
Muslimanska svijest 1909., br. 10. (o Odabr. pj. omladini).
Ilust. Obzor II. 1909., br. 6.
Ilust. Obzor 1909., br. 23., str. 716. Ela Kranjčević, „Silvijeva soba".
Mlada Hrvatska II. (1908./9.) Fran Galović.
Hrv. Sloboda 1909., br. 299. F. Rožić.
Hrv. Straža 1909. (Portret K.)
Bosanska vila 1910. Janko Polić Kamov (impresija).
Milan Grlović: Sa S. K. Doživljaji s puta. Prešt. iz „Nar. Novina", Z. 1910.
J. Carić, Preradović i Kranjčević. Program gimn. u Dubrovniku 1910./11.
Savremenik 1911. Nehajev (Divot-izdanje K. pjesama) str. 49. ss.
Savremenik 1911. J. Milaković (Prijevodi K. pjesama) str. 133. (nastavak bibliografije prijevoda u Odabranim pjesmama omladini).
Val 1911. V. Čerina.
Jug (Split) 1911. R. Nikolić.

Hrv. Zajednica 1911. (Sarajevo) br. 100., preveden J. Vodaka članak iz „Časa“.
M. Marjanović u S. S. K. Pjesnička proza, Zagreb, 1912. (sa bibliograf. podacima str. 89.)
Südslavische Revue 1912., br. 13. M. Marjanović.
Književni Jug II. 1918.: Ante Hikec (O razapetoj duši), V. Ćorović (K. interes za nar. jezik), A. Černy (K. kod Čeha), Zd. Marković (K. kod Poljaka). Po M. Marjanoviću (Život S. S. K.). Ivo Vojnović posvećuje pjesmu „Pobjeda“ S. S. K.
Hrv. Njiva 1918.: Sv. Ćorović (biogr.), V. Ćorović (K. i ruska književnost), V. Dvorniković (O psihi K. poezije); Život S. S. K.; K. u stranim jezicima; Neke bilješke o K. kao čovjeku).
Lj. Dlustuš: Predgovor izdanju Život i probrane pjesme iz 1918. i 1921.
Hrv. Dnevnik (Sarajevo) 1918. dr. P. Mitrović (Iz K. notesa).
Savremenik 1919. A. Milčinović (Iz prepiske K. Novaku) str. 49. ss.
Savremenik 1919. Ljudevit Dvorniković (O K.) str. 366. ss.
Zrno, knjiž. kalendar za 1919. Lj. Maraković (Ulomak K. drame, dokumenti).
Jug. Njiva 1923. V. Dvorniković (Shakespeareov Hamlet i hamletizam u K.)
V. Dvorniković: Studije za psihologiju pesimizma, I. Shakespeare, Hamlet, Kranjčević, Zagreb 1923.
Vijenac I. 1923. Stj. Ilijić.
Ante Petravić: Četvrte studije i portreti (I. K. književni nastup str. 38., II. K „Mojsije“ i „Moise“ Alfreda de Vignya str. 46.) Split 1923.
Književna Republika II. 1924. M. Krleža (O K. i Dvornikoviću).
B. Livadić: Život i poezija S. S. K. (Predgovor Pjesmama u Novom izboru, izd. Matice Hrv. 1926.)
Obzor 1926. od 22. i 29. okt. V. Lunaček.
Savremenik 1926. A. Hikec (Uz novo izdanje K.), str. 129. Ovo je iz Knjiž. Juga preštampani članak s natpisom „O razapetoj duši“.
Vijenac 1926. Lj. Dvorniković (Jedna revizija našeg književničkog Panteona: polemika s člankom V. Lunačeka).
Savremenik 1927. Stj. Ilijić (S. S. K. u svijetlu talij. štampe).
Umberto Urbanez-Urbani: Scrittori Jugoslavi, Trieste 1927.
Hrv. Prosvjeta 1927. Lj. Maraković (Na rub K. pjesama).
Građa za povijest knjiž. hrv. X. Jugosl. akad., Zagreb, 1927. V. Ćorović (K. lektira).
Vijenac I. I. Nevistić (K. lektira).
Književnik I. 1928. —o— (M. Kombol).
Stanislav Župić: Slepi lučonoša S. S. K. Beograd 1928.
Hrv. Kolo IX. Stj. Ilijić (Pomen na K.)
Pregled (Sarajevo) 1928. Borivoje Jevtić.
Antun Barac: O K. i njegovim pjesmama. (Predgovor Izabr. pjesmama u izd. Srp. knjiž. zadruge za 1929.)
Pregled 1929. Josip Čelar (O K. poeziji, isto u „Književnim beleškama“, Sarajevo 1929.)
Misao 1929. knj. 31. T. Dukić.
Srp. Knjiž. Glasnik 1929., knj. 27. A. Haler (O poeziji S. S. K.)
Hrv. Kolo X. 1929. A. Barac (De Vigny, Carducci, K.)
Život i rad 1930., knj. 5. M. M. P.
Kalendar Prosvjeta (Sarajevo) za 1932. Jovan Kršić (Bel. Ele K. o mužupesniku).
Hrv. Revija 1931. M. Krleža (O K. lirici; prešt. u knjizi „Eseji I.“, Zagreb 1932.)
Večernja pošta (Sarajevo) 1931. VIII.—XI. R. Zaplata (O postanku „Nade“).
Jugosl. list (Sarajevo) 1933. od 25. V. R. Zaplata (K. o Šantiću).
Jutarnji list od 29. X. 1933. B. Livadić (25-god. smrti S. S. K.)

Srp. Književni Glasnik 1933., knj. 40. S. Parmačević.
Obzor 1933 od 8. nov. i d. dr. Milan Gruber „Iz djetinjstva i mladosti S. S. K.“
Obzor 1933. od 13. nov. H. (Za narod. O K. 25-godišnjici).
Pregled (Sarajevo) 1933. sv. 119. od 1. XI., Tin Ujević, (Trnokop u Silvijevoj bašti).
Katolički Tjednik (Sarajevo) 1933., br. 49. od 3. XII., Iv. Ev. Šarić (Uspomene na S. S. K.)
Katolički Tjednik (Sarajevo) 1934., br. 2. od 14. I., R. F. Magjer (S. S. K.)
Novi Behar (Sarajevo) 1934., br. 19.—21. od 1. V., Rudolf Zaplata (S. S. K. o Safvetbegu Bašagiću).
Hrvatska Revija 1934., br. 3. od 1. III., B. Livadić (S. S. K.)
Hrvatska Revija 1934., br. 3. od 1. III., Stj. Ratković (Uspomene na K. kao učitelja).
Hrvatska Revija 1934., br. 3. od 1. III., Dr. Bučar (Jensen i Kr.)
Hrvatska Revija 1934., br. 3. od 1. III., Vlad. Kovačić (K. „Najljepša pjesma“).
Hrv. Knjiž. Almanah (Zagreb) 1934., str. 5. Branimir Livadić (Na vratima velike noći. K. martirij).

ALFABETSKI POPIS PJESAMA

U ovaj su popis ušle samo pjesme iz posljednje redakcije. O promjenama u tekstu isporedi Bilješke k pjesmama. Rimski brojevi označuju svezak ovog izdanja.

SADRŽAJ

Štampanje III. sveska
dovršeno je 15. septembra,
IV. sveska 15. novembra
1934.